

BRUTAS

MARKAS TULIJUS
CICERONAS

MARKAS TULIJUS CICERONAS **BRUTAS**

Iš lotynų kalbos vertė,
įvadinį straipsnį ir komentarus parašė
Alius Jaskelevičius

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2024

Versta iš:

Cicero, *Brutus*. With an English translation by G. L. Hendrickson, Cambridge (Massachusetts); London: William Heinemann LTD, 1988

Mokslinį tyrimą ir knygos leidybą finansavo

Lietuvos
mokslų
taryba

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MIP-21-52)

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto tarybos posėdyje 2023 m. lapkričio 24 d. (protokolo Nr. (1.2 E) 180000-TP-20) pritarta publikuoti kaip mokslinio vertimo leidinį.

Recenzavo:

prof. dr. Jolanta Gelumbeckaitė (Goethe-Universität, Frankfurtas prie Maino)
prof. habil. dr. Eugenija Ulčinaitė (Vilniaus universitetas)

Viršeliui panaudotas Augusto Taikos aukuro (*Museo dell'Ara Pacis, Roma*)
skulptūrinio frizo fragmentas.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno
Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-1008-1 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-1009-8 (skaitmeninis PDF)

© Alius Jaskelevičius, vertimas, 2024

© Alius Jaskelevičius, įvadinis straipsnis, komentarai 2024

© Asta Puikienė, apipavidalinimas, 2024

© Audronė Kučinskienė, rodyklės, 2024

© Vilniaus universitetas, 2024

Audrai

TURINYS

PRATARMĖ	9
IŠKALBA KAIP POLITINĖS ĮTAKOS ĮRANKIS	13
Ciceronas ir politinė laikmečio situacija	14
„Bruto“ datavimas ir parašymo motyvai	15
Atikizmo ir azijizmo ginčo politinės implikacijos	21
Cezario valdymo kritika „Brute“	25
Brutas, kaip Cicerono įpėdinis	30
MARCI TULLI CICERONIS BRUTUS	36
MARKAS TULIJUS CICERONAS BRUTAS	37
KOMENTARAI	233
SANTRUMPOS	381
BIBLIOGRAFIJA	385
INDEX NOMINUM ET RERUM	391
INDEX LOCORUM	407

PRATARMĖ

Cicerono dialogas „Brutas“ – tai jau trečiasis serijoje *Bibliotheca rhetorica* pasirodantis Cicerono veikalas lietuvių kalba, kuris, tikimės, reikšmingai praturtins lietuviškąją humanistiką.

Kiekvieno antikinio veikalo vertimas yra itin didelio kruopštumo ir atidos reikalaujantis darbas. Svarbu ne tik tai, *ką* autorius sako, bet ir *kaip*, o Cicerono atveju – tai ypač akivaizdu. Imantis šio darbo, galima vadovautis skirtingomis vertimo teorijomis: pagal vieną jų, pagrindinį dėmesį reikia kreipti į originalą, bandyti kaip galima tiksliau jį išversti, bet nesistengti „prijaukinti“ prie gimtosios kalbos, tokiu būdu išlaikant tą teksto svetimumo įspūdį. Pagal kitą vertimo teoriją, būtina svetimkalbį tekstą perteikti kaip įmanoma prisitaikant prie gimtosios kalbos taisyklių ir dėsnių. Mūsų nuomone, tiesa slypi kažkur per vidurį ir vertime kaip pajėgdami siekėme šio vidurio principo laikytis – versti ne tik tiksliai, bet ir dailiai, taip, kad tekstas maloniai skambėtų gimtakalbio ausiai. Tiesa, versdami susidūrėme su nemenkais iššūkiais, kuriuos ne visus tikriausiai pavyko įveikti, ir nežinia, ar tai apskritai įmanoma. Vienas jų susijęs su daugiareikšmiais būdvardžiais stiliui apibūdinti. Pavyzdžiui, žodis *elegans*, lietuviškai reiškiantis „rinktinis“, „dailus, skoningas“, „de-ramas“, „sumanus“. Kalbėdamas apie stilių Ciceronas pavartoja vieną

žodį, tačiau vertėjui tenka užduotis mėginti iš konteksto suprasti, apie kokią – rinktinį, dailų ar deramą – stilių kalbama. Kitas pavyzdys – ritminių klauzulių, kurių studijoms Ciceronas skyręs nemažai dėmesio, perteikimas. Tai, ką Ciceronas pasako glaustai ir aiškiai (*mediocris in dicendo, doctissimus in disputando*), tenka, deja, išversti ilgesniu ir ne tokį stiprų retorinį poveikį turinčiu žodžių junginiu.

Renkdami lotynišką tekstą siekėme jį padaryti kuo patrauklesnį akiai, neapkrauti gausiu kritiniu aparatu. Tiesa, kartais po lotynišku originalu pateikiame nuo vertimui pasirinkto teksto nutolstančius skaitymo variantus. Graikiški tekste esantys žodžiai transkribuojami lotyniškai ir išskiriami kursyvu.

Tokio sodraus teksto nebūtų galima suprasti be jį lydinčių komentarų, į kuriuos kreipia vertimo tekste virš žodžio esanti žvaigždutė. Rašant komentarą siekta neišsiplėsti iki begalybės ir neužverti skaitytojo interpretacinio horizonto, nors komentuoti galima daug ir plačiai. Dialogo „Brutas“ parašymo aplinkybės ir galimą (tikrai ne vienintelę) skaitymo strategiją pristato įvadinis straipsnis.

Šis Cicerono veikalo vertimas nebūtų atsiradęs, jei ne daugelio žmonių pagalba. Pirmiausia noriu paminėti Audronę Kučinskienę, kurios meilė Ciceronui užkrėtė net ir mane, nepataisomą platonistą. Iš jos mokiausi ir tebesimokau, kaip iš tiesų turi skambėti Ciceronas. Dėkoju šio darbo recenzentėms – Eugenijai Ulčinaitei ir Jolantai Gelumbeckaitei, pateikusioms itin vertingų pastabų. Taip pat esu dėkingas redaktoriui Pauliui Garbačiauskui, padėjusiam tekstui sušvisti dar ryškesnėmis spalvomis – jo profesionalios pastabos ne tik vertimo, bet ir teoriniais klausimais neabejotinai pagerino tekstą. Galiausiai noriu padėkoti ir šiek tiek atsiprašyti savo šeimos – žmonos Audros, sūnų Viliaus ir Aido, kuriems dėl to, kad „tėčiui reikia dirbti“, teko mažiau mano dėmesio. Visa, ką darau, yra jums ir dėl jūsų.

Alius Jaskėlevičius
2023 m. lapkričio 7 d.

IŠKALBA KAIP POLITINĖS ĮTAKOS ĮRANKIS

Romėnų literatūroje, išsiskiriančioje savo žanrinėmis ribomis ir literatūriniais precedentais, Cicerono dialogas „Brutas“¹ yra ypatingas reiškinys. Tai nėra grynąja prasme nei istorijos, nei retorikos veikalas. Turėdamas filosofinio traktato, dialogo, teorinio vadovėlio, istorinio pasakojimo, biografijos, galiausiai net kalbos bruožų, „Brutas“ nagrinėja romėnų iškalbos istoriją ir aptaria aktyviausias Romos politikos figūras nuo Pūnų karo (264 m. pr. Kr.) iki pilietinio karo laikų. Raktiniai žodžiai, taikliausiai apibūdinantys šį Cicerono dialogą, galėtų būti „iškalba“ ir „politika“. Vis dėlto dialoge esama tokios gausybės temų ir potemių, kad tiksliai apibrėžti veikalo pobūdį labai sudėtinga. Viena aišku: chronologiškai išvardydamas daugiau nei du šimtus asmenybių, Ciceronas mėgina atskirti pelus nuo grūdų ir išsiaiškinti, ką iš tokio gausaus būrio politinių veikėjų būtų galima laikyti oratoriumi – kartu ir politiku. Sėkmė iškalbos srityje Ciceronui lygi sklandžiai politinei karjerai ta prasme, kad tik sėkmingas oratorius gali daryti įtaką politikai, paveikti valstybės gyvenimą.

¹ Dar žinomas pavadinimu *De claris oratoribus* („Apie iškiliuosius oratorius“).

CICERONAS IR POLITINĖ LAIKMEČIO SITUACIJA

Cicerono gyvenimas, jo karjera ir pasiekimai paženklinti varžymusi – rečiau atviru, dažniau slaptu – su kitu didžiu politiku, karvedžiu ir oratoriumi – Gajumi Julijumi Cezariu. Artimais draugais jie niekuomet negalėjo būti, nes Ciceronas buvo respublikos ir respublikoniškų valdymo formų gynėjas. Šiedu vyrai greitai kilo karjeros laiptais ir galiausiai panašiu metu pasiekė savo galios viršūnę. Vis dėlto Ciceronui, 63 m. pr. Kr. tapusiam konsulu, aukščiausias jo politinės karjeros taškas atnešė ne ramybę, bet, atvirkščiai, daug rūpesčių ir sunkumų. Po 60 m. sudarytos Pompėjaus, Cezario ir Kraso sąjungos¹, žinomos Pirmojo triumvirato vardu, galios pusiausvyra pasikeitė. Cicerono žodis, jo retoriniai gebėjimai neteko galios toje tikrovėje, kurią reprezentavo Pompėjaus, Cezario bei Kraso sąjunga ir kurioje svarbiausiais dalykais tapo pinigai, kariuomenė ir sumanus manipuliavimas žmonėmis. Praėjus penkmečiui, 58/57 m., Tėvynės tėvas, Katilinos sąmokslas atskleidėjas, respublikos gelbėtojas buvo ištremtas suabejojus jo veiksmų prieš Katilinos sąmokslininkus legitimumu. Kokią didelę įtaką Ciceronui padarė tremtis, galima spręsti iš gausių to laikotarpio laiškų ir jo svarstymų „Brute“ apie *urbanitas*, *urbs*, Romos miestui būdingą kalbėseną, romėniškumą apskritai – sunkiai nusakomą dalyką, kažką, ką Ciceronas laikė savo savasties daliimi. Padedant Pompėjui, jo geram draugui Atikui ir kitiems, 57 m. pavyko pasiekti, kad Cicerono tremtis būtų atšaukta, jis netgi galėjo dalyvauti teismo byloje, tačiau savarankiška politinė veikla jam buvo nebe prieinama. Suprasdamas, kad tiesioginės įtakos aplink vykstantiems procesams daryti negali, tačiau jam vis dar atviras netiesioginis poveikis raštu, Pirmojo triumvirato metu Ciceronas ėmėsi rašyti dialogus. Tuo metu gimė

¹ 60 m. pr. Kr. Cezaris kvietė Ciceroną prisijungti prie sąjungos, tačiau jis atsisakė, aiškiai suprasdamas, kad triumvirato veikla yra nukreipta prieš respubliką.

trys svarbūs veikalai: „Apie oratorių“, „Apie valstybę“ ir „Apie įstatymus“. Lygiai taip pat nenoriai, tačiau nebe taip negarbingai Romą Ciceronas paliko ir 51 m., priėmęs pasiūlymą vadovauti Kilikijos provincijai, kur pasirodė besas gabus administratorius: suvaldė korupciją, užtikrino teisingumo vykdymą, apribojo išlaidas. Jam net pavyko pasiekti karinių laimėjimų kovoje su vietinėmis gentimis. Ši karinė sėkmė (taip pat politiniai manevrai Romoje) jam atnešė padėką (*supplicatio*)¹, tačiau tikrasis Cicerono tikslas buvo triumfas, kurio buvo pagrįstai nusipelnęs (ypač prisimenant Kraso patirtą pralaimėjimą prieš partus 53 m. pr. Kr.). Vis dėlto Cicerono planams buvo lemta žlugti: 49 m. sausį tarp Cezario ir Pompėjaus prasidėjo karas. Tų pačių metų kovą Ciceronas susitiko su Cezariu, kuris mėgino jį pervilioti savo pusėn. Ciceronas kurį laiką dėl sė priimti sprendimą, tačiau galiausiai prisijungė prie Pompėjaus vadovaujamų senato pajėgų Graikijoje. Bet po pralaimėjimo prie Farsalo 48 m. rugpjūčio 8 d. Ciceronas, supratęs respublikonų pasipriešinimo beviltiškumą, grįžo į Brundiziją. Cezario atleidimą Ciceronas gavo 47 m. „Brutas“ buvo rašomas pilietinio karo metu, nors galima sakyti, kad 46 m., kai buvo įveiktos respublikonų pajėgos Šiaurės Afrikoje, jis jau buvo baigtas.

„BRUTO“ DATAVIMAS IR PARAŠYMO MOTYVAI

Ciceronas dialogą „Brutas“ parašė po ilgo neveiklumo laikotarpio², tikriausiai pačioje 46 m. pradžioje (Douglas 1966, ix). Apie tai galima

¹ Tai buvo antroji Ciceronui skirta padėka (apie ją išsamiau Rollingier 2017, 192–225). Pirmąją jis gavo atskleidęs Katilinos sąmokslą.

² 54–51 m. parašė fragmentiškai išlikusį veikalą „Apie valstybę“ (*De re publica*), kurį užbaigia garsusis „Scipijono sapnas“.

spręsti iš kelių užuominų: pirma, Ciceronas mini 47 m. rudens įvykius – Brutui ne itin sėkmingai pasibaigusią karaliaus Dejotaro bylą¹ ir jo paskyrimą Priešalpinės Galijos valdytoju², – antra, maždaug tuo metu (plg. *Fam.* XIV. 20) grįžęs namo (*domi*)³, Ciceronas užsimena apie greitai jį pasiekti turinčias naujienas (iš to galima spręsti, kad Ciceronas dirbo su savo dialogu Cezariui esant Afrikoje po 47 m. gruodžio). Įvardijant galutinę parašymo datą remiamasi paties Cicerono „Brute“ pasirinktu metodu kalbėti tik apie mirusius oratorius⁴: tokiu atveju dialogas turėjo būti užbaigtas 46 m. balandžio pabaigoje, dar prieš Romą pasiekiant žinioms apie respublikonų kariuomenės pralaimėjimą Afrikoje ir Katono savižudybę, o tai reiškia, kad Ciceronui teberašant „Brutą“ Katonas turėjo būti dar gyvas arba bent jau nebuvo žinių apie jo mirtį. Žinoma, parengiamasis darbas „Brutui“ turėjo būti ilgesnis ir negalėjo būti atliktas per tą trumpą laiką, kai prieš sugrįždamas Romon dienas leido Brundizijoje. Seniausių kalbų skaitymas ir jų vertinimas turėjo užtrukti kur kas ilgiau nei keli improvizuoto darbo mėnesiai (Marchese 2017, 10), taigi to Ciceronas galėjo imtis jau anksčiau.

Kodėl Ciceronas ėmėsi rašyti „Brutą“, tikriausiai niekada nesužinosime, tačiau iš turimos informacijos galima pamėginti suprasti jo motyvus. Dialogo pradžioje Ciceronas užsimena apie iš Bruto gautus laiškus, tarsi iš naujo leidusius išvysti dienos šviesą. Ciceronas jų poveikį prilygina kautynėms prie Nolos (*Brut.* 12), kurios po itin skaudžiai pasibaigusio Kanų mūšio romėnus sutelkė iš naujo. Šie laišškai tapatinami (plg. Hendrickson 1939, 401–413) su iki mūsų dienų neišlikusiu veikalu „Apie dorybę“ (*De virtute*), apie kurį žinome iš paminėjimų Cicerono

¹ Apie tai žr. *Brut.* 21 ir *comm. ad loc.*

² Žr. *Brut.* 171, taip pat plg. *Plut. Brut.* 6.

³ Apie tai Ciceronas kalba *Brut.* 10.

⁴ Katonas „Brute“ minimas tik probėgšmais – ir tai ne paties Cicerono, kuris renkasi kalbėti tik apie tuos oratorius, kurių nebėra, o Bruto (*Brut.* 118).

ar Senekos veikaluose. Pagrindinis Bruto veikale ginamas teiginys¹ yra toks: nors esama daug išorinių gėrybių, tačiau laimingam gyvenimui (*ad beate vivendum*) pakanka dorybės (*virtutem*) (Cic. *Tusc.* V. 1, 12, 21). Be to, veikale skatinamos filosofinės studijos – įvairius sunkumus ir nepriekštus iškęsti galinti padėti intelektualinė veikla (plg. Cic. *Fin.* V. 53). Galiausiai daroma skirtis tarp laimingo (*beate*) ir laimingiausio (*beatissime*) gyvenimo. Ryšys tarp intelektualinės veiklos ir laimingiausio gyvenimo atsiskleidžia Bruto pasakojime apie tremtyje sutiktą Marcelą, garsų politiką ir oratorių², gyvenantį laimingiausio žmogaus gyvenimą būtent dėl intelektualinės veiklos (Sen. *Helv.* 9. 4). Marcelo gyvenimas parodo, kad vietos pakeitimas nėra tremtis: sugrįžęs į Romą be Marcelo, Brutus pats jautėsi besąs tremtinys – taigi tremtis yra greičiau dvasinė būsena. Tremties tema pakartojama ir viename paskutiniųjų Bruto laiškų, parašytų jam pasitraukus iš Romos (*ad Brut.* I. 16. 6). Jame teigiama, kad saugumą ir tremtį nulemia ne vieta, o aplinkybės. Brutus sako, kad jam negresia pavojus ir tremtis, nes jis saugus nuo tada, kai ryžosi sąmokslui prieš Cezarį. Tad susiejant Bruto teiginį apie laimingą gyvenimą su moraliniu gėriu, galima sakyti, kad tremtis arba vergystė nėra didesnis blogis nei, tarkime, moralinės ydos. Šiaip ar taip, kokią žinią savo laišku perduoda Brutus? Ar jis nori pasakyti, kad nepriklausomai nuo politinės situacijos ir nepalankių aplinkybių dorybingas žmogus gali gyventi ne tik laimingai, bet ir laimingiausiai iš visų, o intelektualinė veikla prie šios jo laimės tik prisideda? Brutus šiais laiškais, regis, skatina politinį neveiklumą ir nesipriešinimą Cezario valdymui, ragina Ciceroną puoselėti savo asmeninę dorybę, o politinėje sferoje pasitenkinti praeities pasiekimais. Tačiau ar Ciceronas turėjo tokiam paraginimui paklusti? Labai tikėtina, kad Bruto laiškuose išsakytos mintys galėjo sukelti

¹ Apie Bruto veikalo *De virtute* turinį ir filosofines implikacijas žr. Sedley 1997, 41–53; Osorio 2020, 52–83.

² Išsamiau apie jo asmenį žr. *Brut.* 248 ir *comm. ad loc.*

priešingą reakciją: nors Brutus buvo tas žmogus, kuris įkvėpė parašyti „Brutą“, veikale esančios politinės užuominos yra ne paties Bruto pažiūrų atspindys, bet greičiau atsakas į jas (Douglas 1966, xi). Ciceronas tikriausiai nenorėjo – o ir negalėjo – susitaikyti su respublikos pabaiga, reiškusia ir oratorių epochos, kurios viršūnė yra Kvintas Hortenzijus ir jis pats, galą.

Kitas žmogus, prisidėjęs prie Cicerono tiek moralinio, tiek, pirmiausia, intelektualinio prisikėlimo buvo jo senas bičiulis Titas Pomponijus Atikas. Jeigu gelbstintį Bruto laiško poveikį dar galima suprasti, gydančią – *salutaris* – Atiko *Liber annalis* poveikį suvokti sunkiau (Marchese 2017, 25). Tai nėra nei filosofinis, nei etinis veikalas, netgi ne paguodos laiškas, o istorinė knyga, kurioje, remiantis pareigybių seka ir kilmingų šeimų genealogija, pasakojama Romos istorija nuo pat jos ištakų iki Cicerono laikų. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad apie Atiko knygą kaip gelbstinčią Ciceronas kalba grynai konvenciškai, atiduodamas pagarbą draugui ir laikydamasis literatūrinio etiketo. Tačiau skaitydami atidžiau galime pamatyti gilesnį ir platesnį šios knygos poveikį. Ciceronas sako, kad Atiko knyga jam pirmiausia suteikė „daug naujų žinių“, antra, padėjo chronologiškai „vienu žvilgsniu aprėpti“ praeities įvykius (*nova multa et eam utilitatem quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem, Brut.* 15). Svarbi tiek tiesioginė, tiek simboli-
nė šios knygos reikšmė: ji ne tik atgaivina knygos adresatą, t. y. Ciceroną, bet ir paskatina jį atsimokėti tuo pačiu – parašyti knygą apie Romos iškalbos istoriją, kurią jis mato kaip neatsiejamą Romos istorijos dalį. 54 m. pasirodžius knygai „Apie valstybę“, Cicerono literatūrinė veikla nutrūko, tačiau jos įtaka išliko – Atikas ėmėsi rašyti knygą apie Romos praeitį. Savo ruožtu Ciceronas, perskaitęs Atiko knygą, pats imasi kurti naują veiklą – „Brutą“. Marchese teigimu (2017, 22), šis abipusiškumo elementas „Brute“ yra labai svarbus. Atiką su Ciceronu sieja abipusė draugystė, kuri juodu abu praturtina.

Abipusio ryšio svarba akivaizdi ir dar vienuose – Cicerono ir Hortenzijaus – santykiuose. Dialogo „Brutas“ įžangoje Ciceronas prabyla apie Hortenzijaus mirtį – ši naujiena jį pasiekia pakeliui namo, grįžtant iš Kilikijos į Romą (*Brut.* 1). Ciceronas vertina Hortenzijų kaip draugą, kolegą, mokytoją, yra jam dėkingas už reikšmingą pagalbą ir paramą kopiant karjeros laiptais, už pamokas ir patarimus (*Brut.* 2–3). Vis dėlto, regis, svarbiausias Cicerono pabrėžiamas aspektas – politinis. Jis pripažįsta, kad itin sudėtingu valstybei metu toks išmintingas žmogus būtų labai reikalingas (*Brut.* 2). Dar gyvas būdamas Hortenzijus, savo politinėmis pažiūromis Ciceronui artimas žmogus, prisidėjo prie valstybės stabilumo, darė įtaką savo autoritetu. Pripažindamas abipusio ryšio svarbą, Ciceronas parodo, jog buvo Hortenzijaus mokinys tiek iškalbos meno, tiek valstybės valdymo srityje. Hortenzijaus mirtis tampa proga jam prabilti apie valstybę ištikusią krizę, nutraukusią abipusių mainų, dalijimosi, bendros patirties galimybę. Tai, ką Ciceronas per daugybę metų gavo iš Hortenzijaus, ką jis pats tam tikra prasme veikė iki pilietinio karo pradžios, baigėsi sulig pilietiniu karu. Forumas, buvęs politinių idėjų ir pilietinių vertybių dalijimosi erdve, kur iškiliausi valstybės vyrai sprendė valstybės likimą, nutilo:

Ir išties jei Kvintas Hortenzijus būtų gyvas, jis kartu su likusiais doriais ir narsiais piliečiais galbūt ilgėtusi kitų dalykų, bet šį skausmą vienas arba drauge su nedaugeliu kęstų, matydamas romėnų tautos forumą, kuris buvo tarsi jo talento scena, apiplėštą ir paliktą be išlavinto ir romėnų bei graikų ausų verto balso. Žinoma, sieloje nerimauju, kad respublikai nereikia įžvalgumo, talento, įtakos ginklų, kuriais buvau išmokęs naudotis, prie kurių save pripratinau ir kurie būdingi tiek iškiliam respublikos vyrui, tiek gerų papročių ir įstatymų valstybei (*Brut.* 6–7).

Cicerono įsitikinimu, forumo mirtis¹ prilygo pačios valstybės mirčiai. Jis leidžia suprasti, kad tarp skirtingų politinių frakcijų kilusių nesutarimų būtų buvę galima išvengti, jeigu forumas, kur tokie nesutarimai buvo sprendžiami, nebūtų ištuštėjęs, jei būtų buvusi palikta sugyvenimo ir bendro konfliktų sprendimo galimybė. Tuo pat metu Ciceronas nepraleidžia progos netiesiogiai įvardyti kaltuosius dėl valstybę ištikusios nelaimės:

Bet jei kada respublikoje buvo metas, kai doro piliečio įtaka ir iškalba galėjo iš įpykusių bendrapiliečių rankų išplėsti ginklus, tas metas iš tikrųjų buvo tuomet, kai rūpintis taika neleido arba žmonių klaida, arba baimė (*Brut.* 7).

Ciceronas omenyje turi ne tik Cezarį ir Pompėjų, laikomus tiesiogiai atsakingais už pilietinį karą, bet ir visus respublikonus – Katoną, Lentulą, Kvintą Cecilijų Metelą Scipijoną, – kurių nesutaikomas respublikonizmas užkirto kelią dialogui².

Nors „Brutas“ iš pažiūros yra iškalbos istorijai skirtas veikalas, tačiau jame lygiagrečiai nagrinėjama politinių idėjų mainų, kurių sąlyga yra sveikas forumo gyvenimas, istorija³. Ciceronas dialoge pamini ir aptaria daugybę oratorių, iškalbos profesionalų ir mėgėjų, vienaip ar kitaip prisidėjusių prie gyvenimo valstybėje. Kritikuodamas forumo veiklos nutrūkimą, Ciceronas mano, kad Romos oratorių uždavinių, funkcijų ir savybių užmarštis atveda ir prie valstybės atminties netekimo, o visa Romos socialinė, kultūrinė ir politinė tradicija netenka tęstinumo. Todėl

¹ R. Haenni (1905) knygos pagrindinė mintis, kad Ciceronas sako laidotuvių kalbą (*Grabrede*) mirusiai valstybei ir iškalbai. Vėliau šią mintį plėtojo Narducci (1997) ir Gowing (2000). Steelas (2002–2003, 207) Cicerono traktatą įvardija kaip „ilgiausią savižudžio laišką Romos literatūros istorijoje“ (*The longest suicide note in Roman literary history*).

² Žr. *comm. ad Brut.* 7, 8 ir *comm. ad loc.*

³ *De or.* I. 30; II. 33 reiškia mintis, kad kalbos laisvė reiškia ir bendruomenės laisvę.

būtina oratorius prisiminti ir nepriklausomai nuo to, kokie jie – geresni ar prastesni – buvo, reikia neužmiršti, kad jie sudarė valstybės pagrindą, jų dėka egzistavo politinės bendruomenės diskusijų terpė. Kaip sako Marchese (2017, 14), viešajame kalbėjime slypi tiek žmogaus, besivaržančio ir tobulėjančio politiniame gyvenime, tiek valstybės, pagrįstos papročiais ir įstatymais, tapatybės elementai. Viešai kalbantys žmonės suspenduoja savo asmeninius tikslus ir prabildami visiems stoja bendruomenės akivaizdon. Kalbėtojai parodo savo rūpestį valstybe, išreiškia savo, kaip tai bendruomenei priklausančio elemento, interesą. Kalbėtojai veikia ne savo, o piliečių ir valstybės labui.

ATIKIZMO IR AZIJIZMO GINČO POLITINĖS IMPLIKACIJOS

Politiniai iškaltos tikslai matyti ir tokiam iš pažiūros su politika nesusijusiam atikistų ir azijistų ginče dėl tobulo stiliaus. Maždaug I a. pr. Kr. vid. Romoje ėmė rasti puošnaus, žodingo, ekspresyvaus kalbėjimo, būdingo Hortenzijui ir Ciceronui, priešininkų¹, kurie telkėsi apie „naujųjų poetų“ – vadinamųjų neoterikų (gr. *neōteroi*) – ratelį. Šiam rateliui priklausė Gajus Valerijus Katulas, Gajus Helvijus Cina, o Gajus Licinijus Kalvas, kaip galima spręsti iš „Bruto“, buvo šio judėjimo *spiritus movens*, nors, kaip teigia Ciceronas, norėdamas būti vadinamas *Atticus orator*, savo stilistine atikizmo samprata ir pats klydo, ir kitus klaidino

¹ Azijizmo ir atikizmo kontroversija gausiai aptarta. Čia remiamasi Gunnermanno (2012, 316–323) ir van den Bergo (2021, 193–196) pateikta jos apžvalga.

(*Brut.* 284)¹. Ciceronas buvo puolamas kaip azijistas, nors toks jis tuomet nebuvo (plg. Quint. *Inst.* XII. 10. 12, 16; Tac. *Dial.* 18. 4). *Asianus*², kaip ir *Atticus*, tuo metu buvo tapę raktiniais žodžiais, tačiau tikslaus jų atitikmens realybėje nebuvo. Ciceronas kalba vien tik apie savo daugžodžiamumą, kurį jam pavykę sutramdyti Rode, tačiau vis tiek niekur nesako esąs azijistas, greičiau savo vystymąsi sieja su Rodo iškalbos mokykla – viduriu tarp dviejų kraštutinių (van den Berg 2021, 194).

Cicerono kritika atikistams bene ryškiausiai atsispindi „Oratoriuje“. Jo manymu, tai, kad jie naudoja paprastą stilių, jų iškalbą vargiai padaro atikišką (*Or.* 23–32). „Oratoriuje“ daug kalbama apie prozos ritmą parodant, kad atikistai per menkai išnaudoja jo potencialą. Paprastas atikistų stilius yra suvaržytas, jam stinga papuošimų (*ornatus*, *Or.* 79), tačiau meistriškam šio paprastumo įvaldymui reikia gabumų. Cicero-nas atikistų stiliui įvardyti pasitelkia žodžių žaismą ir pavadina jį „uoliu atsainumu“ (*neglegentia diligens*, *Or.* 78). Jis panašus į dailią moterį, išsiskiriančią paprastumu ir grožiu be puošmenų. Šamojis taip pat turi būti stilistinio repertuaro dalimi – gebėjimą jį panaudoti turėję graikai, bet ne romėnai (*Or.* 89–90).

¹ Visai tikėtina, kad su Kalvu ir jo sekėjais Ciceronas nesistengė būti objektyvus (Gunnemann 2012, 317). Seneka Vyresnysis, Kvintilijanas, Tacitas ir Plinijus daug kur prieštarauja „Brute“ išsakytoms mintims. Seneka pažymi, kad Kalvas savo pavyzdžiu laikė Demosteną, o Kalvo stiliui nestigo nei gyvumo, nei jėgos (*Con.* VII. 4. 8: *omnia excitata et fluctuantia*). Lygindamas Kalvą su Demostenu, Plinijus mano, kad jų abiejų stilius pasižymi jėga (*Ep.* I. 2. 2: *vim tantorum virorum*). Seneka taip pat cituoja Kalvo žodžius, kuriais jis emociškai kreipiasi į klausytojus ginamojoje kalboje už Mesijų: „patikėkite manimi, užjausti – ne gėda“ (*Con.* VII. 4. 8: *credite mihi, non est turpe misereri*). Kreipimasis užbaigiamas stipria klauzule – Ciceronui būdingu kretiko ir trochajo deriniu. Tacitas taip pat kalba apie Kalvą „Dialogue apie oratorius“, sakydamas, kad nepaisant to, jog Kalvui stigo talento ir jėgos (*Dial.* 21. 2: *ingenium ac vires*), tačiau jo žodžiai ir mintys buvę puošnūs (*verbis ornata et sententiis*) – būtent šito dalyko trūkumą Ciceronas jam ir prikiša.

² Žodžio *Asianus* conceptualus išskirtinumas yra tas, kad jis vartojamas vien negatyvia reikšme, apibūdinant kieno nors kito perdėtą stilių. Niekas sąmoningai nebūtų vadinęs savęs „azijistu“ (van den Berg 2021, 193).

„Brute“ (63–69) apskritai kvestionuojama galimybė pamėgdžioti¹ graikiškus pavyzdžius ir siūloma kita išeitis – remiantis graikiškais pavyzdžiais plėtoti savo romėnišką iškalbą. Tačiau Atiko kritinėje Romos oratorių apžvalgoje (293–297) romėnų oratorių palyginamumas su graikų atmetamas dėl pastarųjų pranašumo, ir apskritai net pats pamėgdžiojimas ir pažanga romėnų literatūroje pristatomi kaip abejotini. Atikas graikų ir romėnų oratorių lyginimą palydi ironija (*Brut.* 292). Pamėgdžiojimas ir tolesnis vystymasis po to, kai buvo pasiekta tam tikra raidos pakopa, jam atrodo neįmanomi, nes tai – iškilių asmenybių, atskirų oratorių veiklos kūrinys, pasiektas per atsitiktinumą. Tačiau Ciceronas jo prieštaravimus išsklaido remdamasis Katono iškalbos gebėjimu tobulėti ir nepakeičiamu, nors ir netobulu, Kraso pavyzdžiu. Atikas nepastebi, kad Ciceronas Romos iškalbos istoriją aptarė pagal tą pačią sistemą, kaip ir Romos valstybės vystymąsi: gimimas – vystymasis – branda (plg. *Rep.* II. 3, III. 2).

Atikizmui ir atikistams skirta Cicerono kritika yra įvairialypė: jis kritikuoja tiek pačią sampratą, tiek terminą, tiek sektinus pavyzdžius (Kučinskienė 2023, 10). Atikistai renkasi autorius, kurie netinka oratoriams mėgdžioti, pavyzdžiui, Ksenofontą ar Tukididą; jie klaidingai vartoja terminą, nes kalbėjimas atikiškai yra nuoroda yra graikų kalbos tarmę, o ne stilių; galiausiai rinkdamiesi sektinus pavyzdžius vienus autorius atmeta (antai, Demosteną ar Hipereidą), o kitų – kaip antai Lisijo, laikomo atikizmo pavyzdžiu, – net nesupranta, nes mėgdžioja tik vieną kurią nors jų savybę, pavyzdžiui, aiškumą ar paprastumą. Tokiu būdu atikistai nepastebi visos atikinės iškalbos apimties ir nuskurdina jos sampratą. Atmesdami aukštąjį stilių (*genus grave, sublime*), atikistai atmeta visą Romos iškalbos istoriją nuo pat jos ištakų iki Cicerono laikų

¹ Kvintilijanas į pažangos klausimą atsako panašiai kaip Ciceronas. Dėl skirtingos abiejų kalbų struktūros graikų kalbinės raiškos neįmanoma pamėgdžioti, nors tai negalioja medžiagos suradimui ar įrodymams (plg. Quint. *Inst.* X. 1. 105; XII. 10. 27).

(Douglas 1966, xiv). Štai kodėl „Brute“ prašoma su pagarba žiūrėti į Katono iškalbą ir Cicerono raginimo ją mėgdžioti nelaikyti ironija (67–68), nes Katono iškalba žymi tam tikrą Romos iškalbos vystymosi etapą, paskatinusį tolesnę raidą. Antra vertus, tai, kad atikistai savo pavyzdžiu rinkosi Lisiją, galima paaiškinti ir politine to meto situacija. Douglaso teigimu (1966, xiv), Romos atikistų judėjimo zenitu galima laikyti pilietinių karų ir Cezario diktatūros laikotarpį, kai politinė iškalba prarado savo turėtą vaidmenį, o į pirmą vietą iškilo teisminė iškalba, kuria Lisijas ir garsėjo. Pats Ciceronas pripažįsta (*Or.* 30; *Opt. gen.* 10, 11), kad paprastas stilius (*genus tenue*) itin tinka teismo reikalams. Vis dėlto nors Demostenio politinė iškalba, taigi ir aukštasis stilius, tokiomis politinėmis aplinkybėmis išstumiami, tačiau Ciceronas parodo, kad jis tiki aukštojo stiliaus atgimimu, taigi kartu – ir respublikos atkūrimu.

Nesutarimai tarp Cicerono ir Cezario atsispindi ir dėl pastarojo taikyto analogijos principo¹. Kaip žinia, ginčo tarp analogijos ir anomalijos ašį sudaro klausimas, ar įmanoma iš kalbos pašalinti įvairius nukrypimus nuo taisyklių ir sukurti universalias kalbos vartojimo taisykles (analogijos principas), ar, atvirkščiai, taisyklės turi būti kuriamos remiantis natūralia kalbos vartoseną (anomalijos principas). Ciceronas buvo pirmasis, kalbėjęs apie Cezario analogijos principą, kiti paliudijimai – vėlesni (Aulas Gelijus, gramatikai Charisijas, Pompėjus, Priscijanas). Analogijos principui taikoma kritika matyti pasakojime apie Gajų Ruzijų ir Sizeną (*Brut.* 260): Gajus Ruzijus apkaltino Gajų Hirtilijų, o Sizeną, kuris buvo Hirtilijaus gynėjas, atsakė Ruzijaus kaltinimus esant „apspjautininius“ (*sputatilica*). Į Sizenos pomėgį kurti neologizmus Ruzijus atsako sarkastiškai: „Atsidūriau spąstuose, teisėjai, nebent ateisite į pagalbą. Nesuprantu, ką sako Sizeną, bijau klastos. *Apspjautininiai* – kas tai? Žinau, ką reiškia *apspjauti*, bet ką *tininiai* – ne.“ Šis anekdotas netiesiogiai kritikuoja tiek atikistams būdingą filhelėnizmą, tiek Cezario

¹ Žr. *Brut.* 253 ir *comm. ad loc.*

analogijos principą. Tiesa, Ciceronas kritikuoja ne analogiją pačią savaime, o iš perdėto filhelėnizmo kylančią analogiją – tai reiškia, lotynų kalbai svetimos graikų kalbos morfologijos taikymą. Sizenos pavartotas žodis yra potencialiai teisingai sudarytas, tačiau lotynų kalboje jo nėra (van den Berg 2021, 183). Ir nors pats Cezaris galėjo pavartoti keletą panašių formų, tačiau jos tikriausiai nė iš tolo neprilygo Sizenos naujadarui. Vis dėlto svarbiausia čia Cicerono kuriama priešprieša tarp *consuetudo* ir *ratio*. Ciceronas labiau vertina *consuetudo*, o ne *ratio*, nes Cezario analogija remiasi graikišku modeliu ir atmeta lotynų kalbos evoliuciją bei jai būdingą formų įvairovę (van den Berg 2021, 183).

Tiek atikistų ir azijistų kontroversija, kurioje dalyvauja Brutus ir Ciceronas, tiek ginčas dėl analogijos parodo, kad Ciceronas iš pradžių iš Kalvo, o paskui iš Cezario bando atsikovoti Brutą pirmiausia stilistiniais ir filologiniais, o paskui ir politiniais argumentais¹. Kritikos Cezariui ir jo valdymui esama visame veikale.

CEZARIO VALDYMO KRITIKA „BRUTE“

Cicerono veikalą „Brutas“ laikyti tiesioginiu Cezario valdymo užsipuolimu labai sudėtinga, nes apie politiką dialoge vengiama kalbėti. Yra keletas tokio vengimo pavyzdžių. Dialogo pradžioje rašoma apie Atiko ir Bruto apsilankymą. Pamatęs savo senus draugus, Ciceronas iškart pasiteirauja, gal jie girdėję „ką naujo“ (*Brut.* 10: *quid novi?*). Atikas atsako jokių žinių neturįs, o ir jo apsilankymo tikslas esąs vengti bet kokių kalbų apie politiką: „Su ta mintimi pas tave atvykome, kad kalbas apie respubliką paliktume nuošaly ir verčiau ką nors iš tavęs išgirstume, nei tave kokiomis nors nemaloniomis žiniomis kamuotume“ (*eo ad te animo venimus, ut de re*

¹ Galima pritarti Arweilerio minčiai, kad retorikos ir politikos klausimų neįmanoma atskirti (Arweiler 2003).

publica esset silentium, Brut. 11). Atikas aiškiai parodo susirūpinimą savo bičiulio sielos būkle, kuriam valstybės reikalai kelia didelį sielvartą, todėl atsisako nagrinėti šią sudėtingą ir, galima spėti, pavojingą temą.

Sutarimo nekalbėti apie valstybę paisoma iki § 157, kai Brutus prabyla apie sudėtingą situaciją Romoje ir apgailestauja, kad valstybė turi verstis be Sulpicijaus ir Cicerono patarimų. Jų vietą užėmę kiti, to neverti žmonės:

Taigi man liūdna, kad romėnų tauta taip ilgai turėjo verstis be jo patarimo ir tavo balso. Šis dalykas jau pats savaime yra apverktinas – bet dar labiau, kai matai, į kokių žmonių rankas šitai buvo neperduota, bet nežinia koku būdu atsidadė (*Brut.* 157).

Atikas dar kartą primena, kad apie valstybę kalbėti negalima: „Iš pat pradžių sakiau: apie politiką – nė žodžio! Taip ir darykime! Mat jei tokiu būdu norime apgailėti kiekvieną trūkstantį dalyką, nerasime galo ne tik skundams, bet ir raudoms“ (*Dixeram a principio, de re publica ut sileremus; itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi sed ne lugendi quidem finem reperiemus, ibid.*).

Draudimas kalbėti apie politiką vėl pažeidžiamas § 250, kai Brutus prabyla apie Marcelą, jo iškalbos turtingumą ir grožį. Bruto manymu, Marcelas yra pavyzdys žmogaus, kuris „mus visus ištikusios ir tarsi likimo siųstos nelaimės“ (*nostro et quasi fatali malo*) akivaizdoje gali guostis savo švarios sąžinės suvokimu ir moksline veikla. Bruto žodžiai Ciceroną sujaudina, nes jam malonu, bet tuo pat metu skaudu prisiminti draugą, su kuriuo Ciceroną sieja, jo žodžiais tariant, „bendrų nelaimių“ patirtis (*incurro in memoriam communium miseriarum, Brut.* 251).

Paskutinį kartą šis draudimas pažeidžiamas kalbant apie Torkvatą ir Trijarijų. Ciceronas prašo Bruto apie juos nekalbėti, nes praėjusių laikų prisiminimas, atskleidžiantis jo nesėkmes bandant išsaugoti taiką, jam

esąs skausmingas: „Nekalbėkime apie juos, Brutai, idant neaitrintume sielvarto“ (*Sileamus de istis, ne augeamus dolorem, Brut.* 266).

Šie pavyzdžiai atskleidžia keletą įdomių su draudimu aptarinėti politiką susijusių dalykų. Pirmiausia, kaip pastebi Jacotot (2014, 196), šis draudimas, nepaisant imperatyvaus raginimo, nėra visiškai veiksmingas, mat jis vis iš naujo pakartojamas ir performuluojamas – akivaizdu, kad pokalbio dalyviams sunku apeiti politinius klausimus. Cicerono vaidmuo taip pat dviprasmiškas: viena vertus, jis pats sutinka nekalbėti apie nelaimės tam, kad nedidintų sielvarto, antra vertus, atrodo keista, kad išreiškęs norą užmiršti valstybę ištikusią nelaimę jis čia pat pereina prie Cezario, sakydamas norįs išgirsti Atiko nuomonę apie jį: „Nors labai malonu klausytis pagyrų apie tokį gerą vyrą ir draugą, vis dėlto negaliu neprisiminti mūsų bendrų nelaimių, kurias užmiršti norėdamas ištesiau štai šį pokalbį. Bet noriu išgirsti apie Cezarį – ką gi Atikas apie jį mano?“ (*Brut.* 251).

Pokalbio pašnekovų pasirinkimas taip pat daug ką atskleidžia apie Cicerono intencijas. Nėra nereikšminga, kad draudimas kalbėti apie politiką įdedamas į lūpas Atikui, kuris yra atsidavęs epikūrininkas ir kuriam politiniai klausimai yra kaip tik kliūtis siekiant gėrio. Atikui klausimai apie valstybę yra nemalonūs dalykas (*molestia*) – jis nori sielos ramybės (*Brut.* 157). Tačiau Ciceronas, kaip epikūrizmui nepritarianis žmogus, atsisako priimti šios filosofinės krypties rekomenduojamą neveiklumą. Galiausiai svarbu tai, kad Atiko draudimą kalbėti nuolat pertraukia Brutas, į kurį Ciceronas deda visas viltis ir bando patraukti savo pusėn.

Ciceronas vis dėlto priverstas kaip nors reaguoti į Atiko reikalavimą nekalbėti apie politiką: norėdamas išvengti Atiko kaltinimų, jis stengiasi komentarus apie politiką įterpti nepastebimai. Kaip jau buvo minėta, dialogo pradžioje prisimindamas Hortenzijaus mirtį Ciceronas apgailėstauja dėl įtakingų žmonių stokos ir dramatiškos valstybės padėties (*Brut.* 8). § 7–9 esama nuorodų į politines aktualijas ir konkrečiai Cezarį:

tuo laiku (...) buvo pulta prie ginklų, kuriais tie patys žmonės, prieš tai mokėję juos pakelti garbingai, nerado būdo tinkamai pasinaudoti (*Brut.* 8).

Aptardamas vieną ar kitą politinę veiklą pasižymėjusį oratorių, Ciceronas aptaria tik jų retorinę veiklą neliesdamas politikos. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie cenzorių Katoną, Ciceronas nagrinėja jo iškalbos privalumus ir trūkumus, bet nemini jo, kaip valstybininko, veiklos. Ciceronas mini Pompėjų, įvertindamas jo *elocutio* ir *actio*, bet vargiai teužsimena apie jo karinių žygdarbių troškimą (*Brut.* 239). Bet esama atvejų, kai svarbios politinės figūros – o kartu ir oratoriai – visai neminimi, pavyzdžiui, Sula, Katilina, Klodijus. Taip draudimas kalbėti apie politiką parodo požiūrio ir į iškalbos istoriją šališkumą. Jacotot (2014, 199) teigimu, negalima tikėti Ciceronu, sakančiu, neva savo oratorių istorijoje jis nepraleidžia nė vieno amžininko, kurį kalbant jis girdėjęs (*Brut.* 181). Tai visai kito kio pobūdžio tylą, nė iš tolo neprimenantį tam tikrų praleidimų kalbant apie Katoną, nes ji turi politinę reikšmę. Ciceronas dažniausiai visiškai nekalba (išimtimi galima laikyti brolius Grakchus, Autronijų ir Stajeną, taip pat ir patį Cezarį) apie tuos, kurie artimai susiję su valstybės krize, pilietine nesantaika ir maištais. Savo pasirinkimą tylėti apie žmones, išdrįsusius griebtis ginklų, Ciceronas aiškina taip:

Kadangi nusprendžiau savo kalboje neminėti nė vieno iš gyvųjų – idant jūs su perdėtu smalsumu neimtumėte klausinėti, ką apie kiekvieną jų manau, – įvardysiu tik tuos, kurie jau mirę (*Brut.* 231).

Tačiau Cicerono vengimas kalbėti apie politiką kartu paradoksaliai atskleidžia ir jo begalinį norą apie ją būtent pasisakyti. Ir tam, kad galėtų tai daryti, jis pasinaudoja savo retoriniais gebėjimais. Ciceronas pasitelkia nutylėjimą (*praeteritio*) – retorinę priemonę, kuria sąmoningai

deklaruojamas noras praleisti kokį nors dalyką, tačiau tuo pat metu į jį atkreipiamas dėmesys. Cicerono pasirinkta strategija iliustruoja šias tvyrojusias įtampas. Juk jis būtų galėjęs kuo sėkmingiausiai praleisti įvairias politines užuominas ir teksto rišlumas nebūtų nukentėjęs (Hall 2009, 94), tačiau jaučia pareigą išsakyti savo nuoskaudas – tegu ir netiesiogiai, – o negalėdamas savo nuomonės išreikšti pats, naudojasi Atiku ir Brutu kaip ruporais. Ciceronas vengia tiesiogiai kalbėti apie Cezarį, kurį, kaip galime spręsti, laiko atsakingu už valstybėje susiklosčiusią padėtį. Tačiau jis supranta, kad kalbėdamas apie Romos oratorių istoriją, jis netiesiogiai paliečia ir Cezarį, kuris taip pat pasižymėjo kaip oratorius. Ciceronas parodo, kad per visą respublikos egzistavimo laikotarpį būta daugybės atvejų, kai iškalba turėjo didžiulę įtaką: Lucijus Junijus Brutus žodžio jėga išvijo paskutinįjį karalių, Apijus Klaudijus Cekas neleido sudaryti valstybei pražūtingos sutarties su Piru (*Brut.* 53, 55), Katoną iškalba lydėjo visą gyvenimą (*Brut.* 65). II a. pr. Kr. iškaltos reikšmė itin išaugo, pirma, iškilus nuolatiniams prisiekusiųjų teismams (*quaestiones perpetuae*), kurie nagrinėdavo neretai politizuotas turto prievartavimo provincijose bylas (*de repetundis*), antra, atsiradus slapto balsavimo institucijai, parodančiai aristokratų galios sumažėjimą – juk nuo tol tapo būtina žmones įtikinti kalbomis¹. Vieni oratoriai, pasiekę didelių retorinių aukštumų, sugebėjo būti lemtingų valstybei įvykių centre, kitiems – ne tokiems talentingiems – nepavyko pakilti aukščiau vidutinių oratorių, taigi ir vidutinių politikų. Tačiau tiek vieni, tiek kiti sukosi diskusijų, pa laikiusių respublikos gyvenimą, epicentre.

¹ Iškaltos vaidmuo išaugo ne tik siekiant valdžios, bet ir norint išsaugoti postą bei su tuo postu susijusį savą prestižą (*dignitas*) (Jacotot 2014, 205). Antai, kalbėdamas apie konsulus Ciceronas nesyk nurodo, jog norėdami išsaugoti savo, kaip konsulų, prestižą (*dignitas consularis*), jie turėjo pasižymėti pakankama iškalba (plg. *Brut.* 135, kur kalbama apie Kvintą Metelą Numidietį ir Marką Silaną; *Brut.* 155 minimas Sulpicijus, o *Brut.* 165 – Celijus). Pats titulas kartais reikalauja konkretaus iškaltos tipo, kaip tai matyti iš Hortenzijaus, kuris, jau būdamas vyresnio amžiaus ir palypėjęs karjeros pakopomis, turėjo naudoti rimtesnį, oresnį iškaltos stilių (*gravior*; *Brut.* 327).

Iškalbos ir oratorių – o kartu pačios respublikos – istorija liudija apie progresą ir sąmonėjimo procesą, kurio gale išsiričiau stovi ne tik Ciceronas bei Hortenzijus, bet ir Cezaris¹. Ciceronas leidžia suprasti, kad regresyvus politinis mąstymas neįmanomas – iškalbos ir valstybės raida parodanti, kad viskas evoliucionuoja ir vystosi tobulumo link, todėl Cezaris, nutraukęs šį ilgalaikį procesą ir įvedęs naujo tipo valdymą, viską anachronistiškai sugrąžina į praeitį – ten, nuo kur Roma kaip tik ir prasidėjo. Cezaris, kaip tarp eilučių mums sako Ciceronas, yra susijęs su ilgalaikės tradicijos, siejusios valstybės reikalų tvarkymą ir iškalbą, išnykimu. Pertrūkį gerai iliustruoja Bruto pastaba, kad jam labiau rūpi pačios iškalbos studijos², o ne jų teikiami vaisiai ir šlovė (*Brut.* 23). Cezaris susijęs su forumo, kuriame telkėsi politinė, teisminė ir retorinė veikla, mirtimi – ir, be abejo, su pavojumi respublikos gyvybei.

Ciceronas „Brute“ parodo, kad nepaisant įvairių valstybės krizių, nesutarimų ir maištų, iškalbos vaidmuo valstybės gyvenime buvo kritinis. Iškalba leido išvengti konfliktų eskalacijos, paveržė ginklus iš tų, kurie jais naudojosi netinkamai, suteikė valstybei kryptį ir prasmę.

BRUTAS, KAIP CICERONO ĮPĖDINIS

Tam, kad būtų galima suprasti, kokias viltis Ciceronas deda į Brutą, reikia prisiminti jų santykių istoriją. Atrodo, kad Brutus Cicerono dialoge vaizduojamas kaip kuklus ir besišavintis mokinys, tuo pat metu pritariantis

¹ Plg. Lowrie (2008, 152): „Cezaris yra pozityvus žmogaus, sujungusio draugėn karinę, politinę, mokslinę, oratorinę ir istoriografinę sėkmę, atvejį, tačiau jo įvykdytas valstybės sunaikinimas yra pavyzdys, kurio reikia vengti.“ (*As an instance of a man who brings together military, political, scholarly, oratorical, and historiographical success, Caesar provides a positive model, but his destruction of the state offers an example to be avoided.*)

² Kita vertus, Ciceronas ne kartą parodo, kad Brutus neišmano iškalbos istorijos, taigi ir jos funkcijų, ir šia prasme, kaip sako Martinas (2014, 223), Brutus yra tikrų tikriausias *brutus* – neišmanėlis.

jam visais politiniais klausimais, tačiau tikrovė buvo kiek kitokia (Douglas 1966, xviii). Cicerono ryšiai su Brutu niekuomet nebuvo tokie, kokių galbūt tikėjosi oratorius. Pirmąkart Ciceronas jaunuolį pastebėjo 52 m., vykstant Tito Anijaus Milono bylai. Atikas ragino Ciceroną su Brutu užmegzti artimesnį ryšį (*Att.* VI. 1. 3)¹. Ciceronas pagelbėjo Brutui finansiniuose reikaluose – padėjo išsireikalauti skolą iš Kapadokijos karaliaus Arijobarzano. Ciceronas ėmėsi šio reikalo energingai, tačiau ilgainiui Bruto keliama reikalavimai, jo tiesmukumas ir susierzinimas Cicerono entuziazmą atšaldė (*Att.* VI. 1. 7)². Tas atvirumas, kuriuo Brutus iš pradžių pasižymėjo, pavirto atžagarumu ir neleido užmegzti draugystės, kurios Ciceronas galbūt tikėjosi. Tarpusavio santykių pagerinti negalėjo ir Bruto perėjimas į Cezario pusę. Pilietinio karo pradžioje, matyt, dėl simpatijų respublikai kiek netikėtai prisidėjęs prie Pompėjaus – juo keičiau, nes Pompėjus buvo nužudęs Bruto tėvą, – vėliau po Farsalo mūšio grįžo Romon, kur gavo Cezario atleidimą, o 46 m. buvo netgi paskirtas Priešalpinės Galijos valdytoju. Brutus, regis, susitaikė su esama padėtimi ir tą patį, kaip matėme, ragino padaryti Ciceroną, pasiūsdamas jam laišką-traktatą „Apie dorybę“.

Intelektualine prasme Brutus taip pat neatrodė labai artimas Ciceronui. Nors tikriausiai nebuvo pasišventęs atikistas, tačiau, kaip ir jų lyderis Kalvas, ne itin palankiai atsiliepė apie Cicerono iškalbą. Iš Atikui 44 m. pr. Kr. rašyto laiško netgi matyti, kad Brutus nepritarė Cicerono veikale „Apie geriausią oratorių“ išsakytoms idėjoms (*Att.* XIV. 20. 3). Apie Bruto iškalbą galima spręsti tik fragmentiškai: anot Tacito (*Dial.* 25) ir Kvintilijano (*Inst.* XII. 10. 11), jo stilius buvęs rimtas, bet monotoniškas (plg. *Or.* 110; dar plg. Tac. *Dial.* 21), todėl ne itin imponavęs vėlesniems oratoriams. Kvintilijanui atrodo, kad dėl Bruto kalboms būdingo sąžiningumo jis yra greičiau filosofas, o ne oratorius (*Inst.* X. 1. 123).

¹ Apie artimą Atiko ir Bruto ryšį žr. Shackleton-Bailey 1965, 52–53.

² Šių finansinių reikalų atgarsių tikriausiai esama ir *Brut.* 17, kur kalbama apie skolą, skolininkus ir grąžą su nuošimčiais (žr. *Brut.* 17 ir *comm. ad loc.*).

Bet Ciceronas kaip įmanydamas stengėsi patraukti Brutą ir, pradedant „Brutu“, dedikavo vieną savo darbą po kito. Jam skirti veikalai: „Oratorius“, „Stoikų paradoksai“, „Apie gėrio ir blogio ribas“, „Tusculo pašnekėsiai“ ir „Apie dievų prigimtį“. Čia galima įžvelgti Cicerono projektą¹: tam tikra prasme jis mėgina atkovoti Brutą ne tik iš Cezario, dariusio jam vis didesnę (gal ir politinę?) įtaką, bet ir iš tos pasaulėžiūros, kuri neleidžia Brutui tinkamai įvertinti susidariusios politinės situacijos ir verčia pasiduoti politiniam neveiklumui. Šia prasme Cicerono dialogo pavadinimas yra reikšmingas. Tai nėra tik dedikacija šios knygos bendravardžiam pašnekovui Markui Junijui Brutui, bet ir užuomina į karaliaus Tarkvinijaus Išdidžiojo išvartytoją Brutą, pradėjusį iškalbos – kartu ir respublikos – istoriją. Brutus, kuris iškalbos jėga išvarė karalių, yra šiojo dialoge veikiančio Bruto protėvis². Taigi Ciceronas akina Brutą būti vertą savo protėvio ir savo iškalbos, kurios potencialą Ciceronas įžvelgia, jėga mėginti pakeisti politinę padėtį. Ciceronas nurodo, kad Brutus yra ilgos oratorių istorijos pabaigoje, o ir jis pats, jau atlikęs savo darbą, nori savo rūpinimąsi respublika pavesti Brutui.

Šia prasme „Brutas“ nėra grynosios retorikos – pasak Christopherio S. van den Bergo (2021, 64), tai mažiausiai techniškas Cicerono retorikos traktatas³, – greičiau politinės retorikos veikalas, kurio esminis tikslas – parodyti, kad per visą Romos istoriją buvo daugybė žmonių, kurie savo

¹ Plg. Rawson 1983, 211: „Brutas‘ nebuvo vienintelis kūrinys, kurį Ciceronas tuo metu dedikavo savo svarbiam ir gabiam jaunajam draugui, su kuriuo artimai bendrauti norėjo dėl gausybės priežasčių“ (*The Brutus itself was not the only work that Cicero dedicated at this time to his important and able young friend, with whom he was anxious for so many reasons to be on close terms*); Dyck 1996, 11: „Daugelis Cicerono šių metų literatūrinių projektų skirti vieno svarbiausių jaunosios kartos atstovų – Marko Bruto – ištikimybės užsitikrinti.“ (*Most of his literary projects of these years aimed to secure the allegiance of one of the leading members of the younger generation, M. Brutus*).

² Dėl tiesioginės giminystės tyrinėtojai nesutaria, tačiau pačiam Ciceronui svarbu pabrėžti jų tarpusavio ryšį (Martin 2011).

³ *The Brutus is the least overtly technical of Cicero's rhetorical works.*

iškalba kūrė valstybę, prisidėjo prie jos augimo: jie ne tik padėjo savo kalbomis nuraminti sukilusius piliečius, bet ir savo iškalbos jėga darė vieni kitiems įtaką, todėl gali būti vadinami respublikinės tradicijos įpėdiniais ir tęsėjais. „Brute“ Ciceronas performuluoja knygoje „Apie oratorių“ išsakytą mintį, kad filosofija nėra savitikslių, ji reikalinga geram oratoriui parengti. Tad ir „Brute“ tarsi sakoma, kad iškalba nėra savaiminis tikslas – ji skirta valstybės valdymo tradicijai kurti ir palaikyti. Štai kodėl Ciceronui tampa toks svarbus Demostenas, Cicerono manymu, įkūnijantis tobulą oratorių. Demostenas Ciceronui tobulas, mat ne tik pasižymėjo tobula iškalba, bet ir dalyvaudamas politinėje veikloje kovojo už Graikijos išlaisvinimą.

Sunku pasakyti, koku mastu Cicerono „Brutas“ laikytinas kvietimu ryžtis aktyviai veikti prieš Cezarį¹. Šis dialogas, regis, greičiau yra ne tiek paskatinimo sukilti prieš Cezarį, kiek bandymo susikalbėti ir ieškoti

¹ Pagal itin prieštaringai vertinamą Baldsono (1958, 91) interpretaciją, Brutus yra skatinamas pakartoti savo protėvių Lucijaus Bruto ir Servilijaus Ahalos (šis nužudė vienvaldystės siekusį Spurių Melijų) žygdarbius. Su šiuo požiūriu polemizuoja Rathoferis (1986, 140), teigdamas, kad Ciceronas paprasčiausiai norėjęs parodyti, kokią svarbą politinį vaidmenį užėmė Lucijus Brutus ir Servilijus Ahala, kaip pirmasis ir antrasis respublikos steigėjai, ir tik šia prasme Brutus yra kviečiamas pakartoti jų pasiekimus. Skirtumus tarp šių interpretacijų, kaip pažymi Narducci (2020, 10), nulemia paties Cicerono abejonės: „Pašalintas iš politinės arenos, jis laukė ir atidžiai sekė Cezario veiksmus: kartais atrodė, kad Ciceronas nemano, jog lenktynės absoliutizmo link yra nesusitardomos, ir netgi gali save įtikinti, kad pasibaigus karui Afrikoje su nepalaužiamais respublikonais, Cezaris galbūt ryšis atkurti konstitucinį valdymą. Tačiau kitais atvejais ši hipotezė jam atrodo atmestina dėl ryšių, kuriuos Cezariui teko užmegzti, kad išsilaiskintų valdžioje, pobūdžio: tas, kuriam pakluso visi, pats buvo priverstas paklusti aplinkybėms, todėl neturėjo jokio realaus politinio plano.“ Plg. Cicerono laišką *Fam.* IX. 17. 2, parašytą tikriausiai ketletą mėnesių anksčiau nei „Brutas“: „Bet leisk tavo patikinti, kad ne tik aš, kuris nepriklausau jo patarėjams, bet netgi pats valdovas negali pasakyti, kas nutiks. Mat nors esame jo vergai, jis yra aplinkybių vergas: tad nei jis gali pasakyti, ko pareikalaus laikai, nei mes – ką jis galvoja.“ Tai, kad net po Cezario mirties Ciceronas nėra patenkintas esama padėtimi, atskleidžia ir protarpiais niūrus jo veikalo „Tuskulo pašnekesiai“ (plg. II. 5) ir „Apie pareigas“ (plg. II. 67) tonas.

kompromiso istorija. Ciceronas „Brute“ ne kartą parodė¹, kad išskirtinė politinė iškalba geba įveikti net didžiausius iššūkius, priverčia sudėti ginklus. Todėl jaunasis Brutus, kurio išsimokslinimą ir talentą Ciceronas aiškiai pripažįsta, yra kviečiamas nenutraukti savo, kaip oratoriaus, veiklos, o tai kartu reiškia – daryti politinę įtaką, ginti ir saugoti valstybę, bet tuo pat metu tęsti iškalbių, paveikių, įtakingų oratorių tradiciją. Pavedamas Brutui svarbią respublikos atkūrimo ir tolesnės tautos misiją, Ciceronas pristato savo oratoriaus idealą – talentingą, išsilavinusį, tačiau – svarbiausia – politiškai įsitraukusį kalbėtoją.

¹ Ciceronas taip pat ne kartą „Brute“ pakartoja mintį, kad oratorius yra svarbesnis už karvedį, o jo pelnoma šlovė – didesnė (plg. *Brut.* 256).

MARCITULLI CICERONIS
BRUTUS

MARKAS TULIJUS CICERONAS
BRUTAS

I. 1. Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo mihi de Q. Hortensi morte esset adlatum, opinione omnium maiorem animo cepi dolorem. nam et amico amisso cum consuetudine iucunda tum multorum officiorum coniunctione me privatum videbam et interitu talis auguris dignitatem nostri conlegi deminutam dolebam; qua in cogitatione et cooptatum me ab eo in conlegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem; ex quo augurum institutis in parentis eum loco colere debebam. 2. Augebat etiam molestiam, quod magna sapientium civium bonorumque penuria vir egregius coniunctissimusque mecum consiliorum omnium societate alienissimo rei publicae tempore extinctus et auctoritatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reliquerat; dolebamque quod non, ut plerique putabant, adversarium aut obtrectatorem laudum mearum sed socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram. 3. Etenim si in leviorum artium studio memoriae proditum est poetas nobilis poetarum aequalium morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius quam omnino adversarium non habere? cum praesertim non modo numquam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et communicando et monendo et favendo.

4. Sed quoniam perpetua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo magis quam suorum civium tempore et tum occidit, cum lugere facilius rem publicam posset, si viveret, quam iuvare, vixitque tam diu quam licuit in civitate bene beateque vivere, nostro incommodo

I. 1. Kai palikęs Kilikiją* atvykau į Rodą* ir ten mane pasiekė žinia apie Kvinto Hortenzijaus mirtį*, pajutau didesnę, nei būtų galima įsivaizduoti, sielvartą. Nes regėjau, kad dėl draugo mirties netekau ne tik malonios draugijos, bet ir iš daugybės pareigų atsiradusios bičiulystės, be to, sielojausi*, kad dėl tokio auguro* mirties mūsų kolegijos vertė sumenko. Galvodamas apie tai, prisiminiau, kad tai jo dėka buvau išrinktas* į kolegiją, kurioje prisiekdamas paliudijo mano vertumą eiti pareigas, ir jo paties buvau įšventintas*, – dėl to pagal augurų papročius turėjau jį gerbti tarsi tėvą. 2. Sielvartą sustiprino ir tai, kad itin stokoiant išmintingų ir gerų piliečių tas puikus, negana to, visais politiniais klausimais man visiškai pritariančias žmogus mirė tokiu nepalankiu valstybei metu*, palikęs mus su ašaromis ilgėtis jo įtakos ir išminties. Sielojausi ir dėl to, kad netekau ne garbės man pavydinčio varžovo, kaip daugelis manė, bet greičiau šlovingą darbą dirbančio sąjungininko ir bendro. 3. Ir išties jei kalbant apie menkesnius menus* yra žinoma, jog pripažinti poetai sielvartaudavo* dėl savo amžininkų poetų mirties, su kokia tvirtybe turėjau pakelti prapultį to, su kuriuo varžymasis teikė didesnę šlovę nei apskritai varžovo neturėjimas? Juolab kad ne tik aš niekuomet jo karjerai ar jis maniškei netrukdė, bet, priešingai, vienas kitam padėjome kalbėdamiesi, įspėdami, palaikydami.

4. Mėgavęsis nuolat jį lydėjusia kažin kokia sėkme, jis ir iš gyvenimo išėjo jei nei savo bendrapiliečiams, tai bent sau palankiu metu, ir mirė tada, kai gyvas būdamas veikiau būtų galėjęs lengviau apgailestauti dėl respublikos nei jai padėti, ir kadangi gyveno taip ilgai,

detrimentoque, si est ita necesse, doleamus, illius vero mortis opportunitatem benevolentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quotienscumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potius quam nosmet ipsos diligere videamur. 5. Nam si id dolemus, quod eo iam frui nobis non licet, nostrum est id malum; quod modice feramus, ne id non ad amicitiam sed ad domesticam utilitatem referre videamur: sin tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam eius felicitatem non satis grato animo interpretamur.

II. 6. Etenim si viveret Q. Hortensius, cetera fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, hunc autem aut praeter ceteros aut cum paucis sustineret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingeni, voce erudita et Romanis Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum videret.

7. Equidem angor animo non consili, non ingeni, non auctoritatis armis egere rem publicam, quae didiceram tractare quibusque me adsuefeceram quaeque erant propria cum praestantis in re publica viri tum bene moratae et bene constitutae civitatis. quod si fuit in re publica tempus ullum, cum extorquere arma posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio, tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum aut timore.

8. Ita nobismet ipsis accidit ut, quamquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus quod, quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum confugere deberet non inertiae neque desidia, sed oti moderati atque honesti, cumque ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam quandam maturitatem et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quem ad modum salutariter uterentur non reperiebant. 9. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque vixisse cum in ceteris civitatibus tum maxime in nostra, quibus cum auctoritate rerumque gestarum gloria tum etiam sapientiae

kaip buvo galima valstybėje gerai ir laimingai gyventi, sielokimės dėl asmeninio nuostolio ir praradimo, jei tai yra taip būtina, o tinkamą jo mirties metą greičiau su dėkingumu nei gailėsčiu priimkime, kad kiekvieną kartą galvodami apie tą itin pasižymėjusį ir laimingą vyrą, atrodytume jį mylį labiau už save pačius. 5. Nes jei sielojamės dėl to, kad negalime juo gėrėtis, tą savo sielvartą turime santūriai iškęsti, idant neatrodytume jį matuoją ne draugystės, bet asmeninės naudos matu. O jei baiminamės, kad jį ištiko kažkokia nelaimė, apie didžiausią jo laimę sprendžiame su nepakankamu dėkingumu.

II. 6. Ir išties jei Kvintas Hortenzijus būtų gyvas, jis kartu su likusiais dorais ir narsiais piliečiais galbūt ilgėtusi kitų dalykų, bet ši skausmą vienas arba drauge su nedaugeliu kęstų, matydamas romėnų tautos forumą, kuris buvo tarsi jo talento scena, apiplėštą ir paliktą be išlavinto ir romėnų bei graikų ausų verto balso*. 7. Žinoma, sieloje nerimauju, kad respublikai nereikia įžvalgumo, talento, įtakos ginklų*, kuriais buvau išmokęs naudotis, prie kurių save pripratinau ir kurie būdingi tiek iškiliam respublikos vyrui, tiek gerų papročių ir įstatymų valstybei. Bet jei kada respublikoje buvo metas, kai doro piliečio įtaka ir iškalba galėjo iš įpykusių bendrapiliečių rankų išplėsti ginklus, tas metas iš tikrųjų buvo tuomet, kai rūpintis taika neleido arba žmonių klaida, arba baimė*. 8. Taip mums patiems atsitiko: nors buvo dalykų, dėl kurių reikėtų liūdėti daug labiau, visgi mes krimtomės, kad tuo laiku, kai mano metų vyras, atlikęs sunkiausius darbus, turėjo teisę tarsį uoste ieškoti prieglobsčio (kalbu ne apie tingumą ir dykinėjimą, bet nuosaikų ir garbingą poilsį) ir kai jau pati mūsų iškalba dabinosi žile ir buvo pasiekusi savo brandą ir tarsį senatvę, – buvo pulta prie ginklų, kuriais tie patys žmonės, prieš tai mokėję juos pakelti garbingai*, nerado būdo tinkamai pasinaudoti. 9. Taigi man atrodo, kad tiek kitose valstybėse, tiek ypač mūsų šalyje sėkmingai ir laimingai gyveno tie, kuriems be įtakos ir žygdarbių garbės buvo leista pasidžiaugti išminties

laude perfrui licuit. quorum memoria et recordatio in maxumis nostris gravissimisque curis iucunda sane fuit, cum in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

III. 10. Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio venerat, homines cum inter se coniuncti tum mihi ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae me angebat de re publica cura consederit.

Quos postquam salutavi:

„Quid vos, inquam, Brute et Attice? numquid tandem novi?“

„Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere audeam.“

11. Tum Atticus: „Eo, inquit, ad te animo venimus, ut de re publica esset silentium et aliquid audiremus potius ex te, quam te adficeremus ulla molestia.“

„Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura levatis et absenti magna solacia dedistis. nam vestris primum litteris recreatus me ad pristina studia revocavi.“

Tum ille: „Legi, inquit, perlubenter epistulam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et consolari amicissime.“

12. „Recte, inquam, est visus: nam me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius valetudinis tamquam ad aspiciendam lucem esse revocatum. atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolum proelio populus se Romanus erexit posteaque prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic post rerum nostrarum et communium gravissimos casus nihil ante epistulam Bruti mihi accidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines adlevaret meas.“

teikiama šlove. Tad didžiausių ir sunkiausių dabarties rūpesčių apsuptyje buvo išties malonu prisiminti ir pamąstyti apie tuos žmones, kai neseniai apie tai užėjo kalba.

III. 10. Antai mane, vaikštinėjantį terasoje ir namie ramiai leidžiantį laiką, aplankė, kaip jam įprasta, Markas Brutus* drauge su Titu Pomponijumi* – žmonės ne tik vienas kitą pažįstą, bet ir man tokie brangūs ir mieli, kad juos išvydus visas mane dėl respublikos kankinęs rūpestis atsitraukė. Juos pasveikinęs tariau:

– Ką jūs, Brutai ir Atikai? Rasi kas naujo*?

– Išties nieko, – atsakė Brutus, – ką arba tu norėtum išgirsti, arba aš drįščiau pranešti kaip tikrą dalyką.

11. Tuomet Atikas tarė:

– Su ta mintimi pas tave atvykome, kad kalbas apie respubliką paliktume nuošaly* ir verčiau ką nors iš tavęs išgirstume, nei tave kokiomis nors nemaloniomis žiniomis kamuotume.

– Bet jūs, – tariau, – Atikai, man čia būdami rūpesčius palengvinate, o ir tada, kai buvau toli, daug paguodos suteikėte. Nes pirmiausia jūsų laiškų paakstintas vėl ėmiausi ankstesnių studijų.

Tada jis tarė:

– Su dideliu malonumu perskaičiau laišką, tau Bruto pasiųstą iš Azijos, kuriame, man pasirodė, ir išmintingai tau pataria, ir kaip tikras draugas paguodžia.

12. – Ir teisingai pasirodė, – tariau. – Nes šitie laiškai, žinok, po ilgai trukusio visos sveikatos būklės sutrikimo tarsi iš naujo leido išvysti dienos šviesą. Ir kaip po garsiojo pralaimėjimo prie Kanų romėnų tauta vėl atgavo drąsą, Marcelui susikovus prie Nolos*, ir po to ją lydėjo didelė sėkmė, taip ir po didžiausių asmeninių ir valstybės nelaimių iki Bruto laiško nebuvo nieko, ko būčiau norėjęs arba kas bent kiek būtų palengvinę mano nerimą.

13. Tum Brutus: „Volui id quidem efficere certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui tanta in re consecutus sum. sed scire cupio, quae te Attici litterae delectaverint.“

„Istae vero, inquam, Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem adtulerunt. Salutem? inquit ille. quodnam tandem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me hic adfatus quasi iacentem excitavit?“

14. Tum ille: „Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico librum mihi saluti fuisse.“

IV. Tum Atticus: „Optatissimum mihi quidem est quod dicis; sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset esse?“

15. „Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa et eam utilitatem quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem. quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi tractatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque remunerandum si non pari, at grato tamen munere: quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere iubet qua acceperis aut etiam cumulatiore, si possis. 16. Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. nec enim ex novis, ut agricolae solent, fructibus est unde tibi reddam quod accepi, sic omnis fetus repressus exustusque flos siti veteris

13. Tada Brutus tarė:

– Bet toks ištis buvo mano tikslas ir man su kaupu atlyginta, jei šitokiomis aplinkybėmis iš tikrųjų pasiekiau, ko norėjau. Tik noriu sužinoti, kurie Atiko kūriniai tave pradžiugino.

– Jie ne tik, – tariau, – Brutai, mane pradžiugino, bet ir, viliuosi, išgelbėjo.

– Išgelbėjo? – paklausė jis. – Tai ištis turėjo būti nepaprasto puikumo veikalas – bet koks?

– Ar galėjo, – atsakiau, – man būti mielesnis ar šią akimirką koks nors tinkamesnis pasveikinimas* nei toji knyga, kuria, ta proga į mane kreipęsis, tarsi gultinį pakėlė?

Tuomet jis paklausė:

14. – Tu, be abejo, turi omenyje tą knygą*, kurioje jis glaustai ir, kaip bent jau man pasirodė, labai uoliai visą istoriją išdėstė?

– Kaip tik apie šią pačią knygą, – atsakiau, – Brutai, ir kalbu, kad buvo mano išsigelbėjimas.

IV. Tuomet Atikas tarė:

– Man ištis nepaprastai malonu girdėti tavo žodžius. Bet ką gi turėjo ši knyga, kas tau galėjo būti arba nežinoma, arba labai naudinga?

15. – Dargi daug naujų žinių man suteikė, – atsakiau, – ir tos naujos, kurios ieškojau, – vienu žvilgsniu aprėpti visus iš eilės išdėstytus įvykius. Kai ėmiau ją uoliai tyrinėti, jau vien tai, kad galėjau rankose laikyti literatūros kūrinį, buvo išganinga ir paskatino, Pomponijau, kažką iš tavęs paties paimti, idant sustiprėčiau ir tau atsilyginčiau – jei ne tuo pačiu, tai bent jau parodydamas dėkingumą* (nors mokslinčiai giria tą Hesijodo posakį*, kuriuo liepiama sugrąžinti tiek pat, kiek gavai, arba, jei gali, daugiau). 16. Aš tikrai atsilyginsiu už tavo palankumą, bet pačios dovanos, regis, dar negaliu grąžinti ir dėl to prašau tavęs atleisti. Mat nei iš naujo derliaus, kaip yra pratę žemdirbiai, galiu grąžinti, ką esu gavęs (šitaip kiekvienas ūglis liko užspaustas ir kiekvienas žiedas,

ubertatis exaruit; nec ex conditis, qui iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui paene solis patuit, obstructus est. seremus igitur aliquid tamquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris: modo idem noster animus efficere possit quod ager, qui cum multis annos quievit, uberiores efferre fruges solet.“

17. Tum ille: „Ego vero et exspectabo ea quae polliceris, nec exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris.“

„Mihi quoque, inquit Brutus, exspectanda sunt ea quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo exacturum negat.“

V. 18. „At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.“

„Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausim. nam hunc, qui negat, video flagitatorem non illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen et acrem fore.“

Tum Pomponius: „Ego vero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo intervallo modo primum animadverti paulo te hilariorum. 19. Itaque quoniam hic quod mihi deberetur se exacturum professus est, quod huic debes, ego a te peto.“

„Quidnam id? inquam.“

„Ut scribas, inquit, aliquid; iam pridem enim conticuerunt tuae litterae. nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus: eisque nosmet ipsi ad rerum nostrarum memoriam comprehendendam impulsus atque incensi sumus. sed illa, cum poteris; atque ut possis, rogo. 20. Nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus.“

išdegintas senojo derlingumo troškimo, išdžiūvo), nei iš aruode supiltojo, kuris guli patamsyje ir prie kurio mums, kone vieninteliams galėjusiems ten patekti, priėti suvis neleidžiama*. Tad kažką sėsime tarsi neišdirbtoje ir apleistoje dirvoje, kurią taip rūpestingai įdirbsime, kad galėtume su nuošimčiais atsimokėti už tavo dosnią dovaną, – kad tik mūsų dvasia galėtų padaryti tą patį, ką ir laukas, kuris, daug metų dirvonavęs, paprastai duoda gausesnį derlių.

17. – Aš tikrai lauksiu to, ką žadi, – atsakė jis, – neprašysiu, jei metas tau netinkamas, bet man bus nepaprastai malonu, jei skolą atmokėsi.

– Ir man, – tarė Brutus, – reikia laukti, ką žadi Atikui, nors galbūt aš, kaip jo įgaliotinis, iš tavęs, skolininko, pareikalausiu to, ko jis sakosi neprašysias dėl netinkamo meto.

V. 18. – Bet aš tikrai, – tariau, – tau, Brutai, skolos negrąžinsiu, kol manęs neužtikrinsi, kad niekas daugiau nereikalaus atsimokėti to, kuriam priklauso jos reikalauti, vardu.

– Prisiekiu Herkuliui, – tarė jis, – nedrįščiau tau šito žadėti – matau, kad štai šitas mūsų draugas, nors sako priešingai, reikalaus iš tavęs skolos, jei ir ne įkyriai, tai vis dėlto atkakliai ir įnirtingai.

Tada Pomponijus tarė:

– Manau, kad Brutus visiškai teisus. Man atrodo, dabar išdrįsau iš tavęs pareikalauti skolos, nes po ilgo laiko tarpo kaip tik pirmąsyk pastebėjau tave kiek geresnės nuotaikos. 19. Taigi, kad jau Brutus pareiškė išreikalausias, kas priklauso man, aš savo ruožtu prašau iš tavęs to, ką esi skolingas jam.

– Ir ko gi? – paklausiau.

– Kad ką nors parašytum, – tarė jis. – Nes jau ilgai tavo plunksna tyli. Mat nuo tada, kai išleidai knygas „Apie valstybę“, visai nieko iš tavęs nesulaukėme; visgi iš jų aš pats gavau akstiną ir užsidegiau noru išdėstyti mūsų istoriją. Bet tai – kai galėsi, ir prašau galėti.

20. O dabar, – tęsė jis, – jei tavo protas neužimtas, išdėstyk, ko prašome.

„Quidnam est id?“ inquam.

„Quod mihi nuper in Tusculano inchoavisti de oratoribus: quando esse coepissent, qui etiam et quales fuissent. quem ego sermonem cum ad Brutum tuum vel nostrum potius detulissem, magnopere hic audire se velle dixit. itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum. quare, si tibi est commodum, ede illa quae coeperas et Bruto et mihi.“

21. „Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis.“

„Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum aut sane, si potes, libera.“

„Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime et copiosissime a Bruto me audisse defensam.“

VI. „Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori.“

22. „Feci, inquam, istuc quidem et saepe facio. nam mihi, Brute, in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria. cum enim in maximis causis versatus esses et cum tibi aetas nostra iam cederet fascisque submitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit.“

23. Tum ille: „Ceterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet te praesertim tam studiosum et * * * ¹. dicere enim bene nemo potest nisi qui prudenter intellegit; quare qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maximis quidem in bellis aequo animo carere quisquam potest.“

¹ {optumarum atrium cupidum intuenti} Kroll.

– Ką gi? – paklausiau.

– Pokalbį apie oratorius, su manimi pradėtą tavo dvare Tuskulė*: kada ėmėsi savo veiklos, kas tokie buvo ir kokiomis savybėmis pasižymėjo. Kai apie tą pašnekesį pranešiau tavajam – tiksliau, mūsiškiam – Brutui, šis pasakė labai norįs jį išgirsti. Taigi pasirinkome šią dieną žinodami, kad esi laisvas. Todėl, jei tau tinka, Brutui ir man išdėstyk ką pradėjęs.

21. – Be abejo, – tariau, – jei įstengsiu, patenkinsiu jūsų prašymą.

– Įstengsi, – užtikrino jis. – Tik truputį atsikvėpk arba, jei gali, visai apie rūpesčius pamiršk.

– Taigi tasyk, Pomponijau, pašnekesys, rodos, prasidėjo štai nuo ko: aš paminėjau girdėjęs, kokia dailia ir žodinga kalba Brutus gynęs ištikimiausio ir geriausio karaliaus Dejotaro bylą*.

VI. – Žinau, – tarė Atikas, – kad nuo to ir prasidėjo pašnekesys ir kad tu, krimsdamasis dėl Bruto likimo, bemaž apraudojai teismų ir forumo sunykimą.

22. – Būtent taip ir padariau, – tariau, – ir dažnai darau. Nes mane, Brutai, į tavo bežiūrint dažnai apima baimė, koks kelias galiausiai laukia tiek tavo nuostabios prigimties, tiek puikaus išsilavinimo, tiek išskirtinio darbštumo*. Mat tuomet, kai ėmeisi svarbiausių bylų*, o mano amžius tau užleido vietą ir perdavė fascius, be kitų valstybėje sunykusių dalykų, staiga nutilo ir toji iškalba, apie kurią pradedame pokalbį.

23. – Dėl kitų priežasčių, – tarė jis, – aš ir sielvartauju, ir manau, kad dėl to verta sielvartauti, tačiau mane džiugina ne tiek iškalbos vaisiai ir teikiama šlovė, kiek pačios studijos ir pratybos*; ir niekas negalės iš manęs to atimti, juoba turint tokį globėją ir {...}* Nes geru kalbėtoju gali būti tik tas, kuris yra išmintingas mąstytojas. Todėl tas, kuris atsideda tikrajai iškalbai, tuo pačiu atsideda ir išminčiai, be kurios niekas negali lengvai apsieiti net didžiausiuose karuose.

24. „Praeclare, inquam, Brute, dicis eoque magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quae sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet; eloquentem neminem video factum esse victoria. sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus.“

Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

25. Hic ego: „Laudare igitur eloquentiam et quanta vis sit eius expromere quantamque eis, qui sint eam consecuti, dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium. hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariat aliquam sive exercitatione quadam sive natura, rem unam esse omnium difficillamam. quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna per sese. quare quinque artium concursus maxumarum quantam vim quantamque difficultatem habeat existimari potest.“

VII. 26. Testis est Graecia, quae cum eloquentiae studio sit incensa iamdiuque excellat in ea praestetque ceteris, tamen omnis artes vetustiores habet et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam haec est a Graecis elaborata dicendi vis atque copia. in quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae tuae, qua in urbe primum se orator extulit primumque etiam monumentis et litteris oratio est coepta mandari. 27. Tamen ante Periclem, cuius scripta quaedam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur. quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum et paulo seniore etiam Solonem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis, valuisse dicendo. 28. Post hanc aetatem aliquot annis,

24. – Puikiai, – tariau, – Brutai, pasakyta, ir aš juo labiau džiaugiuosi šituo gyriumi iškalbai, nes jau nebėra nė vieno tokio kuklaus žmogaus, kuris manytų negalįs pasiekti ar būti pasiekęs visa kita, kas kadaise valstybėje laikyta gražiausiais dalykais. Tačiau geru kalbėtoju, kaip matau, dar niekas nėra tapęs tik todėl, kad pasiekė pergalę kare. Bet idant mūsų pašnekesys vyktų sklandžiau, tęskime jį, jei neprieštaraujate, susėdę.

Jie sutiko ir mes atsisėdome pievelėje šalia Platono skulptūros*.

25. Čia aš tariau:

– Taigi pagirti iškalbą, parodant, kokia jėga joje glūdi ir kokią pripažinimą ji atneša tiems, kurie ją yra įvaldę, nėra nei mano siekis, nei būtinybė. Tik štai ką nė kiek neabejodamas patvirtinčiau: nepriklausomai nuo to, ar būtų pasiekama koku nors mokslu, tam tikromis pratybomis, ar iš prigimties, nėra kito tokio sunkaus dalyko. Nes iš penkių dalių*, kurios ją, sakoma, sudarančios, kiekviena skyrium jau pati savaime yra didis menas. Iš to galima suprasti, kokia jėga ir koku sudėtingumu pasižymi penkių svarbiausių menų sanakaupa.

VII. 26. To įrodymas – Graikija: nors užsėdę iškalbos studijomis, jau seniai jomis garsėjanti ir pranokstanti kitus kraštus, tačiau visi kiti jos menai – senesni ir ne tik išrasti, bet ir išstobulinti daug anksčiau, nei graikai įvaldė šį gebėjimą paveikiai ir žodingai kalbėti. Galvojant apie iškalbą man dažniausiai prieš akis iškyla, Atikai, ir tarsi šviečia tavo Atėnai* – miestas, kuriame pirmą kartą iškilo oratoriaus asmuo ir kuriame taip pat pirmą kartą imta kalbą užrašinėti ir saugoti knygoje. 27. Tačiau iki Periklio*, kurio kai kurie raštai yra išlikę, ir Tukidido*, gyvenusių ne ankstyvųjų, bet brandžiųjų Atėnų laikais, nesama nė vieno rašytinio liudijimo, kuris turėtų ką nors puošnaus ar atrodytų esąs oratoriaus kūrinys. Nors vyrauja nuomonė, kad ir Peisistratas*, gyvenęs daugybę metų iki jų, taip pat šiek tiek už jį vyresnis Solonas* bei vėliau Kleistenas* savo laiku buvo puikūs kalbėtojai. 28. Praėjus keletui metų

ut ex Attici monumentis¹ potest perspicere, Themistocles fuit, quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia praestitisse; post Pericles, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. 29. Huic aetati suppare Alcibiades Critias Theramenes; quibus temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi scriptis, qui ipse tum fuit, intellegi maxime potest. grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves et ob eam ipsam causam interdum subobscuri. VIII. 30. Sed ut intellectum est quantam vim haberet accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam magistri dicendi multi subito exstiterunt. tum Leontinus Gorgias, Thrasymachus Calchedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Ceius, Hippas Eleius in honore magno fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se profitebantur adrogantibus sane verbis, quemadmodum causa inferior – ita enim loquebantur – dicendo fieri superior posset. 31. His opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat * verbis². huius ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri; primumque tum philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita et moribus disputatur, inventa dicitur. quod quoniam genus ab hoc quod proposuimus abhorret, philosophos aliud in tempus reiciamus; ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur.

32. Exstitit igitur iam senibus illis quos paulo ante diximus Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo

nuo šios kartos, kaip galima spręsti iš Atiko liudijimų*, iškilo Temistoklis*, išsiskyręs, kaip žinome, ne tik sumanumu, bet ir iškalba. Po to Periklis, nors žydėjęs kiekviena dorybės rūšimi, tačiau ypač pagarsėjęs buvo šia šlove. Taip pat žinome, kad tais laikais gyveno ir Kleonas – nors ir neramus, bet iškaltus pilietis*. 29. Bemaž amžininkai buvo Alkibijadas*, Kritijas*, Teramenas*. Koks iškaltos būdas tais laikais vyravo, geriausiai galima suprasti iš jų amžininko Tukidido raštų. Jie buvo didūs rinkdamiesi žodžius, turintys apščiai posakių, pasižymintys glausta mintimi ir kaip tik dėl to kartais ne visai suprantami. VIII. 30. Bet kai buvo suprata, kokios jėgos turi rūpestingai parengta ir tam tikru būdu suręsta kalba, staiga pasirodė daugybė iškaltos mokytojų. Tada didžiai gerbiami buvo Gorgijas Leontinietis*, Trasimachas Kalchedoniškis*, Protagoras iš Abderos*, Prodikas Kėjietis*, Hipijas iš Elidės*. Ir daugybė kitų tuo pat metu ne be įžūlumo skelbėsi moką, kaip silpnėnis dalykas – jie patys taip sakydavo – pasitelkiant iškaltą galėtą tapti stipresniu*. 31. Jiems priešinosi Sokratas*, kažin kokiais taikliais svarstymais įpratęs žodžiais* atremti jų mokymus. Iš vaisingiausių pašnekesių su juo* išaugo mokyčiausi vyrai; štai tada, sakoma, pirmąsyk buvo išrasta filosofija* – ne ta gamtos, kuri buvo senesnė, bet toji, kurioje svarstoma apie gerį ir blogį ir apie žmonių gyvenimą bei papročius. Bet ši studijų rūšis neatitinka mūsų temos, tad filosofus atidėkime kitam kartui ir grįžkime prie oratorių, nuo kurių nukrypome.

32. Taigi kai tie, apie kuriuos visai neseniai kalbėjome, senstelėjo, iškilo Isokratas*, kurio namai visai Graikijai atsivėrė tarsi kažin kokia iškaltos mokykla ir kalvė, – didis ir tobulas oratorius, nors vengęs forumo šviesos ir tarp keturių sienų puoselėjęs tą šlovę, kuria, bent jau mano nuomone, niekas po to jam neprilygo. Jis ir pats daug dalykų

¹ Atticis monumentis *Lambinus, Kaster.*

² verbis *secl. Wetzel; verissumis Philippson; usitatis vel solitis Simchen; sagacibus Reis; acerbius Madvig; urbanus Vitelli.*

meo quidem iudicio est postea consecutus. is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios; et cum cetera melius quam superiores, tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum verum effugeres, modum tamen et numerum quendam oportere servari. 33. Ante hunc enim verborum quasi structura et quaedam ad numerum conclusio nulla erat; aut, si quando erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam – quae forsitan laus sit; verum tamen natura magis tum casuque nonnunquam, quam aut ratione aliqua aut ulla observatione fiebat. 34. Ipsa enim natura circumscriptione quadam verborum comprehendit concluditque sententiam, quae cum aptis constricta verbis est, cadit etiam plerumque numero. nam et aures ipsae quid plenum, quid inane sit iudicant et spiritu quasi necessitate aliqua verborum comprehensio terminatur; in quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est.

IX. 35. Tum fuit Lysias ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans, quem iam prope audeas oratorem perfectum dicere. nam plane quidem perfectum et quoi nihil admodum desit Demosthenem facile dixeris. nihil acute inveniri potuit in eis causis quas scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius; nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate vel sententiarum, quo quicquam esset elatius. 36. Huic Hyperides proximus et Aeschines fuit et Lycurgus et Dinarchus et is, cuius nulla exstant scripta, Demades alique plures. haec enim aetas effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, sucus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. 37. Phalereus enim successit eis senibus adulescens eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus quam palaestra. itaque delectabat magis Atheniensis quam inflammabat. processerat enim in

puikiai parašė, ir kitus mokė, ir likusiųjų dalykų atžvilgiu būdamas geresnis už pirmtakus, jis, be kita ko, pirmasis suprato, kad ir prozinėje kalboje – nors ir vengiant eiliuoti – reikia išlaikyti tam tikrą matą ir ritmą*. 33. Mat iki jo nebuvo, taip sakant, nei taisyklingo žodžių jungimo*, nei ritmingos sakinio pabaigos* arba, jei ir buvo, ji neatrodė tyčia sukurta, – tai būtų galima laikyti pagirtinu dalyku, vis dėlto šitie dalykai atsirasdavo greičiau iš prigimties ir kai kada atsitiktinai, o ne iš kokio nors mokslo ar taisyklių laikymosi. 34. Mat pati prigimtis kažin koku žodžių apskritimu* sujungia ir užbaigia mintį, kuri, išreikšta gerai parinktais žodžiais, dažniausiai dar ir baigiasi ritmingai. Juk ir pačios ausys nusprendžia, koks yra „pilnas“ ir koks „tuščias“ garsas, ir periodo ilgumas atsikvėpimu tarsi priverstinai apribojamas – blogą įspūdį sukelia ne tik kai pristingama kvapo, bet ir dedant pastangas įkvėpti.

IX. 35. Tuo metu ir gyveno Lisijas*, pats nedalyvaudavęs teisminėse bylose, bet rašęs itin dailias ir skoningas* kalbas – jį kone drįstum vadinti tobulu oratoriumi. Nes tikrai tobulu ir tokiu, kuriam visiškai nieko netrūksta, nedvejodamas galėtum įvardyti Demosteną*. O jo parašytose kalbose nebuvo jokio dygaus, jokio, taip sakant, klastingo, jokio sukto teiginio, kurio nebūtų numatęs; nebuvo įmanoma kalbėti taip tiksliai, glaustai ir dalykiškai – jo polinkiu i tobulumą neprilygo niekas. Kita vertus, kalbėdamas taip didingai, taip jausmingai ir tokiais oriais žodžiais bei mintimis, dėl savo pakylėto stiliaus neturėjo lygių. 36. Artimiausias jam buvo Hipereidas* ir Aischinas*, Likurgas* ir Dinarchas*, taip pat Demadas*, kurio jokių raštų nėra išlikę, bei daugybė kitų. Štai tokią oratorių gausą davė šis amžius, ir, mano nuomone, tie syvai ir kraujas nesugadinti gyvavo tik iki šio oratorių amžiaus, kuriame spindesys buvo tikras, o ne pagražintas. 37. Falerietis* atėjo po jų, jau senstelėjusių vyrų: jaunuolis, neabejotinai labiausiai išsilavinęs iš jų visų, tačiau mokytas ne tiek karo lauke, kiek palaistroje. Taigi jis labiau džiugindavo atėniečius, nei juos įkvėpdavo. Į karštį ir dulkes

solem et pulverem non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti doctissimi hominis umbraculis. 38. Hic primus inflexit orationem et eam mollem teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit quam gravis, sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret; [et] tantum ut memoriam concinnitatis suae, non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus.

X. 39. Videsne igitur vel in ea ipsa urbe, in qua et nata et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? si quidem ante Solonis aetatem et Pisistrati de nullo ut deserto memoriae proditum est. at hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium saecula numerantur, adulescentes debent videri. nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius Athenae iam erant, quam est Roma ad hodiernum diem.

nec tamen dubito quin habuerit vim magnam semper oratio. 40. Neque enim iam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae; neque ipse poeta hic tam idem. ornatus in dicendo ac plane orator fuisset. cuius etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum; si quidem non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum astricta legibus. 41. Sed studium eius generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato. denique hunc proximo saeculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus. fuit enim regnante iam Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exsul interfuit, eodem fere tempore quo Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum virorum; 42. Si quidem uterque, cum civis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria se ad hostes contulit conatumque iracundiae suae

jis buvo nužengęs ne tarsi iš kariuomenės stovyklos, bet iš Teofrasto*, mokyčiausio vyro, mokyklos prieglobsčio. 38. Jis pirmasis pakeitė kalbos intonaciją*, padarė ją švelnią ir nuolaidžią, labiau norėjo atrodyti – o iš tiesų ir buvo – patrauklus nei smarkus, bet jo tikslas buvo toks patrauklumas, kuris sielas užlietų, o ne jas užpultų. Taigi savo klausytojų sielose jis paliko atminimą apie savo darnumą, bet ne, kaip apie Periklį rašė Eupolidas*, geluonis drauge su malonumu.

X. 39. Tad ar matai, Brutai, kaip vėlai iškalba žengė į dienos šviesą net tame pačiame mieste, kuriame gimė ir užaugo, jei išties iki Solono ir Peisistrato laikų nėra žinių apie jokių igudusį oratorių? Bet šitie vyrai, skaičiuojant romėnų tautos amžių, turi atrodyti neabejotinai seni, o, remiantis atėniečių laiko skaičiavimu, jauni. Nes nors jie garsėjo valdant Servijui Tulijui*, vis dėlto Atėnai buvo daug ilgiau*, nei kad Roma yra iki nūdienos.

Visgi neabejoju, kad iškalba visuomet turėjo didelę jėgą. 40. Mat Homeras nebūtų taip išliaupsinęs Ulikso ir Nestoro gebėjimo kalbėti*, iš kurių vienam norėjo suteikti jėgos, kitam – patrauklumo, jei jau anuo-met, Trojos karo laikais, iškalba nebūtų buvusi gerbiama, jei pats poetas nebūtų buvęs apdovanotas tokia didele iškalbos dovana ir nebūtų buvęs tikras oratorius. Kad ir nėra aišku, kada jis gyveno, tačiau tai turėjo būti daug metų iki Romulo, nes Homeras nebuvo jaunesnis už vyresnįjį Likurgą*, kuris lakedaimoniečių gyvenimo būdą įstatymais sutvarkė. 41. Bet užsidegimas šitai meno rūšiai ir jos didesnė įtaka pastebima kaip būdinga Peisistratui. Galiausiai kitoje kartoje jį mėgdžiojo Temistoklis – mums labai nutolęs laikas, o atėniečiams – ne toks jau ir senas. Jis gyveno tuo metu, kai Graikija mėgavosi savo galybe, o mūsų valstybė ne taip seniai buvo išsilaisvinusi iš karalių valdžios. Nes tas baisiausias karas su volskais, kuriame kaip tremtinys dalyvavo Korijolanas*, vyko veik tuo pat metu kaip ir karas su persais*. Panašus buvo ir šių garsių vyrų likimas, mat 42. nors buvo iškilūs piliečiai, abu neteisėtai ištremti

morte sedavit. nam etsi aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen ut huic generi mortis potius adsentiar.

XI. At ille ridens: „Tuo vero, inquit, arbitrato; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. 43. Nam quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et summo loco natus summusque vir et paulo aetate posterior, tantum {morbo}¹ mortuum scripsit et in Attica clam humatum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera et eo poto mortuum concidisse. hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt; illa mors vulgaris nullam praebebat materiem ad ornatum. quare quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse Themistocli paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet, praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles.

44. „Sit sane, inquam, ut lubet, de isto; et ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum.

Sed tum fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forensis popularisque facile traduxerat. huius suavitate maxime hilaratae Athenae sunt, huius ubertatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timuerunt.

XII. 45. Haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. nec enim in constituentibus rem publicam nec in bella gerentibus

nedėkingos minios perėjo į priešo gretas ir iš asmeninės nuoskaudos pradėtą žygį nutraukė savanoriška mirtimi. Kad ir tavo knygoje, Atikai, apie Korijolaną rašoma kitaip, visgi pripažink, kad aš šiam būdui nu-mirti labiau prijaučiu.

XI. O jis šypsodamasis tarė:

– Žinoma, kaip sau nori, juoba kad oratoriams leidžiama iškraipyti istoriją, idant ką nors galėtų pasakyti gyviau. Mat kaip tu dabar apie Korijolaną, taip Kleitarchas*, taip Stratoklis* apie Temistoklį kalbėjo. 43. Nes apie tą, apie kurį Tukididas – pats atėnietis, kilmingos giminės atžala, nepaprastai garbingas vyras ir šiek tiek amžiumi jaunesnis – parašė tik tiek, kad jis mirė nuo ligos* ir buvo slapčia palaidotas Atikos žemėje, pridurdamas, jog kilo įtarimas, kad jis nuodais atėmęs sau gyvybę, kiti kalba, esą jis paaukojęs jautį į taurę nuleido kraujo ir jo išgėręs krito negyvas. Šitokią mirtį jie galėjo išpuosti taip, kaip įprasta oratoriams ir tragikams, o anoji įprastinė mirtis nedavė jokios medžiagos puošmenoms. Tad kadangi tau taip tinka, jog Temistoklio ir Korijolano likimai buvo vienodi, taurę ir iš manęs gali paimti, o aš netgi parūpinsiu auką, kad tik Korijolanas tikrai būtų antrasis Temistoklis.

44. – Dėl jo tebūnie, kaip tu nori, – tariau. – Bet nuo šiol būsiu atsargesnis nagrinėdamas istoriją tau girdint, nes tave galiu pagirti kaip skrupulingiausią veikalų apie Romą autorių.

Tačiau beveik tuo metu Periklis, Ksantipo sūnus (apie jį aš jau anksčiau kalbėjau), pirmasis pritaikė įgytas žinias. Nors tada nebuvo jokio iškaltos mokslo, tačiau būdamas gamtos filosofo Anaksagoro* mokinių, jis savo įgudusį protą be vargo nukreipė nuo sunkiai suprantamų ir painių dalykų į forumo ir tautos reikalus. Jo malonus kalbėjimas Atėnus nepaprastai džiugino, jo kalbos turtingumu ir žodingumu miestas žavėjosi, jo iškaltos jėgos ir smarkumo bijojo.

XII. 45. Taigi šitas amžius pirmąsyk Atėnams davė beveik tobulą oratorių. Mat ne valstybės pamatus dedančių, ne karu užsiėmusių, ne

¹ {morbo} add. Teuffel ex Thucydide (νοσήσας τελευτᾷ).

nec in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet. pacis est comes otique socia et iam bene constitutae civitatis quasi alumna quaedam eloquentia. 46. Itaque, ait Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrannis res privatae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens et controversiae nata¹, artem et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse, nam antea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen et descripte plerosque dicere; scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium disputationes, quae nunc communes appellantur loci. 47. Quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset, quod iudicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando vituperandoque rursus adfligere; huic Antiphontem Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta; quo neminem umquam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse defenderet se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides. 48. Nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem ieunior, orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse. similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in iudiciis uterentur; sed cum ex eo, quia quasi committeret contra legem ‘quo quis iudicio circumveniretur’, saepe ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destituisse scribere totumque se ad artes componendas transtulisse.

XIII. 49. Et Graeciae quidem oratorum partus atque fontis vides, ad nostrorum annalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentes. nam ante quam delectata est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa iam memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effecerat. hoc autem studium non erat commune Graeciae, sed proprium

¹ controversiae nata *Malcovati*; controversia nata *G.*

suvaržytų ir karalių vienvaldystės supančiotų vyrų širdyse paprastai gimsta noras kalbėti. Iškalba yra taikos palydovė, ramybės sąjungininkė ir tarsi kažin kokia jau gerai sutvarkytos visuomenės auklėtinė. 46. Todėl, anot Aristotelio*, kai nuvertus tiranus Sicilijoje* po ilgo laiko teismuose imta reikalauti gražinti asmeninę nuosavybę*, tada pirmąsyk du siciliečiai (tai įžvalgi ir tarsi ginčui gimusi tauta*) – Korakas ir Teisijas* – apibrėžė iškalbos taisykles ir nuostatus. Mat iki tol niekas nebuvo pratęs nuosekliai ir taisyklingai kalbėti, nors daugelis kalbėjo tiksliai ir tvarkingai. Be to, jis tvirtina, kad Protagoras buvo parašęs ir parengęs svarstymų svarbiomis temomis, dabar vadinamomis „bendrosiomis vietomis“*. 47. Tą patį, sakoma, darė Gorgijas, kuris parašė pagyrimų ir papeikimų* tam tikromis temomis, manydamas, kad išskirtinė oratoriaus užduotis yra sugebėti dalyką išaukštinti giriant ir savo ruožtu sumenkinti peikiant. Antifontas iš Ramnunto* parašė panašių dalykų (kad niekas, apkaltinas mirties bausmę užtraukiančiu nusikaltimu, niekuomet geriau už jį nesigynė teisme*, rašė pats ten dalyvavęs ir patikimas autorius Tukididas). 48. Taip, Lisijas iš pradžių buvo pratęs sakyti, kad iškalbos menas egzistuoja. Vėliau – kadangi Teodoras* buvo tikslesnis kalbėdamas apie teoriją, tačiau skurdesnis ją taikydamas praktikoje – ėmė kitiems kalbas rašyti, o teoriją apleido. Panašiai Isokratas iš pradžių neigė iškalbos meno buvimą, nors paprastai kitiems rašydavo kalbas, kurias jie naudojo teisme. Bet ne kartą patrauktas į teismą kaip neva nusižengęs įstatymui „Dėl apgaulės“*, liovėsi rašęs kitiems ir visas atsidėjo teorinių veikalų kūrimui.

XIII. 49. Tu kaip tik žvelgi į graikų oratorių pradžią ir ištakas – senas pagal mūsų metraščių skaičiavimą, o pagal jų – visai jaunas. Mat prieš pradėdami mėgautis šita iškalbos teikiama šlove, Atėnų piliečiai jau daug įsimintinų laimėjimų buvo pasiekę tiek taikos, tiek karo metu.

Athenarum. 50. Quis enim aut Argivum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto homine suspicari lubet. Lacedaemonium vero usque ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. brevitatem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet. 51. At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt maxumique huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. nam ut semel e Piraeo eloquentia evecta est, omnis peragravit insulas atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus omnemque illum salubritatem Atticae dictionis et quasi sanitatem perderet ac loqui paene dediceret. hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii saniores et Atticorum similiores. 52. Sed de Graecis hactenus; et enim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria.“

Tum Brutus: „Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt neque solum non longa, sed etiam breviora quam vellem.“

„Optime, inquam, sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intellegere quam quantum ex monumentis suspicari licet.

XIV. 53. Quis enim putet aut celeritatem ingeni L. Bruto illi nobilitatis vestrae principi defuisse? qui de matre savianda ex oraculo Apollinis tam acute arguteque coniecerit; qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem clarissimi regis filium expulerit civitatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis legibus iudiciisque devinxerit; qui collegae suo imperium abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe

O šį polinkį turėjo ne visa Graikija, bet išimtinai Atėnai. 50. Mat kas žino tais laikais buvus argiečių ar korintiečių, ar tebiečių oratorių* – nebent ką būtų galima įtarti dėl Epaminondo*, kuris buvo mokytas žmogus? O iš spartiečių* iki šios dienos negirdėjau nė vieno – net pats Menelajas, anot Homero*, nors ir maloniai, bet nedaug kalbėjo. Kita vertus, glaustumas kartais pagirtinas dalykas tam tikroje kalbos dalyje*, bet ne iškalboje apskritai. 51. Betgi už Graikijos ribų iškalbos buvo uoliai siekiama, ir didžiausi šiai veiklai parodyti pagarbos ženklai suteikė oratoriaus vardui nepaprastos šlovės. Mat kartą išplaukusi iš Peirajo, iškalba apkeliavo kiekvieną salą ir taip ilgai bastėsi po visą Aziją*, kad susiteršė svetimais papročiais, visą tą atikiško stiliaus stiprybę ir tarsi sveikata prarado bei kone atrato* nuo taisyklingos graikų kalbos. Iš čia kilę Azijos oratoriai nenusipelno paniekos ir dėl guvumo, ir dėl žodingumo, tačiau stokoja glaustumo ir perdėm daugžodžiauja. Rodiečiai* mažiau sugadinti ir panašesni į atikistus. 52. Bet apie graikus – tiek. Nors gal ir šitie patys išvedžiojimai buvo nereikalingi.

Tuomet Brutas tarė:

– Kokie reikalingi jie buvo, ištis sunkiai galėčiau nupasakoti! Šiaip ar taip, jie man buvo ištis malonūs ir ne tik ne per ilgi, bet ir trumpesni, nei norėčiau.

– Puiku, – tariau, – tačiau sugrįžkme prie mūsųškių, apie kuriuos sunku sužinoti daugiau, nei leidžia spėti rašytiniai paminklai.

XIV. 53. Juk kas galėtų pagalvoti, kad tam jūsų garsiosios giminės pirmtakui Lucijui Brutui* stigo proto guvumo*? Tam, kuris pagal Apolono ištarmę taip tiksliai ir įžvalgiai suvedė, ką reiškia žodžiai „pabučiuoti motiną“; tam, kuris aukščiausią išmintį slėpė po kvailumo kaukės; tam, kuris išvarė galingiausią karalių*, garsiausio karaliaus* sūnų, ir piliečius, išvaduosius iš nepertraukiamos vienvaldystės, privertė paklusti kasmet renkamiems pareigūnams, įstatymams ir teismams; tam, kuris iš savo kolegos atėmė įgaliojimus*, idant piliečių atmintyje ištrintų patį

effici non potuisset, nisi esset oratione persuasum. 54. Videmus item paucis annis post reges exactos, cum plebes prope ripam Anionis ad tertium miliarium consedisset eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias, eique ob eam rem honores amplissimos habitos et eum primum ob eam ipsam causam Maximum esse appellatum. ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in patres incitatum legibus et contionibus suis mitigaverit. 55. Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revocaverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator; Ti. Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe plurimum ingenio valuisse videatur; M^o. Curium, quod is tribunus plebis interrege Appio Caeco diserto homine comitia contra leges habente, cum de plebe consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit; quod fuit permagnum nondum lege Maenia lata. 56. Licet aliquid etiam de M. Popilli ingenio suspicari, qui cum consul esset eodemque tempore sacrificium publicum cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebei contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat laena amictus ita venit in contionem seditionemque cum auctoritate tum oratione sedavit. sed eos oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse nihil sane mihi legisse videor: tantummodo coniectura ducor ad suspicandum.

57. Dicitur etiam C. Flaminius, is qui tribunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim dividundo tulerit, qui consul apud Tarsumennum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul fuit.

karaliaus vardą. To tikrai nebūtų buvę galima pasiekti be įtikinamos iškalbos. 54. Be to, kaip matome, praėjus keletui metų po karalių išvartymo, kai plebėjai buvo įsikūrę netoli Anijono upės kranto*, už trijų mylių nuo miesto, ir buvo užėmę Šventuoju pavadintą kalną, diktatorius Markas Valerijus savo iškalba numalšino nesantaiką* ir todėl jam buvo parodyta didžiausia pagarba bei dėl tos pačios priežasties jam pirmajam duotas Maksimo vardas. Manau, kad ne be tam tikrų oratoriaus gebėjimų buvo ir Lucijus Valerijus Potitas*, kuris po nekenčiamo decemvirų valdymo* įstatymais ir savo kalbomis nuramdė plebėjų pyktį senatoriams. 55. Galime įtarti, kad Apijus Klaudijus* buvo iškalbus žmogus, nes sulaikė senatą, ketinusį sudaryti taiką su Piru; galime taip manyti apie Gajų Fabricijų*, mat kaip tarpininkas buvo pasiūstas pas Pirą atgauti belaisvių; apie Tiberijų Korunkanijų* – sprendžiant iš pontifikų užrašų*, jis, atrodo, ypač pasižymėjo talentu; apie Manijų Kurijų*, kuris eidamas plebėjų tribūno pareigas, Apijui Cekui, iškalbiam žmogui, tarpuvaldžiu* neteisėtai vykdant rinkimus ir nepripažįstant iš plebėjų kilusio konsulo, priverstė senatorius iš anksto pritarti šiam išrinkimui* (tai buvo didžiulė sėkmė, turint galvoje, kad Menijaus įstatymas dar nebuvo išleistas). 56. Kažką nuspėti galima ir apie Marko Popilijaus talentą*: būdamas konsulu, jis tuo pat metu kaip deivės Karmentos žynys* viešai auokojo apsilvilkęs vilnonį apsiaustą* ir sulaukė žinios apie žmonių bruzdėjimą bei sukilimą prieš patricijus; tad kaip buvo apsiaustu apsigobęs, taip ir į sueigą nuėjo ir sukilimą numalšino savo įtaka bei žodžiais. Bet kad šie vyrai būtų laikomi oratoriais arba kad išvis tuo metu iškalbai būtų buvusi priskiriama kokia nors vertė, neprisimenu kada nors skaitęs – tik spėjimo vedamas įtariu.

57. Sakoma, kad ir Gajus Flaminijus savo kalbomis darė įtaką tautai – tasai, kuris, kaip plebėjų tribūnas, pasiūlė įstatymą dėl Galijos ir Piceno sričių padalijimo kiekvienam piliečiui*, tas, kuris būdamas konsulu žuvo prie Trazimeno. Ir Kvintas Maksimas Verukozas* laikytas tais

XV. Quem vero exstet et de quo sit memoriae proditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor et idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo; ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum.

58. Est igitur sic apud illum in nono, ut opinor, annali:

‘additur orator Cornelius suaviloquenti
ore Cethegus Marcus Tuditano conlega
Marci filius’.

et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit, quae nunc quidem non tam est in plerisque: latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur; sed est ea laus eloquentiae certe maxima:

‘is dictust ollis popularibus olim,
qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
flos delibatus populi’

59. Probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic ingeni ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt:

‘Suadai . . . medulla’.

‘Peitho’ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius; eius autem Cethegum medullam fuisse vult, ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit.

60. At hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis cxi ante me consulem; et id ipsum nisi unius esset Enni testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. illius autem aetatis qui sermo fuerit ex Naevianis scriptis intellegi potest.

laikais oratoriumi, taip pat Kvintas Metelas* – tas, kuris Antrojo pūnų karo metu kartu su Lucijumi Veturijumi Filonu ėjo konsulo pareigas.

XV. Tačiau pirmasis, apie kurį išliko rašytinių pasakojimų, esą jis buvęs iškaltas ir tokiu laikytas, yra Markas Kornelijus Cetegas*, kurio iškaltą patikimai – bent jau mano nuomone – paliudijo Kvintas Enijus*, juolab kad ir pats jį girdėjo, ir rašo po šiojo mirties. Todėl nekyla jokių įtarimų, kad iš draugystės jam pasakė netiesą. 58. Taigi jo, man regis, devintojoje „Metraščių“ knygoje šitaip rašoma*:

Kaip kolega Tuditanui Kornelijus Markas Cetegas,
Marko sūnus, šnekovas labai malonus, saldžiakalbis*,
Stojo tarnybon.

Enijus vadina jį kalbovu ir priskiria saldžiakalbystę – savybę, kuria bent jau šiandien nedaugelis pasižymi (mat dabar kai kurie oratoriai ne kalba, o loja). Tačiau toks iškaltos pagyrimas tikrai yra didingiausias dalykas:

{...} kitados jį vadino tautiečiai,

Žmonės, gyvenę tuomet ir leidę dienas ne be vargo,
Žiedu tautos rinkiniu.

59. Ir pagrįstai. Mat kaip gabumai yra žmogaus puošmena, taip tų pačių gabumų šviesa yra iškaltas. Ja pasižymintį vyrą tuometiniai žmonės labai vykusiai pavadino rinkiniu tautos žiedu ir

{...} pačia Svados širdimi.

Tai, ką sukuria oratorius*, graikai vadina *Peithō*, Enijus – Svada*, o Cetegas, anot jo, buvęs pačia Svados širdimi*; taip pasakė romėnų oratorių buvus tos deivės, kuri, kaip rašė Eupolidas, nesitraukdavusi nuo Periklio lūpų, širdimi.

60. Šitas Cetegas Antrojo pūnų karo metu kartu su Publijumi Tudinatu ėjo konsulo pareigas, o jiems konsulaujant Markas Katonas* buvo kvestoriumi kaip tik šimtas keturiasdešimt metų iki mano konsulato*. Ir jeigu jo iškaltos nebūtų paliudijęs vienintelis Enijus, laikas jį – kaip galbūt ir daugelį kitų – užmarštin būtų nugramzdinęs.

His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus; quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevi producit longius. nam Plautus P. Claudio L. Porcio viginti annis post illos quos ante dixi consulibus mortuus est Catone censore.

61. Hunc igitur Cethegum consecutus est aetate Cato, qui annis ix post eum fuit consul. eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio M'. Manilio consulibus mortuus est, annis lxxxvi ipsis ante me consulem. XVI. nec vero habeo quemquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appi Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et nonnullae mortuorum laudationes forte delectant. 62. Et hercules eae quidem exstant: ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad illustrandam nobilitatem suam. quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. multa enim scripta sunt in eis quae facta non sunt: falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus; ut si ego me a M'. Tullio esse dicerem, qui patricius cum Ser. Sulpicio consul anno x post exactos reges fuit.

63. Catonis autem orationes non minus multae fere sunt quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse – est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus et mortuus et functus omni civium munere, quamquam Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syracusas – et quodam modo est nonnulla in iis etiam inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegantes faciei breves; sed ille Graecus ab omni laude felicius. 64. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus

O kokių stilių jie tuomet kalbėjo, galima suprasti iš Nevijaus raštų*, nes jiems konsulaujant, kaip senuosiuose užrašuose paminėta, Nevijus ir mirė, – nors Varonas, mūsų uoliausias senovės tyrėjas*, mano čia įsivėlus klaidą ir Nevijaus gyvenimą pailgina, mat Plautas* mirė konsulaujant Publijui Klaudijui ir Lucijui Porcijui, dvidešimt metų po mano anksčiau minėtų konsulų, kai cenzoriumi buvo Katonas*.

61. Taigi po šito Cetego pavymui sekė Katonas, kuris buvo konsulu po devynerių metų. Mes jį laikome labai senu, o mirė jis konsulaujant Lucijui Marcijui ir Manijui Manilijui – tai yra aštuoniasdešimt šešeri metai iki mano konsulato*. XVI. Ir visgi nerandu nė vieno iš senesnių laikų, kurio raštus laikyčiau bent vertus paminėjimo, nebent kas nors itin žavisi šita pačia Apijaus Ceko kalba apie Pirą* ir kai kuriomis pagiriamosiomis laidotuvių kalbomis*. 62. Ir, o Herkuli, jos išliko, mat pačios šeimos jas saugojo tarsi garbės ženklus ar paminklus, idant jas pasitelktų ir mirus kuriam nors tos pačios giminės nariui, ir primintų apie šeimos šlovę, ir spindesio suteiktų savo aukštai kilmei. Nors dėl šių pagiriamųjų kalbų mūsų tautos istorija buvo kiek iškraipyta – jose parašyta daug dalykų, kurių nebuvo: netikri triumfai, gausybė konsulatų, netgi suklustota kilmė ir perėjimai į plebėjų gretas, kuomet žemesnės kilmės žmonės įsiskverbavo į svetimą to paties vardo giminę*. Tai būtų tas pats, jei aš sakyčiausi kilęs iš Manijaus Tulijaus – patricijaus, kuris buvo konsulu kartu su Servijumi Sulpicijumi praėjus dešimtmečiui po karalių išvairo*.

63. Katono kalbų yra ne ką mažiau nei atėniečio Lisijo* (jis iš tiesų atėnietis*, nes tikrai Atėnuose ir gimė, ir mirė, ir ėjo visas piliečių priklausančias pareigas*, nors Timajas, tarsi remdamasis Licinijaus ir Mucijaus įstatymo atitikmeniu, nukelia jį į Sirakūzus*), o šis, mano nuomone, parašė jų daugiausiai; be to, ir iš kalbų matyti tam tikras judviejų panašumas: jie įžvalgūs, skoningi, sąmojingi, glausti. Tačiau graikui, jei kalbėtume apie visokeriopą pripažinimą, teko didesnė laimė, 64. nes jis

corporis opimos quam gracilitates consecantur; quos, valetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectate – quamquam in Lysia sunt saepe etiam lacerti, sic ut et fieri nihil possit valentius; verum est certe genere toto strigosior; sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum gaudeant.

XVII. 65. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? at quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quaerimus: quis illo gravior in laudando, acerbior in vituperando, in sententiis argutior, in docendo edisserendoque subtilior? refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et rebus inlustribus. licet ex his eligant ea quae notatione et laude digna sint: omnes oratoriae virtutes in eis reperientur. 66. Iam vero Origines eius quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent? amatores huic desunt, sicuti multis iam ante saeculis et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. nam ut horum concisis sententiis, interdum etiam non satis [autem] apertis. cum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suae (quod idem Lysiae Demosthenes), sic Catonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio.

67. Sed ea in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Graecis antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hyperidae volunt esse et Lysiae. laudo: sed cur nolunt Catones? 68. Attico genere dicendi se gaudere dicunt. sapienter id quidem; atque utinam imitarentur nec ossa solum, sed etiam sanguinem! gratum est tamen, quod volunt. cur igitur Lysias et Hyperides amatur, cum penitus ignoretur Cato? antiquior est huius sermo et quaedam horridiora verba. ita enim tum loquebantur. id muta, quod tum ille non potuit, et adde numeros et, (ut) aptior sit oratio, ipsa verba compone et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres factitaverunt: iam neminem antepones Catoni.

turi ištikimų sekėjų, kurie siekia ne aptukusios, o greičiau liaunos kūno išorės, kuriuos džiugina pats laibumas – kad tik sveikata būtų gera. Ir nors Lisijas dažnai parodo ir raumenų jėgą, už kurią nebūtų galima rasti nieko stipresnio, bet apskritai jis tikrai liesokas; tačiau, kad ir kaip būtų, jis turi savo gerbėjų, kurie kaip tik šiuo jo dailumu ypač džiaugiasi.

XVII. 65. O Katoną kas iš mūsiškių oratorių, šiandien tebegyvenančių, dar skaito? Kas jį iš viso žino? Ir visgi koks tai vyras, dievai gerieji! Nekalbu apie pilietį ar senatorių, ar karvedį, mat dabar ieškome oratoriaus. Kas gi už jį įspūdingiau giria, kas kandžiau peikia, kieno posakiai taiklesni, o pamokymai ir išvados dailesnės? Daugiau nei pusantro šimto kalbų, kurias vis dar galėjau surasti ir perskaityti, stačiai kūpa įsimintiniais posakiais ir mintimis. Išrink iš jų tas vietas, kurios vertos dėmesio ir pagyrimų, ir rasi jose visas iškalbos meno dorybes. 66. Nagi, jau Katono „Pradžios“ – kokių tik iškalbos žiedų ar puošmenų jos neturi? Jam stinga gerbėjų – kaip prieš daugybę amžių jų stigo Filistui iš Sirakūzų* ir pačiam Tukididui. Mat kaip pastarųjų glaustiems posakiams, kurie retkarčiais netgi ne visai aiškūs tiek dėl savo glaustumo, tiek dėl nepaprasto skvarbumo, kelią pastoja Teopompas* su savo pakiliu ir didingu stiliumi (tą patį Demostenas* daro Lisijui), lygiai taip Katono šviesą užtemdė vėlesniųjų oratorių tarsi aukščiau pakylėtas stilius.

67. Bet tarp mūsų tautiečių vyrauja toks neišmanymas, kad tie patys žmonės, kuriuos džiugina senovinis graikų kalbėjimo būdas ir paprastumas, jų vadinamas atikiškuoju, jo netgi neatpažino Katono kalboje. Jie nori būti hipereidais* ir lisijais*. Puiku, bet kodėl ne katonais? 68. Sako, jiems prie širdies atikinė iškalbos rūšis? Ką gi, išties išmintinga. Tik kad jie mėgdžiotų ne tik kaulus, bet ir kraują! Jų tikslas sveikintinas. Tad kodėl Lisijas ir Hipereidas mylimi, o Katonas lieka visiškai nežinomas? Jo kalba kiek senoviška, o žodžiai šiurkštesni – nes taip žmonės tuo metu kalbėjo. Pakeisk tai, ko Katonas savo metu negalėjo, pridėk ritmą ir, idant kalba būtų labiau sukabinta, pačius žodžius išdėstyk ir tarsi surišk taip, kaip net senieji graikai nedarė, –

69. Ornari orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant *tropous*, et sententiarum orationisque formis, quae vocant *schemata*: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato. XVIII. nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una arte dicendi versatur antiquitas.

70. Quis enim eorum qui haec minora animadvertunt non intellegit Canachi signa rigidiora esse quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi; nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen quae non dubites pulchra dicere; pulchriora Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. similis in pictura ratio est: in qua Zeuxim et Polygnotum et Timanthen et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus; at in Aetione Nicomacho Protogene Apelle iam perfecta sunt omnia. 71. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetae, quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. quid, nostri veteres versus ubi sunt?

(quos olim Fauni vatesque caneant,

cum neque Musarum scopulos

nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc),

ait ipse de se nec mentitur in gloriando: sic enim sese res habet.

nam et Odyssia Latina est sic in. tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non satis dignae quae iterum legantur.

ir jau nė vieno nestatysi aukščiau už Katoną. 69. Graikai laiko kalbą puošnia, jei pasitelkiami žodžių pakeitimais*, jų vadinami *tropoi*, taip pat minties ir žodžio figūros*, kurias vadina *schēmata*. Sunku ir patikėti, kaip gausiai abi stiliaus puošmenos naudoja ir jomis išsiskiria Katonas. XVIII. Be abejo, gerai žinau, kad šitas oratorius dar nėra iki galo nugludintas ir kad reikia ieškoti kažko tobulesnio. Nes jis, remiantis mūsų laiko skaičiavimu, priklauso tokiems seniems laikams, kad neišliko jokio ankstesnio kieno nors parašyto kūrinio (bent jau tokio, kurį būtų verta perskaityti). Tačiau senovė visus menus apgaubia didesne pagarba nei šį vieną iškalbos meną.

70. Kuris gi vertintojas, skyręs dėmesio šiems žemesniems menams*, nesupranta, jog Kanacho* statulos yra pernelyg sustingusios, kad atrodytų tikroviškos? Kalamido* dar sunkiasvorės, bet jau švelnesnės nei Kanacho; net Mirono* dar nepakankamai perteikia tikrovę, bet jas jau nedvejodamas pavadintum puikiomis; o dar puikesnės, mano nuomone, jau kone tobulos – Polikleito* statulos. Panašiai ir tapyboje: Dzeuksido*, Polignoto*, Timanto* ir kitų, naudojusių tik keturias spalvas*, paveiksluose mes giriame tik piešinį ir linijų dailumą*; bet Ajetijono, Nikomacho, Protogeno, Apelio* paveiksluose jau viskas tobula. 71. Ir nežinau, ar ir kituose menuose yra taip pat: mat joks dalykas nėra tobulas tą pačią akimirką, kai atsiranda. Taip pat nereikia abejoti, kad iki Homero buvo poetų: apie tai galima spręsti iš giesmių, kurios jo epuose dainuojamos per fajakų ir jaunių puotas*. Na, o kurgi mūsų senieji metrai?

Kuriais kitados giedodo faunai ir dainiai,

Kai dar niekas Mūzų kalnan* {...}

Nei iki mano laikų pažinęs meną eiliuoti*.

Taip jis sako apie save ir taip girdamasis nemeluoja – šitaip iš tikrųjų ir yra, nes lotyniškoji „Odiseja“ yra tarsi Daidalo darbas, o Livijaus* draminiai kūriniai neverti skaityti daugiau nei vieną kartą.

72. Atqui hic Livius [qui] primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano consulibus docuit anno ipso ante quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quartodecimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur. est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento scripsit Livium annis xxx post quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus, 73. docuisse autem fabulam annis post xi, C. Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. in quo tantus error Acci fuit, ut his consulibus xl annos natus Ennius fuerit: quo aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos consules, et Plautus et Naevius.

XIX. 74. Haec si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico adsigna, qui me inflammavit studio inlustrum hominum aetates et tempora persequendi.“

„Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum et ad id quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto.“

75. „Recte, inquam, Brute, intellegis. atque utinam exstarent illa carmina, quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato. tamen illius, quem in vatibus et Faunis adnumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. 76. Sit Ennius sane, ut est certe, perfectior: qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. sed ipse dicit cur id faciat. ‘scripsere’ inquit ‘alii rem vorsibus’; et luculente quidem scripserunt, etiam si minus quam tu polite. nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.

72. Ir visgi šitas Livijus pirmasis pastatė dramą konsulaujant Gajui Klaudijui, Ceko sūnui, ir Markui Tuditanui*, likus metams iki Enijaus gimimo ir praėjus penkiems šimtams keturiolikai metų nuo Romos įkūrimo, kaip sako štai vienas, kuriuo vadovaujuosi. Žinoma, tarp rašytojų dėl metų skaičiaus esama nesutarimų. Tačiau Akcijus* parašė, kad Livijų į nelaisvę Tarente paėmė Kvintas Maksimas penktojo savo konsulato metu*, tai yra, kaip rašo Atikas ir kaip aptikau senuosiuose užrašuose, trisdešimt metų po savo dramos pastatymo. 73. O dramą pastatė praėjus vienuolikai metų nuo Gajaus Kornelijaus ir Kvinto Minucijaus konsulato, per deivei Juventai* skirtas žaidynes, kurias surengti Salinatoras iškilmingai pasižadėjo mūsų prie Senos metu*. Čia Akcijaus stipriai suklysta, nes jiems konsulaujant* Enijui jau buvo keturiasdešimt. Bet tarkime, kad Livijus buvo Enijaus bendraamžis: tuomet tas, kuris pirmasis pastatė dramą, buvo šiek tiek jaunesnis už tuos, kurie iki šių konsulų jau buvo pastatę daugybę dramų – tai yra Plautas ir Nevijus.

XIX. 74. Jei šie svarstymai atrodo nelabai tinkami mūsų pašnekesiui, kaltink, Brutai, Atiką – tai jis mane uždegė sumanymui ištirti iškilųjų vyrų gyvenimo ir kūrybos laiką.

– Bet mane, – tarė Brutus, – šitas, taip sakant, laikų aprašymas ir džiugina, ir šis kruopštus tyrimas gerai dera su tavo išsikeltu tikslu – pagal amžius suskirstyti skirtingas oratorių rūšis.

75. – Teisingai, Brutai, – tariau. – O kad būtų išlikusios tos giesmės*, kurios, kaip Katonas paliko užrašęs savo „Pradžiose“, daugybę metų iki jo per puotas buvo dainuojamos pavienių svečių giriant iškilus vyrus! Tačiau to, kurį Enijus priskiria prie dainių ir faunų, „Pūnų karas“ džiugina tarytum Mirono kūrinys*. 76. Tebūnie Enijus, kaip ir iš tiesų yra, tobulesnis. Tačiau jeigu Enijus, kaip bando parodyti, Nevijų būtų niekinęs, tuomet atpasakodamas visus karus nebūtų palikęs neaptarto to pirmojo – paties žiauriausio Pūnų karo. Bet jis pats pasako, kodėl taip daro. „Kiti, – sako jis, – šį dalyką aprašė metrais.“ Ir išties puikiai aprašė, nors ne taip skoningai kaip tu*. Ir tau nereikia

77. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius C. Varro Q. Maximus Q. Metellus P. Lentulus P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit. ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus; indicant cum oratiunculae tum historia quaedam Graeca scripta dulcissime. XX. 78. Numeroque eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus.

De minoribus autem C. Sulpicius Galus, qui maxime omnium nobilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi. nam hoc praetore ludos Apollini faciente cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius.

79. Erat isdem temporibus Ti. Gracchus P. f., qui bis consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios; quem civem cum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius qui sacra acceperit filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit. Q. Nobiliorem M. f. iam patrio instituto deditum studio litterarum – qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset – et T. Annium Luscum huius Q. Fulvi conlegam non indisertum dicunt fuisse; 80. atque etiam L. Paullus Africani pater personam principis civis facile dicendo tuebatur.

galvoti kitaip, tau, kuris, jeigu tai pripažįsti, arba daug iš Nevijaus perėmei, arba, jeigu neprisipažįsti, pavogei*.

77. Vyresnieji Katono amžininkai buvo Gajus Flaminijus, Gajus Varonas, Kvintas Maksimas, Kvintas Metelas, Publijus Lentulas ir Publijus Krasas, kuris su vyresniuoju Afrikiečiu ėjo konsulo pareigas*. Žinome*, kad pats Scipijonas nebuvo neiškalbus. O jo sūnus – tas, kuris įsūnijo jaunesnįjį Scipijoną*, Paulo* sūnų – būtų buvęs laikomas ypač iškalbiu, jei tik būtų pasižymėjęs gera sveikata. Tai liudija tiek jo kalbėliukės*, tiek graikiškai nepaprastai žaviu stiliumi parašyta istorija*. XX. 78. Tam pačiam būriui priklausė Sekstas Elijus*, geriausias civilinės teisės* žinovas, taip pat ir įgudęs kalbėtojas.

Iš jaunesniųjų Katono amžininkų buvo Gajus Sulpicijus Galas*, labiausiai iš visų kilmingųjų atsidėjęs graikų literatūros studijoms. Jis ir oratoriumi laikytas, taip pat kitose srityse pasižymėjo skoniu ir puošnumu. Mat jau tuo metu atsirado įprotis kalbėti kažin kokia sodresne ir patrauklesne maniera. Galui esant pretoriumi*, per jo surengtą Apolono šventę Enijus pastatė tragediją „Tijestas“ ir tais pačiais metais mirė, konsulaujant Kvintui Marcijui ir Gnėjui Servilijui.

79. Tuo pat metu gyveno ir Tiberijus Grakchas*, Publijaus sūnus, dukart ėjęs konsulo ir cenzoriaus pareigas. Yra išlikusi graikiškai jo Rodo gyventojams pasakyta kalba*. Žinome, kad buvo įtakingas, taip pat iškalbus pilietis. Sako, iškalbiu laikytas ir Publijus Scipijonas Nazika*, pravarde Korkulas, taip pat dukart ėjęs konsulo ir cenzoriaus pareigas, sūnus to, kuris priėmė šventenybes*. Tas pat tvirtinama apie Lucijų Lentulą*, konsulo pareigas ėjusį kartu su Gajumi Figulu. Sako, kad nebuvo neiškalbūs ir Kvintas Nobilijoras, Marko sūnus*, pagal tėvo sumanymą atsidėjęs literatūros studijoms (jis ir Kvintui Enijui, kuris su pastarojo tėvu tarnavo kariuomenėje Aitolijoje, suteikė pilietybę po to, kai kaip triumviras įsteigė koloniją*), ir Titas Anijus Luskas*, šito Kvinto Fulvijaus* kolega. 80. Taip pat ir Lucijus Paulas*, Afrikiečio tėvas, dėl savo iškalbos be pastangų išlaikė svarbiausiojo piliečio vaidmenį.

Et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit – sed vivo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. XXI. 81. Nam et A. Albinus, is qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fulvius et Numerius Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus isdem fere laudibus. nam Q. Metellus, is cuius quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fanni annalibus.

82. Tum ipse L. Cotta est veterator habitus; sed C. Laelius et P. Africanus in primis eloquentes, quorum exstant orationes, ex quibus existimari de ingeniis oratorum potest. sed inter hos aetate paulum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos aut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laeli (aut) Scipionis aut etiam ipsius Catonis; itaque exaruerunt, vix iam ut appareant.

83. De ipsius Laeli et Scipionis ingenio quamquam ea est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Laelio inlustrior. at oratio Laeli de collegiis non melior quam de multis quam voles Scipionis; non quo illa Laeli quicquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius.

Bet net gyvam esant Katonui, kuris mirė būdamas aštuoniasdešimt penkerių*, būtent tais pačiais metais, kai tautos akivaizdoje su didžiausiu užsidegimu pasakė kalbą prieš Servijų Galbą* (ją paliko ir užrašytą), taigi dar gyvam esant Katonui tuo pat metu klestėjo daugybė jaunesnių oratorių. XXI. 81. Taip, pavyzdžiui, ir Aulas Albinas, graikiškai parašęs istoriją* ir kartu su Lucijumi Lukulu* ėjęs konsulo pareigas, buvo išsilavinęs ir iškalbingas žmogus. Draug su juo tam tikrą padėtį užėmė ir Servijus Fulvijus*, taip pat – Numerijus Fabijus Piktoras*, geras teisės, literatūros ir senovės žinovas. Kvinktas Fabijus Labeonas* irgi buvo gerbiamas veik dėl tų pačių dalykų. Kvintas Metelas* – tas, kurio keturi sūnus buvo konsularai*, – laikytas vienu geriausių oratorių: jis pasakė ginamąją kalbą už Lucijų Kotą*, kaltintą Afrikiečio. Išliko ir kitų jo kalbų*, tarp jų – prieš Tiberijų Grakchą, pateikta Gajaus Fanijaus* „Metraščiuose“.

82. Tuo metu pats Lucijus Kota laikytas patyrusiu oratoriumi*. Tačiau Gajus Lelijus ir Publijus Afrikietis* buvo ypač iškalbingi: yra išlikusios jų kalbos, iš kurių galima spręsti apie jų, kaip oratorių, gebėjimus. Bet iš jų savo iškalba neabejotinai išsiskyrė Servijus Galba*, amžiumi šiek tiek vyresnis. Jis iš tikrųjų buvo pirmasis iš romėnų, ėmęsis oratoriams tinkančių ir tarsi įstatymu numatytų užduočių – nukrypti nuo temos kalbos puošnumo dėlei, džiuginti klausytojus, juos sujaudinti, pabrėžti savo aptariamą dalyką, sukelti užuojautą, naudotis bendrosiomis vietomis. Tačiau kažin kokių būdu kalbos to, kurio iškalbos meistrystė gerai paliudyta, yra liesesnės ir labiau atsiduoda senove nei Lelijaus arba Scipijono, arba paties Katono. Jų spalvos taip išbluko, kad vos begalima įžiūrėti.

83. Kalbant apie paties Lelijaus ir Scipijono* talentą, tai, nors abiems rodoma didžiausia pagarba, tačiau iškalbos mene Lelijaus šlovė švyti ryškiau. Bet Lelijaus kalba apie kolegijas* nėra niekuo geresnė už kurią nors iš daugybės Scipijono kalbų. Tai nereiškia, kad gali būti

84. Sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. nam ut ex bellica laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Laelium: sic ingeni litterarum eloquentiae sapientiae denique etsi utrique primas, priores tamen libenter deferunt Laelio. nec mihi ceterorum iudicio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita tributum fuisse. 85. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent in suum cuique tribuendo.

XXII. Memoria teneo Smyrnae me ex P. Rutilio Rufo audisse, cum diceret adolescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaquaerent. nam cum in silva Sila facta caedes esset notique homines interfecti insimulareturque familia, partim etiam liberi societatis eius, quae picarias de P. Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent consules. 86. Causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Laelium. cum consules re audita ‘amplius’ de consili sententia pronuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam. tum Laelium, cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se, quae fecisset, honoris eorum causa studiose accurateque fecisse, sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo ardentior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi. itaque

kas nors malonesnio už Lelijaus kalbą arba apie religiją ką nors galima pasakyti didingiau, tačiau Lelijus yra daug senoviškesnis ir šiurkštesnis už Scipijoną, ir kadangi iškalboje polinkiai skiriasi, man atrodo, Lelijus labiau linkęs į senovišką kalbėjimo būdą ir taip pat kiek labiau mėgsta senamadiškus žodžius*. 84. Tačiau žmonės nenori pripažinti, kad tas pats asmuo gali pasižymėti daugelyje sričių. Mat kaip niekas negali pri-lygti Afrikiečiui karine šlove, kuria, žinome, Lelijus didžiai pasižymėjo kare su Virijatu*, lygiai taip žmonės, nors ir skirdami abiems pirmąją vietą už talentą, literatūrinį išsilavinimą, iškalbą, pagaliau išmintį, visgi aukščiau iškėlė Lelijų. Ir man atrodo, kad toks požiūris net tik vyraavo tarp kitų, bet ir kilo iš jūdviejų abipusio pritarimo. 85. Apskritai tuomet buvo paplitęs paprotys – ir geresnis visų kitų dalykų požiūriu, ir būtent šiuo atveju labiau derantis žmogiškajai prigimčiai – kiekvienam būti pasiruošus prisidėti pagal galimybes.

XXII. Pamenu, Smirnoje girdėjau Publijaus Rutilijaus Rufo* pasakojimą apie tai, kas jam nutiko jaunystėje: senato nutarimu konsulai, jei neklystu, Publijus Scipijonas ir Decimas Brutus*, turėjo ištirti didelį ir žiaurų nusikaltimą. Kai Silos miške įvyko žmogžudystė, pasibaigusį įžymių žmonių mirtimi, o įtarimai krito ant vergų ir iš dalies ant laisvųjų, kurie susibūrę draugijon iš cenzorių Publijaus Kornelijaus ir Lucijaus Mumijaus* nuomojosi degutinių verslą*, senatas nutarė, kad atvejo imtis ir sprendimą priimti turėtų konsulai*. 86. Teisme mokesčių atpirkėjus kruopščiai ir sumaniai, kaip jam buvo įprasta, gynė Lelijus. Kai išklausę bylą konsulai, remdamiesi tarybos nuomone, paskelbė atidėjimą*, po kelių dienų Lelijus vėl kalbėjo dar tiksliau ir geriau, bet ir vėl byla konsulų buvo atidėta tuo pačiu būdu. Tuomet Lelijus, kai draugijos nariai jį parlydėjo namo, kai dėkojo ir prašė nenusiminti, taip jiems pasakė: tai, ką jis padaręs iš pagarbos jiems, padaręs uoliai ir kruopščiai, tačiau manęs, kad tos būtų ryžtingiau ir aistringiau dėl savo smarkaus* ir karšto kalbėjimo būdo galys imtis Servijus Galba*. Taigi Gajaus Lelijaus

auctoritate C. Laeli publicanos causam detulisse ad Galbam; 87. Illum autem, quod ei viro succedendum esset, verecunde et dubitanter recepissee. unum quasi comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in considerata causa componendaque posuisse; et cum cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum alii aliud dictare eodem a. tempore solitus esset. interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedes eo colore et iis oculis, ut egisse causam, non commentatum putares.

88. Addebat etiam, idque ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. quid multa? magna expectatione, plurimis audientibus, coram ipso Laelio sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut nulla fere pars orationis silentio praeteriretur. itaque multis querelis multaue miseratione adhibita socios omnibus adprobantibus illa die quaestione liberatos esse.

XXIII. 89. Ex hac Rutili narratione suspicari licet, cum duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad animos audientium permovendos, multoque plus proficiat is qui inflammet iudicem quam ille qui doceat, elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. quae quidem vis tum maxime cognitast, cum Lusitanis a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existumabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis populum incitante et rogationem in Galbam privilegi similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem in Origines suas rettulit, paucis ante quam mortuus

siūlymu mokesčių atpirkėjai bylą patikėjo Galbai. 87. O šis, turėdamas stoti tokio vyro kaip Lelijus vieton, pasiūlymą priėmė nedrąsiai ir abejodamas. Iš atidėjimo* Galbai buvo likusi maždaug viena diena, kurią jis praleido svarstydamas bylą ir ruošdamasis jos pristatymui. Išaušus teismo dienos, pats Rutilijus draugijos narių prašymu ryte atėjo į Galbos namus, kad jam primintų apie įsipareigojimą ir nuvestų, kai bus metas kalbėti, o jis iki tol, kol buvo paskelbta žinia apie konsulų pasirodymą* forume, išsiuntęs visus pašalinius toliau rengėsi bylai užsidaręs su išsilavinusiais vergais, iš kurių vieniems buvo įpratus tuo pat metu diktuoti vieną, kitiems – kitą dalyką*. Vis dėlto kai buvo pranešta, jog atėjo laikas eiti, Galba pasirodė kambaryje su tokiu raudonių veide ir tokiomis akimis, jog būtų pamanęs, kad kalbą jis jau pasakė, o ne tik paruošė.

88. Rutilijus dar pridūrė*, manydamas, kad tai nėra nereikšmingas dalykas, jog tie raštininkai išėjo su juo gerai apvelėtais šonais. Todėl galima daryti išvadą, kad Galba buvo smarkus ir karštas ne tik sakymas kalbą teisme, bet ir jai ruošdamasis. Trumpai: tvyrant didžiuliams lūkesčiams, klausantis begalei žiūrovų, netgi dalyvaujant pačiam Lelijui, Galba pasakė kalbą su tokia jėga ir tokiu užtikrintumu, kad kone kiekvieną kalbos dalį lydėjo plojimai. Taigi dėl gausių skundų ir prašymų jų pasigailėti draugijos nariai tą dieną buvo vienbalsiai išteisinti.

XXIII. 89. Iš šito Rutilijaus pasakojimo galima padaryti tokią išvadą*: nors oratoriui svarbiausi yra du dalykai – pirma, tiksliai pristatyti įrodymus ir suteikti žinių, antra, gebėti užtikrintai kalbėti ir sujaudinti klausytojų sielas, – tačiau daugiau naudos gauna tas, kuris uždega teisėją, o ne tas, kuris suteikia jam žinių; taigi Lelijus pasižymėjo tikslumu, o Galba jėga. Ši jėga tapo ypač akivaizdi tada, kai nepaisant Servijaus Galbos, kurisėjo pretoriaus pareigas, duoto žodžio (kaip buvo manoma), buvo išžudyti lusitanai. Liaudies tribūnas Lucijus Libonas sukurstė tautą ir prieš Galbą pasiūlė prieš jį asmeniškai nukreiptą įstatymo projektą*, kurį, kaip jau minėjau anksčiau*, paremdamas Markas Katonas, būdamas jau labai garbingo amžiaus,

est an. diebus an mensibus. 90. Tum igitur nihil recusans Galba pro sese et populi Romani fidem implorans cum suos pueros tum C. Gali etiam filium flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris; isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus eius intellegi potest.“

91. Cum haec dixissem et paulum interquievissem:

„Quid igitur, inquit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt.“

XXIV. „Nec enim est eadem, inquam, Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi quam dixerint. nam videmus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem – pleraeque enim scribuntur orationes habitae iam, non ut habeantur; 92. Alios non laborare ut meliores fiant – nulla enim res tantum ad dicendum proficit quantum scriptio: memoriam autem in posterum ingeni sui non desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint; alios, quod melius putent dicere se posse quam scribere, quod peringeniosis hominibus neque satis doctis plerumque contingit, ut ipsi Galbae. 93. Quem fortasse vis non ingeni solum sed etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem incendebat efficiebatque ut et incitata et gravis et vehemens esset oratio; dein cum otiosus stilum prehenderat motusque omnis animi tamquam ventus hominem defecerat, flaccescebat oratio. quod iis qui limatius dicendi consecantur genus accidere non solet, propterea quod prudentia numquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor animi non semper adest, isque cum consedit, omnis illa vis et quasi flamma oratoris exstinguitur.

smarkiai užsipuolė Galbą (tą kalbą Katonas pakartojo „Pradžiose“ likus keletui dienų ar mėnesių iki savo mirties*). 90. Taigi tuomet Galba, nė kiek nesikratydamas kaltės ir prašydamas Romos tautos malonės, su ašaromis akyse jai patikėjo tiek savo vaikus, tiek ir Gajaus Galo sūnų* – našlaičio dalyvavimas ir verksmas nepaprastai vėrė širdį dėl dar šviežio prisiminimo apie jo garsųjį tėvą. Tuosyk jis, kaip teigia Katonas savo raštuose, sužadindamas tautos gailestį vaikams, išsigelbėjo nuo ugnies. O ir pats Libonas*, mano akimis žiūrint, nebuvo neiškalbingas, kaip galima suprasti iš jo kalbų.

91. Kai šitai pasakiau ir trumpam nutilau, Brutus tarė:

– Kodėl tad, jei Galba pasižymėjo tokiais oratoriaus gebėjimais, jų nė kiek nematyti jo kalbose? Toks skirtumas manęs negali stebinti kalbant apie tuos, kurie apskritai nepaliko nieko parašyta*.

XXIV. – Priežastis, – tariau, – Brutai, nėra ta pati, kad jie nerašė ir kad nerašė taip gerai, kaip kalbėjo. Nes matome, jog vieni oratoriai nerašė iš tingumo – kad forume įdėto darbo neapsunkintų darbas namie (mat daugelis kalbų užrašomos po to, kai būna pasakytos*, o ne tam, kad būtų pasakytos), 92. kiti nesivargina tobulėti. Žinoma, joks dalykas taip netobulina kalbėjimo kaip išdėstymas raštu, tačiau jie nenori ateities kartoms palikti savo talento paminklo manydami, kad pasiekė pakankamai didelės šlovės kaip oratoriai, ir ji būsianti dar didesnė, jeigu jų raštai nepateks į kritikų rankas. Treti manosi geriau kalbą nei rašą – tai dažniausiai atsitinka itin talentingiems, tačiau nepakankamai mokytiems žmonėms, kaip antai pačiam Galbai. 93. Galbūt įkarštis, kurį kalbėdamas parodydavo, kildavo ne tik iš jo proto jėgos, bet ir iš sielos bei kažin kokio prigimtinio astringumo, dėl kurių kalba būdavo ir smarki, ir pakili, ir karšta. Vėliau, kai laisvu laiku paimdavo į ranką rašiklį ir kiekvienas sielos virptelėjimas nurimdavo kaip vėjo gūsis, jo kalba suglebdavo. Šitai retai atsitinka prisilaikantiems glaustesnio kalbėjimo stiliaus, nes išmanymas, kuriuo pasikliaudamas jis tuo pačiu būdu gali tiek kalbėti, tiek rašyti, niekada nepalieka

94. Hanc igitur ob causam videtur Laeli mens spirare etiam in scriptis, Galbae autem vis occidisse.

XXV. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et Sp. Mummii fratres, quorum exstant amborum orationes; simplex quidem Lucius et antiquus, Spurius autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen astrictior; fuit enim doctus e disciplina Stoicorum. multae sunt Sp. Albini orationes. sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum fuisse.

95. P. etiam Popillius cum civis egregius tum non indisertus fuit; Gaius vero filius eius disertus, Gaiusque Tuditanus cum omni vita atque victu excultus atque expolitus, tum eius elegans est habitus etiam orationis genus. eodemque in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus optimis constantissimus M. Octavius.

At vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, isdem temporibus fere quibus Galba, sed paulo minor natu et summus orator est habitus et fuit, apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. 96. Ut hoc in oratore Latino primum mihi videtur et levitas apparuisse illa Graecorum et verborum comprehensio et iam artifex, ut ita dicam, stilus. hunc studiose duo adulescentes ingeniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixerō. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores homo per se cognitus sine ulla commendatione maiorum est adeptus.

97. Tum L. Cassius multum potuit non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis, cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus plebis diu restitit M. Lepido consule adiuvante; eaque res P. Africano

oratoriaus. Sielos įkarštis esti ne visada, ir kai jis pasitraukia, visa ta jėga ir tarsi oratoriaus liepsna išblėsta. 94. Štai dėl šios priežasties atrodo, kad Lelijaus mintis kvėpuoja net ir raštuose, o Galbos jėga prapuolė.

XXV. Vidutinių gabumų oratorių ratui priklausė ir broliai Lucijus bei Spurius Mumijai*, kurių abiejų raštai yra išlikę. Lucijaus kalba paprasta ir senoviška, Spurijaus, nors ir nė kiek neišdailinta, visgi glaustesnė, nes buvo išėjęs stoikų mokyklą. Esama daug Spurijaus Albino* kalbų. Dar esama Aurelijų Orestų – Lucijaus ir Gajaus* – kalbų, kurie, kaip matau, užėmė tam tikrą vietą tarp oratorių.

95. Ir Publijus Popilijus* buvo ne tik iškilus, bet ir iškalbos nestokojęs pilietis. Savo ruožtu jo sūnus Gajus – iškalbus, o Gajus Tuditanas* – kaip visu savo gyvenimu ir gyvensena žmogus buvo išugdytas ir išsilavinęs, taip ir jo kalbėjimo stilius laikytas išskirtiniu. Tuo pačiu garsėjo ir tas, kuris, patyręs skriaudą iš Tiberijaus Grakcho*, jį kantrybe palaužė – Markas Oktavijus*, kilniausiuose reikaluose tvirčiausias pilietis.

O Markas Emilijus Lepidas, vadintas Porcina* – veik Galbos amžininkas, nors pagal metus kiek jaunesnis – laikytas puikiu oratoriumi ir buvo, kaip atrodo iš jo kalbų, tikrai geras rašytojas. 96. Jis, man regis, buvo pirmasis lotyniškai bylojęs oratorius, kurio kalboje matyti tas graikams būdingas lengvumas, periodinė sakinių struktūra ir jau, taip sakant, meistriškas stilius*. Jo pastovūs klausytojai buvo du nepaprastai talentingi ir kone to paties amžiaus jaunuoliai – Gajus Karbonas ir Tiberijus Grakchas, – apie kuriuos ateis metas pakalbėti tada*, kai būsiu trumpai aptaręs vyresnius oratorius. Pavyzdžiui, Kvintas Pompėjus* tais laikais buvo nemenkas oratorius; tai buvo žmogus, kuris pagarsėjęs savo asmeniniais laimėjimais be protėvių pagalbos pasiekė aukščiausių pareigų.

97. Tuo laiku Lucijus Kasijus* darė didelę įtaką ne savo iškalba, bet žodžiais. Žmonės jį mėgo ne dėl malonaus būdo, kaip kitus, bet dėl rūstumo ir griežtumo; jo rinkimų įstatymai* ilgai priešinosi

vituperationi fuit, quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. tum duo Caepiones multum clientes consilio et lingua, plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex.¹ Pompei sunt scripta nec nimis extenuata, quamquam veterum est similis, et plena prudentiae.

XXVI. 98. P. Crassum valde probatum oratorem isdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. nam et cum summo illo oratore Ser. Galba, cuius Gaio filio filiam suam conlocaverat, adfinitate sese devinxerat et cum esset P. Muci filius fratremque haberet P. Scaevolam, domi ius civile cognoverat. in eo industriam constat summam fuisse maximamque gratiam, cum et consuleretur plurimum et diceret. 99. Horum aetatibus adiuncti duo C. Fannii C. M. filii fuerunt; quorum Gai filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem.“

Tum Atticus: „Quid ergo? estne ista Fanni? nam varia opinio pueris nobis erat. alii a C. Persio litterato homine scriptam esse aiebant, illo quem significat valde doctum esse Lucilius; alii multos nobilis, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse.“

100. Tum ego: „Audiui equidem ista, inquam, de maioribus natu, sed nunquam sum adductus ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. sed nec eiusmodi est, ut a pluribus confusa videatur – unus enim sonus est totius orationis et idem stilus – nec de Persio reticuisset Gracchus, cum ei Fannius de Menelao Maratheno

plebėjų tribūnas Markas Ancijus Brizonas*, padedamas konsulo Marko Lepido*. Dėl šio dalyko Publijus Afrikietis* sulaukė priekaištų, nes buvo manoma, jog dėl jo įtakos Brizonas buvo priverstas pakeisti savo nuomonę. Tuo metu abu Cepijonai daug padėjo savo klientams* patarimais ir kalbomis, o dar daugiau įtaka ir padėtimi. Esama išlikusių Seksto Pompėjaus* raštų, kurie nėra labai sausi, nors jis panašus į senuosius oratorius ir rodo įstatymo išmanymą*.

XXVI. 98. Žinome, kad veik tuo pat metu Publijus Krasas* buvo labai vertinamas oratorius, jis išsiskyrė ir savo talentu, ir troškimu mokytis, negana to, kai kurių dalykų žinių gavo iš savo šeimos narių. Nes, viena vertus, susisaistė giminystės ryšiais su garsiuoju oratoriumi Servijumi Galba*, už kurio sūnaus Gajaus* ištekinio savo dukrą, antra vertus, būdamas Publijaus Mucijaus sūnus ir Publijaus Scevolos* brolis, civilinės teisės žinių buvo įgijęs namie*. Žinoma, jis pasižymėjo nepaprastu darbštumu ir buvo itin įtakingas: jo ne tik labai dažnai buvo klausiama patarimų, bet jis ir teismuose kalbėjo*. 99. Jų amžinininkai buvo du Gajai Fanijai, Gajaus ir Marko sūnūs*. Iš jųdviejų Gajaus sūnus, kartu su Domicijumi* ėjęs konsulo pareigas, paliko vienintelę, bet išties gerą ir garsią kalbą prieš Grakchą apie sąjungininkus ir lotynus.

Tada Atikas paklausė:

– Nejaugi? Šita kalba tikrai Fanijaus? Tiesą sakant, mūsų vaikystėje* nuomonių apie tai būta įvairių. Vieni sakė, kad ji esanti parašyta Gajaus Persijaus, išsilavinusio žmogaus* – to, apie kurį Lucilijus pareiškia, kad jis labai mokytas; kiti tvirtino, kad daugelis kilmingųjų prie tos kalbos prisidėjo kaip tik galėjo.

100. Tuomet aš atsakiau:

– Tikrai girdėjau apie tai iš vyresniųjų, bet niekada neprisiverčiau patikėti. Manau, jog tokio įtarimo priežastis buvo ta, kad Fanijus laikytas vidutiniu oratoriumi, o ši kalba buvo neabejotinai geriausia iš visų tuo metu buvusių. Bet tai nėra tokia kalba, kad atrodytų

¹ *corr. Madvig; sed L.*

et de ceteris obiecisset; praesertim cum Fannius numquam sit habitus elinguis. nam et causas defensitavit et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus non obscurus fuit.

101. Alter autem C. Fannius M. filius, C. Laeli gener, et moribus et ipso genere dicendi durior. is soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum conlegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset, cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse, is tamen instituto Laeli Panaetium audiverat. eius omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspicui potest, quae neque nimis est infans neque perfecte diserta.

102. Mucius autem augur quod pro se opus erat ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. is oratorum in numero non fuit, iuris civilis intelligentia atque omni prudentiae genere praestitit. L. Coelius Antipater scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus, iuris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister.

XXVII. 103. Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens ad rem publicam bene gerendam fuisset quale ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria praestitisset. sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a severitate iudicium vindicavit. sed fuit uterque summus orator. 104. Atque hoc memoria patrum teste dicimus. nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum satis splendidas

daugelio sudaigstyta – jos vieningas skambesys ir stilius; o ir Grakchas nebūtų tylėjęs dėl Persijaus po to, kai Fanijus jam papriekaištavo besinaudojus Menelajo Maratiečio* ir kitų pagalba, ypač žinant, kad Fanijus niekuomet nebuvo laikomas neiškalbiu. Jis nuolat dalyvaudavo teismuose kaip gynėjas, o jo, kaip tribūno, veikla*, vykdyta pagal Publijaus Afrikiečio* norą ir įgaliojimą, nebuvo nereikšminga.

101. O kitas Gajus Fanijus, Marko sūnus, Gajaus Lelijaus žentas, buvo šiurkštesnis tiek papročiais, tiek pačiu kalbėjimo stiliumi. Sekdamas uošviu, kurio ne itin mėgo, nes nebuvo išrinktas į augurų kolegiją, o ypač dėl to, kad šis labiau už jį vertino jaunesnįjį žentą Kvintą Scevolą*, – teisindamasis Lelijus sakė tą garbę suteikęs ne jaunesniajam žentui, bet vyresniajai dukteriai, – taigi Lelijaus pavyzdžiu jis klausėsi Panaitijo*. Visus jo, kaip oratoriaus, gabumus galima pamatyti jo paties gana skoningai parašytoje istorijoje, kuri nėra nei pernelyg neiškalbi, nei tobulai išguldyta. 102. O Mucijus Auguras* pats stodavo kalbėti, kai tai buvo reikalinga, kaip antai turto prievartavimo byloje prieš Titą Albucijų*. Jis nebuvo priskiriamas oratoriams, tačiau išsiskyrė savo civilinės teisės žiniomis ir apskritai įvairių dalykų išmanymu. Lucijus Celijus Antipatras* savo laiku buvo, kaip matote, puikus rašytojas, labai geras teisės žinovas, taip pat daugelio – pavyzdžiui, Lucijaus Kraso* – mokytojas.

XXVII. 103. O kad Tiberijus Grakchas* ir Gajus Karbonas* būtų buvę tokie protingi valstybės valdytojai, kokie gabūs buvo kalbėtojai! Tikrai niekas šiems vyrams nebūtų prilygęs šlove! Tačiau vienas jų dėl itin audringos savo, kaip tribūno, veiklos, kurios ėmėsi iš neapykantos kilmingiesiems, įtūžęs dėl sutarties su numantiečiais, pačios valstybės buvo nužudytas*, kitas dėl nuolatinio lengvabūdiškumo palaikant tautos pusę savanoriška mirtimi išsigelbėjo nuo teisėjų griežtumo.

104. Bet abu buvo aukščiausio lygio oratoriai – taip tvirtiname remdamiesi tėvų liudijimu, nes išlikusios Karbono ir Grakcho kalbos

verbis, sed acutas prudentiaequae plenissimas. fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus et Graecis litteris eruditus. nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae temporibus illis disertissimum. sed ei breve tempus ingeni augendi et declarandi fuit.

105. Carbo, quoi vita suppediavit, est in multis iudiciis causisque cognitus. hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem et satis acrem atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfacetum fuisse dicebat; addebat industrium etiam et diligentem et in exercitationibus commentationibusque multum operae solitum esse ponere. 106. Hic optimus illis temporibus est patronus habitus eoque forum tenente plura fieri iudicia coeperunt. nam et quaestiones perpetuae hoc adulescente constitutae sunt, quae antea nullae fuerunt; L. enim Piso tribunus plebis legem primus de pecuniis repetundis Censorino et Manilio consulibus tulit – ipse etiam Piso et causas egit et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit, isque et orationes reliquit, quae iam evanuerunt, et annales sane exiliter scriptos – et iudicia populi, quibus aderat Carbo, iam magis patronum desiderabant tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

XXVIII. 107. Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam Graecis, ut temporibus illis, eruditus. quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maximo L. Pauli nepoti; et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus vehementem tum acrem aiebat

nors ir neišsiskiria žodžių ryškumu, bet yra įžvalgios ir kupinos išminties. Grakchas motinos Kornelijos* rūpesčiu buvo lavinamas nuo pat mažumės, puikiai išmanė graikų literatūrą, mat visada turėjo rinkinius mokytojų iš Graikijos, kaip antai nuo paauglystės jį lydėjęs Diofanas Mitilėnietis*, tais laikais iškalbingiausias graikas. Tačiau jis turėjo nedaug laiko sustiprinti ir parodyti savo talentą.

105. Karbonas, kuriam buvo leista gyventi ilgiau, užsitarnavo vardą dalyvaudamas daugelyje baudžiamųjų ir civilinių bylų. Jį girdėję išmin-tingi žmonės, tarp kurių buvo mano bičiulis Lucijus Gelijus*, apie save kalbėdavęs kaip apie artimiausią Lelijaus palydovą per pastarojo konsulatą, jį apibūdino kaip skambiabalsį, sklandžiai kalbantį, gana karštą oratorių, bet tuo pat metu tvirtina jį buvus smarkų, labai malonų ir itin sąmojingą. Dar sakė, kad Lelijus buvo darbštus, kruopštus ir pratęs skirti daug dėmesio pratyboms ir kalbų parengimui. 106. Tais laikais jis laikytas geriausiu gynėju ir tada, kai viešpatavo forume, teismų bylų ėmė gausėti. Taip atsitiko ir dėl to, kad jo jaunystėje buvo įsteigti nuolatiniai teismai, kurių prieš tai visai nebuvo*. Nes plebėjų tribūnas Lucijus Pizonas* buvo pirmasis, Manilijui ir Cenzorinui konsulaujant* pasiūlęs įstatymą dėl turto prievartavimo. Tas pats Pizonas ir bylas nagrinėjo, ir daugelio įstatymų šalininkas arba priešininkas* buvo, jis ir kalbų paliko (jų jau nebėra), ir labai sausu stiliumi parašytą metraščių. Ir tautos teismuose*, kuriuose Karbonas dalyvavo, vis labiau reikėjo gynėjų po to, kai buvo priimtas įstatymas dėl slapto balsavimo. Šitą įstatymą pasiūlė Lucijus Kasijus* konsulaujant Lepidui ir Mancinui*.

XXVIII. 107. Taip pat ir jūsiškis Brutus, Marko sūnus*, kaip iš jo bičiulio poeto Lucijaus Akcijaus nuolat girdėdavau, buvo įpratęs neprastai kalbėti ir gerai išmanė ne tik lotynišką, bet ir – kaip tais laikais – graikų literatūrą. Tuos pačius nuopelnus Akcijus priskyrė ir Kvintui Maksimui*, Lucijaus Paulo vaikaičiui. Jis teigė, kad dar iki Maksimo tas Scipijonas*, kurio asmeniniu įsaku buvo nužudytas

in dicendo fuisse. 108. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; isdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratiusque quam ceteri; P. Scaevola valde prudenter et acute; paulo etiam copiosius nec multo minus prudenter M'. Manilius. Appi Claudii volubilis sed paulo fervidior oratio. erat in aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem sed ut vita sic oratione etiam turbulentus.

109. M. Drusus C. f., qui in tribunatu C. Gracchum conlegam iterum tribunum fregit, vir et oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus facete agitavit¹ in tribunatu C. Gracchum paulum aetate antecedens. fuit enim M. Lepido et L. Oreste consulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus illius Marci filius, qui cum Q. Aelio consul fuit; sed is omnia summa sperans aedilicius est mortuus. nam de T. Flaminio, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter locutum.

XXIX. 110. His adiuncti sunt C. Curio M. Scaurus P. Rutilius C. Gracchus. de Scauro et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem et est uterque in multis causis versatus. erat in quibusdam laudandis viris, etiam si maximi ingeni non essent, probabilis tamen industria; quamquam his quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere; ne id quidem

Tiberijus Grakchas, buvo visais atžvilgiais ryžtingas žmogus ir ugingas kalbėtojas. 108. Po to ir Publijus Lentulas*, garsusis senato vyresnysis*, sakoma, pasižymėjo pakankama iškalba – mažų mažiausiai tokia, kokios reikėjo valstybės reikalams tvarkyti. Tuo pat metu labai geru lotynų kalbos mokėjimu* garsėjo ir labiau už kitus išsilavinusiu buvo laikomas Lucijus Furijus Filas*. Publijus Scevola* kalbėjo kaip teisės reikalus išmanantis ir įžvalgus žmogus; šiek tiek žodingesnis, bet ne mažiau teisės dalykus išmanantis buvo Manijus Manilijus*. Apijaus Klaudijaus* kalba buvo sklandi, bet truputį ugningesnė. Tam tikrą pėdsaką paliko ir Markas Fulvijus Flakas* bei Afrikiečio sesers sūnus Gajus Katonas* – vidutinių gabumų oratoriai. Nors Flako raštai išliko, tačiau tik kaip literatūrai atsidėjusio žmogaus. O Flako priešininkas buvo Publijus Decijus*, pasižymėjęs tam tikra iškalba, tačiau tiek savo gyvenimu, tiek kalbomis neramus žmogus.

109. Markas Druzas*, Gajaus sūnus, kuris kaip tribūnas įveikė savo kolegą, antrąkart tribūnu išrinktą Gajų Grakchą, buvo ir savo kalbomis, ir įtaka paveikus žmogus. Į jį labai panašus buvo brolis Gajus Druzas*. Ir tavo giminaitis, Brutai, Markas Penas*, kuris buvo šiek tiek vyresnis, savo tribūnato metu labai kandžiai puolė Gajų Grakchą. Mat konsulaujant Markui Lepidui ir Lucijui Orestui*, Grakchas buvo kvestoriumi, o tribūnu – Penas, sūnus to Marko, kuris su Kvintu Elijumi ėjo konsulo pareigas*. Tačiau puoselėdamas didžiausias viltis jis mirė taip ir nepasiekęs daugiau nei edilo pareigų. O apie Titą Flaminiją*, kurį pats mačiau, negirdėjau nieko, išskyrus tai, kad kalbėjo taisyklinga lotynų kalba.

XXIX. 110. Su pastaraisiais artimai susiję buvo Gajus Kurijonas*, Markas Skauras*, Publijus Rutilijus*, Gajus Grakchas*. Apie Skaurą ir Rutilijų galima nesiplėsti: nė vienas jų nepagarsėjo kaip labai geras oratorius, nors dalyvavo daugelyje bylų. Kai kurie pagarbos verti, nors išskirtiniu talentu nepasižymėję vyrai pripažinimo sulaukė savo

¹ facete *Lambinus*; facile actitavit *Madvig*.

satis est, nisi id quod dicitur fit voce vultu motuque conditius.

111. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiam si quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. in Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. 112. Hoc dicendi genus ad patrocina mediocriter aptum videbatur, ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps, vel maxime; significabat enim non prudentiam solum, sed, quod maxime rem continebat, fidem. habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset; quamquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. huius et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta sane utiles, quos nemo legit; at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus anteponendam. XXX. 113. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit.

Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est. erat uterque natura vehemens et acer; itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit. multa quoque opera multa industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. 114. Sunt eius orationes ieiunae; multa praeclara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus, Panaeti auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen esse exile nec satis populari adsensioni adcommodatum. itaque illa, quae propria est huius disciplinae,

darbštumu. Tai nereiškia, kad jiems apskritai stigo talento – bet oratorystės talento. Juk nepakanka žinoti, ką sakyti, jei negali to pasakyti lengvai ir patraukliai. Net ir šito maža, jei žodžiai nepagražinami intonacija, veido išraiška ar judesiu. 111. Ar verta pridurti, kad reikalingas ir mokslas? Aišku, ką nors galima pasakyti ir be jo, vien tik padedant prigimčiai, tačiau dėl to, kad prigimtis – atsitiktinis dalykas, to negali turėti visuomet po ranka. Skauro, išmintingo ir teisingo žmogaus*, kalboje slėpėjo didžiausia rimtis ir kažin koks prigimtinis tikrumas, tad jam kalbant už kaltinamąjį būtum pamanęs, kad jis ne ginamąją kalbą, bet liudijimą sako. 112. Toks kalbėjimo būdas atrodė menkai tinkamas ginamosioms kalboms, tačiau nuomonei senate, kurio pirmininku jis buvo, – netgi labai. Mat jis liudijo ne tik nuovoką, bet ir svarbiausią dalyką – patikimumą. Jis iš prigimties turėjo tai, ko išsilavinimas negalėjo suteikti. Nors ir šiuo klausimu, kaip tu žinai, negailima pamokymų. Yra išlikusios ir jo kalbos, ir trys Lucijui Fufidijui* skirtos knygos apie savo paties gyvenimą* – tikrai naudingos, nors niekieno neskaitomos. Užtat žmonės skaito apie Kiro gyvenimą ir lavinimą* – tikrai puikų kūrinį, tačiau nei itin tinkamą mūsų reikalams, nei vertingesnį už paties Skauro žygdarbius. XXX. 113. O ir pats Fufidijus užėmė ne paskutinę vietą tarp gynėjų.

Rutilijus* išsiskyrė rimtu ir griežtu kalbėjimo stiliumi. Abu* iš prigimties smarkūs ir karšti. Taigi kai drauge kandidatavo į konsulo pareigas*, ne tik pralaimėtojas sukčiavimu apkaltino išrinktąjį varžovą, tačiau ir Skauras – net po to, kai buvo išteisintas – padavė į teismą Rutilijų. Rutilijus pasižymėjo dideliu paslaugumu ir darbštumu, dėl kurių buvo dar labiau vertinamas, nes tuo pat metu noriai teikė paslaugas kaip patarėjas teisės klausimais*. 114. Jo kalbos* liesos, bet ten rasi daugybę puikių minčių teisės klausimais; buvo išsilavinęs ir graikų literatūrą išmanantis žmogus*, Panaitijo* klausytojas, veik tobulai perpratęs stoikus, kurių iškalbos stilius*, kaip tu žinai, yra labai tikslus ir itin moksliškas, bet liesas ir menkai pritaikytas žmonių palankumui pelnyti. Taigi gera filosofų

philosophorum de se ipsorum opinio firma in hoc viro et stabilis inventa est. 115. Qui cum innocentissimus in iudicium vocatus esset, quo iudicio convolsam penitus scimus esse rem publicam, cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum voluit. dixit ipse pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius – et is quidem tamen ut orator, quamquam erat admodum adulescens – et Q. Mucius enucleate ille quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia, quam genus illud iudici et magnitudo causae postulabat.

116. Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis; utrumque tamen laudamus, quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria laude caruerunt. volo enim ut in scaena sic etiam in foro non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas, non molesta.

XXXI. 117. Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos; nullo in oratorum numero sed vita severus et congruens cum ea disciplina quam colebat, paulo etiam durior; qui quidem in triumphatu iudicaverit contra P. Africani avunculi sui testimonium vacationem augures quo minus iudiciis operam darent non habere; sed ut vita sic oratione durus incultus horridus; itaque honoribus maiorum respondere non potuit. fuit autem constans civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio; sunt etiam in Gracchum Tuberonis. is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando.“

118. Tum Brutus: „Quam hoc idem in nostris contingere intellego quod in Graecis, ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciant sintque architecti paene verborum, idem traducti a disputando ad dicendum inopes reperiantur. unum excipio Catonem,

nuomonė apie save, būdinga tam mokymui*, šiame žmoguje pasireiškė tvirtu ir nekintamu pavidalu. 115. Tad kai jis, nors visiškai nekaltas, buvo iškviestas į teismą, dėl kurio sprendimo, kaip žinome, valstybė buvo su-
purtyta iš pamatų, jis atsisakė dviejų iškalingiausių to meto vyrų, konsu-
larų Lucijaus Kraso ir Marko Antonijaus*, paslaugų. Gindamasis kalbėjo
pats*, keletą žodžių tarė Gajus Kota*, nes buvo sesers sūnus (jis kalbėjo
kaip tikras oratorius, nors buvo visai jaunas), taip pat Kvintas Mucijus* –
iš esmės, bet gražiai, kaip buvo pratęs, nors visai neparodydamas tos jėgos
ir žodingumo, kurių reikalavo tokio pobūdžio teismas ir bylos svarba.

116. Tad laikykime Rutilijų stoikų, o Skaurą senosios oratorių
mokyklos auklėtiniais, tačiau girkime abu, nes jų dėka abu šie iškaltos
stiliai mūsų valstybėje nepristigo oratorystės šlovės. Nes mano tikslas –
kad tiek scenoje, tiek forume pagyrų sulauktų ne tik tie, kurių judesiai
išsiskiria greitumu ir sudėtingumu, bet ir vadinamieji statistai*, kurių
vaidyba pasižymi paprastu, nedirbtiniu natūralumu.

XXXI. 117. O kad buvo paminėti stoikai: tuo metu gyveno Kvintas
Elijus Tuberonas*, Lucijaus Paulo vaikaitis. Nebuvo jis sėkmingas
oratorius, tačiau griežtų pažiūrų ir to mokymo, kuriuo sekė, laikėsi
netgi dar griežčiau. Kaip tik būdamas triumviru* jis, prieštaraudamas
savo dėdei Publijui Afrikiečiui, nusprendė, kad augurai negali būti
atleisti nuo dalyvavimo teismuose*. Bet kaip gyvenime, taip ir kalbėjimo
būdu buvo atšiaurus, stačiokiškas, šiurkštus, todėl pareigybių sekoje
negalėjo prilygti savo protėviams*. Tačiau buvo ryžtingas ir drąsus
piliētis, ypač priešinęsis Grakchui – tai liudija Grakcho kalba prieš
jį. Bet yra ir Tuberono kalbų prieš Grakchą*. Kaip kalbėtojas buvo
vidutiniškas, tačiau kaip ginčininkas – nepaprastai išsilavinęs.

118. Tuomet Brutus:

– Gera! matau, kad mūsiškiams atsitinka taip pat kaip graikams:
beveik visi stoikai labai apdairiai dėsto įrodymus*, tai daro pagal
taisykles ir yra bemaž žodžių architektai*, tačiau perėję nuo įrodymų

in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam video fuisse.“

119. Et ego: „Non, inquam, Brute, sine causa, propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex non adhibetur genus. tuus autem avunculus, quemadmodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris eorumque more se exercuit. quod si omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. 120. Quo magis tuum, Brute, iudicium probo, qui eorum [id est ex vetere Academia]¹. philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et copia; quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese nec sine ea orator esse perfectus. nam ut Stoicorum astrictior est oratio aliquantoque contractior quam aures populi requirunt, sic illorum liberior et latior quam patitur consuetudo iudiciorum et fori. 121. Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic [ut] aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. quis Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur idque apparet ex genere et granditate verborum; dicit etiam in quadam epistula hoc ipse de sese; sed et huius oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam, videtur et illorum in iudicia pacatior.

XXXII. 122. Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et gradus persequamur.“

„Nobis vero, inquit Atticus, et vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam.“

¹ *secl. Lambinus.*

prie kalbėjimo pasirodo besą bejėgiai. Vienintelė išimtis – Katonas*, į kurį, nors ir tobuliausią stoiką, žvelgdamas nepasigendu aukščiausios iškalbos, kuria, matau, Fanijus menkai, net Rutilijus ne itin, o Tuberonas apskritai nepasižymėjo.

119. O aš tariau:

– Ne be priežasties, Brutai, mat visą savo dėmesį jie skiria dialektikai, o to laisvo, padriko ir kintančio stiliaus nenaudoja. O tavo dėdė*, kaip žinai, iš stoikų perėmė tai, ką turėjo perimti, tačiau kalbėti išmoko iš iškalbos mokytojų* ir pagal jų taisykles lavinosi. Bet jei visa ko reikėtų ieškoti tarp filosofų, tuomet kalba verčiau turėtų būti kuriama remiantis peripatetikų nurodymais*. 120. Juo labiau giriu tavo sprendimą, Brutai, prisijungti prie tos filosofų krypties*, pagal kurios mokymą ir taisykles įrodymų dėstymo būdas eina drauge su kalbos patrauklumu ir žodingumu. Nors tiek peripatetikams, tiek akademikams įprastas požiūris* į iškalbą yra toks, kad nei ji pati viena gali sukurti tobulą oratorių, nei be jos oratorius gali pasiekti tobulybės. Nes kaip stoikų kalbėjimo būdas yra glaustesnis ir šiek tiek lakoniškesnis, nei kad žmonių ausys reikalauja, taip anųjų filosofų* laisvesnis ir platesnis, nei įprastai leidžiama teisme ir forume. Kas kalbà buvo turtingesnis už Platoną? 121. Jupiteris, anot filosofų, taip kalbėtų, jei kalbėtų graikiškai. Kas raumeningesnis už Aristotelį*, saldesnis už Teofrastą*? Sakoma, kad Demostenas atsidėjęs skaitė Platoną, netgi klausėsi jo paskaitų – tai matyti iš žodžių pasirinkimo ir jų didybės; šitai apie save jis netgi mini kažkuriame savo laiške*. Tačiau jo stilius, perkeltas į filosofiją, atrodo pernelyg karingas, jei galima taip sakyti, o filosofų, perkeltas į teismą, – perdėm taikus.

XXXII. 122. Dabar, jei norite, apžvelkime likusių oratorių laikotarpius ir rangus.

– Norime, – tarė Atikas, – ir net labai, jei tik galiu kalbėti ir už Brutą.

„Curio fuit igitur eiusdem aetatis fere sane illustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest: sunt enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio. nobis quidem pueris haec omnium optima putabatur, quae vix iam comparet in hac turba novorum voluminum.“

123. „Praeclare, inquit Brutus, teneo qui istam turbam voluminum effecerit.“

„Et ego, inquam, intellego, Brute, quem dicas; certe enim et boni aliquid adtulimus iuventuti, magnificentius quam fuerat genus dicendi et ornatus; et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post nostras non a me quidem – meis enim illas antepono – sed a plerisque legi sunt desitae.“

„Me numera, inquit, in plerisque; quamquam video mihi multa legenda iam te auctore quae antea contemnebam.“

124. „Atqui haec, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore de tormentis de rumore loci sane inanes, verum tamen nondum tritis nostrorum hominum auribus nec erudita civitate tolerabiles. scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit et inlustria et in numero patronorum fuit, ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset et splendor ei non defuisset, consulem non fuisse.“

XXXIII. 125. Sed ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus: noli enim putare quemquam, Brute, pleniorē aut uberiorē ad dicendum fuisse.“

Et ille: „Sic prorsus, inquit, existumo atque istum de superioribus paene solum lego.“

„Immo plane, inquam, Brute, legas censeo. damnum enim illius immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae fecerunt. 126. Utinam non tam fratri pietatem quam patriae praestare voluisset. quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! eloquentia quidem nescio an habuisset parem

– Taigi beveik tuo pat metu gana garsus oratorius buvo Kurijonas*, kurio talentą galima įvertinti iš jo kalbų. Išsiskiria jo kalba už Servijų Fulvijų, apkaltintą paleistuvavimu*. Kai buvome jauni, ši kalba laikyta geriausia iš visų, nors dėl naujų knygų antplūdžio ji retai bepaimama į rankas.

123. – Labai gerai žinau, – tarė Brutus, – kas yra atsakingas už šitą knygų antplūdį.

– Ir aš, Brutai, suprantu, ką turi galvoje, – atsiliepiau. – Neabejotinai davėme jaunimui kažką gero – didingesnį ir puošnesnį kalbėjimo stilių nei anksčiau; nors galbūt ir pakenkėme, nes po mūsiškių kalbų daugelis liovėsi skaityti senąsias – tik ne aš, nes teikiu pirmenybę joms.

– Tarp tų daugelio, – tarė jis, – priskirk ir mane. Nors tavo dėka dabar matau, kiek daug dar turiu perskaityti iš to, ką anksčiau niekinau.

124. – Tačiau ir šita, – tariau, – išgirtoji kalba dėl paleistuvavimo daugelyje vietų vaikiška – vietos apie meilę, kančią, gandus tikrai tuščios, bet mūsų žmonių dar nepatyrusioms ausims ir neišsilavinusios visuomenės skoniui pakenčiamos. Parašė ir keletą kitų kalbų, daug garšių kalbų pasakė ir turėjo savo vietą tarp gynėjų. Todėl kelia nuostabą, kad gana ilgai nugyvenęs ir nestokojęs pripažinimo, nebuvo konsulu.

XXXIII. 125. Bet štai priėjome prie vyro, išsiskyrusio ir didžiausiu talentu, ir nepaprastu darbštumu, ir nuo pat mažumės mokyto – Gajaus Grakcho*. Nemanyk, Brutai, kad kas nors buvo gausiau ir dosniau apdovanotas gebėjimu kalbėti.

O Brutus tarė:

– Ir nemanau. Veik jį vienintelį iš ankstesniųjų oratorių skaitau.

– Taip, Brutai, – tariau, – tikrai siūlau tau jį skaityti. Jo pirmalaikė mirtis atnešė didžiulį nuostolį romėnų valstybei ir lotyniškai literatūrai. 126. O kad savo ištikimybę būtų norėjęs parodyti ne tiek broliui, kiek tėvynei! Kaip lengvai turėdamas tokį talentą, jei tik ilgiau būtų gyvenęs,

neminem. grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis. manus extrema non accessit operibus eius: praeclare inchoata multa, perfecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, iuventuti; non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest.

127. Huic successit aetati C. Galba, Servi illius eloquentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris periti gener. laudabant hunc patres nostri, favebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu. nam rogatione Mamilia Iugurthinae coniurationis invidia, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. exstat eius peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto in honore pueris nobis erat ut eum etiam edisceremus. hic, qui in conlegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam iudicio publico est condemnatus.

XXXIV. 128. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo cuivis erat par et omnis sale facietisque superabat. eius conlega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus – nam P. Popillium vi C. Gracchi expulsum sua rogatione restituit – vir et acer et non indisertus, tristis exitus habuit consulatus. nam invidiosa lege Mamilia quaestio. C. Galbam sacerdotem et quattuor consularis, L. Bestiam C. Catonem Sp. Albinum civemque praestantissimum L. Opimium, Gracchi interfectorem, a populo absolutum, cum is contra populi studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt.

129. Huius dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis improbus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus isdem fere sed longius aetate provectus habitus est sane, ut ita dicam, luculentus patronus: asper maledicus, genere toto paulo fervidior atque commotior, diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis in iure civili et cum virtute tum etiam ipso orationis genere liber; cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire vix possumus.

tėvui* ar seneliui šlove būtų prilygės! Bent jau iškalba nebūtų turėjęs lygių! Buvo didus žodžiais, išmintingas mintimis, rimtas kalbėjimo stiliumi. Tik jo kūriniais pristigo paskutinio prisilietimo; daugelis jų nuostabiai pradėti, tačiau neviseškai išbaigti. Jei jaunimui reikia skaityti, Brutai, kokį nors oratorių, tai šitą, – tariau, – mat jis gali ne tik paaštrinti protą, bet ir duoti jam peno.

127. Po šios kartos atėjo Gajus Galba*, iškalbingiausio vyro Servi-jaus* sūnus, iškalbaus ir teisę išmanančio Publijaus Kraso* žentas. Gyrė jį mūsų tėvai, palaikė ir atmindami jo tėvą, tačiau jis suklupo kelyje. Patrauktas atsakomybėn pagal Mamilijaus įstatymą*, nors pats gynėsi teisme, jis buvo nuteistas iš neapykantos Jugurtos sąmokslui. Yra išlikusi jo kalbos pabaiga, vadinama epilogu. Kai buvome jaunuoliai, ji buvo tokia garsi, kad išmokome ją atmintinai. Nuo Romos įkūrimo jis buvo pirmasis žynių kolegijos narys*, apkaltintas ir nuteistas viešame teisme.

XXXIV. 128. Publijus Scipijonas*, miręs per savo konsulatą, išties nedaug ir nedažnai kalbėjo, tačiau švaria lotynų kalba kiekvienam pri-lygo ir visus sąmoju bei taikliais posakiais pranoko. Jo kolega Lucijus Bestija*, sėkmingai pradėjęs savo tribūnatą (tiesą sakant, savo pasiūlytu įstatymu sugrąžino teises Gajaus Grakcho prievarta išstremtam Publijui Popilijui), vyras ne tik aštraus proto, bet ir iškalbus, liūdnei užbaigė savo konsulatą. Mat remdamiesi nekenčiamu įstatymu Grakchams prija-čiantys teisėjai pašalino žynį Gajų Galbą ir keturis buvusius konsulus Lucijų Bestiją, Gajų Katoną*, Spurijų Albiną* ir iškiliausią pilietį Lucijų Opimijų*, Grakcho žudiką, tautos išteisintą, nors stojo prieš jos reikalą.

129. Visiškai nepanašus į jį savo, kaip tribūno, veikla ir visu likusiu gyvenimu buvo Gajus Licinijus Nerva*, pilietis nedoras, tačiau nesto-kojęs iškalbos. Gajus Fimbrija* veik tuo pat metu, nors jau būdamas nebejaunas, laikytas iš tiesų, jei galiu taip sakyti, puikiui gynėju: šiurkš-tus, besiplūstantis, apskritai pernelyg ūmus ir nepastovus, tačiau savo kruopštumu, padorumu ir gyvenimo būdu – nepamainomas patarėjas

130. Atque etiam ingenio et sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat. itaque consilio eius, cum volebant, homines utebantur, patrocinio, cum licebat. isdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui, cum tanto nomine esset patremque optimum virum habuisset et iuris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. is magistratus non petivit sed fuit accusator vehemens et molestus, ut facile cerneretis naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis.

131. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audivi iam senem, cum ab L. Sabellio multam lege Aquilia de iustitia petivisset. non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem qui suspiciosius aut criminosius diceret audivisse me neminem. XXXV. doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius paene Graecus. loquor, ut opinor; sed licet ex orationibus iudicare. fuit autem Athenis adulescens, perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

132. Iam Q. Catulus non antiquo illo more sed hoc nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus. multae litterae, summa non vitae solum atque naturae sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini sermonis integritas; quae perspicui cum ex orationibus eius potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo genere sermonis misit ad A. Furium poetam familiarem suum; qui liber nihilo notior est quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri.“

senate. Be to, buvo neblogas gynėjas ir civilinės teisės žinovas, o pats jo kalbėjimo stilius, kaip ir būdas, pasižymėjo laisvumu. Jaunystėje skaitėme jo kalbas, kurias dabar vos begalime surasti.

130. Dar vienas aštraus proto ir tikslios kalbos, tačiau silpnos sveikatos žmogus buvo Gajus Sekstijus Kalvinas*. Nors jis, apmalšus kojų skausmui, dalyvaudavo bylų svarstyme, tai darydavo nedažnai. Tad jo patarimais žmonės naudojosi tada, kai norėjo, o gynėjo paslaugomis – kada galėjo. Tuo pat metu gyveno Markas Brutus, didelė, Brutai, jūsų giminės gėda*. Nors turėdamas tokį vardą ir tėvą, geriausią žmogų ir neprilygstamą teisės žinovą*, vertėsi rašydamas kaltinimus – kaip Likurgas Atėnuose. Jis nesiekė viešųjų pareigų, bet buvo piktas ir nemalonus kaltintojas: buvo nesunku matyti, kaip kažin koks prigimtinis šeimos gėris išsigimė dėl sugedusių polinkių.

131. Ir tuo pat metu gyveno iš tautos kilęs kaltintojas Lucijus Cezulenas*, kurį girdėjau jau seną, kai pagal Akvilijaus įstatymą dėl teisingumo* reikalavo iš Sabelijaus* didelio žalos alyginimo. Nebūčiau nė žodeliu užsiminęs apie tą niekingą žmogų, jei nemanyčiau negirdėjęs jokio žmogaus kalbant taip apgalvotai, kad sukeltų įtarimus ir įtikintų kaltumu. XXXV. Dar buvo Titas Albucijus*, graikų išauklėtas, pats kone tikras graikas. Sakau, kaip manau; bet galima susidaryti tokią nuomonę iš jo kalbų. Jaunystę praleido Atėnuose ir tapo tikru epikūrininku – o šita kryptis mažiausiai tinkama iškalbai.

132. Kvintas Kātulas* irgi jau buvo išauklėtas ne tuo senuoju, bet šituo mūsišku papročiu*, nebent gali atsirasti kas nors tobulesnio. Platus apsiskaitymas, ne tik gyvenimo būdo bei prigimties, bet ir stiliaus patrauklumas, kažin koks nepriekaištingas lotynų kalbos švarumas. Šitai galima pamatyti iš jo kalbų*, o ypač iš tos knygos apie konsulatą ir savuosius pasiekimus*, kurią parašęs glotniu ir Ksenofontą mėgdžiojančiu stiliumi*, pasiuntė savo bičiuliui poetui Aului Furijui*. Toji knyga nėra nė trupučio garsesnė už mano prieš tai minėtas Skauro knygas.

133. Tum Brutus: „Mihi quidem, inquit, nec iste notus est nec illi; sed haec mea culpa est, numquam enim in manus inciderunt. nunc autem et a te sumam et conquiram ista posthac curiosius.“

„Fuit igitur in Catulo sermo Latinus; quae laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. nam de sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam. quamquam filius quidem non fuit in oratorum numero; sed non deerat ei tamen in sententia dicenda cum prudentia tum elegans quoddam et eruditum orationis genus. 134. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum; sed erat talis ut, cum quosdam audires qui tum erant praestantes, videretur esse inferior, cum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quaereres.“

135. Q. Metellus Numidicus et eius conlega M. Silanus dicebant de re publica quod esset illis viris et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe dicebat, sed polite; Latine vero in primis est eleganter locutus. quae laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit; nam flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum; Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, cui fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit.

XXXVI. 136. Tum etiam C. L. Memmii fuerunt oratores mediocres, accusatores acres atque acerbi; itaque in iudicium capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcellus Aesernini pater non ille quidem in patronis, sed et in promptis tamen et non inexercitatis ad

133. Tada Brutus tarė:

– Nei ši, nei anos man nėra žinomos. Bet tai mano kaltė – niekad mat į rankas nebuvo patekusios. Visgi dabar iš tavęs jas pasiskolinsiu ir ateityje atidžiau ieškosiu tokio pobūdžio knygų.

– Taigi Kātulas kalbėjo švaria lotynų kalba. Šitas nemenkas iškalbos laimėjimas daugelio oratorių buvo praleistas pro akis. Apie balso skambesį ir malonią tartį nesitikėk iš manęs ką nors išgirsti, nes pažinojai jo sūnų*. Nors sūnus, tiesą sakant, nepriklausė oratoriams, tačiau prireikus pareikšti savo nuomonę senate jis nepritrūko nei išmanymo, nei kažin kokio skoningo ir išlavinto kalbėjimo stiliaus. 134. Net ir pats tėvas Kātulas, nelaikytas svarbiausiu tarp gynėjų, visgi pasižymėjo tokia savybe, jog atrodė menkesnis, kai klauseisi kitų tuo metu pagarsėjusių oratorių, tačiau girdėdamas jį vieną ir neturėdamas galimybės palyginti, ne tik buvai patenkintas, bet geriau ir nenorėjai.

135. Kvintas Metelas Numidikas* ir jo kolega Markas Silanas* svarstydami politinius klausimus kalbėjo taip, kaip šiems vyrams ir jų konsulo titului pritiko. Markas Aurelijus Skauras* kalbėjo nedažnai, tačiau nudailinta kalba. Jis pirmiausia išsiskyrė kalbos taisyklingumu ir skoningumu. Ta pačia puikaus oratoriaus šlove garsėjo Aulas Albinas*. O kalbant apie flaminą Albiną*, jis taip pat laikytas vienu iškalbingiausių. Ir Kvintas Cepijonas* – vyras ryžtingas ir narsus, kurį nesėkmė kare į teisiamųjų suolą, o tautos neapykanta į pražūtį atvedė.

XXXVI. 136. Galiausiai buvo Gajus ir Lucijus Memijai*, vidutinių gabumų oratoriai, tačiau nuožmūs ir priekabūs kaltintojai. Tad daug žmonių jie partraukė į baudžiamąjį teismą, bet už kaltinamuosius retai kalbėjo. Spurijus Torijus* buvo visai stiprus kalbėdamas tautos akivaizdoje – tai jis panaikino valstybinei žemei pagal nekenčiamą ir nenaudingą įstatymą uždėtus mokesčius. Markas Marcelas, Ezernino tėvas*, tiesą sakant, nebuvo gynėjas, bet patyręs kalbovas, galėjęs pasakyti kalbą nepasiruošęs, lygiai kaip ir jo sūnus Publijus Lentulas*.

dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus. 137. L. etiam Cotta praetorius in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum laude processerat, sed de industria cum verbis tum etiam ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitabatur antiquitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluribus intellego me non ita disertos homines et rettulisse in oratorum numerum et relaturum. est enim propositum conligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo quod dicam existimari potest. 138. Quam multi enim iam oratores commemorati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix, ut dudum ad Demosthenen et Hyperiden, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus. nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

XXXVII. 139. Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus conlocabantur. erat memoria summa, nulla meditationis suspicio; imparatus semper adgredi ad dicendum videbatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non numquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. 140. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo sermone; itaque diligenter loquendi laude caruit; neque tamen est admodum inquinatus locutus, sed illa, quae proprie laus oratoris est in verbis. nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte quam quod est a plerisque neglectum: non enim tam praeclarum

137. Taip pat ir pretorius Lucijus Kota* priklausė vidutinių gabumų oratoriams ir nesulaukė didelės šlovės dėl savo iškalbos, vis dėlto rūpestingai parinkdamas žodžius, pagaliau juos šiek tiek kaimietiskai tardamas, sekė ir mėgdžiojo senovišką kalbėseną.

Bet aš tiek to paties Kotos, tiek daugelio kitų atveju suprantu, kad tarp oratorių įtraukiau ir toliau įtrauksiu ne itin iškalbius žmones. Nes mano sumanymas – surinkti tuos, kurie ėmėsi šio darbo, idant galėtų užimti vietą tarp oratorių. Kokia iš tiesų buvo jų pažanga ir kaip sudėtinga kiekvieno dalyko atveju išstbulinti ir padaryti tai, kas geriausia, galima suprasti iš mano kalbos. 138. Mat kiek daug oratorių jau prisiminėme ir kaip ilgai juos vardijame; ir vis dėlto lėtai ir sunkiai kaip prieš tai prie Demostenio ir Hipereido*, taip dabar prie Antonijaus* ir Kraso* priėjome. Nes mano nuomonė tokia: jie buvo didžiausi oratoriai ir kartu su jais pirmąkart lotyniškoji iškalba parodė graikiškai šlovei prilygstantį turtingumą*.

XXXVII. 139. Niekas Antonijui neprasprūdavo pro akis ir viskas buvo savo vietoje, idant galėtų duoti daugiausia naudos ir turėtų didžiausios galios; lygiai kaip karvedys išdėsto raitelius, sunkiuosius ir lengvuosius pėstininkus savo vietose, taip jis įrodymus – tinkamiausiose kalbos dalyse. Pasižymėjo puikiausia atmintimi, nė įtarti neįtarei, kad kalbą buvo apgalvojęs. Atrodė, kad visada pradeda kalbėti nepasiruošęs, bet būdavo taip gerai pasiruošęs, jog jam kalbant teisėjai dažnai atrodė nepakankamai pasiruošę nuo jo apsiginti. 140. Jo žodžiai, tiesą pasakius, nebuvo kruopščiausiai parinkti, taigi jis negarsėjo kaip labai tikslus kalbėtojas; visgi jis nekalbėjo ir labai netaisyklingai, tačiau rinkdamasis žodžius neturėjo to, kas nulemia tikrą oratoriaus šlovę. Kaip sakiau anksčiau, taisyklinga lotynų kalba nusipelno didelės pagarbos, bet ne dėl pačios kalbos, o dėl to, kad daugelis jos nepaiso. Nes ne taip puiku yra lotyniškai mokėti, kaip gėdinga nemokėti, ir man atrodo, kad toks mokėjimas yra ne tiek geram oratoriui, kiek Romos piliečiui

est scire Latine quam turpe nescire, neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur. sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et conlocandis et comprensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus. 141. Quo in genere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus. *schemata* enim quae vocant Graeci, ea maxime ornant oratorem eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in inluminandis sententiis.

XXXVIII. Sed cum haec magna in Antonio tum actio singularis; quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens: manus humeri latera suppositio pedis status incessus omnisque motus cum verbis sententiisque consentiens¹; vox permanens, verum subrauca natura. sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat. 142. Habebat enim flebile quiddam in questionibus aptumque cum ad fidem faciendam tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quaesivisset quid primum esset in dicendo, actionem, quid secundum, idem et idem tertium respondisse. nulla res magis penetrat in animos eosque fingit format flectit, talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt.

143. Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crassum. illud quidem certe omnes ita iudicabant, neminem esse, qui horum altero utro patrono cuiusquam ingenium requireret. equidem quamquam Antonio tantum tribuo quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. erat summa gravitas, erat cum gravitate iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos, Latine loquendi accurata et sine molestia diligens elegantia, in

¹ cum – consentiens *secl. Schütz, Ellendt, Stangl, Wilkins, Martha.*

būdinga savybė. Tačiau ir parinkdamas žodžius (o ir tai darydamas ne tiek dėl noro patikti, kiek svarumo dėlei), ir juos išdėstydamas bei sujungdamas į periodus, Antonijus viską rikiavo pagal taisykles ir, sakytume, teoriją, bet dar geriau šitas gebėjimas buvo matyti jo vartotose kalbos figūrose mintims papuošti. 141. Kadangi šioje srityje Demostenas pranoksta visus, todėl mokytų žmonių yra laikomas pirmuoju tarp oratorių. Mat tai, ką graikai vadina *schēmata*, labiausiai puošia oratorių: figūros yra svarios ne tiek nuspalvinant žodžius, kiek nušviečiant mintis*.

XXXVIII. Antonijus turėjo šitą didžią dovaną, tačiau atlikdamas kalbą jis buvo neprilygstamas. Jeigu kalbos atlikimą padalytume į gestikuliavimą ir balsą*, tuomet jo gestai ne žodžius išreiškė, bet su mintimis derėjo: rankos, pečiai, krūtinė, treptelėjimas, stovėseną, eigastis, kiekvienas judesys [išvien su žodžiais ir mintimis]*; balsas vienodo aukštumo, bet iš prigimties kiek prikimęs. Visgi šita savybė jam vienam išėjo į naudą. 142. Mat jausmingose vietose balsas turėjo kažką, kas galėjo išspausti ašarą ar tiko palankumui pelnyti arba užuojautai sukelti; kaip jam tinka tas posakis, kuris pasakojamas apie Demosteną*: paklaustas, koks yra pirmas dalykas kalbant, jis atsakė: „kalbos atlikimas“; koks antras? – „tas pats“; koks trečias? – „tas pats“. Joks kitas dalykas taip neįsiskverbia į sielas ir jų nekuria, neformuoja, nelenkia ir nepriverčia oratorių atrodyti tokiais, kokiais jie patys nori būti.

143. Vieni su juo lygino, kiti pranašesniu laikė Lucijų Krasą. Tačiau visi, tiesą sakant, visiškai sutarė dėl vieno: niekas, galėdamas pasinaudoti kurio nors jų, kaip gynėjo, paslaugomis, neieškotų jokio kito talento. Žinoma, nors Antonijui priskiriu tiek, kiek nurodžiau pirmiau, tačiau manau, kad didesnio tobulumo nei Kraso atveju nebuvo galima pasiekti. Pasižymėjo didžiausiu orumu, o draug su orumu – linksmumu, kupinu šmaikštybių ir sąmojo, būdingų oratoriui, o ne juokdariui*; kalbėdamas lotyniškai buvo tikslus ir

disserendo mira explicatio; cum de iure civili, cum de aequo et bono disputaretur, argumentorum et similitudinum copia. XXXIX. 144. Nam ut Antonius coniectura movenda aut sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim habebat: sic in interpretando in definiendo in explicanda aequitate nihil erat Crasso copiosius; idque cum saepe alias tum apud centumviros in M.⁷ Curi causa cognitum est. 145. Ita enim multa tum contra scriptum pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque copia; atque ita tum ab his patronis aequalibus et iam consularibus causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scaevola putaretur. Qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo verum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem cum summa brevitate mirabiliter aptus. 146. Quare sit nobis orator in hoc interpretandi explanandi edisserendi genere mirabilis sic ut simile nihil viderim; in augendo in ornando in refellendo magis existimator metuendus quam admirandus orator. Verum ad Crassum revertamur.“

XL. 147. Tum Brutus: „Etsi satis, inquit, mihi videbar habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebar propter familiaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi eius dicendi tanta laus nota non erat; itaque cepi voluptatem tam ornatum virum tamque excellens ingenium fuisse in nostra re publica.“

148. Hic ego: „Noli, inquam, Brute, existimare his duobus quicquam fuisse in nostra civitate praestantius. nam ut paulo ante

rūpestingai rinkosi žodžius, kartu nesudarydamas dirbtinumo įspūdžio; samprotaudamas mokėjo nuostabiai dėstyti mintis; aptardamas civilinės teisės, to, kas teisinga ir gera, klausimus*, turėjo neišsenkamą įrodymų ir palyginimų atsargą. XXXIX. 144. Mat kaip Antonijus turėjo neįtikėtiną galią prielaidoms kurti, įtarimams išsklaidyti ar sukelti, taip niekas neprilygo Krasui sugebėjimu išsamiai paaiškinti, apibrėžti, atskleisti tiesą*. Be kitų neretų atvejų, tai buvo ypač akivaizdu Manijaus Kurijaus byloje* centumvirų akivaizdoje*. 145. Jis tiek daug dalykų, prieštaraudamas įstatymo raidei, už lygybę ir teisingumą pasakė, kad net sumaniausią ir geriausią teisinių dalykų, su kurių aiškinimu buvo susijusi toji byla, žinovą – Kvintą Scevolą* – įrodymų ir pavyzdžių gausa pribloškė. Ir taip dviejų gynėjų – lygiaverčių ir jau ėjusių konsulų pareigas* – atvejis buvo ginamas, kiekvienam iš priešingo požiūrio taško ginant civilinę teisę, kad Krasas gavo geriausiai teisę išmanančio tarp iškalbiųjų, o Scevola iškalbingiausio tarp teisę išmanančiųjų vardą.

Kadangi Scevola buvo labai įžvalgas atskirdamas, kas yra teisinga ir kas ne teisės ir teisingumo srityje, jis mokėjo nepaprastai vykusiai ir itin tiksliai parinkti konkrečiam atvejui reikalingus žodžius. 146. Todėl aiškinimuose, nagrinėjimuose, svarstymuose laikykime jį neprilygstamų oratoriumi – tokiu, į kurį panašaus niekur nemačiau. Tačiau plėtojant mintį, ją papuošiant ar atmetant jis buvo veikiau grėsmingas kritikas nei nuostabus oratorius. Bet grįžkime prie Kraso.

XL. 147. Tuomet Brutus tarė:

– Nors, man atrodė, pakankamai pažinojau Scevolą iš to, ką dažnai girdėjau pasakojant Gajų Rutilijų* (su juo bendravau, nes buvo mano jo Scevolos* bičiulis), tačiau man nebuvo žinoma, kad jo, kaip oratoriaus, šlovė buvo tokia didelė. Taigi buvo malonu patirti, kad mūsų valstybėje gyveno taip apdovanotas ir tokių neeilinių gebėjimų žmogus.

148. Aš jam atsakiau:

– Nemanyk, Brutai, kad mūsų mieste buvo koks nors už juodu abu iškilesnis žmogus. Mat kaip visai neseniai vieną jų pavadinau

dixi consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses utrius te malles similiorum. Crassus erat elegantium parcissimus, Scaevola parcorum elegantissimus; Crassus in summa comitate habebat etiam severitatis satis, Scaevolae multa in severitate non deerat tamen comitas. 149. Licet omnia hoc modo; sed vereor ne fingi videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res se tamen sic habet. cum omnis virtus sit, ut vestra, Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque horum medium quiddam volebat sequi; sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam totam haberet.“

150. Tum Brutus: „Cum ex tua oratione mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cognovisse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quandam vobis cum illis similitudinem iudico.“

„Quonam, inquam, istuc modo?“

„Quia mihi et tu videris, inquit, tantum iuris civilis scire voluisse quantum satis esset oratori et Servius eloquentiae tantum adsumpsisse, ut ius civile facile possit tueri; aetatesque vestrae ut illorum nihil aut non fere multum differunt.“

XLI. 151. Et ego: „De me, inquam, dicere nihil est necesse; de Servio autem et tu probe dicis et ego dicam quod sentio. non enim facile quem dixerim plus studi quam illum et ad dicendum et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse. nam et in isdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; et inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus. atque haud scio an par principibus esse potuisset; sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo aetatis sed eorum etiam qui fuissent in iure civili esse princeps.“

iškalbiausiu teisininku, o kitą – geriausiai teisę išmanančiu oratoriumi, taip visais kitais atžvilgiais jie buvo tokie tarpusavyje nepanašūs, kad negalėtų nuspręsti, į kurį iš judviejų labiau norėtų būti panašūs. Krasas buvo santūriausias iš dailiausiai kalbančių oratorių, Scevola – dailiausiai kalbantis iš santūriųjų. Krasas, nepaisant savo nepaprasto linksmumo, turėjo ir pakankamai rūstumo; Scevolai, net ir būnant rūščiam, nestigo linksmumo. 149. Taip galima tęsti be galo. Bet bijau pasirodyti prasimanęs šiuos palyginimus, kad dailiai juos sudėliočiau. O dalykas štai koks: kadangi kiekviena dorybė, kaip moko jūsų senoji Akademija*, Brutai, yra vidurys tarp kraštutinumų, abu šie vyrai norėjo eiti vidurio keliu. Bet atsitiko taip, kad kiekvienas gavo kito šlovės dalį, tačiau abu išsaugojo savąją nepalietą.

150. Tada Brutus tarė:

– Kaip iš tavo kalbos, man rodos, geriau pažinau Krasą ir Scevolą, taip apie tave ir Servijų Sulpicijų* galvodamas leidžiu sau manyti, kad judu turite tam tikro panašumo su jais.

– Kaip suprasti? – paklausiau.

– Nes man atrodo, – tarė jis, – kad ir tu norėjai įgyti tiek civilinės teisės žinių, kiek oratoriui buvo pakankama*, ir Servijus tiek iškalbos įsisavino, kiek reikėjo civilinės teisės prievaizdui. O ir judviejų amžius, kaip ir anųjų, niekuo arba beveik niekuo nesiskiria*.

XLI. 151. – Apie mane, – atsakiau, – nereikia nieko sakyti. O apie Servijų ir tu tinkamai kalbi, ir aš pasakysiu, ką galvoju. Nelengvai galėčiau įvardyti kitą žmogų, su didesniu uolumu atsidėjusį iškalbai ir visų dailiųjų menų studijoms. Mat ir tose pačiose iškalbos pratybose nuo jaunumės dalyvavome, ir paskui drauge su manimi jis Rodan išvyko*, kad taptų geresnis ir mokytesnis. Grįžęs iš ten, man regis, labiau norėjo būti pirmas antraeilame mene nei antras pirmaeilame. Ir nežinau, ar nebūtų galėjęs prilygti geriausiems oratoriams. Bet galbūt jis labiau norėjo – ir tai pasiekė – būti geriausiu civilinės teisės žinovu ne tik tarp savo amžininkų, bet ir tarp anksčiau gyvenusiųjų.

152. Hic Brutus: „Ain tu? inquit: etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis?“

„Sic enim, inquam, Brute, existumo, iuris civilis magnum usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem in hoc uno; quod numquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus propositis essent quaeque non essent consequentia. 153. Hic enim adtulit hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur aut agebantur.“

XLII. „Dialecticam mihi videris dicere“, inquit.

„Recte, inquam, intellegis; sed adiunxit etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime perspicere potest. 154. Cumque discendi causa duobus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo C. Aquilio Gallo, Galli hominis acuti et exercitati promptam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaque superavit; Balbi docti et eruditi hominis in utraque re consideratam tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus. sic et habet quod uterque eorum habuit, et explevit quod utrique defuit. 155. Itaque ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse quam Scaevola – hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur; ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scaevola – sic Servius sapientissime, cum duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae, perfecit ut altera praestaret omnibus, ex altera tantum adsumeret, quantum esset et ad tuendum ius civile et ad obtinendam consularem dignitatem satis.“

152. Į tai Brutus atsakė:

– Iš tikrųjų? Ar mūsų Servijų vertini labiau už Kvintą Scevolą?

– Tokia, Brutai, mano nuomonė: civilinę teisę išmanė tiek Scevola, tiek daugelis kitų, tačiau menu ją padarė tik Servijus. To jis nebūtų pasiekęs turėdamas vien tik teisės žinių, jeigu papildomai nebūtų išmokęs meno visumą skirstyti į dalis, to, kas numanoma, atskleisti per apibrėžimą, kas neaišku, nušviesti per paaiškinimą, pirmiausia matyti dviprasmybes, paskui atskirti, galiausiai pritaikyti taisyklę, pagal kurią būtų galima nuspręsti, kas yra tikra ir kas klaidinga, kokios išvados iš kokių prielaidų seka ir kokios – ne. 153. Šitą meną, svarbiausią iš visų menų, tarsi šviesą atnešdamas jis pritaikė įrodymams, kurie kitų be jokios tvarkos buvo naudojami patariant arba nagrinėjant bylą.

XLII. – Man atrodo, kalbi apie dialektiką, – tarė jis.

– Teisingai, – tariau. – Bet prie jos jis prijungė ir literatūros išmanymą, ir dailų kalbėjimo stilių – tai, ką galima visai lengvai pamatyti iš jo raštų*, į kuriuos nėra panašių. 154. Ir kai mokymosi tikslais atsidavė į dviejų geriausių teisės žinovų – Lucijaus Lucilijaus Balbo* ir Gajaus Akvilijaus Galo* – rankas, ryžtingą Galo, žmogaus įžvalgaus ir patyrusio, veikimą tiek bylą nagrinėjant, tiek patariant savo įžvalgumu ir uolumu pranoko, o apdairų Balbo, mokyto ir išsilavinusio žmogaus, delsimą abejose srityse gebėjimu rasti greitą reikalų sprendimą pralenkė. Taigi jis turi, ką abu turėjo, ir prisidūrė tai, ko abiems stigo. 155. Taigi kaip Krasas, man atrodo, elgėsi protingiau už Scevolą (mat jis noriai imdavosi bylų, kuriose neprilygo Krasui; šis, priešingai, atsisakydavo patarinėti teisės klausimais, kad kur nors nenusileistų Scevolai), lygiai taip ir Servijus, matydamas, kad šitie du visuomenės ir teismo menai suteikia daugiausia šlovės ir galios, labai išmintingai pasistengė vienu pranokti visus, iš kito pasiimdamas tik tiek, kiek buvo reikalinga civilinei teisei apginti ir savo, kaip konsulo, orumui palaikyti.

156. Tum Brutus: „Ita prorsus, inquit, et antea putabam – audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum pontificium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset, vellem cognoscere – et nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi. 157. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu; quod cum per se dolendum est tum multo magis consideranti ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint.“

Hic Atticus: „Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut sileremus; itaque faciamus. nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi sed ne lugendi quidem finem reperiemus.“

XLIII. 158. „Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et institutum ordinem persequamur. paratus igitur veniebat Crassus, exspectabatur audiebatur; a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, exspectatione dignus videbatur. non multa iactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra suppositio pedis; vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae; quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis; iam in altercando invenit parem neminem. 159. Versatus est in omni fere genere causarum; mature in locum principum oratorum venit. accusavit C. Carbonem eloquentissimum hominem admodum adulescens; summam ingeni non laudem modo sed etiam admirationem est consecutus. 160. defendit postea Liciniam virginem, cum annos xxvii natus esset. in ea ipsa causa fuit eloquentissimus

156. Tuomet Brutus tarė:

– Būtent taip ir anksčiau maniau (juk neseniai keliskart atidžiai klausiausi jo Same*, norėdamas sužinoti, koku mastu mūsų žynių teisė susijusi su civiline teise*), o dabar dar labiau tvirčiau laikausi savo nuomonės po tavo liudijimo ir nuosprendžio. Kartu džiaugiuosi, kad ir jūsų amžius, ir tokia pati pareigybių seka, ir menų bei studijų tarsi kaimyniškas artimumas yra taip toli nuo priešiško ir pavydo – jausmų, įprastai kankinančių daugelį žmonių, – kad atrodo, jog tie dalykai ne tik neapkartino jūsų draugystės, bet netgi sutvirtino. Pastebėjau, kad jo nusistatymas ir palankumas tau atitinka, kaip aiškiai matau, tavo požiūrį į jį. 157. Taigi man liūdna, kad romėnų tauta taip ilgai turėjo verstis be jo patarimo ir tavo balso. Šis dalykas jau pats savaime yra apverktinas – bet dar labiau, kai matai, į kokių žmonių rankas šitai buvo ne perduota, bet nežinia koku būdu atsidūrė*.

Čia įsiterpė Atikas:

– Iš pat pradžių sakiau: apie politiką – nė žodžio! Taip ir darykime! Mat jei tokiu būdu norime apgailėti kiekvieną trūkstamą dalyką, nerasime galo ne tik skundams, bet ir raudoms.

XLIII. 158. – Todėl pereikime, – tariau, – prie to, kas lieka, ir laikykimės nustatytos tvarkos. Taigi Krasas ateidavo visuomet pasiruošęs, jo buvo laukiama, klausomasi. Nuo pat kalbos įžangos, kurią visuomet kruopščiai apgalvodavo, atrodė vertas į jį sudėtų lūkesčių. Jokių staigių kūno judesių, balso moduliacijų, jokio vaikščiojimo pirmyn atgal, retas treptelėjimas koja; kalba aistringa, kartais rūsti ir kupina teisėto pasipiktinimo, įterpianč daug sąmojo, bet išlaikant orumą ir – o tai nelengva – labai išdailinta ir kartu labai glausta. 159. Galiausiai ginčiuose neturėjo sau lygių. Dalyvavo įvairiausiose bylose, anksti buvo priimtas į svarbiausių oratorių gretas. Dar visai jaunas patraukė į teismą Gajų Karboną*, nepaprastai iškalbų žmogų. Savo talentu pelnė ne tik šlovę, bet ir susižavėjimą. 160. Vėliau, būdamas dvidešimt septynerių, gynė vestalę Liciniją*. Būtent šioje

orationisque eius scriptas quasdam partes reliquit. voluit adulescens in colonia Narbonensi causae popularis aliquid adtingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere; exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam aetas illa ferebat oratio. multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus ut, nisi in eo magistratu cenavisset apud praeconem Granium idque nobis bis narravisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse.“

161. „Ita prorsus, inquit Brutus; sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quicquam audivisse videor et eum collegam Crassi credo fuisse.“

„Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit eoque in rostris sedente suasit Servilium legem Crassus; nam censuram sine Scaevola gessit: eum enim magistratum nemo umquam Scaevolarum petivit. sed haec Crassi cum edita oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta tum habebat annos totidemque annis mihi aetate praestabat. his enim consulibus eam legem suasit quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule natus et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius. quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas in qua aetate exstitisset posset notari et intellexeretur iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia a iure civili ab historia fuisset instructor.“

XLIV. 162. „Erit, inquit [M.] Brutus, aut iam est iste quem exspectas?“

„Nescio, inquam. sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Caepione defensiuncula non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis; postrema censoris oratio, qua anno duodequingentesimo usus

byloje parodė išskirtinę iškalbą ir paliko kai kurias savo kalbos dalis užrašytas. Jaunystėje panoro prisidėti prie populiarių, steigiant Narbono koloniją*, ir vadovauti jos įkūrimui – tai ir padarė. Yra išlikusi to įstatymo labui pasakyta kalba* – kiek brandesnė, taip sakant, nei jo amžius leido tikėtis. Po to sekė daug bylų. Visgi jo, kaip tribūno*, veikla buvo tokia rami, kad jei per savo magistratūrą nebūtų pietavęs pas skelbėją Granijų* ir jei to mums dukart nebūtų papasakojęs Lucilijus*, nežinotume jį buvus plebėjų tribūnu.

161. – Visiškai teisingai, – tarė Brutus, – bet neatrodo, kad ką nors būčiau girdėjęs ir apie Scevolos, kaip tribūno, veiklą, o jis, regis, buvo Kraso kolega.

– Visose kitose pareigose, – atsiliesčiau, – taip. Tačiau Scevola tribūnu buvo kitais metais* ir nuo rostrų vadovavo posėdžiui, kai Krasas pasiūlė Servilijaus įstatymą*. Cenzoriaus pareigas jis ėjo be Scevolos, nes nė vienas Scevola tos pareigybės niekuomet nesiekė*. Bet tada, kai ši Kraso kalba – neabejoju, tu ją nesyk skaitei – buvo išleista, jis buvo trisdešimt ketverių ir būtent tiek pat metų už mane vyresnis. Jis tą įstatymą pasiūlė pareigas einant tiems patiems konsulams kaip ir mano gimimo metais*, o pats gimė konsulaujant Kvintui Cepijonui ir Gajui Lelijui* – trimis metais anksčiau už Antonijų. Šias žinias pateikiau tam, kad būtų galima įsidėmėti, kuriame amžiuje lotyniškoji iškalba pirmąkart pasiekė brandą ir būtų aišku, jog ji kone į savo tobulumo viršūnę buvo pakylėta, ir kad greičiausiai niekas negalėtų prie jos nieko pridėti, nebent dar geriau išmanytų filosofiją, civilinę teisę ar istoriją.

XLIV. 162. – Ar atsiras? – paklausė Brutus. – O gal jau yra toks oratorius, kokio lauki?

– Nežinau, – atsakiau. – Bet dar yra iš Lucijaus Kraso konsulatavimo laikų išlikusi ginamoji kalbėlė* už Kvintą Cepijoną* – netrumpa, kaip pagyrimas, bet glausta, kaip kalba; paskutinė jo, kaip cenzoriaus, kalba, pasakyta sulaukus keturiasdešimt aštuonerių. Visose jose matyti kažin

est. in his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color; quin etiam comprehensio et ambitus ille verborum, si sic *periodon* appellari placet, erat apud illum contractus et brevis et in membra quaedam, quae *kola* Graeci vocant, dispertiebat orationem libentius.“

163. Hoc loco Brutus: „Quando quidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui tum etiam disciplinam dicendi no bis reliquissent. nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis orationibus, quas reliquit, habemus cognitam.“

164. Et ego: „Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio; in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in iudicium et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt; plura etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis nec explicatis intellegi potest. ipsa illa censoria contra Cn. Domitium conlegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius. nulla est enim altercatio clamoribus umquam habita maioribus. 165. et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens; Antoni genus dicendi multo aptius iudiciis quam contionibus.

XLV. Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pone satis in eo fuisse orationis atque ingeni, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur; quod idem de C. Coelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus

koks natūralus atspalvis be jokio blizgesio. Pagaliau net ta žodžių sąranga ir ėjimas ratu, jei taip galima perteikti graikišką žodį *periodos*, jo kalboje buvo glaustas ir trumpas, ir jis mieliau dalydavo kalbą į tam tikrus narius, graikiškai vadinamus *kōla**.

163. Šioje vietoje Brutus tarė:

– Turint galvoje tai, kaip labai tu giri šiuos oratorius, norėčiau, kad Antonijus būtų norėjęs dar kažką be tos nedidukės knygelės apie retoriką* parašyti, o Krasas – irgi daugiau*. Mat ne tik atsiminimą visiems apie save, bet ir iškalbos mokslą mums būtų palikęs. Apie Scevolos iškalbos dailumą pakankamai iš jo paliktų raštų sužinojome.

164. Aš į tai atsakiau:

– Man nuo pat vaikystės tarsi mokytoja buvo toji Cepijono įstatymą palaikanti kalba. Joje ir senato – luomo, dėl kurio tie žodžiai sakomi, – reikšmė iškeliamą, ir neapykanta teisėjams bei kaltintojams, kurių galią palaužti siekiant reikėjo kalbėti žmonėms suprantama kalba, skatinama. Daug dalykų toje kalboje griežtai, daug švelniai, daug kandžiai, daug sąmojingai pasakyta. Ir pasakyta daugiau, nei buvo užrašyta, kaip iš kai kurių nurodytų, bet neišskleistų santraukų galima suprasti. Jau toji cenzoriavimo metu prieš kolegą Gnėjų Domicijų* pasakyta kalba nėra tikra kalba, bet tarsi svarbiausių dalykų santrauka ir kiek išsamesni kalbos apmatai. Joks ginčas nebuvo sutiktas didesniais plovimais. 165. Iš tiesų turėjo jis išskirtinę savybę kalbėdamas prisitaikyti prie tautos. Antonijaus kalbėjimo stilius buvo kur kas tinkamesnis teismams nei susirinkimams.

XLV. Šioje vietoje negaliu apeiti Domicijaus. Nors ir nebuvo laikomas oratoriumi, vis dėlto manau, kad jis turėjo pakankamai oratoriaus gabumų ir talento savo, kaip pareigūno, padėčiai ir konsulo orumui palaikyti. Tą patį galėčiau pasakyti apie Gajų Celijų*, pasižymėjusį didžiausiu darbštumu ir didžiausiomis dorybėmis, tačiau iškalba – tik tiek, kiek reikėjo asmeniniuose reikaluose jo draugams, o politikoje – savo paties

privatis amicis eius, in re publica ipsius dignitati satis. 166. eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus numeratus est; qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione sodalitate conlegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consulatus petitione superavit. eodem tempore C. Claudius etsi propter summam nobilitatem et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quandam mediocritatem adferebat. 167. eiusdem fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui meo iudicio eo pervenisse videtur quo potuit fere Latinus orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire. huius orationes tantum argutiarum tantum exemplorum tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo scriptae esse videantur. easdem argutias in tragoedias satis ille quidem acute sed parum tragice transtulit. quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. 168. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator, in eo genere sane probabilis. doctus autem Graecis litteris propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius M. Antoni perfamiliaris, cuius praefectus cum esset in Cilicia est interfectus, qui accusavit C. Fimbriam, M. Mari Gratidiani pater.

XLVI. 169. Atque etiam apud socios et Latinos oratores habiti sunt Q. Vettius Vettianus e Marsis, quem ipse cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles quam docti et Graecis litteris et Latinis; C. Rusticelius Bononiensis, is quidem et exercitatus et natura volubilis; omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem T. Betutius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot orationes Asculi habitae; illa Romae contra Caepionem nobilis sane, quoi orationi Caepionis ore respondit Aelius, qui scriptitavit orationes multis, orator ipse numquam fuit.

orumui. 166. Tuo pat metu vidutinių gebėjimų oratoriams, kalbantiems švaria ir išpuoselėta lotynų kalba, buvo priskiriamas Markas Herenijus*. Vis dėlto siekdamas konsulo pareigų jis įveikė Lucijų Filipą* – žmogų, pagarsėjusį itin aukšta kilme, giminystės ryšiais, draugų ratu*, priklausymu žynių kolegijai, be to, didžiausia iškalba. Jo amžininkas Gajus Klaudijus*, nors ir labai kilmingas bei nepaprastai įtakingas, iškalboje tebuvo vidutinis. 167. Beveik tuo pat metu gyveno romėnų raitelis Gajus Ticijus*, mano nuomone, pasiekęs tiek, kiek gali pasiekti romėnų oratorius be graikų literatūros žinių ir didelės patirties. Jo kalbose tiek gyvumo, tiek pavyzdžių, tiek gero skonio, kad atrodo kone parašyta atikiniu stiliumi. Tą patį gyvumą – gana sumaniai, bet nederamai – jis perkėlė į savo tragedijas*. Jį mėgdžioti siekė poetas Lucijus Afranijus*, žmogus itin sąmojingas, o ir savo dramose, kaip žinai, iškalbus. 168. Dar buvo Kvintas Rubrijus Varonas*, senato kartu su Gajumi Marijumi paskelbtas priešu*, karštas ir smarkus kaltintojas, tačiau šioje srityje tikrai vertas pagyrimo. O graikų literatūros išauklėtas buvo mano giminaitis Markas Gratidijus*, oratorius iš prigimties, artimas Marko Antonijaus draugas; būdamas jo prefektu Kilikijoje* buvo nužudytas; jis apkaltino Gajų Fimbriją* ir buvo Marko Marijaus Gratidijano* tėvas.

XLVI. 169. Ir tarp sąjungininkų bei lotynų buvo žmonių, laikytų oratoriais: marsų kilmės Kvintas Vetijus Vetijanas, kurį asmeniškai pažinojau, vyras išmintingas ir nedaugžodžiaujantis; Kvintas ir Decimas Valerijai iš Soros, mano kaimynai ir draugai*, susižavėjimo verti ne tiek kaip oratoriai, kiek kaip graikiškos ir lotyniškos literatūros žinovai; Gajus Rusticelijus iš Bononijos – ištis gerai įgudęs ir iš prigimties sklandžiai kalbantis; tačiau iškalbingiausias iš visų už šio miesto ribų buvo Titas Betucijus Baras Askulietis*, kurio yra išlikę keletas Askule pasakytų kalbų. Labai gerai žinoma ir pasakytoji Romoje prieš Cepijoną*, į kurią Cepijono vardu atsakė Elijus*, daugybės kalbų autorius, nors pats ne oratorius.

170. Apud maiores autem nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum Ti. Gracchi P. f. fere aetate; eius etiam oratio est pro Fregellanis colonisque Latinis habita in senatu.“

Tum Brutus: „Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus?“

„Quid censes, inquam, nisi idem quod urbanis? praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio.“

171. Et Brutus: „Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color?“

„Nescio, inquam; tantum esse quendam scio. id tu, Brute, iam intelleges, cum in Galliam veneris; audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt; illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinnit quiddam et resonat urbanus. nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in ceteris. 172. ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare.“

„Eon?, inquit Brutus, de quo multa Lucilius?“

„Isto ipso; sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et respondisset illa atque addidisset ‘hospes, non pote minoris’, tulisse eum moleste se non effugere hospitis speciem, cum aetatem ageret Athenis optumeque loqueretur omnium. sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est ad nostros revertamur.“

170. O tarp mano pirmtakų, kaip matau, iškalbingiausiu laikytas iš Lacijaus kilęs Lucijus Papirijus iš Fregelų*, veik Tiberijaus Grakcho, Publijaus sūnaus, amžininkas. Taip pat yra jo kalba, pasakyta senate už Fregelų miesto ir lotynų kolonijų gyventojus.

Tuomet Brutus tarė:

– Taigi kokią savybę priskiri šitiems, taip sakant, svetimšaliams oratoriams?

– O kokią savybę nori, kad jiems priskirčiau, – paklausiau, – jei ne tokią pat kaip miesto oratoriams? Išskyrus vieną dalyką: jų kalba neturi, tarkime, kažin kokio romietiško atspalvio.

171. Brutus paklausė:

– O kas gi tai yra – šitas romietiškas atspalvis?

– Nežinau, – tariau. – Tik žinau, kad tam tikras yra. Tu, Brutai, tai netrukus suprasi nuvykęs į Galiją*. Ten neabejotinai išgirsi ir Romoje nebevartojamų žodžių, bet juos galima pakeisti ir nuo jų galima atprasti. Svarbiau tai, kad mūsų oratorių balsuose vis suskamba ir ataidi kažin kas romietiško. 172. Ir tai akivaizdu ne tik mūsų oratorių, bet ir kitų žmonių kalboje. Prisimenu Titą Tinką iš Placentijos*, žmogų nepaprastai šmaikštų, kaip jisai su skelbėju Kvintu Granijumi, mano bičiuliu, sąmojais varžėsi.

– Ar tą, – paklausė Brutus, – apie kurį tiek daug kalba Lucilijus?

– Šitą patį. Tačiau Tinką, nė kiek nenusileidžiantį juokais, Granijus pribloškė kažkokiu vietiniu romietišku kalbos prieskoniu. Todėl manęs nebestebina tai, kas, kaip pasakojama, atsitiko Teofrastui: pasiteiravęs kažkokios senutės apie jos prekės kainą, o jai atsakius bei pridūrus „pigiau negaliu, svetimšali“, jis susikrimto, kad nesugebėjo nuslėpti savo svetimės kilmės*, nors ilgai gyveno Atėnuose ir iš visų geriausiai kalbėjo atikiškai. Man regis, mūsiškiai turi tam tikrą miestiečių skambesį, kaip kad ten – atikiečių. Bet keliaukime namo, t. y. grįžkime pas saviškius.

XLVII. 173. Duobus igitur summis Crasso et Antonio L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus. itaque eum, etsi nemo intercedebat qui se illi anteferet, neque secundum tamen neque tertium dixerim. nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit, nec in oratoribus qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. sed tamen erant ea in Philippo quae, qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis, Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo et maledicto facetus.

174. Horum aetati prope coniunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quam ut nescires quid ei deesset; nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat eius aetas; multam tamen operam amicis et utilem praebuit atque ita diu vixit ut multarum aetatum oratoribus implicaretur. 175. Multum etiam in causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus litteris et Latinis. dicebat etiam L. Scipio non imperite Gnaeusque Pompeius Sex. f. aliquem numerum obtinebat. nam Sex. frater eius praestantissimum ingenium contulerat ad summam iuris civilis et ad perfectam geometriae rerumque Stoicarum scientiam. itam in iure et ante hos M. Brutus et paulo post eum C. Billienus homo per se magnus prope simili ratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias incidisset. 176. Cn. autem Octavi eloquentia, quae

XLVII. 173. Taigi po dviejų didžiųjų – Kraso ir Antonijaus – arčiausiai sekė Lucijus Filipas*, bet per geroką atstumą. Nors tarp anų ir šito nebuvo nė vieno už jį pranašesnio, vis dėlto jam neskirčiau nei antros, nei trečios vietos. Juk keturkinkių varžybose neduočiau antros ar trečios vietos tam, kuris iš užtvaro vos tik pajudėjo, kai pirmasis jau palmės šakelę pasiėmė, taip ir tarp oratorių – tam, kuris taip atsilikęs nuo geriausiojo, jog atrodo vargiai tose pačiose lenktynėse dalyvaujas. Bet Filipas turėjo tokių pranašumų, kuriuos būtų galima vadinti gana ženkliais, jei į juos žvelgtume nesilygindami su anais vyrais*: nepaprastas laisvumas kalbant, daugybė sąmojų, pakankamas sumanumas surandant ir sklandumas išdėstant teiginius. Jis buvo tarp geriausiųjų to meto graikų mokslo žinovų, o ginčydamasis buvo sąmojingas ne be tam tikro kandumo ir piktumo.

174. Veik jų amžininkas buvo Lucijus Gelijus*, ne toks jau populiarus oratorius, nors nežinia, ko jam trūko. Mat nestigo jam nei išsilavinimo, nei gabumų surandant medžiagą, nebuvo užmiršęs Romos istorijos, o ir kalbėjo gana sklandžiai; tačiau jo veikla sutapo su didžiųjų oratorių. Vis dėlto jis daug pagelbėjo ir padėjo draugams ir gyveno taip ilgai, kad turėjo reikalų su skirtingų laikotarpių oratoriais. 175. Daug laiko teismo posėdžiuose kone tuo pat metu praleido Decimas Brutus* – tas, kuris kartu su Mamerku* ėjo konsulo pareigas, žmogus, išmanantis ir graikišką, ir lotynišką literatūrą. Ne be įgūdžio kalbas sakė ir Lucijus Scipijonas*, ir Gnėjus Pompėjus*, Seksto* sūnus, turėjo šiokių tokių vardą. Tačiau jo brolis Sekstas* savo nepaprastą talentą buvo paskyręs svarbiausioms civilinės teisės studijoms ir tobulam geometrijos bei stoikų filosofijos pažinimui. Ir teisėje (...) bei iki jų Markas Brutus* ir netrukus po jo Gajus Bilijenas*, savo pastangomis iškilęs žmogus, bemaž panašiu būdu pasiekė didelių aukštumų. Jis būtų tapęs konsulu, jeigu ne Marijaus konsolatai ir sunkumai siekiant tos pareigybės. 176. O Gnėjaus Oktavijaus* iškalba, kuri iki jo konsulato nebuvo

fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores revortamur.“

„Censeo, inquit Atticus; eloquentis enim videbare, non sedulos velle conquerere.“

XLVIII. 177. „Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Iulius L. f. et superioribus et aequalibus suis omnibus praestitit oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem tragoediis lenitas eius sine nervis perspicui potest.

178. Eius aequalis P. Cethegus, cui de re publica satis suppeditabat oratio – totam enim tenebat eam penitusque cognoverat; itaque in senatu consularium auctoritatem adsequebatur; sed in causis publicis nihil, privatis satis veterator videbatur. erat in privatis causis

Q. Lucretius Vispillo et acutus et iuris peritus; nam Afella contionibus aptior quam iudiciis. prudens etiam T. Annius Velina et in eius generis causis orator sane tolerabilis. in eodem genere causarum multum erat T. Iuventius nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et callidus et in capiendis adversario versutus et praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intellegentia.

179. Cuius auditor P. Orbilius meus fere aequalis in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior quam magister fuit. nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus plebis L. Sullae imperatori diem dixit. eius collega P. Magius in dicendo paulo tamen copiosior.

180. sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico nostri ordinis

žinoma, jam einant tas pareigas sulaukė didelio pripažinimo daugybėje susirinkimų. Tačiau nuo tų, kurie buvo laikomi tik kalbėtojais, bet ne oratoriais, pagaliau grįžkime prie oratorių.

– Pritariu, – tarė Atikas. – Mat atrodo, kad tavo tikslas surinkti iškalbiuosius, o ne stropiuosius.

XLVIII. 177. – Taigi linksnumu ir sąmojais, – tariu, – Gajus Julijus, Lucijaus sūnus*, tiek pirmtakus, tiek visus savo amžininkus pranoko, ir nors jam trūko jėgos, tačiau niekas nemokėjo savo kalbos taip paskaninti sąmoju, žavesiu, smagumu. Yra išlikusios kelios jo kalbos*, iš kurių, kaip ir iš jo tragedijų*, galima pamatyti jo ramų, neaštrų stilių.

178. Jo amžininkas buvo Publijus Cetegas*, pasižymėjęs pakankama iškalba valstybės reikalams atlikti – juos jis nuodugniai išmanė ir buvo gerai susipažinęs. Taigi senate jis mėgavosi įtaka tarsi buvęs konsulas, bet baudžiamosiose bylose buvo nulis, o privačiose – neblogai prityręs. Privačiose bylose Kvintas Lukrecijus Vispilonas* pasirodė kaip įžvalgus ir teisę išmanantis žmogus. Afela* labiau tiko susirinkimams nei teismui. Nuovokus buvo ir Titas Anijus* iš Velino tribos*, o tokio pobūdžio bylose tikrai neblogas oratorius. Tokiose bylose dažnai dalyvavo Titas Juvencijus*, pernelyg lėtas ir kone abejingas savo kalba, tačiau gudrus ir klastingas prireikus pričiupti priešininką, be to, mokyta ir su didžiuliu civilinės teisės išmanymu.

179. Jo mokinys Publijus Orbijus*, maždaug mano metų vyras, kalbėdamas nerodė didelių įgūdžių, bet civilinėje teisėje nenusileido savo mokytojui. O Titas Aufidijus*, kuris sulaukė žilos senatvės, norėjo būti panašus į juos ir buvo geras bei nesavanaudis žmogus, tačiau kalbėjo nedaug. Ne ką daugiau ir jo brolis Markas Vergilijus*, kuris, kaip plebėjų tribūnas, patraukė į teismą Lucijų Sulą, tuo metu vadovavusį kariuomenei*. Jo kolega Publijus Magijus buvo, šiaip ar taip, kiek iškalbingesnis. 180. Bet iš visų mano pažintų oratorių, tiksliau sakant, tauškalių – nemokšų, neišauklėtų ar tiesiog netašytų kaimiečių, – geriausiai įgudęs

Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splendore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. f. tribunicius, quo accusante P. Sextius praetor designatus damnatus est ambitus; is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetudine fuisset.

XLIX. 181. Atque ego praeclare intellego me in eorum commemoratione versari qui nec habiti sint oratores neque fuerint, praeteririque a me aliquot ex veteribus commemoratione aut laude dignos. sed hoc quidem ignoratione; quid enim est superioris aetatis quod scribi possit de iis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? de his autem quos ipsi vidimus neminem fere praetermittimus eorum quos aliquando dicentis audivimus.

182. Volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maximis praemiis eloquentiae propositis omnes cupisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. ego tamen ita de uno quoque dicam, ut intellegi possit quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse.

Isdem fere temporibus aetate inferiores paulo quam Iulius sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta P. Sulpicius Q. Varius Cn. Pomponius C. Curio L. Fufius M. Drusus P. Antistius; nec ulla aetate uberior oratorum fetus fuit. 183. ex his Cotta et Sulpicius cum meo iudicio tum omnium facile primas tulerunt.“

Hic Atticus: „Quo modo istuc dicis, inquit, cum tuo iudicio tum omnium? semperne in oratore probando aut improbando vulgi iudicium cum intellegentium iudicio congruit? an alii probantur multitudine, alii autem ab iis qui intellegunt?“

„Recte requiris, inquam, Attice; sed audies ex me fortasse quod non omnes probent.“

kalbėti ir įžvalgiausias, manau, iš mūsų luomo buvo Kvintas Sertorijus*, o iš raitelių – Gajus Gargonijus*. Taip pat gerai ir sklandžiai kalbėjo, nepaprastai tauriu gyvenimo būdu ir itin pripažinimo vertu talentu pasižymėjo buvęs tribūnas Titas Junijus*, Lucijaus sūnus, dėl kurio kaltinimų išrinktasis pretorius Publijus Sekstijus buvo nuteistas už rinkėjų papirkinėjimą. Pareigybių sekoje jis būtų pasistūmėjęs toliau, jei nebūtų visuomet buvęs silpnos sveikatos ir netgi paliegęs.

XLIX. 181. Puikiai suprantu, kad vardydamas tuos, kurie nelaikyti oratoriais ir tokiais nebuvo, praleidau keletą senesniųjų oratorių, vertų paminėjimo ar pagyrų. Bet taip pasielgiau iš nežinojimo, mat ką galima parašyti apie tuos, priklausiusius praėjusiai kartai, apie kuriuos nei kitų, nei jų pačių liudijimai nieko nesako? Bet iš mano paties matytųjų nepraleidžiu beveik nė vieno tų, kuriuos kadaise girdėjau kalbant. 182. Noriu, kad būtų žinoma, jog tokioje didelėje ir tokioje senoje valstybėje, kur iškalba mėgavosi didžiausiu pripažinimu, visi troško kalbėti, nedažnas drįso tai padaryti, įstengė – tik keli. Bet aš kalbėsiu apie kiekvieną skyrium, kad būtų suprantama, ką manau buvus rėksniu, o ką oratoriumi*.

Beveik tuo pat metu gyveno – kiek jaunesni už Julijų, bet visi daugmaž amžininkai – Gajus Kota, Publijus Sulpicijus, Kvintas Varijus, Gnėjus Pomponijus, Gajus Kurijonas, Lucijus Fufijus, Markas Druzas, Publijus Antistijus*. Joks kitas laikotarpis nedavė gausesnio oratorių derliaus. 183. Iš jų Kota ir Sulpicijus – tiek mano, tiek visų nuomone – be vargo užėmė pirmąją vietą.

Čia įsiterpė Atikas:

– Ką turi omeny sakydamas, jog tiek tavo, tiek visų nuomone? Ar minios nuomonė, pripažindama ar atmesdama oratorių, visuomet sutampa su žinovų? Ar vieni pripažįstami daugumos, o kiti – išmanančiųjų?

– Geras klausimas, – tariau, – Atikai. Bet iš manęs tu išgirsi atsakymą, kuriam galbūt ne visi pritars*.

184. „An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es?“

„Plane, inquam, Attice, disputationem hanc de oratore probando aut improbando multo malim tibi et Bruto placere, eloquentiam autem meam populo probari velim. et enim necesse est, qui ita dicat ut a multitudine probetur, eundem doctis probari. nam quid in dicendo rectum sit aut pravum ego iudicabo, si modo is sum qui id possim aut sciam iudicare; qualis vero sit orator ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intellegi.

185. Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is apud quem dicitur, ut delectetur, ut moveatur vehementius. quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis iudicabit. efficiatur autem ab oratore necne, ut ii qui audiunt ita afficiantur ut orator velit, vulgi adsensu et populari adprobatione iudicari solet. itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. L. 186. an censes, dum illi viguerunt quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum vulgi iudicio et doctorum fuisse? de populo si quem ita rogavisses: quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. nemone Philippum, tam suavem oratorem tam gravem tam facetum his anteferet, quem nosmet ipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? nemo profecto; id enim ipsum est summi oratoris summum oratorem populo videri.

187. Qua re tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum: ‘mihi cane et Musis’; ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem: ‘mihi cane et populo, mi Brute’, dixerim, ut

184. – Ir tu dėl to varginiesi, – paklausė jis, – jei gali sulaukti štai šiojo Bruto pritarimo?

– Žinoma, Atikai, – tariau, – man kur kas labiau patiktų, jei šis tyrimas dėl oratoriaus pripažinimo ar atmetimo patiktų tau ir Brutui, bet norėčiau, kad mano iškalbą pripažintų tauta. Juk oratorius, kalbantis taip, kad ji pripažįsta tauta, neišvengiamai bus pripažintas ir mokytų žmonių. Nes tai, kas kalboje yra teisinga ar neteisinga, aš nusprėsiu, jei tik turiu gebėjimų ir žinių tai padaryti, tačiau koks oratorius iš tikrųjų yra, bus galima suprasti iš to, ko savo kalba jis pasiekia. 185. Nes bent jau mano nuomone, yra trys dalykai, kurių kalbant reikia siekti*: pamokyti klausytoją, pradžiuginti, stipriau sujaudinti. Kokiomis oratoriaus savybėmis kiekvienas šių dalykų įgyvendinamas ar dėl kokių klaidų oratoriui arba to tikslo nepavyksta pasiekti, arba jis paslysta ir parpuola, galės nuspręsti koks nors dalyko žinovas*. Tačiau ar oratoriui pavyksta, ar nepavyksta paveikti klausytojus taip, kaip jis nori, paprastai sprendžiama pagal minios pritarimą ir tautos pripažinimą. Taigi niekuomet oratoriaus ir mokytų žmonių nuomonė dėl gero arba blogo oratoriaus nesiskyrė nuo tautos. L. 186. Ar manai, kad tuo metu, kai klestėjo mano anksčiau minėtieji, oratorių padėtis, minios ir mokytųjų supratimu, nebuvo ta pati? Jei tautiečiams būtų uždavęs tokį klausimą: „kas šioje valstybėje iškalbingiausias?“, jie būtų arba dvejų, kurį iš dviejų – Antonijų ar Krasą – pasirinkti, arba vieni įvardiję vieną, kiti kitą. Ar niekas virš jų dviejų nebūtų statęs Filipo, tokio malonaus, tokio rimto, tokio sąmojingo oratoriaus? Juoba kad aš pats, siekiantis šiuos klausimus iširti mokslo ribose, pasakiau Filipą buvus jiems artimiausią? Tikrai niekas. Nes geriausio oratoriaus laimėjimas – atrodyti geriausiu žmonėms.

187. Todėl lai fleitininkas Antigenidas* savo mokiniui, šaltai priimtam minios, išmintingai sako: „Man grok ir Mūzoms“, o aš štai šiajam Brutui, besikreipiančiam, kaip įprasta, į minią, sušukčiau: „Man

qui audient quid efficiatur, ego etiam cur id efficiatur intellegam. credit eis quae dicuntur qui audit oratorem, vera putat, adsentitur probat, fidem facit oratio: tu artifex quid quaeris amplius? 188. delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur: quid habes quod disputes? gaudet dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad misericordiam inducitur ad pudendum ad pigendum; irascitur miratur sperat timet; haec perinde accidunt ut eorum qui adsunt mentes verbis et sententiis et actione tractantur; quid est quod exspectetur docti alicuius sententia? quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. denique hoc specimen est popularis iudici, in quo numquam fuit populo cum doctis intellegendis dissensio. 189. cum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis umquam ex his excellere iudicatus est vulgi iudicio, qui non idem a doctis probaretur? quando autem dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret aut Crassum? aderant multi alii; tamen utrum de his potius dubitasset aliquis, quin alterum nemo. quid? adolescentibus nobis cum esset Cotta et Hortensius, num quis, quo quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat?“

LI. 190. Tum Brutus: „Quid tu, inquit, quaeris alios? de te ipso nonne quid optarent rei, quid ipse Hortensius iudicaret videbamus? qui cum partiretur tecum causas – saepe enim interfui – perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat.“

„Faciebat ille quidem, inquam, et mihi benevolentia, credo, ductus tribuebat omnia. sed ego quae de me populi sit opinio nescio; de reliquis hoc adfirmo, qui vulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegendium quoque iudicio fuisse probatissimos. 191. Nec enim

grok ir žmonėms, brangus Brutai!“, idant klausytojai pastebėtų poveikį, o aš – poveikio priežastį. Tas, kuris išgirsta oratorių, tiki tuo, kas sakoma, laiko jo žodžius tikrais, jiems pritaria ir juos pripažįsta: kalba verčia pasitikėti. Sakyk, žinove, ko dar ieškai? 188. Besiklausanti minia gėrėsi, ją kalba veda ir tarsi kažin koku malonumu užlieja. Apie ką dar nori svarstyti? Džiaugiasi, liūdi, juokiasi, verkia, myli, nekenčia, niekina, pavydi, leidžiasi sugraudinama, sugėdijama, papiktinama; įsirsta, stebisi, viliasi, bijo; ir patiriamas poveikis skiriasi priklausomai nuo to, kaip klausytojų protus paliečia oratoriaus žodžiai, mintys ir judesiai. Kam reikia kokio nors mokslinčiaus sprendimo? Nes tai, ką pripažįsta minia, turi pripažinti ir mokytojai. Pagaliau štai akivaizdus įrodymas, kad dėl žmonių sprendimo mokytojų nuomonė niekuomet nesiskyrė nuo tautos: 189. nors buvo daug skirtingais stiliais kalbančių oratorių*, kas iš jų minios sprendimu buvo palaikytas iškiliu oratoriumi, kurio taip pat nebūtų pripažinę mokyti žmonės? Kada mūsų tėvų laikais galėjo kilti abejonė, kad tas, kuris gavo galimybę pasirinkti gynėją, rinktųsi ne Antonijų arba Krasą? Buvo ir daugybė kitų: tačiau jei kas nors galėjo dvejoti, kurį iš jūdviejų pasirinkti, ar rinktis vieną jų – niekas. Kaipgi? Kai mano jaunystės laikais buvo Kota ir Hortenzijus, nejaugi kas nors, turėdamas galimybę rinktis, vietoj jų rinkosi ką nors kitą?

LI. 190. Tuomet Brutus tarė:

– Kodėl tu ieškai kitų pavyzdžių? Argi tavo paties atveju nematėme, ką rinkosi kaltinamieji, ką manė pats Hortenzijus? Jis, gindamas bylą drauge su tavimi* (pats dažnai tai mačiau), baigiamąją kalbą, kuria pasiekiamas didžiausias įspūdis, visada palikdavo tau*.

– Taip, teisingai, – tariau, – ir palankumo man vedamas, manau, rodė visokeriopą pagarbą. Tačiau aš nežinau, kokia yra tautos nuomonė apie mane. Dėl kitų patvirtinu, kad tie, kurie, minios nuomone, laikyti iškalbingiausiais, tie patys ir išmanančiųjų sprendimu buvo tinkamiausi oratoriai. 191. Mat nebūtų galėjęs Demostenas pasakyti to paties, ką,

posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt: qui cum convocatis auditoribus legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent, ‘legam’ inquit ‘nihilo min us: Plato enim mihi unus instar est centum milium’. et recte: poema enim reconditum paucorum adprobationem, oratio popularis adsensum vulgi debet movere. at si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a ceteris, verbum facere non posset. 192. quid tu, Brute? possesne, si te ut Curionem quondam contio reliquisset?”

„Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudiciis est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere.“

„Ita se, inquam, res habet. ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt aut si auditor omnino tamquam equus non facit, agitandi finis faciendus est.

LII. 193. hoc tamen interest, quod vulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione; cum a mediocri aut etiam malo delectatur, eo est contentus; esse melius non sentit, illud quod est qualecumque est probat. tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo; nec res ulla plus apud animos hominum quam ordo et ornatus valet.

194. Qua re quis ex populo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa de qua ante dixi, quicquam politius aut elegantius aut omnino melius aut exspectaret aut posse fieri putaret? 195. cum is hoc probare vellet, M.’ Curium, cum ita heres institutus esset, ‘si pupillus ante mortuus esset quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato heredem esse non posse: quid ille non dixit de testamentorum iure, de antiquis formulis? quem ad modum scribi

kaip pasakojama, pasakė garsus poetas Antimachas⁵: kai rinkiniams klausytojams jis skaitė tą savo ilgą knygą⁶ (jūs žinote) ir kai jam beskaitant visi, išskyrus Platoną, išėjo, jis pasakė: „Skaitysiu toliau, nes vienas Platonas man lygus šimtui tūkstančių“. Ir teisingai. Mat sunkiai suprantamai poemai reikia tik nedaugelio pripažinimo, o žmonėms skirta kalba siekia sukelti minios pritarimą. Bet jeigu Demostenas kaip vienintelį klausytoją būtų turėjęs šitą patį Platoną po to, kai visi kiti jį būtų palikę, nebūtų galėjęs žodžio ištarti. 192. O tu, Brutai, ar būtum galėjęs, jei tave, kaip kitados atsitiko Kurijonui⁷, visas susirinkimas būtų palikęs?

– Tiesą sakant, – tarė jis, – prisipažįstu, kad netgi tais atvejais, kai turėčiau reikalų tik su teisėjais, o ne su tauta, vis dėlto paliktas klausytojų nesugebėčiau kalbėti⁸.

– Būtent taip ir yra, – tariau. – Mat kaip fleitininkas manytų, jog reikia išmesti fleitą, jeigu ją papūtus nesklistų garsas, taip tautos ausys oratoriui yra tarsi fleita: jeigu ji nepriima iškvėpimo arba klausytojas apskritai kaip užsispyręs arklys nepaklūsta, reikia liautis jį vertus.

LII. 193. Tačiau skirtumas tas, kad minia kartais pripažįsta oratorių, kuris to nevertas, bet pripažįsta nelygindama⁹. Kai ją pamalonina vidutinis ar netgi prastas oratorius, ji būna patenkinta; minia nesuvokia, kad esama kažko geresnio; ji pripažįsta tai, kas yra, kad ir koks dalykas tai būtų; mat dėmesį patraukia ir vidutinis oratorius, jei tik jis ką sugeba; ir joks dalykas taip nepaveikia žmonių sielų kaip kalbos nuoseklumas ir puošnus stilius.

194. Todėl kas iš tautos, girdėdamas kalbant Kvintą Scevolą už Marką Koponijų toje byloje, kurią jau anksčiau minėjau¹⁰, būtų tikėjęsis ko nors labiau nudailinto, skoningesnio ar apskritai geresnio arba būtų laikęs tai įmanoma? 195. Jis siekė įrodyti, kad Manijus Kurijus, paveldėtoju paskelbtas su sąlyga „jei našlaitis mirs nesulaukęs pilnametystės“¹¹, negali juo tapti, nes našlaitis dar negimė. Ko tik jis nekalbėjo apie testamentų teisę, apie senosios teisės formuluotes,

oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur?

196. Quam captiosum esse populo quod scriptum esset neglegi et opinione quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere? 197. quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? quam omnino multa de conservando iure civili? quae quidem omnia cum perite et scienter, item breviter et presse et satis ornate et pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse quicquam melius putaret?

LIII. At vero, ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in litore ambulans scalum repperisset ob eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale iudicium hereditatis effecisse: hoc in illo initio consecutus, multis eiusdem generis sententiis delectavit animosque omnium qui aderant in hilaritatem a severitate traduxit; quod est unum ex tribus quae dixi ab oratore effici debere. deinde hoc voluisse eum qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante mortuus, Curius heres ut esset; ita scribere plerosque et id valere et valuisse semper. haec et multa eius modi dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis alterum.

198. Deinde aequum bonum, testamentorum sententias voluntatesque tutatus est: quanta esset in verbis captio cum in ceteris rebus tum in testamentis, si neglegerentur voluntates; quantam sibi potentiam Scaevola adsumeret, si nemo auderet testamentum facere postea nisi de illius sententia. haec cum graviter tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem adsensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videtur. hoc erat oratoris officium partitione tertium,

kaip būtų reikėję rašyti, jeigu jis būtų paskirtas įpėdiniu net ir sūnui negimus. 196. Kokie spąstai paspendžiami tautai, jei nepaisoma įstatymo raidės, jei apie ketinimus sužinoma remiantis spėjimais, o paprastų žmonių raštai iškraipomi gudrių kalbėtojų aiškinimais?! 197. Kiek daug jis kalbėjo apie savo tėvo*, visada buvusio tos teisės gynėju, įtaką? Kiek daug apskritai apie civilinės teisės laikymąsi? Kadangi viską kalbėjo su išmanymu ir žiniomis, be to, glaudai ir tiksliai, pakankamai puošniai ir labai grakščiai, kas iš tautos būtų arba tikėjęsis, arba manęs, kad gali būti kas nors geresnio?

LIII. Bet Krasas savo ruožtu pradėjo pasakoti apie išlepintą jaunuolį, kuris vaikščiodamas pakrante surado irklakaištį ir taip užsigeidė pastatyti laivą: kaip anas jaunuolis, panašiai Scevola iš vienos apgavystės plonumo sulig irklakaiščiu sukūrpė paveldėjimo bylą centumvirų teismui. Pradėdamas nuo to (daug panašių juokelių sekė vėliau), jis suteikė malonumą ir visų susirinkusiųjų nuotaiką pakeitė iš rimtos į linksną, įgyvendindamas vieną iš trijų dalykų*, kurie, kaip sakiau, yra oratoriaus tikslas. Paskui jis pasakė, kad testamentą sudarytojas norėjęs ir jo ketinimas buvęs toks, kad, nepriklausomai nuo to, koku būdu sūnus nesulauktų pilnametystės – negimtą arba mirtą anksčiau, – Kurijonas būtų paveldėtojas. Taip daugelis rašo testamentą, tai yra teisinga ir visada buvo. Šiuos ir daugybę panašių įrodymų pateikdamas pelnė pasitikėjimą – o tai antrasis iš trijų oratoriaus tikslų.

198. Vėliau jis stoji ginti prigimtinės lygybės*, testamentų prasmės ir tikslo: kokia apgaulė slypėtų žodžiuose, jei ir kituose dalykuose, bet ypač testamentuose būtų nepaisoma ketinimo; kokią galią įgytų Scevola, jei niekas ateityje nedrįstų sudaryti testamentą be Scevolos pritarimo. Šitai jis rimtai, be to, gausiais pavyzdžiais pasiremdamas, iš skirtingų požiūrio taškų, negana to, linksmi ir sąmojingai nagrinėdamas, sulaukė tokio susižavėjimo ir pritarimo, kad neatrodė, jog būtų galima paprieštarauti. Tai buvo trečiasis oratoriaus tikslas

genere maximum. hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem audito altero iudicium suum contemneret; at vero intellegens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatus. ab utroque autem causa perorat a si quaereretur uter praestaret orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio vulgi discreparet.

LIV. 199. Qui praestat igitur intellegens imperito? Magna re et difficili; si quidem magnum est scire quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quicquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum sit intellegit. nam illud quod populo non probatur, ne intellegenti quidem auditori probari potest. ut enim ex nervorum sono in fidibus quam scienter ei pulsi sint intellegi solet, sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator.

200. Itaque intellegens dicendi existimator non adsidens et adtente audiens sed uno aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat. videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non numquam etiam circumferentem, mittentem ad horas, quaesitorem ut dimittat rogantem: intellegit oratorem in ea causa non adesse qui possit animis iudicem admoveere orationem tamquam fidibus manum. idem si praeteriens aspexerit erectos intuentis iudices, ut aut doceri de re idque etiam vultu probare videantur, aut ut avem cantu aliquo sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri aut, id quod maxime opus est, misericordia odio motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio et opus oratorium fieri aut perfectum iam esse profecto intelleget.“

pagal mano skaičiavimą, nors savo esmė – svarbiausias. Šitas teisėjas iš tautos, atskirai išgirdęs vieną oratorių, juo būtų žavėjęsis, tas pats teisėjas, tas pats teisėjas, paklausęs kito, savo sprendimą paniekintų. kito, savo sprendimą paniekintų. Tačiau iš tikrųjų suprantantis ir mokytas žmogus girdėdamas Scevolą būtų pajutęs, kad esama kažin kokio turiningesnio ir puošnesnio kalbėjimo stiliaus. Bet jei abiem pasakius baigiamąją kalbą būtų paklausta, kuris oratorius geresnis, niekuomet tikro žinovo ir minios sprendimas nesiskirtų.

LIV. 199. Tad kuo išmanantis žmogus pranoksta neišmanantį? Svarbiu ir sudėtingu dalyku. Nes ištis svarbu žinoti, kokiais būdais kalboje pasiekama ar praleidžiama tai (kad ir kas tai būtų), kas turi būti pasiekta ir ko nevalia praleisti. Mokytas klausytojas pranašesnis už nemokytą dar ir tuo, jog dažnai, kuomet minios sprendimas pripažįsta du ar daugiau oratorių, jis gali atpažinti, kuris kalbėjimo stilius yra geriausias. Bet kas nepriimtina tautai, negali būti priimtina ir išmanančiam klausytojui. Kaip iš lyros stygų garso paprastai atpažįstama, su koku įgudimu jos užgaunamos, taip iš sielų judesio* pastebima, ką oratorius pasiekia prie jų prisiliedamas.

200. Taigi išmanantis vertintojas ne sėdėdamas ir atidžiai klausydamasis, bet praeidamas vienu žvilgsniu įvertina oratorių. Jis mato žiojavantį teisėją, besikalbantį su kolega, kartais netgi plepančią ratelyje, siunčiantį sužinoti laiko, prašantį teismo pirmininko atidėti posėdį: jis supranta, kad toje byloje nėra oratoriaus, kuris galėtų savo iškalba tarsi ranka stygas paliesti teisėjų širdis. Bet jei tas pats žmogus praeidamas pro šalį pastebės teisėjus įtemptai žiūrint, kad atrodo, jog arba aiškinasi bylą ir veidu rodo pritarimą, arba pamatys, jog tarsi sustingę klausosi kiekvieno kalbos žodžio taip, kaip paukštis klausosi kokio nors garso, arba – ir tai svarbiausias dalykas, – kad juos gana stipriai paveikęs gailestis, neapykanta ar koks nors kitas sielos judesys, jeigu jis praeidamas pro šalį tai, kaip sakiau, pastebės, tuomet, net jei ir nebus nieko girdėjęs, tikrai supras: tame teisme esama oratoriaus ir oratoriaus darbas yra daromas arba jau padarytas.

LV. 201. Cum haec disseruissem, uterque adsensus est; et ego tamquam de integro ordiens:

„Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos maxime iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem probatos, revortar ad eos ipsos; tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. quoniam ergo oratorum bonorum – hos enim quaerimus – duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicentium, etsi id melius est quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia quae summa sunt iure laudantur. 202. Sed cavenda est presso illi oratori inopia etieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad infirmitatem laterum persciter contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. nihil erat in eius oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum; illudque maximum quod, cum contentione orationis flectere animos iudicum vix posset nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se commoti quod a Sulpicio concitati.

203. Fuit enim Sulpicius omnium vel maxime, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator. vox cum magna tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scaenam institutus videretur; incitata et volubilis nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium; sed ab hoc vis aberat Antoni, Crassi ab illo lepos.“

204. „O magnam, inquit, artem, Brutus: si quidem istis, cum summi essent oratores, duae res maximae altera alteri defuit.“

LVI. „Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos qui inter se sint dissimiles. nihil enim tam dissimile quam Cotta Sulpicio, et uterque aequalibus suis plurimum praestitit. quare

LV. 201. Šitai man išdėsčius abu pritarė, ir aš, tarsi iš naujo pradėdamas, tęsiau:

– Kadangi visos šios kalbės ištakos yra Kota⁺ ir Sulpicijus⁺, kurie, kaip minėjau, buvo ypač puikūs to laiko žmonių vertinimu, grįšiu prie jų pačių. Paskui likusius, kaip esu sumanęs, vieną po kito aptarsiu. Gerų oratorių – o juos mes ir aptarinėjame – esama dviejų rūšių: viena paprastai ir glaustai, kita pakiliai ir plačiai kalbanti, nors geresnė yra toji, kuri kalba prašmatniau ir didingiau; vis dėlto tarp gerų dalykų geriausieji teisėtai nusipelno pagyrų. 202. Tačiau tam oratoriui, kuris kalba glaustai, reikia saugotis skurdumo ir liesumo, o plačiai kalbančiam – išpūsto ir sugadinto stiliaus. Taigi Kota įžvalgiai surasdavo medžiagą, o jo kalbėsena buvo paprasta ir laisva; ir kaip dėl silpnų plaučių labai protingai buvo atsisakęs bet kokių perdėtų pastangų, taip savo stilių pritaikė prie savo jėgų trūkumo⁺. Viskas, ką jis sakė, buvo sąžininga, viskas tvirta ir protinga; bet svarbiausia tai, kad vargiai galėdamas teisėjų sielas palenkti kalbos veržlumu ir apskritai vengdamas to stiliaus, visgi neįkyriai juos vesdamas palenkėdavo, kad jo paraginti darytų tą patį, ką Sulpicijaus pakurstyti.

203. Sulpicijus ištis iš visų oratorių, kuriuos bent jau girdėjau, pasižymėjo iškilmingiausiu stiliumi ir buvo, taip sakant, teatrališkiausias. Balsas ne tik stiprus, bet ir malonus bei skambus; laikysena ir kūno judesiai tokie grakštūs, kad vis dėlto atrodė skirti forumui, o ne scenai; stilius veržlus ir sklandus, be daugžodžiavimo ir pertekliaus. Jis siekė mėgdžioti Krasą. Kota – verčiau Antonijų, bet vienam trūko Antonijaus jėgos, antram – Kraso patrauklumo.

204. – Ištis nuostabus menas, – tarė Brutus, – jei kiekvienam jų, nors buvo puikiausi oratoriai, iš dviejų svarbiausių savybių trūko vienos.

LVI. – Ir šių oratorių atveju reikia pastebėti vieną dalyką: jie gali būti geriausi, bet tarpusavyje skirtingi. Mat niekas taip nesiskyrė vienas nuo kito kaip Kota ir Sulpicijus, nors abudu savo amžininkus toli

hoc doctoris intellegentis est videre, quo ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere alteri frenos.

205. Sulpici orationes quae feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Cannutius putatur aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertissimus. ipsius Sulpici nulla oratio est, saepeque ex eo audiui, cum se scribere neque consuesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu. fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis litteris et Latinis, antiquitatisque nostrae et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum litterate peritus. quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus et inlustrioribus litteris explicavit.

206. Sed idem Aelius Stoicus (esse) voluit, orator autem nec studuit unquam nec fuit. scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello f.¹, ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo; quamquam is etiam ipse scripsit eas quibus pro se est usus, sed non sine Aelio.

207. his enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Aelium adulescens eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem minimeque ineptum Aelianas leves oratiunculas voluisse existimari suas.

LVII. his duobus eiusdem aetatis adnumerabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pomponius maxime vel dicam minime displicebat. locus erat omnino in maximis causis praeter eos de quibus supra dixi nemini; propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendus erat; fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. horum qui

pralenkė. Todėl protingo mokytojo pareiga – pastebėti, kur kiekvieną veda jo prigimtis ir ja vadovaujantis mokyti taip, kaip, pasakojama, Isokratas kalbėjęs* apie nepaprastai veržlaus būdo Teopompą* ir romuolį Eforą* – kad vienam jis naudojas apynasrį, kitam – pentinus.

205. Manoma, jog išlikusias Sulpicijaus kalbas po jo mirties užrašė Publijus Kanucijus*, mūsų amžininkas, žmogus, manyčiau, iškalbingiausias iš nepriklausančių mūsų luomui*. Pats Sulpicijus neužrašė nė vienos kalbos, ir dažnai girdėjau jį sakant, kad rašyti neturėjęs nei įpročio, nei sugebėjimų. Kotos apsigynimą nuo kaltinimų pagal Varijaus įstatymą* jo prašymu parašė Lucijus Elijus*. Jis apskritai buvo nepaprastas vyras, itin gerbiamas romėnų raitelis, taip pat puikus graikiškos ir lotyniškos literatūros žinovas; išmanė mūsų senovę – jos pasiekimus bei atliktus darbus* – ir senųjų autorių raštus. Tas žinias praplėtė mūsų Varonas*, vyras nepaprasto talento ir platus išsilavinimo, iš jo perėmęs ir pats pratęsęs gausesniais ir šlovingesniais veikalais.

206. O tas pats Elijus laikė save stoiku, o oratoriumi nei stengėsi kada būti, nei buvo. Tačiau jis rašė kalbas kitiems* atlikti, kaip antai Kvintui Metelui*, [Kvinto] sūnui, kaip Kvintui Cepijonui*, kaip Kvintui Pompėjui Rufui*, nors pastarasis ir pats kalbas rašė sau apsiginti, bet ne be Elijaus pagalbos. 207. Jas rašant aš netgi pats dalyvavau, kai dar jaunuolis lankiausi Elijaus namuose ir dažnai buvau jo uoliausias klausytojas. Tačiau stebiuosi, kad Kota, pats nuostabus oratorius, kuriam anaipol nestigo skonio, nereikšmingas Elijaus kalbes norėjo laikyti savomis.

LVII. Prie šitų dviejų nebuvo priskiriamas joks trečias iš tos pačios kartos, bet man labiausiai patiko Pomponijus* – arba pasakysiu taip: mažiausiai nepatiko. Svarbiausiose bylose, tiesą sakant, nebuvo vietos niekam, išskyrus tuos, apie kuriuos pirmiau kalbėjau, nes Antonijus – pats paklausiausias – noriai imdavosi bylų; Krasas buvo išrankesnis,

¹ (Balearici) f. *Lambinus, Reis*.

neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut ad Caesarem; Cotta (tum et) Sulpicius¹ expetebantur. ita ab his sex patronis causae inlustres agebantur; neque tam multa quam nostra aetate iudicia fiebant, neque hoc quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur a pluribus, quo nihil est vitiosius.

208. Respondemus iis quos non audivimus: in quo primum saepe aliter est dictum aliter ad nos relatum; deinde magni interest coram videre me quem ad modum adversarius de quaque re adseveret, maxime autem quem ad modum quaeque res audiatur. sed nihil vitiosius quam, cum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero perorata. 209. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio; reliquae partes quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem tenent. cum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non conveniat eius orationi qui ante te dixerit. sed quia et labor multo maior est totam causam quam partem dicere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter adscivimus.

LVIII. 210. Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et quia Latine non pessime loquebatur usu credo aliquo domestico. nam litterarum admodum nihil sciebat; sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quem ad modum patres paedagogi matres etiam loquantur.

211. Legimus epistulas Corneliae matris Gracchorum: apparet filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris. auditus est nobis Laeliae C. f. saepe sermo: ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas. quarum sermo mihi fuit notus, et

¹ Cotta Sulpicius L; post Cotta Sulpiciusque *Martha*; Cota (tum et) Sulpicius *Malcovati*.

bet irgi neatsisakydavo. Tie, kurie negaudavo nė vieno jų, paprastai bėgdavo pagalbos pas Filipą arba Cezarį; dar buvo pageidaujami Kota ir Sulpicijus*. Taigi ryškesnes bylas nagrinėdavo šie šeši gynėjai. Tuomet teismų vykdavo mažiau nei mūsų laikais, ir vienos bylos gynybos nesidalydavo, kaip dabar, keli gynėjai – ydingesnio dalyko nerasi!

208. Atsakome tiems, kurių negirdėjome: todėl, pirma, pasakyta kalba dažnai skiriasi nuo to, kas mums pranešta. Antra, man ypač svarbu savo akimis pamatyti, kaip priešininkas pagrindžia kiekvieną teiginį, o svarbiausia – kaip kiekvienas teiginys išgirstamas. Bet visų blogiausia tai, kad užbaigus vieną kalbą, tenka vėl pradėti bylą nuo pradžių, nors visa gynyba turėtų būti kaip vienas kūnas. 209. Mat visos bylos iš prigimties turi vieną pradžią ir vieną pabaigą. Likusios dalys, tarsi kūno nariai, atskleidžia savo poveikį ir reikšmę būdamos išdėstytos kiekviena savo vietoje. Jei ilgoje kalboje sunku išvengti nesuderinamumo, kad neimtum pats sau prieštarauti, kaip dar sunkiau išlikti budriam, kad nepasakytum to, kas nedera su prieš tave bylojusiojo kalba? Bet kur kas sunkiau pasakyti visą kalbą nei jos dalį ir padėka didesnė, jei vienu metu gini daugiau nei vieną klientą; štai todėl su malonumu perėmėme šitą įprotį.

LVIII. 210. Buvo tokių, kuriems trečiuoju iš tos kartos atrodė besąs Kurijonas* – tikriausiai todėl, kad turėjo dailesnių posakių ir neblogo lotynų kalba šnekėjo, – įprotis, manding, atsineštas iš namų, mat apie literatūrą neturėjo jokio supratimo. Juk labai svarbu, ką kas nors girdi kasdien namie, su kuo nuo vaikystės kalbasi, kaip šneka tėvai, auklėtojai, taip pat motinos.

211. Skaitėme Grakchų motinos Kornelijos* laiškus: atrodo, kad sūnūs ne tiek motinos glėbyje, kiek kalbose su ja išaugo. Dažnai girdėjau Lelijos, Gajaus dukters*, kalbą (pastebėjau, kad jos kalbėseną nuspalvinta geru tėvo skonių), taip pat abi dukteris Mucijas* (jų kalba

neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem.“

„Ego vero ac libenter quidem, inquit Brutus; et eo libentius, quod L. Crassi erat filia.“

212. „Quid Crassum, inquam, illum censes istius Liciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus?“

„Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit; et vero hic Scipio conlega meus mihi sane bene et loqui videtur et dicere.“

„Recte, inquam, iudicas, Brute. etenim istius genus est ex ipsius sapientiae stirpe generatum. nam et de duobus avis iam diximus, Scipione et Crasso, et de tribus proavis, Q. Metello, cuius quattuor filii, P. Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem publicam vindicavit, Q. Scaevola augure, qui peritissimus iuris idemque percomis est habitus. 213. iam duorum abavorum quam est inlustre nomen, P. Scipionis qui bis consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius omnium sapientissimi, C. Laeli!“

„O generosam, inquit, stirpem et tamquam in unam arborem plura genera sic in istam domum multorum insitam atque (inluminatam) sapientiam!“

LIX. „Similiter igitur suspicor, ut conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone adsuefactam domum; et eo magis hoc iudico, quod neminem ex his quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum tam rudem. 214. Nullum ille poetam noverat, nullum legerat oratorem, nullam memoriam antiquitatis conlegerat; non publicum ius, non privatum et civile cognoverat. quamquam id quidem fuit etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. sed ei tamen unum illud habebant dicendi opus elaboratum; idque cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliqua parte earum

man buvo žinoma) ir anūkes Licinijas* (aš girdėjau jas abi, nors vieną – Scipijono žmoną – manau, ir tu kažkada girdėjai kalbant).

– Taip, girdėjau, – atsakė Brutus, – ir klausiausi su dideliu malonumu, juolab kad ji buvo Lucijaus Kraso duktė.

212. – Ir ką manai apie Krasą, – paklausiau, – šitos Licinijos sūnų*, kuris Kraso testamentu buvo įsūnytas?

– Kalbama, kad jis iš tiesų pasižymėjo išskirtiniu talentu, – atsakė Brutus. – Bet ir šitas Scipijonas, mano kolega*, man atrodo tikrai geras pašnekovas ir moka kalbėti viešai.

– Teisingai manai, – tariau, – Brutai, mat šito žmogaus giminė yra iš pačios išminties atžalos atsiradusi. Apie du senelius, Scipijoną ir Krasą*, mes jau kalbėjome, taip pat apie tris prosenelius – keturių sūnų tėvą Kvintą Metelą*, Publijų Scipijoną*, kuris, kaip eilinis pilietis, valstybę nuo Tiberijaus Grakcho vienvaldystės išlaisvino, ir augurą Kvintą Scevolą, kuris puikiai išmanė teisę ir, negana to, pasižymėjo išskirtiniu paslaugumu. 213. Ką jau kalbėti apie garsų dviejų proprosenelių vardą – dukart konsulu buvusio Publijaus Scipijono, vadinto Korkulų*, ir kito, išmintingiausio iš visų, Gajaus Lelijaus*.

– Išties tauri atžala, – tarė Brutus, – ir kaip daugybė ūglių ant vieno medžio, taip daugelio žmonių išmintis į šiuos namus buvo įskiepyta ir prigijo*.

LIX. – Tad jei mažus dalykus lygintume su dideliais, panašiai, spėju, ir Kurijonas*, nors liko našlaitis, tėvo pavyzdžiu namuose įprato prie švarios kalbos. Ir juo labiau taip manau, nes iš visų šio to vertų oratorių nepažinojau nė vieno tokio neišsilavinusio ir taip neišmanančio nė vienos dailiųjų menų srities. 214. Jis nežinojo nė vieno poeto, nebuvo skaitęs nė vieno oratoriaus, neturėjo jokio supratimo apie istoriją; nebuvo susipažinęs nei su viešąja, nei su privačiąja ar civiline teise*. Nors šitai, tiesą pasakius, pasitaikydavo ir kitiems – ir netgi svarbiems oratoriams, – kurie, kaip matėme, menkai tenusimanė apie šiuos menus, kaip Sulpicijus*, kaip Antonijus*, tačiau jie bent turėjo

omnino nihil poterat: in quacumque enim una plane clauderet, orator esse non posset; sed tamen alius in alia excellebat magis.

215. Reperiebat quid dici opus esset et quo modo praeparari et quo loco locari, memoriaque ea comprehendebat Antonius, excellebat autem actione; erantque ei quaedam ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora; at Crassi magis nitebat oratio. nec vero Sulpicio neque Cottae dicere possimus neque cuiquam bono oratori rem ullam ex illis quinque partibus plane atque omnino defuisse.

216. Itaque in Curione hoc verissime iudicari potest, nulla re una magis oratorem commendari quam verborum splendore et copia. nam cum tardus in cogitando tum in struendo dissipatus fuit. LX. reliqua duo sunt, agere et meminisse: in utroque cacinnos inridendum commovebat. motus erat is, quem et C. Iulius in perpetuum notavit, cum ex eo in utramque partem toto corpore vacillante quaesivit, quis loqueretur e lintre; et Cn. Sicinius homo impurus sed admodum ridiculus, neque aliud in eo oratoris simile quicquam. 217. Is cum tribunus plebis Curionem et Octavium consules produxisset Curioque multa dixisset sedente Cn. Octavio conlega, qui devinctus erat fasciis et multis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, 'numquam, inquit, Octavi, conlegae tuo gratiam referes; qui nisi se suo more iactavisset, hodie te istic muscae comedissent.' memoria autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria cum proposuisset, aut quartum adderet aut tertium quaereret; qui in iudicio privato vel maximo, cum ego pro Titinia Cottae peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus est idque veneficiis et cantionibus Titinia factum esse dicebat.

vieną dalyką – buvo išstobulinę oratorystės meną. Ir kadangi jį sudaro penkios puikiai žinomos dalys*, nė vienos jų kalbėtojas negalėjo visiškai neišmanyti. Mat jei šlubuotų bent kurioje jų, nebūtų oratorius. Ir vis dėlto vienas viena, kitas kita dalimi labiau išsiskyrė.

215. Antonijus surasdavo, koks įrodymas turi būti pateikiamas, koku būdu parengiamas ir kurioje vietoje pasakomas, ir tai jis mokėjo prisiminti, tačiau neprilygstamas jis buvo kalbos atlikimu. Kai kuriomis šių savybių prilygo Krasui*, kitomis – jį lenkė. Tačiau Kraso stilius buvo dailesnis. Iš tiesų galime pasakyti, kad nei Sulpicijui, nei Kotai*, nei kuriam kitam geram oratoriui apskritai netrūko kurios nors iš šių penkių dalių.

216. Taigi Kurijono atveju galima kuo užtikrinčiausiai padaryti išvadą, kad nė vienas dalykas taip stipriai neprisideda prie oratoriaus sėkmės kaip stiliaus puikumas ir turtingumas. Mat buvo lėtas ieškodamas medžiagos, ją išdėstydamas* – padrikas. LX. Lieka du dalykai – atlikimas ir įsiminimas: abiem atvejais jis sukeldavo pašaipų klausytojų juoką. Judėjo taip, kad jį, visu kūnu svyruojantį iš vienos pusės į kitą, Gajus Julijus suvisam pasmerkė paklausdamas: „Kas ten toks kalba iš luoto?“, taip pat ir Gnėjus Sicinijus*, žmogus bjaurus, bet tikras pokštautojas (daugiau niekuo nebuvo panašus į oratorius). 217. Kai būdamas plebėjų tribūnu* jis viešai pristatė konsulus Kurijoną ir Oktavijų ir kai Kurijonas įsileido kalbėti, o jo kolega Gnėjus Oktavijus* sėdėjo šalia apšvyniojęs tvarsčiais ir dėl savo podagros gausiai tepalais išsitepęs, Sicinijus tarė: „Niekada, Oktavijau, savo kolegai neišsimokėsi, mat jei šiandien nebūtų elgęsis pagal savo papratimą, tave musės čia ir dabar būtų suėdusios.“ Buvo tokios prastos atminties, kad kartais suminėjęs tris dalykus pridėdavo ketvirtą arba ieškodavo trečio. Vienoje privačioje didelės svarbos byloje, man po Kotos pasakius baigiamąją kalbą už Titiniją*, jis, atsakydamas man kaip Servijaus Nevijaus gynėjas, staiga užmiršo visą bylą ir tegalėjo pasakyti, kad kalti buvo Titinijos nuodai ir kerai.

218. Magna haec immemoris ingeni signa; sed nihil turpius quam quod etiam in scriptis obliuisceretur quid paulo ante posuisset: ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa nostro et cum Curione filio conloquentem facit, cum senatum Caesar consul habuisset, omnisque ille sermo ductus (est) a percontatione fili quid in senatu esset actum. in quo multis verbis cum inveheretur in Caesarem Curio disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprehendit eas res, quas idem Caesar anno post et deinceps reliquis annis administravisset in Gallia.“

LXI. 219. Tum Brutus admirans:

„Tantane fuisse oblivionem, inquit, in scripto praesertim, ut ne legens quidem umquam senserit quantum flagiti commisisset?“

„Quid autem, inquam, Brute, stultius quam, si ea vituperare volebat quae vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum iam tempora praeterissent? sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare consule non accedere et id dicat ipso consule exiens e senatu. iam qui hac parte animi, quae custos est ceterarum ingeni partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset, huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam effluere mentem. 220. Itaque cum ei nec officium deesset et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae deferebantur. orator autem, vivis eius aequalibus¹, proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodam modo celeritatem. itaque eius orationes aspiciendas tamen censeo. sunt illae quidem languidiores, verum tamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus: quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicuius effecerit. sed ad instituta redeamus.

¹ Vivis eius aequalibus *L*; vivis eius (aetatis) aequalibus *Friedrich Wilkins*; a suis aequalibus *Piderit*; a temporis eius aequalibus *Madvig*; vivis etiam aequalibus *Stangl*.

218. Tai nemenki užmaršaus proto įrodymai. Bet dar gėdingiau tai, kad net ir savo raštuose užmiršdavo, ką visai neseniai buvo tvirtinęs, kaip antai toje knygoje*, kur vaizduoja save, išeinantį iš [konsulo Cezario sukviesto senato posėdžio] ir besišnekučiuojantį su mūsų bičiuliu Pansa* ir jaunučiu Kurijonu*. Visas pokalbis prasideda nuo sūnaus klausimo, kas senate buvo aptarta. Kurijonas užsipuola Cezarį ir tarp jų, kaip įprasta dialoguose, užsimezga pašnekesys. Nors pokalbis prasidėjo pasibaigus senato posėdžiui, kurį Cezaris, kaip konsulas, sušaukė*, jis tam pačiam Cezariui priekaištauja už tai, kokių priemonių valdydamas Galiją jis ėmėsis kitais metais* ir vėliau!

LXI. 219. Brutus su nuostaba paklausė:

– Nejaugi tokia bloga buvo jo atmintis, kad net ir skaitydamas tai, ką dargi buvo užrašęs, visai nepastebėjo taip baisiai suklydęs?

– Betgi, Brutai, – tariau, – jei norėjo supeikti tai, ką supeikė, argi galėjo padaryti kvailiau negu neperkelti pokalbio į tą laiką, kai anie įvykiai jau būtų buvusi praeitis? Bet jis viską taip supainioja, kad tame pačiame pokalbyje patikina, jog konsulaujant Cezariui į senatą nekelias kojos, bet tai sako išeidamas iš senato, kai konsulu yra tas pats Cezaris! Tad jei jis ta sielos dalimi*, kuri yra likusių proto dalių prižiūrėtoja, buvo toks silpnas, jog net užrašęs neprisiminė, ką neseniai tvirtino, tai nieko nuostabaus, kad proto pagava jį apleisdavo prireikus kalbėti be pasiruošimo*. 220. Taigi, nors jam nestigo noro pasitarnauti ir degė troškimu viešai kalbėti, labai nedaug bylų jam buvo patikima. Tačiau jį, kaip oratorių, kai kurie amžininkai* statė netoli geriausiųjų, kaip pirmiau minėjau, dėl jo kalbos grynumo ir, taip sakant, laisvos bei nevaržomos kalbos tėkmės. Tad manau, kad į jo kalbas vis dėlto verta užmesti akį. Jos, tiesa, silpnokos, tačiau galinčios auginti ir tarsi maitinti tą savybę, kurią jame pripažįstame buvus – tegu ir kukliai. Ji toki svarbi, kad viena pati savaime leido Kurijonui atrodyti kaip bent jau šioiam tokiam oratoriui. Bet grįžkime prie mūsų plano.

LXII. 221. In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo fuit, illius eloquentissimi viri filius. non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est. erat in verbis gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem quandam habebat oratio. acutior Q. Varius rebus inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus et quem plane oratorem dicere auderes Cn. Pomponius lateribus pugnans, incitans animos, acer acerbis crimosus.

222. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M. Aquili diligentiae fructum ceperat. nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem oratorem ita dumtaxat cum de re publica diceret, L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum, M. Lucullum, M. Octavium Cn. f., qui tantum auctoritate dicendoque valuit ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis subfragiis abrogaverit, Cn. Octavium M. f., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie id est ab iudiciis et in praesidiis rei publicae, cui facile satis facere possint, conlocemus. 223. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus a senatu dissedisset.

Cn. Carbonem, M. Marium et ex eodem genere compluris minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos cognovi turbulentis contionibus. quo in genere, ut in his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit; aptior etiam Palicanus auribus imperitorum.

224. Et quoniam huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus visus est: magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines

LXII. 221. Tos pačios kartos oratoriams priklausė Gajus Karbonas*, ano iškalbingiausio vyro* sūnus – kaip oratorius, nepakankamai įžvalgus, bet oratoriumi laikytas. Jo žodžiuose buvo justi griežtumas, kalbėjo jis lengvai, o kalba pasižymėjo kažin kokia prigimtaine verte. Kur kas įžvalgesnis surasdamas medžiagą ir ne ką mažiau sklandus buvo Kvintas Varijus*. Smarkus savo kalba, negana to, ryžtingas, neieškantis žodžių ir neprasčiokiškai šnekąs žmogus, kurį būtų išdrįsęs pavadinti tikru oratoriumi, buvo Gnėjus Pomponijus*, kovojantis visa savo plaučių jėga, jaudinantis sielas, veržlus, kandus, mokantis primesti kalnę.

222. Stipriai nuo jo atsiliko Lucijus Fufijus*, tačiau kaltindamas Manijų Akvilijų* nuraškė savo uolumo vaisius. O kalbant apie didįjį Marką Druzą*, tavo prodėdė*, įtakingą oratorių (bent jau svarstant valstybės reikalus), taip pat įžvalgųjį Lucijų Lukulą*, dar tavo tėvą, Brutai*, gerai įgudusį tiek viešojoje, tiek privačiojoje teisėje, Marką Lukulą*, Marką Oktavijų*, Gnėjaus sūnų, savo įtaka ir iškalba taip išsiskyrusį, kad sugebėjo tautos balsą dauguma atšaukti Sempronijaus grūdų įstatymą, Gnėjų Oktavijų, Marko sūnų*, Marką Katoną vyresnįjį*, taip pat Kvintą Kātulą jaunesnįjį* – patraukime juos iš kovos gretų*, t. y. iš teismo, ir pastatykime valstybės sargyboje, kur galėtų tinkamai pasitarnauti. 223. Ten pat paskirčiau ir Kvintą Cepijoną*, jei dėl per didelės ištikimybės raitelių luomui nebūtų ėmęs nesutarti su senatu.

Pažinojau Gnėjų Karboną*, Marką Marijų* ir daugybę panašių vyrų, kurie menkai tiko rinktinio skonio klausytojams, bet triukšmingiems susirinkimams – kuo puikiausiai. Tokios rūšies oratorius (čia sujauksiu kartų eiliškumą) neseniai buvo Lucijus Kvinkcijus*. Taip pat ir Palikanas* labiau tiko neišmanančiųjų skoniui.

224. Ir kadangi buvo užsiminta apie tokius oratorius, iš visų po Grakchų buvusių maištininkų iškalbingiausias atrodė Lucijus Apulėjus Saturninas*. Visgi žmonės patraukdavo greičiau išvaizda ir judesiais, dar pačia apranga nei iškalbos turtingumu ir kuklia įžvalga. Didžiausias

quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae. longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus cum primisque ridiculus. is ex summis et fortunae et vitae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. nam et plebem tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus publice est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt. 225. Quos Sex. Titius consecutus, homo loquax sane et satis acutus sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. ita cavendumst, ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur.

LXIII. sed ad paulo superiorem aetatem revecti sumus; nunc ad eam de qua aliquantum sumus locuti revertamur.

226. Coniunctus igitur Sulpici aetati P. Antistius fuit, rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos neque contemni solum sed inrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Iuli illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam agens est probatus; et eo magis quod eandem causam cum ageret eius conlega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. itaque post tribunatum primo multae ad eum causae, deinde omnes maximae quaecumque erant deferebantur. 227. Rem videbat acute, componebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis; expedita autem erat et perfacile currens oratio; et erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus; actio paulum cum vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. hic temporibus floruit iis, quibus inter profectionem reditumque L. Sullae sine iure fuit et sine ulla dignitate res publica; hoc etiam magis probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio;

nedorėlis, kiek mena žmonių atmintis, bet labai įžvalgas, suktas ir juokdarys kaip reta buvo Gajus Servilijus Glaucija*. Jis, nepaisant savo žemiausios kilmės ir niekingiausio gyvenimo būdo, dar nepasibaigus pretūrai būtų tapęs konsulu, jeigu būtų buvęs palaikytas tinkamu toms pareigoms*. Nes ir žmonės savo rankose turėjo, ir raitelių luomą šiam naudingų įstatymų* savo pusėn buvo palenkęs. Būdamas pretoriumi, su valstybės pritarimu buvo nužudytas tą pačią dieną kaip plebėjų tribūnas Saturninas, konsuluojant Marijui ir Flakui*. Buvo labai panašus į atėnietį Hiperbolą*, kurio nedorumą parodė senoji atikinė komedija.

225. Po jų ėjo Sekstas Ticijus*, žmogus labai šnekus ir gana įžvalgas, bet tokių atsainių ir nevyriškų judesių, kad atsirado tam tikras šokis, pavadintas „Ticijumi“. Štai kaip reikia saugotis, kad ką nors veikdamas ar sakydamas nepadarytum kokio dalyko, kurio mėgdžiojimas užtraukia pašaipą.

LXIII. Bet mes nuklydome į kiek ankstesnius laikus. Dabar metas grįžti prie to, apie ką truputį buvome pradėję kalbėti.

226. Taigi tos pačios kartos su Sulpicijumi buvo Publijus Antistijus* – tikrai neblogas rėksnys, kuris daug metų pratyklėjęs ir ne tik prie paniekos, bet ir prie pajuokos įpratęs, pripažinimo pirmąsyk sulaukė savo tribunato metu, užvedęs teisingą bylą prieš Cezarį, siekusį ypatingojo konsulato*, ypač turint galvoje, kad toje pačioje byloje dalyvaujant Sulpicijui, šitas Antistijus kalbėjo išsamiau ir įžvalgiau. Taigi po tribunato jam buvo patikėta, pirma, daugybė bylų, antra, visos kažkiek svarbesnės bylos. 227. Jis akylai permatydavo reikalo esmę, uoliai kalbas ruošdavo, išsiskyrė gera atmintimi; jo žodžiai, nors ir nebuvo puošnūs, tačiau ir neprasti. Stilius laisvas ir visai be kliūčių tekantis. Be to, jis turėjo tam tikro miestietiško nusiteikimo. Kalbos atlikimas buvo netvirtas tiek dėl balso trūkumų, tiek ir dėl keistenybių. Jis garsėjo tais laikais, kai tarp Lucijaus Sulos išvykimo ir grįžimo* valstybėje nebuvo teisės ir jokio padarumo*. Todėl dar daugiau pripažinimo sulaukė, nes oratoriai

vivebat e reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem et Pomponium, quorum utrumque facile superabat.

LXIV. 228. Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis, sed neque laboris multi nec satis versatus in causis; interiectusque inter duas aetates Hortensi et Sulpici nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat cedere. huius omnis facultas ex historia ipsius perspicui potest, quae cum facile omnis vincat superiores, tum indicat tamen quantum absit a summo quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris inlustratum. nam Q. Hortensi admodum adolescentis ingenium ut Phidiae signum simul aspectum et probatum est.

229. Is L. Crasso Q. Scaevola consulibus primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum qui adfuerunt tum ipsorum consulum, qui omnibus intellegentia anteibant, iudicio discessit probatus. undeviginti annos natus erat eo tempore, est autem L. Paullo C. Marcello consulibus mortuus: ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. hoc de oratore paulo post plura dicemus; hoc autem loco volumus (eius) aetatem in disparem oratorum aetatem includere. quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu, quam essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur. ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset:

230. Sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur,

forumą tarsi buvo apleidę. Sulpicijus buvo nužudytas*, Kota ir Kurijonas išvykę*, ir iš likusiųjų tos kartos gynėjų gyvi buvo tik Karbonas ir Pomponijus, kurių kiekvieną be vargo pralenkė.

LXIV. 228. Iš jaunesniosios kartos artimiausias jam buvo Lucijus Sizenas*, vyras mokytas ir naudingiausioms studijoms atsidėjęs, gryną lotynų kalbą kalbą, nusimanantis valstybės reikaluose, nepristingą sąmojo, tačiau ne itin darbštus ir nepakankamai patyręs teisme. Gyvendamas tarp dviejų kartų – Hortenzijaus ir Sulpicijaus – vyresniojo pranokti negalėjo, o jaunesniajam buvo priverstas nusileisti. Jo visus gebėjimus galima pamatyti iš jo paties istorinių veikalų, kurie, nors ir lengvai pralenkdami visus iki tol buvusius, vis dėlto parodo, kaip toli nuo tobulybės ir kaip menkai dar lotyniškoje literatūroje išryškinta šita raštijos atsaka. Savo ruožtu Kvinto Hortenzijaus talentas dar ankstyvoje jaunystėje buvo kaip Feidijo skulptūra*: tereikėjo vieno žvilgsnio, kad būtų pripažintas.

229. Jis pirmą kartą kalbą forume pasakė konsulaujant Lucijui Krasui ir Kvintui Scevolai*, dargi šitų pačių konsulų akivaizdoje, ir ne tik ten susirinkusiųjų, bet ir pačių konsulų, visus pranokusių savo žiniomis, nuomone, pasitraukė sulaukęs pripažinimo. Tuo metu jam buvo devyniolika. O mirė jis konsulaujant Lucijui Paului ir Gajui Marcelui*. Taigi kaip matome, jis gynėjų gretose išbuvo keturiasdešimt ketverius metus. Apie šį oratorių daugiau pakalbėsiu netrukus. Šiuo atveju norime jo gyvenamąjį laikotarpį įterpti į plačią oratorių kartą. Nors visiems, gyvenusiems kiek ilgiau, neišvengiamai teko dalia būti lyginamiems tiek su daug vyresniais už juos pačius, tiek su gerokai jaunesniais. Antai Akcijus* tvirtina, kad jis ir Pakuvijus* pastatė dramą vadovaujant tiems patiems edilams*, kuomet pastarajam buvo aštuoniasdešimt, o jam trisdešimt metų.

230. Lygiai taip ir Hortenzijus ne tik su savo amžininkais, bet ir su mano ir tavo, Brutai, bei gerokai ankstesne karta yra siejamas, nes

si quidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vigeat Antonio; et cum Philippo iam sene pro Cn. Pompei bonis dicens in illa causa, adulescens cum esset, princeps fuit et in eorum, quos in Sulpici aetate posui, numerum facile pervenerat et suos inter aequalis M. Pisonem M. Crassum Cn. Lentulum P. Lentulum Suram longe praestitit et me adulescentem nactus octo annis minorem, quam erat ipse, multos annos in studio eiusdem laudis exercuit et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit paulo ante mortem.

LXV. 231. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus; ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum qui viverent nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudicarem, eos qui iam sunt mortui nominabo.“

Tum Brutus: „Non est, inquit, ista causa quam dicis, quam ob rem de iis qui vivunt nihil velis dicere.“

„Quaenam igitur, inquam, est?“

„Vereri te, inquit, arbitror ne per nos hic sermo tuus emanet et ii tibi suscenseant, quos praeterieris.“

„Quid? vos, inquam, tacere non poteritis?“

„Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri.“

232. Tum ego: „Vere tibi, inquam, Brute, dicam. non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse venturum; sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad minoris etiam pervenerim.“

„Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde redeamus ad te et ad Hortensium.“

ir Krasui gyvam esant jau sakydavo kalbas, ir klestėjo tada, kai dar Antonijus buvo gyvas; drauge su jau senu Filipu* dalyvavo byloje už Gnėjaus Pompėjaus nuosavybę*, ir nepaisant savo jaunystės, buvo pirmasis gynėjas; jis be vargo pateko į gretas tų, kuriuos priskyriau Sulpicijaus kartai, ir toli pranoko savo amžininkus. Taip pat stipriai išsiskyrė tarp savo amžininkų – Marko Pizono, Marko Kraso, Gnėjaus Lentulo, Publijaus Lentulo Suro*. O sutikęs mane dar jaunuolių, aštuoneriais metais jaunesnį už save, daugybę metų skatino siekti to paties pripažinimo; pagaliau jau prieš pat mirtį jis drauge su tavimi, kaip aš ne sykį buvau daręs, gynė Apijų Klaudijų*.

LXV. 231. Taigi priėjome prie tavęs ir tavo iškalbos, Brutai, ir matai, kiek daug oratorių buvo tarp mano ir tavo pirmosios kalbos. Kadangi nusprendžiau savo kalboje neminėti nė vieno iš gyvųjų – idant jūs su perdėtu smalsumu neimtumėte klausinėti, ką apie kiekvieną jų manau, – įvardysiu tik tuos, kurie jau mirę.

Tuomet Brutus tarė:

– Ne dėl tos priežasties, kurią tu įvardiji, nenori nieko sakyti apie gyvuosius.

– Kokios tad? – paklausiau.

– Manau, kad tu bijai, – tarė Brutus, – jog šitokios tavo kalbos per mus pasklis ir tie, kuriuos praleidi, ant tavęs supyks.

– Kaip? – paklausiau. – Argi nemokate tylėti?

– Mokame, – atsakė jis, – ir dargi puikiai, bet vis dėlto manau, kad tu pats labiau nori tylėti nei išmėginti mūsų tylėjimą.

232. Tuomet aš tariu:

– Pasakysiu tau, Brutai, tiesą. Nemaniau, kad šiame pokalbyje prieisime iki dabartinės kartos. Visgi kartų seka taip traukė mano kalbą, kad priėjome jau net prie jaunesnių oratorių.

– Įterpk tad, – paprašė jis, – tuos, kurie tau atrodo tinkami, o paskui grįžkime prie tavęs ir Hortenzijaus.

„Immo vero, inquam, ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent.“

„Minime vero, inquit. Nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quae cum omnibus tum certe mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus dicendi studeo cognoscere.“

233. „Geretur, inquam, tibi mos, quoniam me non ingeni praedictorem esse vis sed laboris mei. verum interponam, ut placet, alios et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensi, exordiar.

LXVI. Is igitur mediocriter a doctrina instructus, angustius etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. in huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta, res compositae diligenter, nullus flos tamen neque lumen ullum, animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus.

234. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat quam quanta in eo facultas erat; qui cum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso, sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora, admirando inridebat, calebat in agendo, ut ea quae deerant non desiderarentur. ita tamquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum, 235. sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit. nec multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis

– Apie Hortenzijų, – atsakiau, – žinoma. Tačiau apie mane kalbės kiti, jei tik norės.

– Ne, ne, – tarė jis. – Mat nors be vargo sekiau visą tavo kalbą, ji, šiaip ar taip, man atrodo ilgoka, mat nekantrauju išgirsti apie tave – ir ne tiek apie tavo iškalbos pranašumus, kurie ir kitiems, ir, be abejo, man puikiausiai žinomi, kiek trokštu sužinoti apie tavo žingsnius ir, taip sakant, tavo iškalbos pažangą.

233. – Tavo troškimas bus išpildytas, – atsakiau, – nes nori, kad būčiau savo darbo, o ne talento šlovintojas. Bet įterpsiu, kaip kad tau patinka, ir kitus, o pradėsiu nuo Hortenzijaus amžininko Kraso*.

LXVI. Taigi, nors ir kukliai žiniomis apsirūpinęs, su dar menkesniais prigimtiniais gabumais, bet darbu ir uolumu – be to, pasitelkdamas sumanumą ir įtaką, kad laimėtų bylas, – jis keletą metų buvo tarp svarbiausiųjų oratorių. Jo stilius išsiskyrė švaria lotynų kalba, kruopščiai parinktais žodžiais, rūpestingai išdėstyta medžiaga, bet neturėjo jokių gražmenų ir papuošimų, proto įtampa didelė, balso – menka, taigi beveik viskas buvo sakoma panašiai ir vienodai. Savo ruožtu jo amžininkas ir priešas Gajus Fimbrija* negalėjo džiaugtis tokia ilgalaike sėkme. Viską sakydamas griaudžiančiu balsu, žodžius liedamas nesustabdoma tėkme, taip šėldavo, kad stebėjaisi, ką žmonės galvojo bepročiui skirdami vietą tarp iškalbiųjų.

234. O Gnėjus Lentulas* dėl savo kalbos atlikimo pelnė kur kas didesnę oratoriaus šlovę, pranokstančią jo sugebėjimus. Nors nebuvo labai įžvalgas (tiesa, iš jo veido ir išvaizdos taip atrodė), nors neturėjo didelės žodžių atsargos (nors ir šis įspūdis buvo klaidingas), pauzėmis, šūktelėjimais*, švelniu ir melodingu balsu atlikdamas kalbą rodė tokį užsidegimą*, kad to, ko trūko, nebuvo ir pasigendama. 235. Taigi kaip Kurijonas dėl tam tikro žodžių turtingumo ir neturėdamas nė vienos kitos geros savybės* užėmė oratoriams skirtą vietą, taip ir Lentulas kitų iškalbos dalių trūkumą paslėpė po kalbos atlikimo skraiste – čia jam

et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo. sic in hoc nihil praeter actionem fuit, cetera etiam minora quam in superiore.

LXVII. 236. M. Piso quicquid habuit, habuit ex disciplina maximeque ex omnibus qui ante fuerunt Graecis doctrinis eruditus fuit. habuit a natura genus quoddam acuminis quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers sed saepe stomachosum, nonnumquam frigidum, interdum etiam facetum. is laborem quasi cursum forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. is cum satis floruisset adulescens, minor haberi est coeptus postea. deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem; postea quantum detraxit ex studio tantum amisit ex gloria.

237. P. Murena mediocri ingenio sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis litteris satis doctus, quod proposuerat explicans expedite, non invenustus actor sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat; itaque ei paucae centuriae ad consulatum defuerunt.

238. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. huius si vita, si mores, si vultus denique non omnem commendationem ingeni everteret, maius nomen in

nebuvo lygių. Daugiau ar mažiau tą patį galima pasakyti apie Publijų Lentulą*, kurio minties ir kalbos lėtumą pridengė išskirtinė išvaizda, judesiai, rodyte rodantys įgudimą ir grakštumą, malonus ir stiprus balsas. Tad jis neišsiskyrė niekuo kitu, kaip tik atlikimu – visos kitos savybės buvo dar netgi menkesnės nei anksčiau minėtojo.

LXVII. 236. Kad ir ką tokio turėjo Markas Pizonas*, turėjo tai dėl savo pasirengimo ir iš visų pirmtakų geriausiai nusimanė apie graikų mokslus*. Iš prigimties pasižymėjo kažin koku proto aštrumu, studijomis dar labiau nusvidintu, leidusiu jam vykusiai ir gudriai atremti priešininkų žodžius, bet dažnai dariusiu jį irzlų, kartais abejingą, o protarpiais ir sąmojingą. Darbą forume, panašų į lenktynes*, jis neilgai teištė, nes ir silpnos sveikatos buvo, ir žmonių kvailysčių bei paikybių, kurias mums tenka nuryti, nepakentė ir joms piktokai priešindavosi – ar, kaip manyta, dėl priekabumo, ar dėl nuoširdaus ir neslepiamo pasidrygėjimo. Jaunystėje klestėjo, o vėliau imtas menkliau vertinti. Tuomet jis pelnė didžiulį pripažinimą per vestalių teismą* ir nuo to laiko – tarsi į lenktynes sugrąžintas – nepaliko tų pareigų taip ilgai, kaip tik galėjo pakelti įtampą. Vėliau kuo mažiau dėjo pastangų, tuo daugiau ir šlovės nustojo.

237. Publijus Murena* pasižymėjo vidutiniais gabumais, bet itin mėgo istoriją, buvo atsidavęs literatūrai ir ją išmanė, taip pat nepaprastai uolus ir darbštus. Gajus Cenzorinas* gana gerai išmanė graikų literatūrą; jis sumaniai išplėtodavo tai, ką buvo pažadėjęs pasakyti, atlikdavo kalbą patraukliai, tačiau buvo tingus ir nemėgo forumo. Lucijus Turijus* – menko talento, bet sunkiai dirbantis vyras, kalbėjo taip dažnai, kaip tik galėjo. Tad konsulo pareigoms gauti jam pritrūko keleto centurių.

238. Gajui Makrui* visą laiką stigo gebėjimo įtikinti, tačiau kaip gynėjas jis buvo bemaž uoliausias. Jei jo gyvenimo būdas, jei papročiai, jei pagaliau veido išraiška nebūtų sunaikinę visko, ką galėjo

patronis fuisset. non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox gestus et omnis actio sine lepore; at in inveniendis componendisque rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentio rem maioremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceret. hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in privatis inlustriorem obtinebat locum.

LXVIII. 239. C. deinde Piso statarius et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verum tamen vultu et simulatione multo etiam acutior quam erat videbatur. nam eius aequalem M. Glabrio bene institutum avi Scaevolae diligentia socors ipsius natura neglegensque tardaverat. etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. meus autem aequalis Cn. Pompeius vir ad omnia summa natus maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. erat oratione satis amplus, rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum splendorem et in motu summam dignitatem.

240. Noster item aequalis D. Silanus, vitricus tuus, studi ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius A. f., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria, quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus. huius actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum.

pasiūlyti talentas, jo vardas tarp gynėjų būtų buvęs šlovingesnis. Jo kalba nebuvo nei turtinga, nei skurdi, nei labai graži, nei visiškai paprasta. Balsas, judesiai ir visas kalbos atlikimas nepasižymėjo patrauklumu. Tačiau surasdamas ir išdėstydamas medžiagą išsiskyrė tokiu kruopštumu, kokį vargu bau kokiam kitame oratoriuje stropesni ir didesnį esu pastebėjęs, bet tą jo kruopštumą būtų pavadinęs greičiau gudragalvyste nei oratoryste. Ir nors jis viešose bylose pelnė pripažinimą, tačiau reikšmingesnę vietą užėmė privačiose.

LXVIII. 239. Paskui buvo Gajus Pizonas*, oratorius ramus ir mokantis palaikyti pokalbį: anaip tol ne lėto mąstymo, kai reikia rasti įrodymų*, tačiau iš išvaizdos ir išraiškos atrodė daug įžvalgesnis, nei kad iš tiesų buvo. O Manijui Glabrijonui*, nors ir gerai senelio Scevolos* rūpesčiu išauklėtam, koją pakišo jo paties ištižusi prigimtis ir apsilaidimas. Taip pat ir Lucijus Torkvatas* buvo tikslus savo kalba, itin nuovokaus vertinimo, o apskritai puikiai išauklėtas. Savo ruožtu mano amžininkas Gnėjus Pompėjus* – visiems geriausiems dalykams sutvertas vyras – būtų pasiekęs didesnę oratoriaus šlovę, jei didesnės šlovės troškimas nebūtų jo nukreipęs prie karinių žygdarbių. Jo kalbėjimo stilius turėjo pakankamo platumo, jis įžvalgiai matė reikalo esmę*; atlikdamas kalbą pasižymėjo ypatingu balso aiškumu ir nepaprastu judesių kilnumu.

240. Taip pat mano amžininkas Decimas Silanas*, tavo patėvis*, nors turėjo nedaug užsidegimo, tačiau įžvalgos ir iškalbos jam nestigo. Kvintas Pompėjus, Aulo sūnus, vadintas Bitiniku*, maždaug dvejais metais už mane vyresnis, buvo nepaprastai užsidegęs iškalbai ir turėjo platų išsilavinimą, pasižymėjo neįtikėtinu darbštumu ir uolumu. Žinau tai, nes buvo susijęs su manimi ir Marku Pizonu* tiek kaip bičiulis, tiek kaip studijų ir pratybų bendras. Kalbos atlikimas neatitiko jo iškalbos. Mat nors šioji pasižymėjo pakankamu žodžingumu, anajam dalykui stigo patrauklumo.

241. Erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta atque magna nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius Reatinus, qui cum multas iam causas diceret, adulescens est mortuus – is tamen ad dicendum veniebat magis audacter quam parate; et C. Staienus, qui se ipse adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido quodam et petulanti et furioso genere dicendi: quod quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legibus et iudicio dedisset.

LXIX. 242. Eodem tempore C. L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quodam et incondito genere dicendi. addamus huc etiam, ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat populo cum multa concursatione magnoque clamore. quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. is omnibus exemplo debet esse quantum in hac urbe polleat multorum oboedire tempori multorumque vel honori vel periculo servire.

243. His enim rebus infimo loco natus et honores et pecuniam et gratiam consecutus etiam in patronorum, sine doctrina, sine ingenio, aliquem numerum pervenerat. sed ut pugiles inexercitati, etiam si pugnos et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen saepe ferre non possunt, sic ille cum omni iam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepsisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non tulit.“

244. Tum Atticus: „Tu quidem de faece, inquit, hauris idque iam dudum, sed tacebam; hoc vero non putabam, te usque ad Staienos et Autronios esse venturum.“

241. Jo bendraamžis buvo Publijus Autronijus* – aukšto ir stipraus balso, bet šiaip niekuo daugiau neišsiskyręs – ir Lucijus Oktavijus* iš Reato – jis nors ir daugelyje bylų dalyvavo, jaunas mirė (kalbėti eidavo greičiau pilnas drąsos nei pasirengimo), be to, Gajus Stajenas*, pats save įsūnijęs* ir iš Stajeno Elijumi tapęs, pasižymėjęs kažin koku aistringumu, akiplėšišku ir pasiutėlišku kalbėjimo stiliumi (kadangi šitai daugeliui patiko ir tam jie pritarė, būtų pakilęs iki aukštesnių pareigų, jei sugautas nusikaltimo vietoje įstatymo ir teismo nustatyta tvarka nebūtų buvęs nubaustas).

LXIX. 242. Tuo pat metu gyveno Gajus ir Lucijus Cepazijai*, kurie sunkiu darbu, nors buvo nežinomi ir atsitiktinai iškilę žmonės, greitai tapo kvestoriais (jų iškaltos stilius buvo kažkoks provincialis ir netašytas). Idant nepasirodytume aplenkę tą, kuris turėjo balsą, pridėkime čia Gajų Koskonijų Kalidijaną*, kuris nepasižymėdamas jokia įžvalga gausiai susirinkusiai ir garsiai plovimais palydinčiai tautai žarstė savo žodžių atsargas, jei bent kiek jų turėjo. Taip pat elgėsi Kvintas Arijus*, tarsi atlikęs antrąjį vaidmenį po Marko Kraso*. Jis yra visiems pavyzdys, kaip stipriai šiame mieste vertinamas tas, kuris ateina į pagalbą nelaimėje ir pasitarnauja daugeliui siekiant garbingų pareigų ar išvengiant pavojaus.

243. Tad tokiomis priemonėmis, nepaisant žemos kilmės, ir garbingas pareigas, ir turtą, ir pripažinimą pelnęs, taip pat ir tarp gynėjų užėmė ženklią vietą – nors be mokslų, be talento! Bet kaip neišmankštinti kumštynininkai, trokštantys pasiekti pergalę Olimpinėse varžybose, gali iškėsti smūgius ir mušimą, tačiau dažnai negali išverti saulės karščio*, taip ir jis pasimėgavęs visokeriopa sėkme ir sėkmingai įveikęs sunkumus nepakėlė tų teisingų metų apribojimų griežtumo*, jam prilygusių saulės karščiui.

244. Tuomet Atikas tarė:

– Bet tu jau dumblą semi – ir jau kurį laiką, – bet tylėjau. Visgi nemaniau, kad prieisi iki tokių kaip stajenai ir autronijai.

„Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequalem necessario incurro. volo autem hoc perspicere, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. sed ad sermonem institutum revertamur.

LXX. 245. T. Torquatus T. f. et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum quam voluntatis. itaque studio huic non satisfacit, officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit.

246. Etiam M. Pontidius municeps noster multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delinitor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque causarum.

247. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti hoc erant popolare dicendi genus adsecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus nec umquam indisertus et in consulatione pereloquentis visus est, non tardus sententiis, non in ops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius L. f. perfectus litteris sed Graecis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens

– Nemanau, – tariau, – kad tau atrodo, jog taip nusmukau iš savimylės, ypač kai kalbama apie mirusius žmones. Bet laikydamasis nustatytos tvarkos neišvengiamai patenku į gerai pažįstamą ir drauge su kitais išgyventą laikotarpį. Be to, noriu, jog būtų visiškai aišku: jei surinktume visus, išdrįsusius kalbėti minios akivaizdoje, išties visai maža būtų vertų prisiminti – o ir tų, kurie apskritai turėjo oratoriaus vardą, ne tiek jau daug. Bet grįžkime prie pradėtos kalbos.

LXX. 245. Titas Torkvatas*, Tito sūnus, tiek Molono Rodiečio* mokslus išėjęs, tiek iš prigimties pakankamai įgudęs ir galintis laisvai kalbėti vyras; jis – jei būtų gyvenęs ilgiau, įstatymu užkardžius papirkimus*, būtų tapęs konsulu – turėjo daugiau talento nei noro kalbėti. Taigi nepakankamai dėmesio skyrė šiam dalykui, tačiau pareigingai dalyvaudavo sau artimų žmonių bylose ir pasisakydavo senatėje.

246. Taip pat ir mano kraštiečiai Markas Pontidijus* dažnai dalyvaudavo privačiose bylose. Žodžius greitai beriantis ir nebukas nagrinėjant bylas – nors greičiau, turėčiau sakyti, kur kas daugiau nei nebukas, – bet dėl savo irzlumo ir per didelio ūmumo dažnai nesusivaldydavo, ir ne tik su priešininku, bet ir – nuostabus dalykas! – su pačiu teisėju*, kurį palenkti yra oratoriaus pareiga, nesyk į ginčą įsileisdavo. Už mane jaunesniam Markui Mesalai* anaipol nestigo iškalbos, tačiau jo posakiai nebuvo labai dailūs; buvo nuovokus, įžvalgus, labai atsargus gynėjas, kruopščiai įsigilindavęs į bylas ir pateikdavęs įrodymus, itin darbštus ir labai veiklus daugybės bylų dalyvis.

247. Taip pat ir abu Metelai, Celeras ir Nepotas*, nedalyvavo teismo bylose, bet, nestokodami nei talento, nei išsimokslinimo, įvaldė tautos susirinkimų stilių*. O Gnėjus Lentulas Marcelinas*, visada surandantis žodį, ir per savo konsulatą pasirodė besąs puikus kalbėtojas, gebantis greitai pareikšti nuomonę, nestokojantis posakių, pasižymintis skambiu balsu, gana sąmojingas. Gajus Memijus*, Lucijaus sūnus, puikus literatūros žinovas – tačiau graikiškosios, mat lotyniškąja

non modo dicendi verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit quantum imminuit industriae.“

LXXI. 248. Hoc loco Brutus: „Quam vellem, inquit, de his etiam oratoribus qui hodie sunt tibi dicere luberet; et si de aliis minus, de duobus tamen quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus libenter quam audivi de iis qui fuerunt.“

„Cur tandem? inquam; an exspectas quid ego iudicem de istis qui tibi sunt aequae noti ac mihi?“

„Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus, Caesar autem parum; 249. illum enim saepe audivi, hic, cum ego iudicare iam aliquid possem, afuit.“

„Quid igitur de illo iudicas quem saepe audisti?“

„Quid censes, inquit, nisi id quod habiturus es similem tui?“

„Ne ego, inquam, si ita est, velim tibi eum placere quam maxime.“

„Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet; nec vero sine causa. nam et didicit et omissis ceteris studiis unum id egit seseque cotidianis commentationibus acerrime exercuit. 250. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus (sententiis), splendore vocis, dignitate motus fit speciosum et inlustre quod dicitur, omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, cum liceat in hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur se cum conscientia optimae mentis tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae. vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. itaque cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibi que, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia multo videbam similiorem.“

iš tikrųjų bodėjosi, – buvo išraiškingas ir maloniai kalbantis oratorius, tačiau vengdamas triūso ne tik kalbėti, bet ir mąstyti, tiek paveržė iš savęs talento, kiek apribojo pastangas.

LXXI. 248. Šioje vietoje Brutus įsiterpė:

– Kaip norėčiau, kad ir apie šiandieninius oratorius teiktumeisi pakalbėti; ir jei ne apie kitus, tai bent apie tuos, kuriuos, žinau, paprastai giri – Cezarį* ir Marcelą*, – apie juodu pasiklausyčiau su ne ką mažesniu malonumu, nei klausiausi apie tuos, kurių jau nebėra.

– Bet kodėl? – paklausiau. – Ar nori sužinoti, ką manau apie tuos, kurie tau ir man yra lygiai žinomi?

249. – Prisiekiu Herkuliui, – tarė jis, – Marcelas man gerai žinomas, bet Cezaris – mažai. Nes Marcelą dažnai girdėjau, o Cezaris tuo metu, kai galėjau jau kažkokią nuomonę susidaryti, buvo išvykęs.

– Tai kaip vertini tą, kurį dažnai girdėjai?

– Nebent kad turėsi į save panašų, – kaipgi kitaip?

– Jei taip, – tariau, – norėčiau, kad jis tau kaip galima labiau patiktų.

– Taip ir yra, – tarė jis, – jis man labai patinka – ir ne be priežasties. Mat jis ir sunkiai mokėsi, ir visus kitus dalykus palikęs nuošaly, atsidėjo vieninteliam tikslui, ir diena iš dienos miklinosi* su didžiausiu užsidegimu. 250. Tad jo kalba išsiskiria rinktiniu žodynu ir minčių turtingumu, o tai, kas sakoma, dėl malonaus balso ir orios laikysenos įgauna grožio ir aiškumo, ir visko jis turi taip apščiai, kad, manau, nestokoja nė vienos oratoriaus savybės. O labiausiai pagyrų nusipelno todėl, kad būtent šiuo metu, kiek tai įmanoma dėl mus visus ištikusios ir tarsi likimo siūstos nelaimės, jam teikia paguodą ir jo paties įsisąmonintas sąžiningumas, ir ypač sugrįžimas prie mokslinės veiklos. Neseniai mačiau jį Mitilėnėje* ir, kaip sakiau, mačiau vyrą tikrąja žodžio prasme. Tad kaip prieš tai regėjau jį panašų į tave savo iškalba, taip dabar, išėjusį mokyčiausio vyro ir tavo, kaip supratau, labai artimo draugo Kratipo* mokyklą, jį dėl plačių žinių regėjau dar panašesnį į tave.

251. Hic ego: „Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus libenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi longius. sed de Caesare cupio audire quid tandem Atticus iudicet.“

LXXII. Et ille: „Praeclare, inquit, tibi constas, ut de iis qui nunc sint nihil velis ipse dicere; et hercule si sic ageres, ut de iis egisti qui iam mortui sunt, neminem ut praetermitteres, ne tu in multos Autronios et Staienos incurreres. quare sive hanc turbam effugere voluisti sive veritus (es) ne quis se aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec illius de tuo obscurum.“

252. Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existimatore saepissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebam, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus; 253. quin etiam in maxumis occupationibus ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit verborum dilectum originem esse eloquentiae tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus: ‘ac si, cogitata praeclare eloqui (ut) possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus: hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum?’“

251. Čia aš atsakiau:

– Nors labai malonu klausytis pagyrų apie tokį gerą vyrą ir draugą, vis dėlto negaliu neprisiminti mūsų bendrų nelaimių, kurias užmiršti norėdamas ištesčiau štai šį pokalbį. Bet noriu išgirsti apie Cezarį – ką gi Atikas apie jį mano?

LXXII. O Atikas tarė:

– Tu lieki sau pavyzdingai ištikimas atsisakydamas ką nors ištarti apie dabartinius oratorius. Ir, prisiekiu Herkuliu, jei elgtumeisi taip, kaip elgeisi su tais, kurių jau nėra gyvų – būtent nė vieno nepraleisdamas, – tikrai daugybę autronijų ir stajenų^{*} sutiktum. Tad ar norėdamas išvengti šitos minios, ar bijodamas, kad kas nors neimtų skūstis buvęs nepaminėtas ar nepakankamai pagirtas, apie Cezarį vis dėlto galėjai pakalbėti, juolab kad ir tavo požiūris į jo talentą labai gerai žinomas, ir jo apie taviškį – ne paslaptis.

252. Kad ir kaip ten būtų, Brutai, – tęsė Atikas, – apie Cezarį ir pats taip manau, ir iš štai šio griežčiausio vertintojo^{*} nuolat girdžiu, kad beveik iš visų oratorių jis kalba taisyklingiausia lotynų kalba. Ir tai lėmė ne tik iš namų atsineštas kalbėjimo įprotis, kaip anksčiau girdėjome apie Lelijų ir Mucijų šeimas^{*} – nors ir tai tikriausiai prisidėjo, – tačiau tą grynos kalbos šlovę jis pelnė su didžiausiu uolumu ir atsidėjimu daug skaitydamas, dargi retus ir rinktinis raštus. 253. Net ir būdamas be galo užsiėmęs jis tau, – tarė Atikas į mane žiūrėdamas, – paskyrė kuo išsamiausią veiklą apie lotynų kalbos taisyklingumą^{*}, knygą pradėdamas teiginiu, kad žodžių pasirinkimas^{*} yra iškalbos pradžia, ir apiberdamas, mano Brutai, štai šį mūsų draugą, labiau norėjusį, kad apie jį kalbėčiau aš, o ne jis, išskirtinėmis pagyromis. Mat kreipęsis į jį vardu, jis štai kokiais žodžiais parašė: „Ir jei tam, kad galėtų visiškai aiškiai išreikšti savo mintis, kai kas stengėsi ir praktikavosi, turime pripažinti, jog tu, mažne iškalbos pradininkas ir kūrėjas, pelnytai užsitarnavai romėnų tautos garbę ir pripažinimą. Tačiau ar šitą paprastą šnekamąjį stilių^{*} reikia laikyti atgyvena?“

LXXIII. 254. Tum Brutus: „Amice hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate. quo enim uno vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis est aut certe nobis cum illis communicatum. 255. Hanc autem, inquit, gloriam testimoniumque Caesaris tuae quidem supplicationi non, sed triumphis multorum antepono.“

„Et recte quidem, inquam, Brute; modo sit hoc Caesaris iudici, non benevolentiae testimonium. plus enim certe adtulit huic populo dignitatis quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non inlustravit modo sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quam illi qui Ligurum castella expugnaverunt: ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. 256. Verum quidem si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est imperatorum sapientia salus civitatis aut belli aut domi, multo magnus orator praestat minutis imperatoribus. ‘at prodest plus imperator.’ quis negat? sed tamen – non metuo ne mihi adclametis; est autem quod sentias dicendi liber locus – malim mihi L. Crassi unam pro M’. Curio dictionem quam castellanos triumphos duo. ‘at plus interfuit rei publicae castellum capi Ligurum quam bene defendi causam M’. Curi’. 257. Credo; sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse malletm quam vel optimum fabrum tignarium. quare non quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit ponderandum est; praesertim cum pauci pingere egregie possint aut fingere, operarii autem aut baiuli deesse non possint.

LXXIV. 258. Sed perge, Pomponi, de Caesare et redde quae restant.“

LXXIII. 254. Tuomet Brutus tarė:

– Prisiekiu, bičiuli, manau, kad didingai tave pagyrė, pavadindamas ne tik iškaltos pradininku ir kūrėju – tai jau buvo didelė šlovė, – bet ir pridurdamas žodžius „užsitarnavai romėnų tautos garbę ir pripažinimą“. Mat vienintelis dalykas, kuriuo nugalėta Graikija vis dar mus pranoko, tas dalykas iš graikų yra arba išplėstas, arba bent su mumis pasidalytas. 255. O šitą šlovę, – pridūrė jis, – bei Cezario pripažinimą vertinu ne aukščiau nei padėką tavo garbei, bet labiau už daugelio triumfus.

– Ir teisingai, Brutai, – tariau. – Svarbu, kad tai būtų Cezario nuomonė, o ne jo palankumo parodymas. Nes tas (kad ir kas jis yra, jei apskritai yra), kuris ne tik iškėlė, bet apskritai šiame mieste davė pradžia turtingam kalbėjimo stiliui, šiai tautai atnešė tikrai daugiau pripažinimo nei tie, kurie ligūrų įtvirtinimus įveikė* ir pelnė, kaip žinote, daugybę triumfų. 256. Bet jei iš tiesų norime išgirsti tiesą – ką jau kalbėti apie tuos dieviško įžvalgumo atvejus, dėl kurių neretai užtikrinama valstybės gerovė karo ar taikos metu, – didis oratorius yra kur kas svarbesnis už nereikšmingus karvedžius! „Tačiau karvedys naudingesnis.“ Neneigiu to. Vis dėlto (nebijau jūsų priekaištų, nes galiu nevaržomai sakyti tai, ką galvoju) sau labiau norėčiau vienos Lucijaus Kraso kalbos už Manijų Kurijų nei dviejų už įveiktus įtvirtinimus pelnytų triumfų. „Bet ligūrų įtvirtinimų paėmimas valstybei buvo svarbesnis už sėkmingą Manijaus Kurijaus gynybą.“ 257. Tikiu. Tačiau ir atėniečiams tvirtas stogas virš galvos buvo svarbesnis už puikiąją Minervos skulptūrą iš dramblio kaulo*. Šiaip ar taip, aš rinkčiausi būti Feidiju nei geriausiu dailide. Todėl reikia pasverti ne kiek žmogus yra naudingas, bet kiek vertingas, juoba kad esama nedaug gerų dailininkų ar skulptorių, bet darbininkų ar nešikų nestinga.

LXXIV. 258. Bet tęsk, Pomponijau, savo kalbą apie Cezarį ir duok kas liko!

„Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae sed quasi bonae consuetudinis. mitto C. Laelium P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam innocentiae sic Latine loquendi – nec omnium tamen; nam illorum aequales Caecilium et Pacuvium male locutos videmus – sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant neque eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. sed hanc certe rem deteriore vetustas fecit et Romae et in Graecia. confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi inquinatae loquentes ex diversis locis. quo magis expurgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non potest, nec utendum praevisima consuetudinis regula.

259. T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus: existimabatur bene Latine, sed litteras nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum, sed tamen suavis vocis et lenis appellatio litterarum bene loquendi famam confecerat. Cotta, qui se valde dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis abstraxerat sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi inculta et silvestri via ad eandem laudem pervenerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri potuit quominus inusitatis verbis uteretur.“

260. „Quidnam istuc est? inquit Brutus, aut quis est iste C. Rusius?“

Et ille: „Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante C. Hirtilium Sisenna defendens dixit quaedam eius sputatilia esse crimina. LXXV. tum C. Rusius: ‘circumvenior, inquit, iudices, nisi subvenitis. Sisenna

– Oratoriaus pagrindas ir tarsi pamatas, – tarė jis, – esti, kaip matai, švari ir taisyklinga lotynų kalba. Tie, kurie ja garsėjo, garsėjo ne dėl mokslo ar žinių, bet tarsi dėl tinkamo papratimo. Nekalbu apie Gajų Lelijų*, Publijų Scipijoną. Tas amžius pasižymėjo taisyklinga lotynų kalba ne mažiau nei dorumu – nors, tiesa, ne visų atveju, nes matome, kad jų amžininkai Cecilijus* ir Pakuvijus* kalbėjo prasta lotynų kalba, bet tie, kurie negyveno anapus šio miesto ar kurių nebuvo paveikusi kokia nors barbariška įtaka* šeimoje, kalbėjo taisyklingai. Tačiau laiko tėkmė šį dalyką neabejotinai pablogino tiek Romoje, tiek Graikijoje. Mat ir į Atėnus, ir į šitą miestą iš skirtingų vietų suplūdo daugybė nevalyvai kalbančių žmonių. Tad juo labiau būtina išgryninti šnekamąją kalbą, tarsi žaizdę* išbandant nekintančiais dėsniais ir vengiant neteisingiausios iš įpročio kylančios taisyklės*.

259. Titą Flaminą*, kartu su Kvintu Metelu* ėjusį konsulo pareigas, matėme dar būdami vaikai. Buvo pripažįstama, kad jis taisyklingai kalba lotyniškai, tačiau neišmanė gramatikos. Anas Kātulas*, kaip tu neseniai minėjai*, anaip tol nebuvo neišsilavinęs, tačiau balso patrauklumas ir maloni tartis pelnė jam taisyklingai kalbančiojo vardą. Kota*, kuris dėl savo ištęsto balsių tarimo* buvo labai nutolęs nuo panašumo į graikišką tartį ir, priešingai nei Kātulas, žodžius tarė šiurkštokai ir stačiai kaimietišškai, tą pačią šlovę pasiekė kiek kitu, sakytume, prastu ir per miškus vingiuojančiu takeliu. O Sizenos*, kuris skelbėsi kažin koku kasdienės kalbos taisytoju, net ir kaltintojas Gajus Ruzijus* nesugebėjo priversti kiek galima rečiau vartoti neįprastus žodžius.

260. – Ką nori tuo pasakyti? – tarė Brutus. – Arba kas iš viso yra šitas Ruzijus?

Atikas tarė:

– Jis buvo senas vilkas. Ruzijus apkaltino Gajų Hirtilijų*, o šį gynęs Sizenas pasakė, jog kai kurie jo kaltinimai besą *apspjautininiai*“. LXXV. Tada Gajus Ruzijus tarė: „Atsidūriau spąstuose, teisėjai – nebent ateisite

quid dicat nescio; metuo insidias. sputatilica, quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio.’ maximi risus; sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse inusitate loqui.

261. Caesar autem rationem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum – quae, etiam si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est – adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas conlocare in bono lumine. hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce motu forma etiam magnificam et generosam quodam modo.“

262. Tum Brutus: „Orationes quidem eius mihi vehementer probantur. compluris autem legi; atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum.“

„Valde quidem, inquam, probandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit; nihil est enim in historia pura et inlustri brevitate dulcius. sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

LXXVI. 263. C. Sicinius igitur Q. Pompei illius, qui censor fuit, ex filia nepos quaestorius mortuus est; probabilis orator, iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina. ea dat rationes certas et praecepta dicendi; quae si minorem habent apparatus – sunt enim exilia – tamen habent

į pagalbą. Nesuprantu, ką sako Sizenas, bijau klastos. *Apspjautininiai* – kas tai? Žinau, ką reiškia *apspjauti*, bet ką *tininiai* – ne.“ Nugriaudėjo juokas. Vis dėlto tas mano draugas manė, kad kalbėti taisylingai reiškia kalbėti neįprastai.

261. Savo ruožtu Cezaris, pritaikydamas mokslinį būdą, ydingą ir pagedusį kalbėjimo įprotį taiso švairiu ir nesugadintu. Taigi prie šio lotyniškų žodžių tikslumo – net jei nesi oratorius, jis būtinas tikram Romos piliečiui – prijungdamas tas iškalbos puošmenas jis, regis, gražiai nutapytus paveikslus tarsi tinkamoje šviesoje* išstato. Nors ši savybė būdinga išskirtinai jam, nematau, kas galėtų jį pranokti kalbant apie visiems būdingas savybes*. Jo iškalbos stilius nuostabus, neturintis jokių gudrybių, didingas ir, tam tikra prasme – jei kalbėtume apie balsą, judesius, išvaizdą – kilnus.

262. Tuomet įsiterpė Brutus:

– Išties, ypač giriu jo kalbas. Daugybę jų perskaičiau, taip pat ir užrašus, kuriuose aprašė savo žygdarbius*.

– Išties, – tariau, – jie nusipelnė pagyrų, mat yra nuogi tarsi skulptūros – paprasti ir dailūs, bet kokius retorinius pagražinimus tarsi drabužius nusimetę. Tačiau norėdamas kitiems parengti medžiagą, kuria galėtų naudotis norintieji rašyti istoriją, tikriausiai padarė paslaugą netikėliams, kurie nori tą medžiagą tarsi garbiniavimo žnyplėmis padailinti, o protingus žmones nuo rašymo atbaidė. Mat istorijos veikaluose nieko nėra maloniau kaip taisyklingas ir aiškus glaustumas. Tačiau, jei tinka, sugrįžkime prie tų, kurių nėra tarp gyvųjų.

LXXVI. 263. Taigi Gajus Sicinijus*, cenzoriaus Kvinto Pompėjaus dukters sūnus, mirė tepasiekęs kvestūrą. Buvo pagyrimo vertas oratorius, jau netgi pripažintas, išėjęs Hermagoro mokymą*, kuris nors menkai padeda kalbos puošnumui, bet yra parankus medžiagai surasti. Jis nurodo tam tikras taisykles ir iškalbos gaires, kurios, kad ir labai neprisideda prie puošnumo (tiesą sakant, jos visai sausos), vis

ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum numerum pervenerat.

264. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus. is cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus; in quo fateor vulgi iudicium a iudicio meo dissensisse. nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida et celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem. praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam.

265. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, *politikon*. erant in eo plurimae litterae nec eae vulgares, sed interiores quaedam et reconditae, divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia; atque haec omnia vitae decorabat gravitas et integritas. me quidem admodum delectabat etiam Triari in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. quanta severitas in vultu, quantum pondus in verbis, quam nihil non consideratum exibat ex ore!“

266. Tum Brutus Torquati et Triari mentione commotus – utrumque enim eorum admodum dilexerat:

„Ne ego, inquit, ut omittam cetera quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse. nam nec istos excellentis viros nec multos alios praestantis civis res publica perdidisset.“

„Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem. nam et praeteritorum recordatio est acerba et acerbior expectatio reliquorum.

dėlto pasižymi tvarka ir neleidžia nuklysti kalbant. Jų laikydamasis ir eidamas nagrinėti bylų pasirengęs, nepristigdamas žodžių, tokiu medžiagos paruošimu ir išlavinta iškalba jau tuo metu užėmė reikšmingą vietą tarp oratorių.

264. Mokytas kaip niekas kitas buvo ir mano pusbrolis Gajus Vizelijus Varonas*, Sicinijaus bendraamžis. Po kurulinio edilo pareigų mirė būdamas prisiekusiųjų teismo pirmininku*. Pripažįstu, kad jo atveju mano ir žmonių nuomonė išsiskyrė, mat jį tauta nepakankamai mėgo. Jo kalba buvo veržli ir todėl neaiški – nors ir labai tiksli, negana to, smarki ir dėl greitumo nesuprantama, tačiau negalėčiau čia pat įvardyti kito žmogaus, gebėjusio taip vykusiai parinkti žodžius ir turinčio gausesnę posakių atsargą. Negana to, jis tobulai išmanė literatūrą ir iš savo tėvo Akuleono buvo gavęs civilinės teisės žinių.

265. Likusieji – jau mirę – yra Lucijus Torkvatas*, kurį tu greičiau pavadintum ne retoriumi, nors jam nestigo iškalbos, bet, kaip sako graikai, *politikos**. Jis buvo plačiai susipažinęs su literatūra, tačiau ne su ta visiems prieinama, bet su rimtesne ir sunkiau suprantama, pasižymėjo dieviška atmintimi, didžiausiu kalbos rimtumu ir tikslumu, maža to, visa tai puošė gyvenimo orumas ir dora. Be galo džiugino mane ir Triarijaus* iškalba, būdinga išsilavinusiam senoliui – nepaisant jo tuometinio amžiaus. Koks rimtumas veide! Koks žodžių svoris! Kaip apgalvota viskas, kas plaukė iš jo lūpų!

266. Tada Brutus, sujaudintas Torkvato ir Triarijaus paminėjimo (mat abu juos labai vertino), tarė:

– Galvodamas apie šiuodu vyrus, sielojuosi, kad tavo nuolatinės pastangos dėl taikos nuėjo perniek – ką jau kalbėti apie kitas nesuskaičiuojamas nelaimes! Mat respublika nebūtų praradusi nei šitų puikių vyrų, nei daugybės kitų iškilių piliečių.

– Nekalbėkime apie juos, Brutai, idant neaitrintume sielvarto. Mat nors praėjusių laikų prisiminimas skausmingas, dar skausmingesnė

itaque omittamus lugere et tantum quid quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, praedicemus.

LXXVII. 267. Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum praesertim non esset orator, et egit multa constanter; Appius Claudius socer tuus, conlega et familiaris meus: hic iam et satis studiosus et valde cum doctus tum etiam exercitatus orator et cum auguralis tum omnis publici iuris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum libertate dicebat.

268. Duo praeterea Lentuli consulares, quorum Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis, quicquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque omni dignitate obtineret.

L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem; vox canora, verba non¹ horrida sane, ut² plena esset animi et terroris oratio³; quaereres in iudiciis fortasse melius, in re publica quod erat esse iudicares satis.

269. Ne T. quidem Postumius contemnendus in dicendo; de re publica vero non minus vehemens orator quam bellator fuit, effrenatus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque instituta cognoverat.“

Hoc loco Atticus: „Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ii quos iam diu conligis viverent. omnis enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium praeterisse videre.“

¹ *secl. Barwick.*

² *secl. Schütz.*

³ *locum vel lacunosum vel corruptum cens. Hendrickson.*

baimė dėl ateities. Tad šalin liūdesį ir pagarsinkime, kaip kiekvienas jų gebėjo kalbėti – juk toks mūsų tikslas.

LXXVII. 267. Tarp žuvusiųjų tame pačiame kare* buvo ir Markas Bibulas*, kuris dažnai bei kruopščiai rašė* – juoba kad nebuvo tikras oratorius – be to, ryžtingai narpliojo gausybę bylų. Taip pat Apijus Klaudijus*, tavo uošvis, mano kolega* ir draugas* – jis buvo itin darbštus, labai mokytas ir prityręs oratorius, geras ne tik augurų, bet ir visos viešosios teisės bei mūsų senovės žinovas. Ir Lucijus Domicijus* – nors ir neturėjo teorinio pasirengimo, vis dėlto kalbėjo švaria lotynų kalba ir visiškai nevaržomai.

268. Paskui abu Lentulai, buvę konsulai: vienas jų, Publijus* – keršytojas už man padarytas skriaudas ir mano atšaukimo iš tremties šalininkas, – kad ir kokiais gabumais pasižymėjo, kad ir kokie dideli jie buvo, visus juos turėjo dėl išsilavinimo, o įgimtų trūko. Tačiau jo protas buvo toks nuostabus, o siela tokia didi, kad visus pagarbos ženklus, priklausiusius iškiliems vyrams, drąsiai savinosi ir gynė su didžiu orumu. O Lucijus Lentulas* buvo tikrai ryžtingas oratorius – jei apskritai jį būtų galima vadinti oratorium, – tačiau mąstymo darbo nepakėlė. Pasižymėjo maloniu balsu, ne pernelyg šiurkščia tartimi, jo veržlumo pilna kalba kėlė išgastį*. Darbui teisme gal būtum ieškojęs ko nors geresnio, tačiau valstybės reikalams tvarkyti jo gabumus būtum palaikęs pakankamai.

269. Kaip oratorius paniekos tikrai vertas nebuvo Titas Postumijus*. Tačiau valstybės reikaluose buvo ne mažiau ryžtingas oratorius nei karys, nesuvaldomas ir pernelyg karštas, vis dėlto geras viešosios teisės įstatymų ir nutarimų žinovas.

Čia įsiterpė Atikas:

– Sakyčiau, nori įsiteikti – jei, kaip sakei, tie, kuriuos tu jau ilgai renki krūvon, būtų gyvi. Mat tu pamini kiekvieną, kuris kada nors išdrįso viešai atsistoti ir kalbėti, – manau, kad per neapsižiūrėjimą praleidai Marką Servilijų*.

LXXVIII. 270. „Non, inquam, ego istuc ignoro, Pomponi, multos fuisse, qui verbum numquam in publico fecissent, cum melius aliquanto possent quam isti oratores, quos colligo, dicere; sed his commemorandis etiam illud adsequor, ut intellegatis primum ex omni numero quam non multi ausi sint dicere, deinde ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. 271. Itaque ne hos quidem equites Romanos amicos nostros, qui nuper mortui sunt, (omittam,) P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium, in quo et compositum dicendi genus et acre et expeditum fuit; T. Accium Pisaurensis, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio, qui et accurate dicebat et satis copiose, eratque praeterea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae velutibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis causarum generibus argumenta traduntur.

272. Studio autem neminem nec industria maiore cognovi – quamquam ne ingenio quidem qui praestiterit facile dixerim C. Pisoni, genero meo. nullum tempus illi umquam vacabat aut a forensi dictione aut a commentatione domestica aut a scribendo aut a cogitando. itaque tantos processus efficiebat ut evolare, non excurrere videretur; eratque verborum et dilectus elegans et apta et quasi rotunda constructio; cumque argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad probandum tum concinnae acutaeque sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. vereor ne amore videar plura quam fuerint in illo dicere; quod non ita est: alia enim de illo maiora dici possunt. nam nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quemquam eiusdem aetatis cum illo conferendum puto.

LXXIX. 273. Nec vero M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque eius in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu auctoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra

LXXVIII. 270. – Gera žinau, – tariau, – Pomponijau, kad buvo daug tokių, kurie viešai nepratarė nė žodžio, nors galėjo kalbėti daug geriau už šituos mano vardijamus oratorius. Tačiau juos minėdamas siekiu jums parodyti, pirma, kiek nedaug iš visos daugybės išdrįso viešai kalbėti, antra, kad iš tų išdrįsusiųjų tik nedaugelis buvo verti pagyrų. 271. Todėl tikrai nepraleisiu šių romėnų raitelių, savo neseniai mirusių draugų: Publijaus Kominijaus* iš Spoleto, nuo kurio kaltinimų gyniau Gajų Kornelijų* ir kuris pasižymėjo glaustu, smarkiu ir sklandžiu kalbėjimo stiliumi; Tito Akcijaus iš Pizaurų*, į kurio kaltinimus atsakiau kalba už Aulą Kluencijų*. Jis ir tiksliai, ir gana turtingai kalbėjo, be to, buvo perėmęs Hermagoro taisyklės (nors ir neduodamos per daug iškalbos puošmenų, jos vis dėlto teikia atskiroms bylų rūšims paruoštų ir pritaikytų įrodymų* – taip, kaip lengviesiems pėstininkams skirtų iečių su diržais*).

272. O uolesnio ir darbštesnio už savo žentą Gajų Pizoną* nepažinojau nė vieno, nors negalėčiau lengvai įvardyti ir tokio, kuris būtų jį pranokęs talentu. Nebuvo nė akimirkos, kad jis nesakytų kalbos forume, nerengtų jos namie, nerašytų arba apie ją negalvotų. Jo pažanga buvo tokia didelė, kad atrodė skrendąs, o ne bėgąs – žodžių pasirinkimas tikslus, jų jungimas tinkamas ir, taip sakant, apskritas*, sugalvodavo daug ir įtikinamų įrodymų, taip pat taiklių ir įžvalgių posakių, jo laikysena ir kūno judesiai iš prigimties buvo tokie grakštūs, kad atrodė bekylą iš meno ir mokslo, nors taip nebuvo. Bijau, kad nepasirodyčiau iš susižavėjimo vardijęs jam daugiau dorybių, nei kad turėjo. Taip nėra, nes jam būtų galima priskirti daug didesnių: nei santūrumu, nei atsidavimu*, nei jokia kita dorybe nė vienas iš tos kartos, mano manymu, negalėtų su juo lygintis.

LXXIX. 273. Manau, nereikia praleisti ir Marko Celijaus*, kad ir kokia pabaigoje buvo jo padėtis ir pažiūros*. Kol vadovavosi mano patarimais, buvo toks tribūnas, kad niekas kitas su didesne tvirtybe

civium perditorum popularem turbulentamque dementia a senatu et a bonorum causa steterit constantius. quam¹ eius actionem multum tamen et splendida et grandis et eadem in primis faceta et perurbana commendabat oratio. graves eius contiones aliquot fuerunt, acres accusationes tres eaeque omnes ex rei publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa erant in eo meliora quae dixi, non contemnendae tamen saneque tolerabiles. hic cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam eos imitari coepit quos ipse perverterat.

274. Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit: ita reconditas exquisitasque sententias mollis et perlucens vestiebat oratio. nihil tam tenerum quam illius comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aequae in potestate fuerit: quae primum ita pura erat ut nihil liquidius, ita libere fluebat ut nusquam adhaeresceret; nullum nisi loco positum et tamquam in vermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum videres; nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut [in] longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non inruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceret; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. 275. Erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci *schemata*, quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. ‘qua de re agitur’ autem illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur formulis, id ubi esset videbat. LXXX. 276. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum et sanum genus. quod si est optimum

¹ antiquam *Stangl*; antiquam eius dictionem *Martha*; quamvis miram eius actionem *Busche*.

negynė senato ir dorųjų reikalo nuo maištingos netikusių piliečių minios beprotybės. Tą jo kalbos atlikimo būdą* atsverė nuostabus ir didingas, tačiau pirmiausia šmaikštus ir nepaprastai sąmojingas stilius. Buvo kėlios reikšmingos jo kalbos tautos susirinkime*, trys negailestingos kaltinamosios kalbos*, kurių visų jis ėmėsi siekdamas politinių tikslų. Jo ginamosios kalbos* (nors tai, ką minėjau, jame pasireiškė stipriau) nėra vertos paniekos – dargi labai pakenčiamos. Su didžiausiu dorųjų piliečių pritarimu tapęs kuruliniu edilu, po mano pasitraukimo iš Romos* jis nežinau, koku būdu išsižadėjo savęs paties ir parpuolė, ėmęs mėgdžioti tuos, kuriuos pats buvo nuvertęs*.

274. Bet tarkime keletą žodžių apie Marką Kalidijų*, kuris nebuvo vienas iš daugelio, greičiau tarp daugelio vienintelis – taip labai, kad prie jo neįprastų ir įmantrių minčių tarsi drabužis derėjo* sklandus ir aiškus stilius. Nebuvo nieko švelnesnio už jo žodžių sąrangą, nieko lankstesnio, nieko, kas labiau paklustų jo valiai – šia prasme jam nebuvo lygių. Jo stilius, pirma, buvo toks skaidrus, kad nebuvo už jį tyresnio, jis tekėjo taip nevaržomai, kad niekas jo negalėjo sulaikyti. Kiekvienas žodis buvo savo vietoje – įstatytas, kaip sako Lucilijus, tarsi akmenėlis mozaikoje*. Iš tiesų nebuvo jokio šiurkštaus ar neįprasto, ar nuvalkioto, ar perdėto žodžio; rinkosi ne tiesioginės, bet perkeltinės reikšmės žodžius – bet taip, kad būtum sakęs juos ne įsiveržus į svetimą vietą, bet įsikūrus savojoje. Vėlgį žodžiai nebuvo laisvi ir palaidi, bet suveržti ritmais*, atbaigtais ne akivaizdžiu ir visuomet tuo pačiu būdu, bet skirtingai ir nepastebimai. 275. Pasitelkdavo ir žodžių bei minčių šviesulių, graikų vadinamų *schēmata**, kuriais jo kalba buvo ištisai nusagstyta tarsi papuošalais. Be to, jis permatė, kaip sakoma teisininkų formulėse*, pačią esmę*. LXXX. 276. Pridėk dar itin iškalbiai pateiktus įrodymus, laisvą atlikimą ir visą švelnų bei nuosaikų stilių. Ir jei maloniai kalbėti – geriausia, ką gali oratorius, tada sakytum, kad nereikia ieškoti nieko geresnio už Kalidijų. Bet

suaviter dicere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes. sed cum a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret, duo summe tenuit, ut et rem inlustraret disserendo et animos eorum qui audirent devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos quorum altior oratio actioque esset ardentior furere et bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus sive quod non consuisset sive quod non posset. hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, afuit; si opus erat, defuit.

277. Quin etiam memini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprensum seseque chirographa testificationes indicia quaestiones manifestam rem deferre diceret deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, cum essem argumentatus quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. 278. ‘Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praesertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum neglegeres? ubi dolor, ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet? nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla suppositio. itaque tantum afuit ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.’ sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen usi sumus.“

šiek tiek anksčiau sakiau, kad yra, regis, trys tikslai, kurių turi siekti oratorius – pamokyti, pradžiuginti, sujaudinti; labai gerai mokėdamas du iš tų dalykų – vaizdingai išdėstyti dalyką ir prikaustyti klausytojų sielas maloniais žodžiais, – jis stokojo to trečiojo, kuris, kaip sakėme, labiausiai vertinamas – sujaudinti ir uždegti sielas. Jis nerodė jokios jėgos ir kovingumo – ar dėl sąmoningo pasirinkimo, laikydamas tuos, kurių stilius buvo iškilnesnis, o atlikimas aistringesnis, pasiutėliais ir bepročiais, ar dėl to, jog iš prigimties nebuvo tam sutvertas, ar dėl įpročio nebuvimo, ar dėl nesugebėjimo. Tik šios vienos savybės jis neturėjo: jei laikysime ją nenaudinga, tai stoka, o jei reikalinga – yda.

277. Prisimenu, kaip savo kalboje jis iškėlė kaltinimą Kvintui Galijui*, kad šis uždavęs jam nuodų, sakė tai išaiškinęs ir galįs pateikti ranka rašytus įrodymus*, liudytojų parodymus*, atsitiktinius liudijimus*, prievarta išgautus prisipažinimus* – apskritai abejonių nekeliantį reikalą; tą nusikaltimą jis aptarė tiksliai ir kruopščiai. Atsakydamas aš pirmiau atrėmiau jo kaltinimus, kiek leido bylos medžiaga, ir kaip svarbiausią įrodymą pateikiau kaip tik tai, kad jis, nors tvirtino sužinojęs apie pavojų savo gyvybei ir neabejotinai gavęs ir rankose laikęs įrodymus apie jam gresiančią mirtį, bylą pristatęs taip nerūpestingai, taip ramiai, taip abejingai. 278. „Ar tu, Markai Kalidijau, šitaip pristatytum bylą, jeigu ji nebūtų tavo vaizduotės vaisius, ypač žinant, kad šiąja savo iškalba nuo pavojų su didžiausiu užsidegimu esi pratęs ginti su tavimi nesusijusius žmones? Ar į tau kilusį pavojų žiūrėtum pro pirštus? Kur tavo pyktis? Kur sielos įkarštis, net ir neiškalbiuosius paprastai priverčiantis prabilti ir piktintis? Nė menkiausio nerimo nei sieloje, nei kūne, jokio pliaukštelėjimo į kaktą ar šlaunį, dargi jokio – mažiausia, ko galima tikėtis – treptelėjimo koja.“ Taigi jam taip stigo sugebėjimo uždegti mūsų sielas, kad ten vos neužmigau. Šitaip pasinaudojau geriausio oratoriaus – nežinau, nuosaikumu ar trūkumu* – kaltinimui paneigti.

279. Tum Brutus: „Atque dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit an vitium? quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium et quocumque res postulet modo flectere, qui hac virtute caruerit, id ei quod maximum fuerit defuisse?“

LXXXI. „Sit sane ita, inquam; sed redeamus ad eum, qui iam unus restat, Hortensium; tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus. quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adolescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti.“

280. „C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium Calvum arbitror dicere.“

„Recte, inquam, arbitraris; quorum quidem alter [quod verisimile dixisset] ita facile soluteque verbisolvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. atque hic parum a magistris institutus naturam habuit admirabilem ad dicendum; industriam non sum expertus, studium certe fuit. qui si me audire voluisset, ut coeperat, honores quam opes consequi maluisset.“

„Quidnam est, inquit, istuc? et quem ad modum distinguis?“

281. „Hoc modo, inquam: cum honos sit praemium virtutis iudicio studioque civium delatum ad aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est, is mihi et honestus et honoratus videtur. qui autem occasione aliqua etiam invitis suis civibus nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. quae si ille audire voluisset, maxima cum gratia et gloria ad summam amplitudinem pervenisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores viri. quae quidem etiam cum P. Crasso M. f., (cum) initio aetatis ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me arbitror, cum eum vehementer hortarer, ut eam

279. Tuomet Brutus tarė:

– Ir mes abejojame, ar tai buvo nuosaikumas ar trūkumas? Juk kas galėtų paneigti, kad jei iš visų oratoriaus privalumų pats svarbiausias yra gebėjimas uždegti sielas ir palenkti jas ten, kur reikalauja byla, neturintis šio privalumo stokoja svarbiausio dalyko?

LXXXI. – Tikrai taip būtų, – tariau aš. – Bet grįžkime prie vienintelio likusio žmogaus – Hortenzijaus*. Vėliau trumpai pakalbėsiu apie save patį, nes būtent to reikalauji, Brutai. Nors paminėjimo nusipelno, kaip aš bent manau, du jaunuoliai, kurie būtų pasiekę didžią oratorių šlovę, jei būtų ilgiau gyvenę.

280. – Man atrodo, – tarė Brutus, – kalbi apie Gajų Kurijoną* ir Gajų Licinijų Kalvą*.

– Teisingai galvoji, – atsakiau. – Būtent vienas iš jų žodžiais taip lengvai ir laisvai reiškė savo kartais tikrai įžvalgas, dargi neabejotinai turiningas mintis, kad nebūtų galima rasti nieko puošnesnio, nieko sklandesnio. Ir netgi menkai mokytojų lavintas, jis turėjo iškalbai tin-kančią nuostabią prigimtį. Negaliu pasakyti, kaip sunkiai jis dirbo*, tačiau tikrai rodė užsidegimą. Jeigu būtų norėjęs manęs klausytis, kaip kad buvo ėmęs daryti, būtų labiau norėjęs siekti garbingų pareigų nei galios*.

– Ką turi galvoje, – paklausė jis, – ir kaip tuodu dalykus atskirti?

281. – Štai kaip, – atsakiau. – Kadangi garbingos pareigos yra atlygis, piliečių sprendimu ir sutarimu paskirtas kam nors už dorybę, tas, kuris jas įgijo balsavimu išreikštu sprendimu, yra, mano manymu, vertas pagarbos ir pagerbtas*. Tačiau tą, kuris kokiomis nors aplinkybėmis, piliečiams nepritariant, gavo valdžią*, kaip kad Kurijonas norėjo*, šitą laikau gavus garbingą vardą, bet ne garbę. Jeigu jis būtų norėjęs išgirsti šituos žodžius, su didžiausiu pritarimu ir šlove būtų pasiekęs aukščiausią garbę, užlipdamas pareigybių pakopomis, kaip jo tėvas tai buvo padaręs, kaip kiti labiau pagarsėję vyrai. Tokias kalbas, man regis, dažnai varinėjau ir su Publijumi Krasu*, Marko sūnumi, kuomet dar visai

laudis viam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent.

282. Erat enim cum institutus optime tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et orationis non inelegans copia; praeterea sine arrogantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus. sed hunc quoque absorbit aestus quidam insolitae adulescentibus gloriae; qui quia navarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat, cui muneri mos maiorum aetatem certam, sortem incertam reliquit. ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dissimillimus.

LXXXII. 283. Sed ad Calvum – is enim nobis erat propositus – revertamur; qui orator fuit cum litteris eruditior quam Curio tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius adferebat genus; quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans metuensque, ne vitiosum conligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. itaque eius oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat inlustris, multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.“

284. Tum Brutus: „Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas quam ille de industria consequabatur.“

„Dicebat, inquam, ita; sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. nam si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem. insulsiatatem enim et insolentiam tamquam insaniam quandam orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. haec omnium debet oratorum eadem esse sententia.

jaunas siekė mano draugystės, primygtinai ragindamas jį eiti tuo tiesiausiu keliu į šlovę, kurį pramintą jam paliko jo protėviai.

282. Iš tiesų jis buvo ne tik puikiai išauklėtas, bet ir gavęs tobulą ir visapusišką išsilavinimą, pasižymėjo ir gana aštriu protu, ir skoninga bei turtinga kalba, be to, atrodė rimtas, bet ne išpuikęs, kuklus, bet ne vangus. Tačiau kažin koks jaunuoliams neįprastas garbės troškimas įtraukė ir jį: būdamas karys ir tarnaudamas karvedžiui, jis užsigėidė tuoju pats tapti karvedžiu* – pareigų, kurioms mūsų protėvių papročiai numatė tam tikrą amžių, bet neaiškius burtus*. Taigi norėdamas būti panašus į Kirą ir Aleksandrą*, greitai užbaigusius savo kelią, dėl savo sunkios nedalios pasirodė esąs visiškai nepanašus ne tik į Lucijų Krasą*, bet ir daugybę savo šeimos narių.

LXXXII. 283. Bet sugrįžkime prie Kalvo, nes pasiūlėme kalbėti apie jį. Jis buvo oratorius, geriau už Kurijoną išmanantis literatūrą, be to, atstovavo iškaltos stiliui, kuris buvo tikslesnis ir prašmatnesnis. Ir nors juo naudojosi su išmanymu ir skoningai, vis dėlto perdėm save kritikuodamas ir save patį stebėdamas, taip pat bijodamas suklysti, jis prarado savo tikrąją jėgą*. Taigi nors mokslinčiams ir atidiems klausytojams jo iškaltos, nusilpusi dėl perdėto skrupulingumo, atrodė puiki, tačiau minia ir forumas, kuriems iškaltos yra iš prigimties skirta, ją ėdė be druskos.

284. Tuomet Brutus tarė:

– Mūsų bičiulis Kalvas norėjo būti vadinamas atikišku oratoriumi* – iš čia tas stiliaus sausumas, kurio jis sąmoningai siekė.

– Jis taip sakė, – tariau. – Tačiau ir pats klydo, ir kitus klaidino. Mat jei kas nors mano, kad atikiškai kalba tie, kurių stilius nėra nei neprideramas, nei nemalonus, nei įkyrus, tas žmogus yra visiškai teisingas pripažindamas atikistų. Mat to, kas neskoninga ir keista, jis nekenčia tarsi kažin kokios iškaltos beprotybės, o sveikumą ir taisyklumą giria kaip oratoriaus sąžiningumo ir kuklumo ženklą. Dėl to turi sutikti

285. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte dumtaxat; sed quia sunt in Atticis (aliis) alia meliora, videat ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. ‘Atticos,’ inquit, ‘volo imitari.’ quos? nec enim est unum genus. nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias, quam idem et Hyperides, quam horum omnium Aeschines? quem igitur imitaris? si aliquem: ceteri ergo Attice non dicebant? si omnis: qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? in quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. at est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit.

286. LXXXIII. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen; quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis, cum cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot et earum rerum historiam, quae erant Athenis ipsius aetate gestae, non tam hist’Demosthenem igitur imitemur.’ orico quam oratorio genere perscripsit. at Charisi vult Hegesias esse similis, isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se paene agrestes putet.

287. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? ‘Atticorum similes esse volumus.’ optime; suntne igitur hi Attici oratores? ‘quis negare potest? hos imitamur.’ quo modo, qui sunt et inter se dissimiles et aliorum? ‘Thucydidem’ inquit ‘imitamur.’ optime, si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit; hoc forense concertatorium iudiciale non tractavit genus. orationes autem, quas interposuit – multae enim sunt – eas ego laudare soleo; imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim. ut si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo ut

visi oratoriai. 285. Bet jeigu skurdumą, sausumą ir neturtingumą (su sąlyga, kad jis būtų nušlifluotas, dailus, skoningas) priskiria atikiniam kalbėjimo stiliui, iš dalies yra teisus. Tačiau kadangi vieni atikistai yra geresni vienoje srityje, kiti – kitoje, tegul atkreipia dėmesį ir į Atikos oratorių skirtingumą, ir į jų nepanašumus, ir į jėgą, ir į įvairovę*. Kas nors sako: „Noriu mėgdžioti atikistus“. Kuriuos? Mat jie nėra vienodi. Nes kas skiriasi labiau nei Demostenas ir Lisijas? Nei jiedu ir Hipereidas? Nei visi jie ir Aischinas? Jei kurį nors vieną nori mėgdžioti, ar kiti nekalbėjo atikiškai? Jei visus, tada kaip gali tai daryti – juk jie patys tokie skirtingi? Šioje vietoje ir klausiu: ar Demetrijas Falerietis* kalbėjo atikiškai? Bent jau man jo kalbose justai pačių Atėnų kvapas. Bet jis, jei galiu taip sakyti, yra spalvingesnis* už Hipereidą, už Lisiją. Jis taip kalbėjo, matyt, iš prigimties ar savo noru.

LXXXIII. 286. Kaip tik tuo metu gyveno du labai skirtingi oratoriai, bet, šiaip ar taip, atikistai. Vienas jų, Charisijas*, daugybę kalbų, kurias rašė kitiems, atrodė norįs pamėgdžioti Lisiją; savo ruožtu Democharas*, Demostenos sesers sūnus, ir keletą kalbų parašė, ir savo meto Atėnų įvykius ne tiek istoriko, kiek oratoriaus stiliumi aprašė. O Hegesijas* nori būti panašus į Charisiją ir laiko save tokiu atikišku, kad tikrieji Atikos oratoriai palyginti su juo esą kone kaimiečiai.

287. Bet ar galėtų būti kas nors taip sulaužyta, taip susmulkinta, taip, nepaisant pačios dermės, kurią vis dėlto jis pasiekia, vaikiška? Mūsų tikslas būti panašiems į atikistus? Puiku. Ar šitie yra Atikos oratoriai? Kas gali paneigti? Juos mes mėgdžiojame. Bet kaip tai padaryti, jeigu jie ir tapusavyje, ir nuo kitų skiriasi? „Mes sekame Tukididu“, – sako jie. Puiku, jei svarstote rašyti istoriją, o ne kalbas teisme sakyti. Juk Tukididas tikroviškai ir net pakylėtai pasakojo karo žygius, bet neturėjo nieko bendra su forumo, ginčų, teismų iškalba. O tas kalbas, kurias įterpė į pasakojimą*, – jų ištis daug, – jas aš nuolat giriu, bet kad ir norėdamas negalėčiau jų pamėgdžioti, o tikriausiai

proximis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere ut Opimium aut Anicium consulem quaerat. ‘atqui hae notae sunt optumae’: credo; sed nimia vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem nec est iam sane tolerabilis; 288. num igitur, qui hoc sentiat, si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? minime; sed quandam sequatur aetatem. sic ego istis censuerim et novam istam quasi de musto ac lacu fervidam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thucydidi nimis veterem tamquam Anicianam notam persequendam. ipse enim Thucydides, si posterius fuisset, multo maturior fuisset et mitior.

LXXXIV. 289. ‘Demosthenem igitur imitemur.’ o di boni! quid, quaeso, nos aliud agimus aut quid aliud optamus? at non adsequimur. isti enim videlicet Attici nostri quod volunt adsequuntur. ne illud quidem intellegunt, non modo ita memoriae proditum esse sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia fierent. at cum isti Attici dicunt, non modo a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. quare si anguste et exiliter dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad stantem iudicem dicant: subsellia grandiore et plenior vocem desiderant.

290. Volo hoc oratori contingat, ut cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribe sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus; cum surgat is qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae adsensiones, multae admirationes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui haec procul videat, etiam si quid agatur nesciat, at placere tamen et in scaena esse Roscium intellegat. haec cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de Hyperide, ut

ir galėdamas nenorėčiau. Lygiai taip pat jei kas nors mėgautųsi Falerno vynu*, bet nenorėtų jo visai jauno, iš pastarųjų konsulų metais surinkto derliaus, nei vėlgi tokio seno, kad siektų konsulų Opimijaus ar Anicijaus laikus*. „Betgi šitų metų derlius* pats geriausias!“ Tikiu. Bet pernelyg senas vynas neturi to mūsų ieškomo švelnumo ir iš tikrųjų nebėra tinkamas gerti. 288. Taigi ar taip galvojantis žmogus, norėdamas atsigerti, manytų, kad reikia semti iš statinės*? Tikrai ne! Jis ieškotų tam tikro amžiaus vyno. Taip aš jiems patarčiau: reikia ir vengti šito naujo, taip sakant, nebrandaus, kubile putojančio stiliaus, ir neieškoti to nuostabaus, bet pernelyg pasenusio Tukidido stiliaus, tarsi Anicijaus derliaus. Mat net ir pats Tukididas, jeigu būtų gyvenęs vėliau, būtų buvęs kur kas brandesnis ir švelnesnis.

LXXXIV. 289. „Tad pamėgdžiokime Demosteną!“ Dievai gerieji! Ką, klausiu, kita mes darome ir ko kito mes norime? Tačiau mums nepavyksta. O štai mūsų atikistams, žinoma, pavyksta pasiekti, ko nori. Jie net nesupranta to, kas išliko įamžinta atmintyje, o ir būti kitaip negalėjo. Kai Demostenas ruošdavosi kalbėti, žmonės plūsdavo iš visos Graikijos jo pasiklausyti. O kai kalba mūsiškiai atikistai, juos apleidžia ne tik klausytojai – tai jau savaime liūdna, – bet ir šalininkai*. Todėl jei kalbėti glaustai ir trumpai yra atikistų skiriamasis ženklas, tegul būna jie atikistai. Bet teateina į susirinkimą*, tekalba priešais vienintelį stovintį teisėją! Sėdintiems prisiekusiųjų suoluose* reikia stipresnio ir sodresnio balso.

290. Noriu, kad oratorių lydėtų tokia sėkmė: tegul, vos išgirdus jį kalbėsiant, teismo suoluose nelieka laisvos vietos, tegul teisėjo tribunolas būna pilnas, tegul raštininkai paslaugiai paskiria ir užleidžia vietas, tegul susirenka minia klausytojų, tegul teisėjas būna susikaupęs ir uoliai seka bylą; tegul minia, pakilus kalbėtojui, duoda ženklą tylėti, vėliau – nesyk pritaria, be perstojo gėrasi. Jam panorėjus kyla juokas, panorėjus verksmas, taigi stebintieji iš tolo – net jei nežinotų,

de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. 291. Sin autem acutum, prudens et idem sincerum et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant. est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus. ita fiet, ut non omnes qui Attice idem bene, sed ut omnes qui bene idem etiam Attice dicant. sed redeamus rursus ad Hortensium.“

LXXXV. 292. „Sane quidem, inquit Brutus; quamquam ista mihi tua fuit periucunda a proposita oratione digressio.“

Tum Atticus: „Aliquotiens sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. nunc quoniam iam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio.“

„Tu vero, inquam, Tite.“

Tum ille: „Ego, inquit, ironiam illam quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschinis libris utitur, facetam et elegantem puto. est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahare, eis tribuere inludentem, qui eam sibi adrogant: ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram Hippiam Prodicum Gorgiam ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. decet hoc nescio quo modo illum, nec Epicuro, qui id reprehendit, adsentior. sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset exponeres, vide quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio.“

293. „Quorsus, inquam, istuc? non enim intellego.“

kas nagrinėjama, – visgi suprastų, kad jam sekasi ir ant scenos stovi tūlas Roscijus*. Žinok, kad tas, kuriam šitai pavyksta, kalba atikiškai, kaip girdime apie Periklį, apie Hipereidą, apie Aischiną, o labiausiai apie patį – Demosteną. 291. Bet jeigu jie giria įžvalgų, protingą, taip pat nesugadintą, gryną* ir sausą iškaltos stilių ir nesinaudoja jokiais išpūdingesniais papuošimais, norėdami parodyti, kad šis stilius išskirtinai būdingas atikistams, tuomet jų pagyros pagrįstos. Nes tokiam plačiam ir įvairiapusiam mene esama vietos ir tokiam smulkmeniškam tikslumui. Taigi išvada bus tokia: ne visi bylojantys atikiškai kalba gerai, bet visi kalbantys gerai byloja taip pat ir atikiškai. Tačiau grįžkime atgalios prie Hortenzijaus.

LXXXV. 292. – Taip, išties, – tarė Brutus. – Nors man šis tavo nukrypimas nuo temos buvo labai malonus.

Tuomet Atikas tarė:

– Keletą kartų mėginau įsiterpti, bet nenorėjau trukdyti. Dabar – mat tavo kalba, regis, prie pabaigos – pasakysiu, ką galvoju.

– Nagi, sakyk, – paraginau, – Titai.

Jis į tai atsakė:

– Aš tą Sokratui priskiriamą ironiją, kurią jis žarsto Platono, Ksenofonto ir Aischino knygose*, laikau puikiu ir skoningu dalyku. Mat anaip tol ne kvailam ir tuo pat metu sąmojingam žmogus būdinga, svarstant apie išmintį, ją sau pačiam užginti ir dėl pajuokos priskirti tiems, kurie ją savinasi. Taip pas Platoną Sokratas girdamas iki dangaus iškelia Protagorą, Hipiją, Prodiką, Gorgiją, kitus, tačiau save vaizduoja kaip nieko nežinantį ir netašytą neišmanėlį. Nežinau kaip, bet šitai pritinka jo būdai – ir nesutinku su Epikūru*, kuris jį dėl to peikia. Tačiau istoriniame pasakojime, kurį tu dėstai visame šiame pokalbyje, parodydamas, koks buvo kiekvienas oratorius, žiūrėk, kad ironija nesulauktų papeikimo, lygiai kaip duodant parodymus teisme*.

„Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores ut imperitos posses in errorem inducere. equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mercule hominem vel potius summum et singularem virum! nemo dicet secus; sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. bella ironia, si iocemur; sin adseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam si testimonium diceremus. 294. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probo; orationes autem eius ut illis temporibus valde laudo; significant enim formam quandam ingeni, sed admodum impolitam et plane rudem. Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceret et Catonem cum Philisto et Thucydide compararet, Brutone te id censebas an mihi probaturum? quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum nondum suspicantem quale esset copiose et ornate dicere.

LXXXVI. 295. Galbam laudas. si ut illius aetatis principem, adsentior – sic enim accepimus; sin ut oratorem, cedo quaeso orationes – sunt enim – et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. probas Lepidi orationes. paulum hic tibi adsentior, modo ita laudes ut antiquas; quod item de Africano, de Laelio, cuius tu oratione negas fieri quicquam posse dulcius, addis etiam nescio quid augustius. nomine nos capis summi viri vitaeque elegantissimae verissimis laudibus. remove haec: ne ista dulcis oratio ita sit abiecta ut eam aspicere nemo velit.

296. Carbonem in summis oratoribus habitum scio; sed cum in ceteris rebus tum in dicendo semper, quo iam nihil est melius, id

293. – Kur link suki? – paklausiau. – Ne visai suprantu.

– Štai kur, – atsakė jis. – Tu, visų pirma, taip išgyrei kai kuriuos oratorius, kad galėjai suklaidinti nepatyrusius. Tiesą sakant, kartais vos galėjau sulaikyti juoką, kaip antai tuomet, kai su atėniečiu Lisiju palyginai mūsų Katoną, didį, prisiekiu, žmogų, arba greičiau vienintelį ir nepakartojamą, – kas galės paneigti? Bet oratorių ir dargi panašų į Lisiją, už kurio kalbą nėra nieko dailesnio?! Graži ironija, jeigu juokautume. Bet jeigu rimtai, žiūrėk, ar nereikėtų mums būti tokiems sąžiningiems kaip duodant parodymus. 294. Mat tavąjį Katoną vertinu kaip pilietį, kaip senatorių, kaip karvedį, pagaliau kaip nuovokų ir pareigingą žmogų, išsiskiriantį kiekviena dorybe. Jo kalbas – kaip tiems laikams – stipriai giriu. Jos liudija kažkokius talento, net jei dar nenudailinto ir visai neišdirbto, metmenis*. Bet kai sakei, kad jo „Pradžios“ kimšte prikimštos įvairiausių iškalbos meno dorybių, ir kai Katoną palyginai su Filistu ir Tukididu*, nejaugi manei, kad įtikinsi tuo mane ir Brutą? Mat tiems, kurių niekas net iš graikų negali pakartoti, tu prilygini žmogų iš Tuskulo*, neturintį nė menkiausio supratimo, ką reiškia kalbėti žodingai ir puošniai.

LXXXVI. 295. Giri Galbą? Jei kaip geriausią savo kartos kalbėtoją, neprieštarauju – taip apie jį kalbama; jei kaip oratorių, duok šen, prašau, jo kalbas – mat jų esama – ir pasakyk, ar norėtum, kad štai Brutas, kurį tu myli labiau už save, kalbėtų tokiu stiliumi? Giri Lepido* kalbas? Dėl to su tavimi šiek tiek sutinku*, bet tik jei giri dėl jų senoviškumo. Lygiai taip pat dėl Afrikiečio*, dėl Lelijaus, už kurio kalbas, kaip sakai, negali būti nieko žavingesnio pridurdamas: „ir nežinau, kas iškilnesnio“. Tu pagauni mus iškiliausio vyro vardu* ir nuoširdžiausiu jo pavyzdingiausio gyvenimo pripažinimu. Atimk tai, ir šita maloni iškalba liks tokia paprasta, kad niekas nenorės į ją žiūrėti!

296. Kad Karbonas* priskiriamas prie iškiliausių oratorių, aš žinau. Bet kaip ir kitose srityse, taip ir iškalboje visada įprasta girti tai, kas yra

laudari quaecumque est solet. dico idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus ego adsentior. omitto ceteros; venio ad eos in quibus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audivi sine controversia magnos oratores, Crassum et Antonium. de horum laudibus tibi prorsus adsentior, sed tamen non isto modo: ut Polycliti doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magistram fuisse; haec germana ironia est. cur ita sentiam non dicam, ne me tibi adsentari putes.

297. Omitto igitur quae de his ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae modo de Caelio dixeris. hi enim fuerunt certe oratores; quanti autem et quales tu videris. nam illud minus curo, quod congessisti operarios omnes; ut mihi videantur mori voluisse nonnulli, ut a te in oratorum numerum referrentur.“

LXXXVII. Haec cum ille dixisset: „Longi sermonis initium pepulisti, inquam, Attice, remque commovisti nova disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. 298. Volvendi enim sunt libri cum aliorum tum in primis Catonis. intelleges nihil illius liniammentis nisi eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et colorem defuisse. nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem. nec in hoc *eirona* me duxeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim. nam etsi tute melius existimare videris de ea, si quam nunc habemus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis potius imitemur non habebamus. 299. Quod autem plures a nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi, quod intellegi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. quare *eirona* me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existimari velim.“

„Ut voles, inquit Atticus. ego enim non alienum a te putabam quod et in Africano fuisset et in Socrate.“

geriausia, kad ir kiek tai nusipelno pagyrimo. Tą patį sakau apie Grakchus*, nors tu apie juos esi pasakęs žodžių, kuriems pritariu. Kitus praleidžiu. Prieinu prie Kraso ir Antonijaus* – neabejotinai didžių oratorių, kurių iškalba, tavo nuomone, tobula ir kurių aš pats klausiausi. Dėl tavo pagyrų jiems apskritai pritariu, tačiau ne tokiu mastu: kaip Lisipas* apie Polikleito „Ieties nešiką“, taip tu sakai, kad tau palaikomoji kalba už Servilijaus įstatymą* buvo pavyzdys. Bet čia tikrų tikriausia ironija! Nesakysiu, kodėl taip manau, idant manęs nepalaikytum pataikūnu.

297. Taigi praleidžiu, ką apie juos pačius, ką apie Kotą, ką apie Sulpicijų, ką neseniai apie Celijų sakei*. Mat jie iš tiesų buvo oratoriai, o kokios svarbos ir kokio būdo, tu spręsk. Kad surinkai draugėn visus amatininkus, man mažiau rūpi, nors atrodo, kad kai kurie būtų sutikę savo noru mirti, kad tik juos priskirtum prie oratorių*.

LXXXVII. Jam baigus kalbėti, tariau:

– Davei pradžia ilgam pokalbiui, Atikai, ir išjudinai dalyką, vertą naujo aptarimo. 298. Mat reikia vartyti tiek kitų, tiek pirmiausia Katono* knygas. Suprasi*, kad jo linijoms netrūksta nieko, išskyrus tų dažų grožio ir spalvos, kurie dar nebuvo išrasti. Nes apie Kraso kalbėjimo stilių manau taip: jis pats tikriausiai būtų galėjęs rašyti geriau, bet joks kitas žmogus, mano nuomone, ne. Ir nemanyk, kad aš čia *eirōn*, nes pasakiau tą kalbą man buvus pavyzdžiu. Nors tu, atrodo, esi gana geros nuomonės apie mano gabumus, jei bent kiek dabar jų turime, tai savo jaunystėje neturėjome geresnio lotyniško pavyzdžio, kurį galėtume mėgdžioti. 299. O įvardydamas daugelį vardų siekiau, kaip ką tik minėjau*, vieno: norėjau, kad būtų aišku, kiek nedaug žmonių pasirodė verti vardo toje srityje, kurioje visi norėjo išsiskirti. Tad nenorėčiau, kad mane laikytum *eirōn* – net jei Afrikietis* toks buvo, kaip savo istorijoje sako Gajus Fanijus*.

– Kaip pageidauji, – tarė Atikas. – Mat aš nemaniau, kad tau svetima tai, kuo pasižymėjo tiek Afrikietis, tiek Sokratas.

300. Tum Brutus: „De isto postea; sed tu, inquit me intuens, orationes nobis veteres explicabis?“

„Vero, inquam, Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit, quoniam utroque in loco vicini sumus. sed iam ad id, unde digressi sumus, revertamur.

LXXXVIII. 301. Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est. Quamquam inciderat in Cottae et Sulpici aetatem, qui annis decem maiores (erant), eccellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta et nullo referente omnia adversariorum dicta meminisset.

302. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo umquam flagrantius studium viderim. nullum enim patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum. saepissime autem eodem die utrumque faciebat. adtuleratque minime vulgare genus dicendi; duas quidem res quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et conlectiones, memor et quae essent dicta contra quaeque ipse dixisset. 303. Erat in verborum splendore elegans, com positione aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo ingenio tum exercitationibus maximis consecutus. rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quicquam, quod esset in causa aut ad confirmandum aut ad refellendum. vox canora et suavis, motus et gestus etiam plus artis habebat quam erat oratori satis. hoc igitur florente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum venimus.

300. Tuomet Brutus tarė:

– Apie tai – vėliau. Visgi tu, – tarė į mane žiūrėdamas, – mums paaiškinsi senąsias kalbas?

– Neabejok, – tariau, – Brutai, bet kada nors kitą kartą, jei aplinkybės leis, dvare Kumose ar Tuskule, mat ir vienur, ir kitur esame kaimynai. Tačiau jau grįžkime prie tos temos, nuo kurios nukrypome*.

LXXXVIII. 301. Taigi Hortenzijų, kai dar labai jaunas* pradėjo kalbėti forume, greitai imta kviesti svarbesnėms byloms. Ir nors jo veikla sutapo su dešimtmečiu vyresnių Kotos bei Sulpicijaus gyvenimu, kai savo šlovės viršūnėje dar buvo Krasas ir Antonijus, paskui Filipas, galiausiai Julijus, tačiau oratoriaus šlove jis buvo lyginamas su jais pačiais. Pirmiausia, jis pasižymėjo tokia atmintimi*, kokios, manau, nepastebėjau turėjus nė vieno: pavyzdžiui, tai, ką buvo paruošęs, jis be užrašų perteikdavo tais pačiais žodžiais, kuriais buvo sugalvojęs. Šiomis priemonėmis jis taip sėkmingai naudojosi, kad be jokios pagalbos* prisimindavo ne tik savo paruoštukus ir raštus, bet ir visus priešininkų žodžius.

302. O jo garbės troškimas buvo toks, kad labiau atsidavusio niekuomet nemačiau nė vieno. Mat nebūdavo dienos, kad jis nesakytų kalbos forume arba jos nerengtų namie. Dažniausiai – ir viena, ir kita tą pačią dieną. Buvo įvedęs neįprastą stilių ir dvi niekieno nenaudotas naujoves*: medžiagos suskirstymą, kur išvardydavo, ką ketina kalbėti, ir santrauką, kurioje primindavo, ką kalbėjo priešininkai ir jis pats.

303. Turėjo išskirtinį skonį rinkdamasis žodžius, vykusiai jungė sakinius, buvo be galo iškalbus. Ir tai jis pasiekė ne tik išskirtiniais gabumais, bet ir nuolatinėmis pratybomis. Bylos medžiagą jis mokėdavo mintinai, ją įžvalgiai skirstė dalimis, nepraleisdavo veik nieko, kas nagrinėjant bylą buvo pravartu įrodymui arba paneigimui. Jo balsas buvo skambus ir malonus, laikysena ir kūno judesiai pasižymėjo netgi didesniu įgudimu, nei oratoriui pakanka. Taigi jam ėmus garsėti mirė Krasas*, Kota buvo ištremtas, teismus nutraukė karas, o aš įžengiau į forumą.

LXXXIX. 304. Erat Hortensius in bello primo anno miles, altero tribunus militum, Sulpicius legatus; aberat etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium Varia, ceteris propter bellum intermissis; quoi frequens aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio contentio et vim accusatoris habebat et copiam. 305. Reliqui qui tum principes numerabantur in magistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus audiebantur. erat enim tribunus plebis tum C. Curio, quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem orator sed tamen non infans; diserti autem Q. Varius C. Carbo Cn. Pomponius, et hi quidem habitabant in rostris; C. etiam Iulius aedilis curulis cotidie fere accuratas contiones habebat.

Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus. reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebar cotidieque et scribens et legens et commentans oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram. iam consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat. 306. Ego autem iuris civilis studio multum operae dabam Q. Scaevolae P. f., qui quamquam nemini (se) ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. atque huic anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit. tum P. Sulpici in tribunatu cotidie contionantis totum genus dicendi penitus cognovimus; eodemque tempore, cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus; in quo hoc etiam commorabar attentius, etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat, sed tamen sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur.

LXXXIX. 304. Pirmaisiais karo metais Hortenzijus tarnavo kaip karys, antraisiais kaip karių tribūnas, Sulpicijus kaip legatas*. Romoje nebuvo ir Marko Antonijaus. Vykdamo tik Varijaus įstatymu pagrįsti* teismai, kitiems dėl karo nutraukus veiklą. Ten nuolat lankiausi, ir nors besigynusieji – Lucijus Memijus* ir Kvintas Pompėjus* – nebuvo, žinia, aukščiausio rango oratoriai, vis dėlto buvo šiokie tokie; kaip iškalbus liudytojas, šiaip ar taip, dalyvavo Filipas*, kurio smarkumas duodant parodymus pasižymėjo kaltintojo jėga ir žodingumu.

305. Likusieji, tada laikyti geriausiais kalbėtojais, ėjo valstybines pareigas; juos beveik kasdien girdėdavome susirinkimuose. Nes plebėjų tribūnas tuomet buvo Gajus Kurijonas*. Tiesa, nors ir jis nebesakė kalbų po to, kai kartą jį apleido visi susirinkusieji. Kvintas Metelas Celeras* – tegul ir ne oratorius, bet nebuvo ir nebylys. Užtat iškalbūs buvo Kvintas Varijus, Gajus Karbonas, Gnėjus Pomponijus*, kurie kone gyveno ant kalbėtojų pakylų*. Ir Gajus Julijus*, kaip kurulinis edilas, beveik kasdien sakydavo kruopščiai parengtas kalbas.

Bet mane, aistringiausią klausytoją, pirmąsyk sielvartas apėmė tada, kai buvo ištremtas Kota*. Ir nors likusiųjų nuolat klausydamasis nenutraukiau uolių studijų (ir rašiau, ir skaičiau, ir kalbas rengiau), tačiau tik retorinėmis pratybomis nesitenkinau. Kitąmet Kvintas Varijus, savo paties įstatymo auka, išvyko tremtin*. 306. Savo ruožtu aš, palinkęs į civilinę teisę, stipriai prisirišau prie Kvinto Scevolos, Kvinto sūnaus*, kuris nors ir nesutiko nieko mokyti, tačiau atsakydamas klausiantiems patarimo* vis dėlto mokė tuos, kurie norėjo klausytis. Kitąmet konsulais buvo Sula ir Pompėjus*. Tada iš pagrindų susipažinau su visu Publijaus Sulpicijaus*, savo tribūnato metu kasdien sakančio kalbas susirinkime, iškalbos stiliumi. Tuo pat metu, kai Filonas*, Akademijos vadovas, dėl karo su Mitridatu drauge su iškiliausiais atėniečiais pabėgo iš namų* ir atvyko Romon, aš, kažin kokio nepaprasto noro studijuoti filosofiją paakintas, visiškai atsidaviau

307. Occiderat Sulpicius illo anno tresque proximo trium aetatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus M. Antonius C. Iulius. eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et magistro¹.

XC. Haec etsi videntur esse a proposita ratione diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis – nam Attico haec nota sunt – et videre quem ad modum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti.

308. Triennium fere fuit urbs sine armis; sed oratorum aut interitu aut discessu aut fuga – nam aberant etiam adulescentes M. Crassus et Lentuli duo – primas in causis agebat Hortensius, magis magisque cotidie probabatur Antistius, Piso saepe dicebat, minus saepe Pomponius, raro Carbo, semel aut iterum Philippus. at vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar.

309. Eram cum Stoico Diodoto, qui cum habitavisset apud (me) mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus. a quo cum in aliis rebus tum studiosissime in dialectica exercebar, quae quasi contracta et astricta eloquentia putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam esse dilatatam putant, consequi non posse. huic ego doctore et eius artibus variis atque multis ita eram tamen deditus ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. 310. Commentabar declamitans – sic enim nunc loquuntur – saepe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio aut cum aliquo cotidie, idque faciebam multum etiam Latine sed Graece saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter Latine dicendi adferebat, vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi possem neque doceri.

¹ magistro secl. *Bake, Stangl, Martha, Wilkins.*

jam. Nors pačių dalykų įvairovė laikė mane prikausčiusi savo didybe ir žavesiu, išitraukiau į šį mokslą juo atidžiau, nes atrodė, kad teismų sistema jau sunaikinta visiems laikams.

307. Tais metais žuvo Sulpicijus, o kitamet žiauriausiu būdu buvo nužudyti trys trims skirtingoms kartoms priklausę oratoriai – Kvintas Kātulas, Markas Antonijus, Gajus Julijus*. Tais pat metais Romoje mokiausi pas Moloną iš Rodo*, puikų teismo oratorių ir mokytoją*.

XC. Nors šitie svarstymai atrodo nesusiję su mūsų tema, tačiau aš juos sakau tam, kad galėtum išvysti mano kelią, nes toks buvo tavo pageidavimas, Brutai (juk Atikui šitai yra žinoma), ir pamatyti, kaip savo gyvenime sekiau Kvinto Hortenzijaus pėdomis.

308. Beveik trejus metus* mieste nebuvo karo grėsmės, tačiau ar dėl oratorių mirties, ar dėl pasitraukimo, ar dėl tremties – mat Romoje nebuvo net jaunų žmonių, kaip antai Marko Kraso* ir abiejų Lentulų*, – pirmąją vietą teisme užėmė Hortenzijus, vis labiau kasdien garsėjo Antistijus*, dažnai kalbėjo Pizonas*, ne taip dažnai Pomponijus, retai Karbonas*, vieną kitą kartą Filipas*. O aš šituo metu dienas ir naktis leidau studijuodamas įvairiausius mokslus.

309. Dirbau su stoiku Diodotu, kuris, gyvenęs su manimi ir buvęs mano artimas draugas, neseniai mano namuose mirė*. Be kitų dalykų, jis mane itin uoliai mokė dialektikos, kurią reikia laikyti tarsi sutraukta ir suvaržyta iškalba*. Tu taip pat, Brutai, manei, kad be jos pasiekti tą tikrąją iškalbą, kurią jie mano esant praplėsta dialektika, neįmanoma. Aš šiam mokytojui ir jo daugybei įvairių menų buvau taip atsidėjęs, kad nebuvo nė dienos be retorinių pratybų. 310. Rengdavau ir deklamuodavau* – mat toks dabar yra madingas žodis – kalbas dažnai su Marku Pizonu ir Kvintu Pompėjumi* arba su kuo nors kitu kasdien; tai darydavau lotyniškai*, bet dažniau graikiškai – tiek dėl to, kad graikiškoji iškalba, pasiūlydama daugiau puošmenų, pratino panašiai kalbėti ir lotyniškai, tiek dėl to, kad geriausi graikų mokytojai negalėjo manęs pataisyti ar pamokyti, jei nekalbėjau graikiškai.

311. Tumultus interim recuperanda re publica et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae Carbonis Antisti, reditus Cottae Curionis Crassi Lentulorum Pompei; leges et iudicia constituta, recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius Censorinus Murena sublati. tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus.

312. Eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis venerat. itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quae non digna nostro patrocinio videretur. deinceps inde multae, quas nos diligenter elaboratas et tamquam elucubratas adferebamus.

XCI. 313. Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut crepundiis sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam quae fortasse videantur minus necessaria. erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue collum: qui habitus et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. eoque magis hoc eos quibus eram carus commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis contentione dicebam.

314. Itaque cum me et amici et medici hortarentur ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. sed cum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere dicendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. itaque cum essem biennium versatus in causis et iam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus.

311. Tuotarp atkuriant valstybę* kilo neramumai, kuriuos lydėjo žiauri trijų oratorių – Scevolos, Karbono, Antistijaus* – mirtis, Kotos, Kurijono, Kraso, Lentulų, Pompėjaus sugrižimas*; įstatymų ir teismų sutvarkymas, valstybės atkūrimas. Tačiau iš oratorių gretų buvo pašalinti Pomponijus, Cenzorinas, Murena*. Tuomet pirmąkart pradėjau imtis privačių ir viešų bylų*, bet ne tam, kad forume mokyčiausi – taip elgėsi daugelis, bet kad įžengčiau į forumą kaip įmanoma daugiau išmokęs.

312. Tuo pat metu atsidėjau studijoms su Molonu, mat Sulai esant diktatoriumi, buvo atvykęs į senatą kaip pasiuntinys tartis dėl apdovanojimų rodiečiams*. Taigi pirmoji vieša byla už Sekstą Roscijų* sulaukė tokio palankumo, kad nebuvo nė vienos bylos, kuri atrodytų netinkama man, kaip gynėjui. Po to viena po kitos sekė daugybė bylų*, kurias pristačiau kruopščiai parengtas ir tarsi lempos šviesoje parašytas.

XCI. 313. Dabartės, kadangi atrodo, jog nori mane pažinti visą – ne iš kokio nors apgamo ar barškučio*, bet visą žmogų, – įterpsiu ir kai kuriuos dalykus, kurie galbūt atrodo mažiau reikalingi. Tuo metu buvau labai lieknas ir netvirto kūno, turėjau ilgą ir ploną kaklą – toks sudėjimas ir tokia išvaizda laikomi kone pavojingais gyvybei, jei imamasi sunkaus darbo ir plaučiai smarkiai įtempiami. Šitai juo labiau neramino mane branginusius žmones, nes visas kalbas sakydavau be atokvėpio, vienodai, nepaprastai įtempęs balsą ir visą kūną. 314. Tad nors draugai ir gydytojai ragino atsisakyti kalbų teisme sakymo, nusprendžiau verčiau patirti pavojų, nei atsisakyti lauktos oratoriaus šlovės. Bet nusprendęs, kad atpalaidavęs balsą, kalbėdamas tolygiai ir pakeitęs visą kalbėjimo būdą galiu išvengti pavojaus gyvybei ir kalbėti nuosakiau, būtent tam, kad pakeisčiau kalbėjimo įprotį, turėjau išvykti į Aziją*. Tad dvejus metus praleidęs teismuose ir forume jau užsitarnavęs vardą, palikau Romą.

315. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho fui studiumque philosophiae numquam intermissum a primaque adulescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. post a me Asia tota peragrata est cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. 316. Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. quibus non contentus Rhodum veni meque ad eundem quem Romae audiveram Molonem applicavi cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantis nos et supra fluentis iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentis coerceret. ita recepi me biennio post non modo exercitior sed prope mutatus. nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

XCII. 317. Duo tum excellebant oratores qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius; quorum alter remissus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctior. etenim videram in isdem causis,

315. Atvykęs į Aténus šešis mėnesius praleidau su garsiausiu ir išmintingiausiu senosios Akademijos filosofu Antijochu*, vėl imdamasis filosofijos studijų, vadovaujant šiam neprilygstaam vadovui ir mokytojui, – jų niekuomet neapleidau, jomis nuo ankstyvos jaunystės užsiėmiau ir nuolat gilinau. Visgi tuo pat metu Atėnuose uoliai mokiausi pas Demetriją Sirą*, senyvą ir gana garsų retorikos mokytoją. Po to apkeliavau visą Aziją ir mokiausi su ištis garsiausiais oratoriais, su kuriais drauge, jiems maloniai sutinkant, lavinausi. Svarbiausias iš jų buvo Menipas iš Stratonikėjos*, mano nuomone, tuo metu visoje Azijoje iškalbiausias. Ir jei atsisakyti bet kokio dirbtinumo bei niekniekių yra atikistų ženklas, šį oratorių pagrįstai galima jiems priskirti. 316. Tačiau su manim nuolat buvo Dionisijas iš Magnesijos, taip pat Aischilas iš Knido, Ksenoklis iš Adramitėjo*. Jie tuo metu Azijoje buvo laikomi geriausiais retorikos mokytojais. Nebūdamas jais patenkintas* nukeliavau į Rodą ir prisijungiau prie to paties Molono, kurio buvau klausėsis Romoje, – jis buvo ne tik gynėjas tikrose bylose* ir iškilus kalbų rašytojas, bet ir labai išmintingas žmogus, jei reikėtų duoti pastabas ir nurodyti klaidas, pamokyti ir paaiškinti. Jis mane daugžodžiaujantį* ir pernelyg putojantį dėl kažin kokio jaunatviško iškalbos nebaudžiamumo ir savi-valės mėgino, kiek įmanoma, suvaldyti ir mano tarsi iš krantų išsiliejan-tį žodžių srautą pažaboti. Taip po dvejų metų grįžau ne tik geriau išsilavinęs, bet kone pasikeitęs. Mat ir balsas nebuvo perdėm įtemptas, ir kalba prarado įkarštį, ir plaučiai įgijo jėgos, ir kūnas – šiek tiek svorio.

XCII. 317. Tuo metu garsėjo du oratoriai, uždegę mane noru juos pamėgdžioti, – tai Kota ir Hortenzijus. Vienas jų – atsipalaidavęs ir ramus, laisvai ir lengvai reiškiantis mintį paprastais žodžiais; kitas dailiai kalbantis, veržlus, ne toks, kokį tu jį, Brutai, jau gyvenimo saulėlydyje pažinojai, bet kur kas įtaigesnis žodine raiška ir atlikimu. Taigi maniau, kad iš buvimo su Hortenzijumi daugiau naudos, nes ir iškalbos aistringumu buvau į jį panašesnis, ir amžiumi artimesnis.

ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partis Hortensium. acrem enim oratorem, incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat.

318. Unum igitur annum, cum redissemus ex Asia, causas nobilis egimus, cum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. interim me quaestorem Siciliensis excepit annus, Cotta ex consulatu est profectus in Galliam, princeps et erat et habebatur Hortensius. cum autem anno post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quicquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam. nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem et industriam. 319. Cum igitur essem in plurimis causis et in principibus patronis quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen veni designatus aedilis cum designato consule Hortensio.

XCIII. Sed quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam verum etiam praecepta quaedam desiderat, quid tamquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere. 320. Nam is post consulatum – credo quod videret ex consularibus neminem esse secum comparandum, neglegeret autem eos qui consules non fuissent – summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe vivere. primus et secundus annus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intellegens posset cognoscere. longius autem procedens ut in ceteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior videbatur fieri cotidie. 321. Nos autem non desistebamus

Ir iš tiesų pastebėjau, kad jų bendrai ginamose bylose, kaip antai už Marką Kanulėjų*, už konsularą Gnėjų Dolabelą*, nors Kota pasirinktas pirmuoju gynėju, svarbesnį vaidmenį atliko Hortenzijus, nes suplaukę žmonės ir forumo triukšmas reikalauja veržlaus oratoriaus, aistringos, veiklaus ir maloniai kalbančio.

318. Taigi pirmaisiais po grįžimo* iš Azijos metais kaip gynėjas dalyvavau garsiose bylose, tuo metu aš pats siekdamas kvestoriaus, Kota – konsulo, Hortenzijus – edilo pareigų. Tuo tarpu būdamas kvestoriumi praleidau metus Sicilijoje*, Kota po konsulato išvyko į Galiją, o Hortenzijus buvo laikomas ir iš tiesų buvo garsiausias gynėjas. Kai po metų grįžau iš Sicilijos, tas gebėjimas – toks, koks jis buvo – atrodė manyje pasiekęs tobulumą ir kažin kokią brandą. Regis, apie mane kalbama per daug – juolab kad tai darau aš pats. Bet visos šios kalbos tikslas – ne parodyti tau savo talentą ir iškalbą (nuo to esu toli), bet savo darbštumą ir atsидavimą. 319. Taigi veik po penkerių metų*, praleistų dalyvaujant daugybėje bylų ir bendraujant su svarbiausiais gynėjais, galiausiai gindamas siciliečius*, kaip būsimasis edilas, stojau į didžiausią kovą su išrinktuojų konsulu Hortenzijumi.

XCIII. Bet kadangi visu šiuo pokalbiu siekiama ne tik išvardyti oratorius, bet ir duoti tam tikrų patarimų, tebūnie leista trumpai pasakyti, kas Hortenzijaus kalboje nusipelno pastabų ir papeikimo. 320. Mat po savo konsulato* – greičiausiai matydamas, kad iš konsulų niekas negali jam prilygti, ir niekindamas tuos, kurie nebuvo konsulai, – tą didžiausią savo įkarštį, degusį nuo jaunystės, atvėsino ir, turėdamas visų gėrybių apščiai*, norėjo gyventi, kaip pats manė, laimingiau – šiaip ar taip, laisviau. Pirmieji, antrieji ir tretieji metai iš jo atėmė tiek (tarsi iš seno paveikslo spalvą), kiek galėtų pastebėti mokytas ir protingas kritikas, bet ne eilinis žmogus iš gatvės. Bet eidamas tuo keliu toliau, ėmė strigti visose iškalbos dalyse, ypač kalbos greitime ir tėkmėje, ir kasdien atrodė į save nepanašesnis. 321. O aš nesilioviau

cum omni genere exercitationis tum maxime stilo nostrum illud quod erat augere, quantumcumque erat. atque ut multa omittam in hoc spatio et in his post aedilitatem annis, et praetor primus et incredibili populari voluntate sum factus. nam cum propter adsiduitatem in causis et industriam tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus animos hominum ad me dicendi novitate converteram.

322. Nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo erat qui videretur exquisitius quam vulgus hominum studuisse litteris, quibus fons perfectae eloquentiae continetur; nemo qui philosophiam complexus esset matrem omnium bene factorum beneque dictorum; nemo qui ius civile didicisset rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam maxime necessariam; nemo qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret; nemo qui breviter arguteque incluso adversario laxaret iudicium animos atque a severitate paulisper ad hilaritatem risumque traduceret; nemo qui dilatare posset atque a propria ac definita disputatione hominis ac temporis ad communem quaestionem universi generis orationem traducere; nemo qui delectandi gratia digredi parumper a causa, nemo qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo qui ad fletum posset adducere, nemo qui animum eius, quod unum est oratoris maxime proprium, quocumque res postuleret impellere.

XCIV. 323. Itaque cum iam paene evanuisset Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam coepit, ne, cum pares honore essemus, aliqua re superiores videremur. sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferet, coniunctissime versati sumus, consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat.

tobulines savo gebėjimų (kad ir kokie menki jie buvo) įvairiausiomis pratybomis, bet labiausiai raštu. Praleisdamas ilgoką laiko tarpą ir tuos metus po edilo tarnybos, pasakysiu, kad su neįtikėtinu tautos pritarimu buvau išrinktas pirmuoju pretoriumi*. Mat ne tik dėl nuolatinio lankymosi teisme ir darbštumo, bet ir dėl prašmatnesio ir toli gražu ne paprasto stiliaus žmonių dėmesį patraukiau naujoviška iškalba.

322. Nieko nesakysiu apie save, kalbėsiu apie kitus. Tarp jų nebuvo nė vieno, kuris atrodytų nuodugniau už paprastus žmones studijavęs literatūrą – tobulos iškalbos šaltinį, nė vieno, kuris būtų įvaldęs filosofiją – visų gerų darbų ir žodžių motiną, nė vieno, kuris būtų perpratęs civilinę teisę – dalyką, visiškai būtiną privačioms byloms ir oratoriaus išvalgumui palaikyti, nė vieno, galinčio prisiminti Romos istoriją, kuria reikalui esant pasiremdamas įstengtų iš požemių pasaulio pasikviesti patikimiausius liudytojus*, nė vieno, kuris trumpai ir sąmojingai pasišaipęs iš priešininko pakeltų teisėjams nuotaiką ir greitai iš rimties į linksmybę bei juoką palenktų, nė vieno, kuris galėtų išsiplėsti ir nuo tiesioginio bei apibrėžto žmogaus ar padėties svarstymo kalbą perkeltų prie bendro pobūdžio klausimo, nė vieno, kuris pramogos dėlei trumpam nutoltų nuo bylos, nė vieno, kuris teisėjui galėtų smarkiai sužadinti pyktį, nė vieno, kuris galėtų sugraudinti iki ašarų, nė vieno, kuris jo širdį (o tai vienintelė labiausiai oratorių išskirianti savybė) galėtų palenkti ta kryptimi, kurios aplinkybės reikalautų.

XCIV. 323. Taigi kai Hortenzijus jau buvo kone pasitraukęs iš akiračio*, o aš praėjus šešeriems metams po jo konsulato tapau konsulu* kaip tik įstatymo nustatytu laiku, jis vėl prisiminė savo darbštumą, idant – mat buvome lygūs pareigomis – nepasirodyčiau kuo nors pranašesnis. Taip dvylika metų po mano konsulato svarbiausiose bylose*, man teikiant pirmenybę jo asmeniui, jam – manajam, dalyvavome kaip geriausi bičiuliai, ir mano konsulatas, jį iš pradžių truputį nemaloniai nuteikęs*, galiausiai mus suvienijo jam pripažinus mano laimėjimus, kuriais žavėjosi*.

324. Maxime vero perspecta est utriusque nostrum exercitatio paulo ante quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit: cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillimas inter se vel potius easdem novi veniebamur cotidie. quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti complurisque et nobiscum et solus egisti, ut qui non satis diu vixerit Hortensius tamen hunc cursum confecerit: annis ante decem¹ causas agere coepit quam tu es natus; idem quarto (et) sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

XCV. 325. Sed si quaerimus, cur adulescens magis floruerit dicendo quam senior Hortensius, causas reperiemus verissimas duas. primum, quod genus erat orationis Asiaticum adulescentiae magis concessum quam senectuti. genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Meneclis frater eius fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere laudabiles. aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis volucre atque incitatum, quali est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis sed etiam exornato et faceto genere verborum, in quo fuit Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines. in his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas non erat. 326. Haec autem, ut dixi, genera dicendi aptiora sunt adulescentibus, in senibus gravitatem non habent. itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adulescens. habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant quaedam

¹ decem *L*; sedecim *Nipperdey*.

324. O ryškiausiai mudviejų veikla buvo matyti dar iki tol, kol šios mūsų pastangos, Brutai, įbaugintos ginklų*, staiga nutilo ir liko bežadės. Kai Pompėjaus įstatymu* buvo skirtos trys valandos gynybai, mes kasdien eidavome į tarpusavyje panašias arba greičiau tas pačias bylas naujai pasiruošę. Bet tose bylose tu, Brutai, irgi buvai, daugelyje pats dalyvavai tiek su manimi, tiek vienas. Tad nors Hortenzijus neilgai gyveno, tačiau savo lenktynes užbaigė: šešiolika metų* iki tavo gimimo ėmęs dalyvauti bylose, būdamas šešiasdešimt ketverių, likus keletui dienų iki mirties, kartu su tavimi gynė tavo uošvį Apijų. O kokių stiliumi mes kalbėjome, mūsų palikuonims parodys dar ir kiekvieno mudviejų kalbos.

XCV. 325. Bet jei klausiamo, kodėl Hortenzijus mėgavosi didesne oratoriaus šlove būdamas jaunas, o ne senas, surasime dvi esmines priežastis: pirma, nes azijinė iškalba labiau pridera jaunystei nei senatvei. Azijinio stiliaus rūšys yra dvi: viena pamokomoji ir gyva, pasižyminti ne tiek minties rimtumu ir prasmingumu, kiek dailumu ir patrauklumu – tuo išsiskyrė Timajas* istorijoje, o retorikoje – mano jaunystės laiku Hijeroklis iš Alabandos, bet dar labiau jo brolis Meneklis*: jūdviejų kalbos ypač vertos pagyrų kaip azijinio stiliaus pavyzdžiai. Kita rūšis pasižymi ne tiek posakiais, kiek greitumu ir veržlumu (tai dabar madinga visoje Azijoje), ir ne tik greita kalbos tėkmė, bet ir puošnių bei malonių žodžių pasirinkimu. Šio stiliaus atstovai buvo Aischilas Knidietis* ir mano amžininkas Aischinas Miletietis*. Jų kalbos tėkmė kėlė susižavėjimą, tačiau jiems stigo puošnaus minčių darnumo. 326. Vis dėlto šios iškalbos rūšys, kaip minėjau, labiau tinka jaunuoliams – senatvėje joms stinga orumo. Taigi Hortenzijus, garsėdamas abiem, jaunystėje sulaukdavo plojimų, mat jis kaip Meneklis turėjo polinkį gražiems posakiams, kuriuos dažnai vartojo. Kaip ano graiko, taip ir Hortenzijaus kalboje šitie posakiai buvo greičiau gražūs ir žavūs nei būtini arba – retkarčiais –

magis venustae dulcesque sententiae quam aut necessariae aut interdum utiles; et erat oratio cum incitata et vibrans tum etiam accurata et polita. non probabantur haec senibus – saepe videbam cum inridentem tum etiam irascentem et stomachantem Philippum – sed mirabantur adulescentes, multitudo movebatur.

327. Erat excellens iudicio vulgi et facile primas tenebat adulescens. etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati videbatur. et certe, quod et ingeni quaedam forma lucebat (usu) et exercitatione perfecta eratque verborum astricta comprehensio¹, summam hominum admirationem excitabat. sed cum iam honores et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem; quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consuevit, ornata non erat. hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses.“

XCVI. 328. Tum Brutus: „Ego vero, inquit, et ista, quae dicis, video qualia sint et Hortensium magnum oratorem semper putavi maximeque probavi pro Messalla dicentem, cum tu afuisti.“

„Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque ad Paulum et Marcellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere consules. sic Q. Hortensi vox exstincta fato suo est, nostra publico.“

329. „Melius, quaeso, ominare, inquit Brutus.“

„Sit sane ut vis, inquam, et id non tam mea causa quam tua; sed

¹ *locus confusus, partim corruptus*: quod et ingeni quaedam forma lucebat [elucebat *Lambinus*; *secl.* Schütz] et exercitatione perfecta verborum eratque astricta comprehensio *L*; quod et ingeni quaedam forma lucebat (usu) et exercitatione perfecta eratque verborum astricta comprehensio *Malcovati*.

naudingi. Jo kalba buvo tiek veržli ir plazdanti, tiek rūpestingai parengta ir nudailinta. Šitų stiliaus ypatybių senieji nevertina – kaip dažnai regėjau Filipą ne tik besijuokiantį, bet ir pykstantį bei apmaudaujantį, tačiau jomis žavisi jaunimas, o žmonės susijaudina.

327. Minios sprendimu jaunas Hortenzijus buvo laikomas nepaprastu oratoriumi ir be vargo užimdavo pirmąsias vietas. Mat nors ta iškalbos rūšis turi mažai poveikumo, vis dėlto ji atrodė tinkama jo amžiui. Ir išties, kadangi rodėsi ir kažin kokios pratybomis išstobulinto talento apybrėžos, ir žodžiai buvo meistriškai suimti į periodą*, jis sukeldavo didžiausią žmonių pasigėrėjimą. Bet nors pareigos ir brandesnio žmogaus reikšmė reikalavo kažin ko rimtesnio, jis pasiliko toks pat, o toks pat jis netiko. Ir kadangi savo pratybas ir studijas, kuriomis užsiėmė su didžiausiu įnirtimu, buvo apleidęs, toji darna ir posakių gausa liko kokia buvusi, tačiau nebebuvo išpuošta tuo iškalbos drabužiu kaip anksčiau. Todėl tau jis, Brute, galbūt patiko mažiau, nei kad būtų patikęs, jei būtum galėjęs jį išgirsti degantį įkarščiu ir savo talento viršūnėje.

XCVI. 328. Tuomet Brutus tarė:

– Taip, suprantu, ką turi galvoje, – aš Hortenzijų visada laikiau didžiu oratoriumi ir ypač žavėjausi jam ginant Mesalą*, kai buvai išvykęs iš Romos.

– Taip kalbama, – tariau, – ir tai patvirtina rašytinė kalba, atkurta, taip sakant, pažodžiui. Taigi jis mėgavosi šlove nuo konsulų Kraso ir Scevolos iki pat Paulo ir Marcelo*, o mano kelias vedė nuo diktatoriaus Sulos iki maždaug tų pačių konsulų*. Taip Hortenzijaus balsas nutilo sulig jo paties, o mano – sulig valstybės mirtimi.

329. – Meldžiu, – tarė Brutus, – pranašauk geresnius dalykus.

– Tebūnie taip, – atsakiau, – tačiau ne tiek dėl manes, kiek dėl tavęs. Visgi laiminga buvo mirtis žmogaus, kuriam neteko pamatyti to, ką numatė. Išties nesyk tarpusavy apverkėme gresiančias nelaimes,

fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae providit futura. saepe enim inter nos impendentis casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

330. Nos autem, Brute, quoniam post Hortensi clarissimi oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores relictis sumus, domi teneamus eam saeptam liberali custodia, et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus. equidem etsi doleo me in vitam paulo serius tamquam in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam me tacente ipsa loquerentur viverentque mortuo; quae, si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu ipso testimonium meorum de re publica consiliorum darent.

XCVII. 331. Sed in te intuens, Brute, doleo, cuius in adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis vehementem transversa incurrit misera fortuna rei publicae. hic me dolor tangit, haec me cura sollicitat et hunc mecum socium eiusdem et amoris et iudici. tibi favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus eam rem publicam in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisset exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento et isdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude iunxisses. 332. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod et ipse re publica careas et illa te. tu tamen, etsi cursum ingeni tui, Brute, premit haec importuna

matydami pilietinio karo priežastis, paslėptas privačių asmenų aistrose, o taikos viltį iš senato svarstymų išvartytą. Tačiau atrodo, kad visada ji lydėjusi sėkmė nuo užklupusių baisių sulig mirtimi išvadavo.

330. O mes*, Brutai, kadangi po Hortenzijaus, garsiausio oratoriaus, mirties buvome palikti tarsi našlaite tapusios iškalbos globėjais, ją, apsuptą laisvo žmogaus verta sargyba, laikykime namuose*, varykime šalin šituos nežinomus ir begėdžius jaunikius, rūpinkimės jos, tarsi būtų suaugusi moteris, skaistybe ir kaip įmanoma stenkimės apsaugoti nuo gerbėjų puolimo. Nors iš tiesų gailiuosi, kad į gyvenimą tarsi į kelią leidausi per vėlai ir patekau į šitą valstybės naktį anksčiau, nei baigėsi kelionė, tačiau raminuosi tais paguodos žodžiais, kuriuos man, Brutai, skyrei savo be galo mielame laiške*, kur tvirtinai, kad privalau būti nepalaužiamas, nes padariau dalykų, kurie net man tylint apie mane patys kalbės ir po mano mirties toliau gyvens. Sėkmei lydint – valstybės išgelbėjimu, nesėkmės atveju – jos pačios žlugimu jie paliudys mano sprendimus valstybės labui.

XCVII. 331. Bet liūdžiu žiūrėdamas į tave*, Brutai, kurio jaunystė, tarsi keturkinke traukiama plojimų apsupty, susidūrė su valstybę ištikusia nelemtimi. Šitas skausmas mane kankina, šitas rūpestis neduoda ramybės, o kartu su manimi – šitą tavo draugą, besidalijantį tuo pačiu prielankumu ir pagarba. Tau linkime gero, trokštame, kad mėgautumeisi savąja dorybe, dėl tavęs norime tokios valstybės, kurioje galėtum atgaivinti dviejų garbingiausių giminių atminimą* ir jį sustiprinti. Mat tau priklausė forumas, tavo buvo tas kelias, tu vienintelis ten atkakai, kad ne tik paaštrintum liežuvį kalbėjimo pratybomis, bet ir pačiai iškalbai padovanotum svaresnių žinių* įrankį ir savo žiniomis visą dorybės grožį suvienytum su aukščiausia iškalbos šlove. 332. Dėl tavęs mane kankina dvigubas nerimas – jog ir tu pats esi likęs be respublikos, ir ji be tavęs. Nors tavo talento kelią yra užtvėrusi šita sunki nelaimė, tu, Brutai, nepalik savo atkaklių studijų ir daryk* tai, ką beveik arba,

clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice id quod iam propemodum vel plane potius effeceris, ut te eripias ex ea, quam ego congessi in hunc sermonem, turba patronorum. nec enim decet te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita doctrinae, numerari in vulgo patronorum. nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissimus Graeciae, quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? 333. Nonne cernimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabilis constitisse? Galba fuit inter tot aequalis unus excellens, cui, quem ad modum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt; Lepidus postea, deinde Carbo; nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius – nihil dico amplius; tantum dico: si mihi accidisset, ut numerarer in multis * * * si operosa est concursatio magis oportunorum * * *.

tikriau sakant, jau padarei, ištrūkdamas iš tos gynėjų daugybės, kurią surinkau į šį pokalbį. Mat netinka, kad tave, apdovanotą gausiausiomis žiniomis, kurių, negalėdamas jų semti namuose, įgijai mieste*, visuomet laikytame mokslo tėvyne, laikytų vienu iš gynėjų. Nes kuriems galams tave mokė Pamenas*, pats iškalbingiausias vyras Graikijoje? Kam ta senoji Akademija ir jos paveldėtojas Aristas*, mano svečias ir bičiulis, jei būsime panašūs į didžiąją dalį oratorių? 333. Ar nepastebime, kad kiekvienu laikotarpiu būta vos po du pagyrų vertus oratorius? Tarp tokios daugybės amžininkų Galba buvo vienintelis išskirtinis oratorius, jam, kaip girdėjome kalbant, ir Katonas, tada vyresnis, ir tie, kurie tuo metu buvo jaunesni, nusileido. Po jo buvo Lepidas, tuomet Karbonas. Nes Grakchai susirinkimuose pasižymėjo daug paprastesniu ir laisvesniu kalbėjimo stiliumi, nors iki jų pačių laikų iškalba dar nebuvo pasiekusi tobulos šlovės. Antonijus, Krasas, paskui Kota, Sulpicijus, Hortenzijus – daugiau nieko neminėsiu, tik tiek, kad jei man būtų pasitaikę būti vienu iš daugelio (...) jei susirėmimas su darbštesniais varžovais reikalauja pastangų* (...)

KOMENTARAI

VEIKALO PLANAS

IŽANGA (1–24)

Cicerono sielvartas dėl Hortenzijaus mirties ir sudėtingos respublikos padėties konstatavimas (1–9)

Bruto ir Atiko apsilankymas, pokalbio pradžia (10–24)

POKALBIS APIE GRAIKIŠKOSIOS IŠKALBOS ISTORIJĄ IR TEORIJĄ (25–52)

POKALBIS APIE ROMOS IŠKALBĄ (52–328)

Ankstyviausieji oratoriai iki Katono, patyrę politinę sėkmę ir savo laiku laikyti oratoriais (53–60).

Markas Kornelijus Cetegas (60)

Markas Porcijus Katonas – išskirtinis, tačiau nepakankamai įvertintas oratorius (61–69)

Meninio vystymosi modeliai: vaizduojamieji menai ir poezija (70–76)

Katono amžininkai. Lelijus ir Galba (77–93)

Grakchų laikotarpis (94–126)

Tiberijus Grakchas (103–104)

Gajus Karbonas (105–106)

Kiti Grakchų amžininkai (107–109)

Markas Skauras, Publijus Rutilijus Rufas (110–116)

Stoikų iškalba ir filosofinių mokyklų įtaka iškalbai (117–121)

Gajus Skribonijus Kurijonas ir Gajus Grakchas (122–126)

Oratorių po Grakchų karta (127–137)

Kvintas Lutacijus Katulas 132–134

Iškalbos raida iki jai pasiekiant brandą (138)

Du iškiliausi Romos oratoriai iki Cicerono ir Hortenzijaus – Markas Antonijus ir Lucijus Licinijus Krasas (139–164)

Markas Antonijus (139–142)

Lucijus Licinijus Krasas (143–146)

Kraso ir Kvinto Mucijaus Scevolos Pontifiko palyginimas (145–149)

Digresija apie Cicerono ryšį su jo amžininku teisininku Servijumi Sulpicijumi Rufu (150–157)

Tolesnis Kraso apibūdinimas, lydimas pavyzdžiais iš jo kalbų (158–164)

Menkesnės reikšmės 100–90 m. laikotarpio oratoriai (165–168)

Digresija apie skirtumus tarp oratorių iš sąjungininkų bei italikų miestų ir Romos (169–172)

Tik Antonijui ir Krasui nusileidžiantis oratorius Lucijus Marcijus Filipas (173)

Kiti oratoriai amžininkai (174–176)

Sąmoju pagarsėjęs oratorius, tragedijų autorius Julijus Cezaris Strabonas (177)

Mažesnės svarbos oratoriai (178–182)

Digresija apie tautos ir išmanančiųjų nuomonės sutapimą vertinant iškalbą (183–200)

Kotos ir Sulpicijaus, atstovaujančių atitinkamai paprastam ir didingam stiliui, palyginimas (201–206)

Gajus Aurelijus Kota, Elijus Stilonas – kalbų Kotai ir kitiems rašytojas. Kritika dėl kelių gynėjų tai pačiai bylai samdymo (207–209)

Skribonijus Kurijonas (210–220)

Menkesnės reikšmės 90–80 m. laikotarpio oratoriai (221–228)

Kvintas Hortenzijus Hortalas. Ilgai besitęsusi Hortenzijaus veikla ir jo bendravimas su skirtingų kartų oratoriais (229–232)

Mirusių Hortenzijaus amžininkų oratorių aptarimas (233–247)

Bruto noras išgirsti apie gyvus oratorius. Cicerono nenoras apie juos kalbėti. Paties Bruto pateiktas Marcelo aprašymas (248–250)

Atiko pateiktas Cezario apibūdinimas (251–262)

Tolesnis Cicerono mirusių oratorių vardijimas (263–278)

Kurijonas ir Gajus Licinijus Kalvas (279–283)

Atikistų judėjimo lyderio Kalvo paminėjimas, atikistams skirta kritika dėl jų noro sukilti prieš Hortenzijui ir Ciceronui būdingą kalbėjimo stilių (284–291)

Atiko kritika Ciceronui dėl šio pernelyg liaupsinančio požiūrio į Romos iškalbą. Cicerono pasiteisinimas dėl savo požiūrio ir atsakymas Atikui (292–300)

Sugrįžimas prie Hortenzijaus (301–307)

Hortenzijaus veikla ir Cicerono karjeros pradžia (308–316)

Konkurencija tarp Cicerono ir Hortenzijaus, Hortenzijaus nuosmukis ir paties Cicerono pažanga (317–324)

Sumenkusios Hortenzijaus reputacijos priežastys (325–328)

Paskutinė duoklė Hortenzijui (329)

EPILOGAS (330–333)

§ 1

palikęs Kilikiją. Kilikija – sritis Mažojoje Azijoje, dab. Turkijos teritorijoje. Tapo Romos provincija Pompėjui sėkmingai užbaigus karą su ten įsikūrusiais piratais (67 m. pr. Kr.). Ciceronas, būdamas prokonsulu, ją valdė 51–50 m.

atvykau į Rodą. Visų pirma, Rodas buvo tarpinė stotelė atsargoms pasipildyti ir pailsėti prieš laukiančią ilgą kelionę į Romą. Be to, Rodas garsėjo ir kaip kultūrinės traukos centras. Tikėtina, kad Rode Ciceronas susitiko su ten besimokančiu sūnumi Marku ir sūnėnu Kvintu.

mane pasiekė žinia apie Kvinto Hortenzijaus mirtį. Hortenzijus mirė 50 m. pr. Kr. birželį. Gimė 114 m. ir iki Cicerono iškilimo buvo laikomas žymiausiu savo kartos romėnų oratoriumi. Ilgas biografinis įrašas Hortenzijui skirtas ir pačiame dialoge „Brutas“ (§ 317–329). Optimatams artimos politinės pažiūros Hortenzijų karjeros pradžioje suartino su Sula, tačiau 69 m., darsyk gavęs konsulo pareigas, tapo konservatyvesnių optimatų vedliu. Pasižymėjo azijiniu iškalbos stiliumi, buvo Cicerono priešininkas, tačiau jų priešiškusis ryšys greitai peraugo į draugystę ir, atsižvelgiant į metų ir padėties skirtumą, kone tėvo ir sūnaus ryšį. Ciceronas jam skyrė mūsų dienų nepasiekusį traktatą „Hortenzijus“.

Sielojausi. Kalbėdamas apie savo savijautą, Ciceronas vartoja stoikų afektų teorijoje dažnai pasitaikančius žodžius: *molestia* = *aegritudo permanens* = gr. *ania*, *lypē*; *dolor* = gr. *algos*; *angor* = gr. *achthos*.

auguro. Augurai buvo tarsi su valstybės žinia veikiantys pranašautojai. Jų užduotis – remiantis tam tikrais ženklais, kurių svarbiausias buvo paukščių stebėjimas, ištirti dievų valią, jų pritarimą vienokiam ar kitokiam

sprendimui ar veiksmui, dažnai optimatų naudai (pavyzdžiui, augurų pritarimo reikėjo prieš pradėdant karinę kampaniją arba nusprendus sušaukti tautos susirinkimą (komicijus), Carandini 2000, 19). Dėl didelio politinio svorio ankstyvuoju Romos respublikos laikotarpiu ši pareigybė buvo viena iš optimatų privilegijų, plebėjams ji atverta Ogulnijaus įstatymu 300 m. pr. Kr.

jo dėka buvau išrinktas. Ciceronas buvo išrinktas kooptacija vadinamo proceso metu, kuomet kandidatas, iš pradžių nominuotas dviejų augurų, galiausiai būdavo pripažįstamas kolegijos nariu. Išrinkimas buvo ratifikuojamas komicijuose. Ciceronas, pritariant Hortenzijui ir Gnėjui Pompėjui, buvo kooptuotas 53 m. pr. Kr., po to, kai Markas Krasas žuvo karinėje kampanijoje prieš partus.

§ 2

toku nepalankiu valstybei metu. T. y. per krizę, galiausiai atvedusią į pilietinį karą tarp Cezario ir Pompėjaus.

§ 3

apie menkesnius menus. Norima pasakyti, kad drama, tragedija, kaip kad Sofoklio atveju, yra mažesnės reikšmės menams priklausantis fenomenas, o retorika – didesnės, nes ji syja su politine veikla ir įtaka valstybės gyvenimui.

pripažinti poetai sielvartaudavo. Turimas omenyje Sofoklis, itin gėdijęs dėl savo amžininko Euripido mirties ir teatre pasirodęs su gedulo drabužiais bei to paties reikalavęs iš aktorių.

§ 6

paliktą be išlavinto ir romėnų bei graikų ausų verto balso. Anot Rosos Ritos Marchese, tas balsas veikiausiai yra paties Cicerono. Grįžęs į Romą, Ciceronas suvokia, kad Cezario karo su likusiais Pompėjaus šalininkais kontekste ankstesnis gyvenimas ir veikla (pirmiausia jo, kaip oratoriaus,

veikla, leidžianti dalyvauti bendruomeniniame gyvenime ir jam daryti įtaką) tampa nebeįmanomi. Todėl neatsitiktinai tokio krizinio laikotarpio ir politinės bejėgystės rezultatu tampa ne tik „Brutas“, bet ir „Oratorius“ bei daugybė filosofinių veikalų. Veikale „Apie pareigas“ Ciceronas taip įvardija šį sudėtingą, bet, antra vertus, kūrybiškai produktyvų laikotarpį: „Tačiau kadangi valstybės, į kurią paprastai telkiau visą savo dėmesį, mąstymą, pastangas, visiškai nebeliko, suprantama, nutilo ir mano raštai, pagimdyti forumo bei senato. Bet protas negali likti neveiklus, tad aš, nuo jaunumės pažįstamas su šiais užsiėmimais, pamaniau, kad garbingiausias būdas atsikratyti slogučio – tai atsiduoti filosofijai“ (*Off.* II. 3–4). Savo ilgą tylėjimo laikotarpį Ciceronas galiausiai nutrauks 46 m. kalba „Už Marcelą“, kuria siekiama tarpininkauti ir sutaukyti priešiškas puses po Cezario sugrįžimo (Marchese 2017, 233–234).

§ 7

respublikai nereikia įžvalgumo, talento, įtakos ginklų. Ciceronas nori pasakyti, kad Hortenzijaus mirtis savo esme prilygsta pačios demokratijos mirčiai, kai ji negali savo konfliktų spręsti įprastiniu politinių ir teisminių debatų keliu. Kartu tai ir oratorystės mirtis, nes būtent forume, kuris dabar uždarytas, įžvalgumas ir talentas atsiskleidžia geriausiai.

arba žmonių klaida, arba baimė. Kalbama greičiau apie Pompėjų ir jo šalininkus nei apie Cezarį, nors abi pusės veikė iš egoistinių paskatų ir neatsižvelgdamos į valstybės interesus (Ciceronas apie jūdviejų godumą ir egoizmą užsimena laiškuose; plg. *Fam.* XVI. 11. 2, VI. 6. 5, IV. 11). Net kai Pompėjus buvo pasirengęs derėtis, griežtosios linijos šalininkai – Katonas, Lentulas, Kvintas Cecilijus Metelas Scipijonas – visi dėl skirtingų priežasčių tam sutrukdė (Caes. *B.C.* I. 4; Vell. *Pat.* II. 49. 3). Nepavykus deryboms tarp Pompėjaus šalininkų ir Cezario, Labijenai, vienas iš pompėjininkų, atsakęs: „negali būti jokios taikos, jei neatneši Cezario galvos“ (Caes. *B.C.* III. 19).

§ 8

prieš tai mokėję juos pakelti garbingai. Tie patys Cezaris ir Pompėjus, kurie po gausybės užkariavimų svetur atvedė Romą prie pilietinio karo.

§ 10

Markas Brutas. Markas Junijus Brutas (85? – 42), kurio vardu pavadintas šis dialogas ir kuris yra vienas šio pokalbių dalyvių, gimė Romoje 85 m. pr. Kr. Marko Junijaus Bruto (83 m. plebėjų tribūno) ir Katono Utikiečio pusseserės Servilijos šeimoje. Po tėvo mirties (buvo nužudytas Pompėjaus) išsūnytas dėdės Kvinto Servilijaus Cepijono. Studijavo retoriką ir filosofiją Atėnuose. Buvo kvestoriumi Kilikijoje valdant Apijui Klaudijui Pulchruui, vedė jo dukterį, tačiau 46 m. išsiskyrė ir susituokė su Katono dukterimi Porcija. Pilietinio karo metu buvo Pompėjaus šalininkas, kovėsi Farsalo mūšyje. Gavęs Cezario atleidimą, buvo Priešalpinės Galijos valdytoju, vėliau, 44 m., pretoriumi. Vaidino labai svarbų vaidmenį sąmokslė prieš Cezarį, pasibaigusį šio mirtimi 44 m. kovą. Išvyko į rytus toliau tęsti kovos prieš cezarininkus, tačiau po pralaimėjimo 42 m. Filipų mūšyje nusižudė. Filosofijoje buvo Akademijos atstovo Antiocho iš Askalonės sekėjas, rašė etinius veikalus, retorikoje tikriausiai buvo veikiamas atikistų, nors galbūt ir nebuvo tipiškas šitos iškaltos atšakos sekėjas.

su Titu Pomponijumi. Titas Pomponijus Atikas (110–32) gimė šeimoje, save kildinusioje iš karaliaus Numos Pompilijaus. Pasitraukė iš Romos Sulos proskripcijų metu ir ilgai gyveno Atėnuose (iš čia prievardis *Atticus* „Atikietis, Atikas“). Vengė tiesioginio dalyvavimo politikoje, gyvenė užsiėmęs savo reikalais, studijuodamas literatūrą ir senovės istoriją (parašė knygą, apie kurią užsimenama dialoge – *Liber Annalis*). Buvo geriausias Cicerono bičiulis nuo pat jaunystės iki mirties.

Rasi kas naujo? Ciceronas laukia naujienų apie karo tarp Cezario ir likusių Pompėjaus šalininkų eigą.

§ 11

kalbas apie respubliką paliktume nuošaly. Atikas laikosi Epikūro, kuriuo sekė, pažiūrų nekalbėti apie politiką.

§ 12

romėnų tauta vėl atgavo drąsą, Marcelui susikovus prie Nolos. Po itin skaudaus romėnų pralaimėjimo prie Kanų 216 m. pretoriumi ir kariuomenės vadu buvo išrinktas Markas Klaudijus Marcelas. Jis sėkmingai atrėmė pirmąjį (Liv. XXIII. 16) ir antrąjį (XXIII. 44–46), svarbesnįjį, Hanibalo kariuomenės puolimą 216 m. ir 215 m. prie Nolos. Nors Antrojo pūnų karo kontekste šie laimėjimai strateginiu požiūriu nebuvo labai reikšmingi, tačiau jie padėjo pakelti romėnų dvasią.

§ 13

pasveikinimas. Tekste žodžių žaismas tarp *salus* „sveikata, išgelbėjimas“ ir *salutatio* „pasveikinimas“.

§ 14

tą knygą. Atiko *Liber Annalis* – vadovėlis, kuriame chronologiškai dėstoma Romos istorija, tačiau jame tikriausiai neapsiribota vien tik Romos įvykiais. Ciceronas remiasi šia Atiko knyga, kaip, beje, ir Fanijaus (§ 81; 299) ar Terencijaus Varono (§ 60; 205) veikalais.

§ 15

parodydamas dėkingumą. Dėkingumą Ciceronas turėjo parodyti savo knyga „Apie įstatymus“ (*De legibus*), kurią užbaigti Atikas ragina.

tą Hesijodo posakį. Nuoroda į Hesijodo „Darbus ir dienas“ (348:): „{...} ir kruopščiai atgal atiduoki / Tuo pačiu saiku ir dar gausiesniu, jei įstengi“ (Arnoldo Kazimierėno vert.). Tą pačią mintį Ciceronas pakartoja ir kitur (*Att.* XIII. 12. 3; *Off.* I. 48).

§ 16

prieiti suvis neleidžiama. Sunku pasakyti tiksliai, bet galbūt Ciceronas užsimena apie kūrinį, kuriuos jis pradėjęs rašyti, bet nebegali tęsti. Anot Emanuele Narducci, žodžiu *aditus* „įėjimas“ Ciceronas metaforiškai įvardija politinių aplinkybių nulemtą netinkamą metą knygai išleisti (Narducci 2020, 107; dar plg. Douglas 1966, 11).

§ 19

knygas „Apie valstybę“. Cicerono veikalas *De republica* buvo išleistas 51 m. pr. Kr.

§ 20

su manimi pradėtą tavo dvare Tuskule. Šis pašnekesys – kaip, beje, ir toliau „Brute“ atpasakojamas pokalbis – tikriausiai niekuomet neįvyko, nors Ciceronas ir Brutus galėjo kalbėtis apie sumanymą parašyti „Brutą“ po 47 m., abiem jau esant Romoje (Douglas 1966, 13).

§ 21

kokia dailia ir žodinga kalba Brutus gynęs ištikimiausio ir geriausio karaliaus Dejotaro bylą. Dejotaras buvo Galatijos tetrarchas, Pompėjaus šalininkas pilietiniame kare. 45 m. pr. Kr. Ciceronas gynė Dejotarą teisme, išliko jo kalba „Už karalių Dejotarą“ (*Pro rege Dejotaro*). Nors Dejotaras gavo Cezario atleidimą, tačiau neteko daug žemių, kurias turėjo perleisti aplinkiniams valdovams. 47 m. jo bylai Nikėjoje nesėkmingai atstovavo Brutus (*Att. XIV. 1. 2*). Po Cezario mirties tapo Bruto šalininku. Dvi Bruto kalbai būdingas savybės – kalbos dailumą ir žodingumą (*ornate copioseque*) – Ciceronas giria ir kitur (plg. *De or. I. 21*: „nors oratoriaus esmė ir pats pažadas – kalbėti gerai – regis, įpareigoja ir patikina, kad jis gali kalbėti dailiai ir žodingai bet kuria pasiūlyta tema“). Anot Cezario, šią kalbą Brutus pasakęs „itin smarkiai ir nevaržomai“ (*Att. XIV. 1. 2: valde vehementer et libere*), o Tacito „Dialogo apie

oratorius“ dalyvis advokatas Apras užsimena apie jos „nuobodumą ir nykumą“ (*Dial.* 21. 6: *lentitudo et tepor*).

§ 22

tavo nuostabios prigimties, tiek puikaus išsilavinimo, tiek išskirtinio darbštumo. Ši triada yra esminė vertinant oratoriaus sugebėjimus. Ji paminima § 25 ir toliau dialoge.

kai ėmeisi svarbiausių bylų. Brutus gynė savo uošvį Apijų Klaudijų (plg. § 231, 324) dėl šiam miestų kaltinimų papirkinėjimu.

§ 23

mane džiugina ne tiek iškalbos vaisiai ir teikiama šlovė, kiek pačios studijos ir pratybos. Atrodo, kad Brutui pakanka iškalbos meno praktikos ir studijų pačių savaime, o politinė įtaka, pasiekiamą per iškalbą, jam ne taip labai ir rūpi. Ši mintis tarsi numato deklamacijų (išgalvotomis temomis sakomų kalbų) reikšmės išaugimą principato laikotarpiu.

⟨...⟩ Tekste esama lakūnos, tačiau prasmę galima įskaityti: Brutas pabrėžia Cicerono, kaip vadovo, vaidmenį net ir tokiu sudėtingu valstybei laikotarpiu. Kaip pastebėjo Duganas, čia regime tam tikrą kultūrinės, intelektualinės, bet pirmiausia oratorinės Bruto filiacijos procedūrą: ši procedūra matyti pačioje dialogo pradžioje, kalbant apie Hortenzijaus reikšmę Ciceronui, jų kone tėvišką ryšį; kitaip nei veikale „Apie oratorių“, kuriame bandoma surasti Cicerono, kaip oratoriaus, protėvius, „Brute“ ieškoma jo palikuonių – žmonių, galinčių pratęsti jo veiklą (Dugan 2005, 248).

§ 24

atsisėdome pievelėje šalia Platono skulptūros. Pokalbis Platono skulptūros šešėlyje gali reikšti kelis dalykus: pirma, Ciceronas – kaip ir Platonas – naudojasi dialogo galimybėmis išdėstydamas savo ir Hortenzijaus

pažiūras (net ir scenografiškai dialogo pradžia primena Platono dialogus), antra, aiškiai referuojama į atitinkamą Platono „Faidro“ vietą (229a). Kytzleris pabrėžia, kad, turint galvoje užuominą į „Faidrą“, kurioje pabrėžiama perskyra tarp retorikos ir filosofijos, patį dialogą „Brutas“ irgi reikia skaityti iš filosofinės perspektyvos (Kytzler 1973, 460–88).

§ 25

iš penkių dalių. Tos penkios dalys yra medžiagos suradimas (*inventio*), medžiagos išdėstymas (*dispositio*), stilistinis kalbos parengimas (*elocutio*), įsiminimas (*memoria*) ir atlikimas (*actio*).

§ 26

šviečia tavo Atėnai. Apie Atėnus, kaip iškalbos tėvynę, dar plg. § 45, *De or.* III. 43: „Atėnuose jau seniai pačių atėniečių mokykumas nunykęs, iš to miesto belikusi tik studijų, kurioms piliečiai neturi laiko, vieta; visgi svetimšaliai, kažkokiu būdu suvilioti miesto vardo ir svarbos, iš jų turi naudos.“ Atėnuose iškalbos menas vystėsi ir pasiekė savo aukščiausią tašką (*De or.* I. 13: „Ir praleisdamas Graikiją, kuri visuomet norėjo būti iškalbos pradininkė, taip pat visų mokslų išradėja – Atėnų miestą, kurioje aukščiausias iškalbos menas prasidėjo ir pasiekė tobulumą“).

§ 27

iki Periklio. Periklis (490–429) ne tik Atėnų hegemoninės politikos skleidėjas ir įgyvendintojas (Atėnai Periklio valdymo laikotarpiu išgyveno savo aukso amžių), bet ir, Cicerono požiūriu, svarbus atspirties taškas, žymintis meno kalbėti viešai pradžią. Kiti senovės autoriai, antai Plutarchas, pabrėžia Periklio gebėjimą įtikinti (Plut. *Per.* 8. 3: „Minimi ir Tukidido, Melesijo sūnaus, juokais pasakyti žodžiai apie Periklio iškalbą. Tukididas buvo kilęs iš diduomenės ir ilgą laiką buvo politinis Periklio priešas. Kartą Archidamas, spartiečių karalius, jį paklauses, katras narsesnis kovoje – jis ar Periklis, ir Tukididas atsakęs: 'Jeigu kovodamas

jį partrenkčiau, tai jis, ginčydamasis, kad nesąs partrenktas, nugalėtų ir įtikintų žiūrovus“ (Anastazijos Kašinskaitės vert.). Tiesa, Periklio gebėjimas įtikinti, kaip vėliau sako komediografu Eupolidu besiremiantis Ciceronas (§ 38), klausytojų sielose be malonumo ir dyglius palikdavęs. Periklio kalbų nėra išlikę, nebent būtų kalbama apie tas tris kalbas, kurias jam priskiria ir kurias savo veikale „Peloponeso karo istorija“ pateikia Tukididas. Žymiausia jų – vadinamoji Periklio epitafija – skirta žuvusiems pirmaisiais karo metais pagerbti. Joje Periklis ne tik išaukština kritusius kovoje, bet ir pabrėžia išskirtinę pačių Atėnų vietą Graikijoje, jų kultūrinį ir politinį pranašumą. Periklio raštai, apie kuriuos čia kalba Ciceronas, greičiausiai yra apokrifiniai tekstai, kurių autentiškumu abejojta jau Antikoje (plg. Quint. *Inst.* III. 1. 12).

Tukidido. Tukididas (c. 460 – c. 400) – Peloponeso karo istorikas atėnietis, palikęs aštuonių knygų veikalą apie 431–411 m. laikotarpio įvykius. Tukidido pasakojimas nutrūksta ties VIII knygos 109 skyriumi. Dėl veikalo tradicijos ir tariamo Ksenofonto įsikišimo kilo „Tukidido klausimas“: Diogeno Laertijo liudijimas, kad būtent Ksenofontas išgarsino Tukidido knygas, kurios ligi tol buvo nežinomos (Diog. Laert. II. 57), sukėlė įtarimų, kad baigiamoji Tukidido „Peloponeso karo istorijos“ dalis atsitiktinai pateko į Ksenofonto „Graikijos istorijos“ pradžia.

Peisistratas... Solonas... Kleistenas. Garsios Filajidų giminės palikuonis Peisistratas, kaip tiranas, Atėnus valdė nuo 561 iki 528 m. pr. Kr. Dėl jo polinės veiklos Atėnų galia išaugo, ypač prijungus Salaminą ir apgyvendinus kelias kolonijas prie Helesponto, taip pat padidėjus žemės ūkio gamybai, sustiprėjus amatams ir prekybinei veiklai. Kadangi Peisistratas prisidėjo prie miesto architektūrinio augimo, buvo poetų ir menininkų globėjas, į jo valdymą vėliau buvo žvelgiama tarsi į prarastą aukso amžių. Svarbiausias Solono (c. 630 – c. 560), kaip politiko, nuopelnas buvo visuomenės reforma (suskirstė ją pagal cenzą) ir skolų

panaikinimas. Buvo ne tik politikas, bet ir poetas, rašęs politinio ir moralinio turinio elegijas. Kaip ir Peisistrato atveju, Solono, taip pat vėliau minimo Kleisteno retoriniai gebėjimai išvedami iš jų politinio vaidmens ir jų reformų įtakos institucinėms Atėnų struktūroms. Solonas atėniečiams buvo vienas iš tėvų-steigėjų, teigusių, kad visuomenės sugyvenimą turi reguliuoti įstatymai ir teisingumo principai (Marchese 2017, 253). Kleistenas (c. 570 – c. 508) – garsus Alkmajonidų šeimos palikuonis, vienas didžiųjų Atėnų politikų. 508–507 m. prisidėjo prie svarbios reformos, kuria pilietinės teisės buvo suteiktos visiems laisviesiems Atikos gyventojams. Tradiciškai laikomas demokratinės politikos iniciatoriumi, palaikė gyventojų susiskirstymo principą, nukreiptą prieš kilminguosius (gyventojai buvo suskirstyti remiantis teritorija, o ne šeimų grupėmis). Peisistrato, Solono ir Kleisteno, kaip oratorių, reputacija remiasi jų, kaip politikų, šlove (Ciceronui politiniai pasiekimai siejasi su retoriniais sugebėjimais): jie pasiekė didelės politinės galios ir sugebėjo atlikti reformas.

§ 28

iš Atiko liudijimų. Daugybė redaktorių palieka *Attici*, nes Atikas tyrinėjo Graikijos istoriją. Kasteris (kartu su Lambinu) skaito *ex Atticis monumentis* – „iš atikinių įrašų“.

Temistoklis. Temistoklis (c. 524 – c. 459) – demokratų partijos politikas, jūrų mūšio prieš persus prie Salamino 480 m. herojus, antispartietiškos politikos šalininkas. Buvo ištremtas, kai Atėnuose įsivyravo nuosaikios politinės jėgos, siekusios susitarti su priešų miestu. Ištremtas į Argą, vėliau apkaltintas išdavyste ir paskelbtas už įstatymo ribų. Buvo priglaustas Persijos karaliaus, paskyrusio jį Magnesijos valdytoju.

Kleonas – nors ir neramus, bet iškalbus pilietis. Kleonas (? – c. 422) – Atėnų karvedys Peloponeso karo metu. Dėl savo karą kurstančios ir su priemonėmis nesiskaitančios politikos vaizduotas neigiamai (pirmiausia

Tukidido ir Aristofano), kaip nekompetentingas demagogas, Atėnų politiką atvedęs į pražūtį. Visgi nepaisant neigiamų savybių, jam priskiriamas gebėjimas įtikinamai kalbėti (Thuc. III. 36. 6: „jis ne tik buvo smurtingiausias iš piliečių, bet ir tuo metu darė didžiausią įtaką tautai“).

§ 29

Alkibijadas. Alkibijadas (c. 450–404) – prieštaringos reputacijos Atėnų politikas, gebėjęs suderinti savo politinį talentą su avantiūrizmu, Sokrato mokinyš. Įtikino atėniečius imtis ekspansionistinės politikos, surengti žygį į Siciliją. Žygio į Siciliją išvakarėse sukėlė religinį skandalą, išniekindamas hermas. Apkaltintas rado prieglobstį Spartoje, vėliau – Persijoje. 407 m. grįžo į Atėnus, tačiau po metų vėl buvo ištremtas. Trisdešimties tiranų ir spartiečių užsakymu buvo nužudytas Frigijoje vietinio persų satrapo.

Kritijas. Kritijas (c. 460–403) – Atėnų politikas, filosofas ir dramaturgas. Trisdešimties tiranų, valdžiusių Atėnus 404–403 m., lyderis.

Teramenas. Teramenas (? – c. 404/403) – dviprasmiškai vertintas Atėnų politikas, buvo Trisdešimties tiranų valdžios tarnas, galiausiai atsimetęs dėl jų filospartietiško ekstremizmo, dėl to Kritijo įsakymu nužudytas 404/403 m. Tukididas užsimena apie jo gebėjimą kalbėti ir sveiką nuovoką (VIII. 68).

Koks iškalbos būdas tais laikais vyravo, geriausiai galima suprasti iš jų amžininko Tukidido raštų. Dionisijas Halikarnasietis pateikia savąjį Tukidido stiliaus vertinimą ir įvardija visuotinai paplitusią nuomonę, kad Tukididą skaityti ir suprasti gali tik išsilavinę žmonės, o ir jiems reikalingi komentarai (*chōris exēgēseōs grammatikēs*, Dion. Hal. *Thuc.* 51). Tačiau Cicerono teiginiu, kad toks iškalbos būdas vyravo tais laikais, galima suabejoti. Ciceronas, regis, sąmoningai siekia parodyti, kad to meto oratorių kalba pasižymėjo neaiškumu (plg. *Or.* 30: „Net ir jo (sc. Tukidido) garsiosios sueigų kalbos tiek daug turi neaiškių ir tamsių sakinių,

kad sunkiai suprantamos.“ Čia ir toliau cituojamas Cicerono „Oratorius“ vertimas – Audronės Kučinskienės (2023)). Dionisijas Halikarnasietis teigia, kad Peloponeso karo metu gyvenę oratoriai ir filosofai tokio stiliaus nevartoję, o Tukididas ėmęs taip rašyti todėl, kad norėjęs išsiskirti. Dionisijo vertinimu, Tukididas yra neprilygstamas tada, kai savo stiliumi kalba nuosaukiai, tačiau nusipelno kritikos, kai vartoja jį dažniau, nei reikia, arba pažeisdamas gero skonio taisykles (Dion. Hal. *Thuc.* 51).

§ 30

Gorgijas Leontinietis. Gorgijas iš Leontinų (490–480) – oratorius, sofist, laikomas graikų retorikos pradininku. Kaip retorius, pasižymėjo puošniu ir įmantriu stiliumi, o kaip filosofas-sofistas, buvo linkęs į skepticizmą ir radikalų pragmatizmą. Tarp jo darbų – retorikos vadovėliai, kuriuose buvo pateikta jau įšiminimui parengtų kalbų, taip pat „Helenės pašlovinimas“ ir „Palamedo apologija“ (šiose kalbose atsispindi Gorgijo sukurta kalbos teorija, pagal kurią *logos* turi tokią pat galią sielai kaip vaistai kūnui). Ciceronas „Oratoriuje“ ne kartą mini Gorgiją kaip retorikos meno pradininką (*Or.* 39: „Trasimachas Kalchedoniškis ir Gorgijas Leontinietis pirmieji šiuos dalykus palietė“).

Trasimachas Kalchedoniškis. Trasimachas (c. 459 – c. 400) buvo svarbi sofistinio judėjimo figūra. Dirbo retorikos mokytoju Atėnuose, kur ir gyveno būdamas metoikas. Platonas „Valstybėje“ jį vaizduoja kaip karingą ir cinišką sofistą, palaikantį teiginį, kad teisingumas yra tai, kas naudinga stipresniajam. Iš Trasimacho veikalų (pavyzdžiui, politinės tematikos veikalo „Apie santvarką“ arba „Retorikos vadovėlio“) išliko keletas fragmentų.

Protagoras iš Abderos. Protagoras (c. 490–420) kartu su Gorgiju laikomi svarbiausiais sofistinio judėjimo atstovais. Platono dialoge „Protagoras“ (349a) minima, kad Protagoras pirmasis pasivadino sofistu.

Prodikas Kėjietis. Prodikas (c. 465 – c. 395) atvyko į Atėnus kaip Kėjo pasiuntinys, čia įkūrė mokyklą. Gerai buvo žinomas jo veikalas „Horos“, kuriame aprašoma garsioji Heraklio dilema – pasirinkimas tarp dviejų kelių, kurių vienas veda į dorybę, o kitas – į ydą. Daug dėmesio skyrė sinonimikai, ryšio tarp žodžių ir daiktų nustatymui. Šis jo polinkis pašiepiamas Platono „Protagore“.

Hipijas iš Elidės. Hipijo (V a. pr. Kr.) veikla apėmė daugybę sričių – filosofiją, politiką, retoriką, literatūrą. Kaip politikos teoretikas, pagarsėjo savo bendrų įstatymų, pagrįstų universalia žmogaus prigimti, teorija.

silpnesnis dalykas – jie patys taip sakydavo – pasitelkiant iškalbą galėtų tapti stipresniu. Ciceronas taip verčia garsųjį sofistams priskiriamą mokymo tikslą – silpnesnį argumentą paversti stipresniu (plg. Plat. *Ap.* 18b: *ton hēttō logon kreittō poiein*).

§ 31

Jiems priešinosi Sokratas. Nors Sokratą jo amžininkai dažnai lygino su sofistais (galima prisiminti, kad Aristofanas „Debesyse“ Sokratą prilygina iškalbos ir apgaulės meistrams), tačiau iš tikrųjų Sokrato mokymas, jo dėmesys individualiam žmogaus gyvenimui, jo pažinimo ribų supratimui, pasiekiamam dialektinio tyrimo keliu, yra alternatyva sofistų reliatyvizmui.

žodžiais. Tekstas šioje vietoje sugadintas. Tikriausiai prieš *verbis* buvo koks nors būdvardis.

Iš vaisingiausių pašnekusių su juo. Galbūt tai nuoroda į Sokrato taikytą majeutinį – pribuvėjos meno – metodą, leidžiantį pašnekovui pačiam surasti kelią į tiesą (Sokratui, kurio motina, kaip pasakoja tradicija, buvusi pribuvėja, padedant tai tiesai gimti).

pirmąsyk buvo išrasta filosofija. Sokrato filosofinis perversmas buvo tas, kad nuo ankstesnės – ikisokratiškosios – filosofijos, pagrindinį dėmesį

skyrusios gamtamoksliniams dalykams, įvairių pradų suradimui, buvo pereita prie moralinės filosofijos, kuri esminį dėmesį sutelkė į žmogų ir jo reikmes. Ciceronas apie šią Sokrato revoliuciją užsimena taip: „Sokratas buvo pirmasis, pakvietęs filosofiją iš dangaus į žemę, įkurdinęs miestuose ir netgi į namus atvedęs; jis privertė svarstyti apie gyvenimą, papročius ir gerą bei blogą santvarkas“ (*Tusc.* V. 4. 10).

§ 32

Isokratas. Negalėdamas, kaip pasakojama, dėl nervingumo ir silpno balso stoti prieš klausytojus, Isokratas (436–338) atsidėjo iškaltos mokymui, išgalvotų kalbų, dažnai turėjusių politinių pamfletų pobūdį, rašymui. Kovojo dėl Graikijos suvienijimo persų imperijos grėsmės akivaizdoje, neatmetė galimybės, kad graikus suvienyti galėtų Makedonija. „Oratoriuje“ Ciceronas aukštai vertina Isokratą: „Isokratas, kurį aš visada girii labiau nei kitus šios rūšies oratorius, nors tu, Brutai, kartais švelniai ir išmanančiai tam prieštarauji; bet galbūt su manim sutiksi sužinojęs, už ką jį girii. Kadangi smulkiais ritmais bėgantis Trasimachas ir Gorgijas (jie pirmieji, kaip teigiama, ėmėsi meniškai derinti žodžius) jam atrodė kapoti, o Teodoras – trūkčiojantis ir nepakankamai, taip sakant, „apskritas“, Isokratas pirmasis ėmė žodžiais plėsti mintis ir minkštesniais ritmais užbaigti sakinius“ (*Or.* 40).

reikia išlaikyti tam tikrą matą ir ritmą. Isokrato stiliaus esmė buvo ritmas. Ritmine laikyta seka, kurioje žodžiai išdėstyti simetriškai arba yra sujungti į trijų ar keturių žodžių sekas, kurios savo ruožtu išdėstytos didėjančia seka. Viskas turėjo būti pasakoma vienu įkvėpimu, o klauzulėms skirti žodžių deriniai turėjo būti pritaikyti pačiu tinkamiausiu būdu. Ciceronas „Oratoriuje“ kalba apie būtinybę kalbą „surišti“ ritmu: „Taigi jei viena kalba būna glausta ir kapota, o kita – išplėtotą ir išplaukusi, šitai, žinoma, priklauso ne nuo raidžių savybių, bet nuo trumpų ir ilgų pauzių įvairovės. Ir kadangi, joms įsipynus ir įsimačius į kalbą, šioji

tampa tai rami, tai laki, to priežastis neišvengiamai turi glūdėti ritmuose. Juk ir pats minties lankas, apie kurį jau ne kartą kalbėjome, ritmo pagautas veržliai kyla ir leidžiasi, kol pasiekia pabaigą ir nurimsta. Taigi aišku, kad prozos kalba turi būti surišta ritmais, bet vengti eiliavimo“ (*Or.* 187).

§ 33

taisyklingo žodžių jungimo. Kalbama apie žodžių jungimą (*structura* – iš *struo* „statyti“) į didesnę vienetą – periodą. Ciceronas čia vartoja iš statybų paimtą metaforą: sakinyss suvokiamas tarsi iš skirtingų dalių statomas pastatas (Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 149). Plg.: „Taigi žodžiai sakinyje bus dėliojami taip, kad arba kuo rišliau susijungtų pabaigos su pradžiomis ir kuo maloniau skambėtų, arba pats darnus žodžių pavidalas sudarytų užbaigtą ratą, arba kad periodas ritmiškai ir tinkamai baigtųsi. Pasižiūrėkime, koks tas pirmasis būdas, reikalaujantis bene daugiausia dėmesio. Jis turi sudaryti tarsi kokį statinį, bet be ypatingų pastangų“ (*Or.* 149).

ritmingos sakinio pabaigos. Plg. *Or.* 20, kur neišbaigta ir ritmiškai nesklandžiai kalbai (*neque perfecta atque conclusa*) priešinama dailiai išrikiuota ir užbaigta (*et structa et terminata*).

§ 34

kažin koku žodžių apskritimu. Žodžių junginiu *circumscriptione verborum* Ciceronas verčia graikišką terminą *periodos*. Apskritai Ciceronas žodį *periodos* pavartoja tik tris kartus – visada graikiškais rašmenimis (*Or.* 204; *Brut.* 167; *Att.* I. 14. 4). Ciceronas stengiasi jam surasti lotynišką atitikmenį (Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 204): jo kuriami atitikmenys yra *ambitus* „apėjimas“ ir *circumitus* arba *circuitus* „apėjimas ratu, lankstas, aplinkkelis“, dar vartojamas *comprehensio* „suėmimas, aprėptis“, *continuatio* „tęsimasis be pertraukos, nenutraukiamumas“, *circumscriptio* „rato apibrėžimas, apskritimas“. Šiuos penkis terminų

variantus (jie neprigijo ir nepateko į visuotinę apyvartą) nurodo ir Kvintilijanas, pirmasis pradėjęs vartoti sulotynintą formą *perihodus*.

§ 35

Lisijas. Lisijas (450 – c. 370) dėl savo metoiko statuso neturėjo piliečio privilegijų ir negalėjo kalbėti teisme (išskyrus vieną atvejį, susijusį su juo asmeniškai). Nepaisant to, parašė daugybę kalbų kitiems. Jo grynas, paprastas, aiškus ir dailus stilius buvo pavyzdys Romos atikistams.

skoningas. Žodžiai *elegans*, *elegantia* Cicerono raštuose itin dažni. Šis žodis gali, kaip šiuo atveju, reikšti tokį stilių, kuriame nesama nieko per daug, kuris yra tikslus, kruopštus, bet tuo pat metu neprastas (Douglas 1966, 25). Aulas Gelijus nurodo, kad Katono Vyresniojo laikais žodis *elegans* buvo vartojamas kalbant apie perdėtą aprangos ir gyvenimo būdo išrankumą, todėl vartotas labiau priekaištaujant nei giriant (N. A. XI. 2. 3). Tokiu atveju jį būtų galima sieti su išrankumu (ši sąsaja matyti ir etimologijoje, mat veiksmazodis *eligo* reiškia „išrinkti, išrankioti“).

Demosteną. Demostenas (384–322) – graikų oratorius, jo kalbos pasižymėjo stiliaus įvairove ir plastiškumu. Demostenas savo iškalbą naudojo kaip ginklą kovoje prieš Makedonijos ekspansionizmą (jo „Filipikos“ ir „Olintinės kalbos“ – geriausias šios kovos pavyzdys). Ieškodamas tobulo oratoriaus, Ciceronas juo linkęs laikyti Demosteną (plg. *Or.* 23: {...}) „gerokai aukščiau už kitus iškėliau Demosteną – jį vienintelį būčiau linkęs sieti su tąja iškalba, kurią nujaučiu esant, bet nesu atpažinęs nė viename žmoguje. Niekas jo nepralenkė nei minčių svarumu, nei išmoningumu, nei nuosaikumu“ (dar plg. *Opt. gen.* 13).

§ 36

Hipereidas. Hipereidas (389–322) – Demosteno mėgdžiotojas, taip pat priešinosi Makedonijos įtakai, buvo garsios hetairos Frinės gynėjas.

Aischinas. Aischinas (c. 390–314) palaikė Filipo Makedono politiką, taip

užsitraukdamas Demosteną neapykantą. Demosteni galiausiai beveik pavyko Aischiną nuteisti už valstybės išdavystę. Ciceronas mano, kad arčiausiai oratoriaus idealo yra Demostenas, tačiau Aischinas yra artimiausias pastarajam (*Opt. gen.* 17; *Or.* 26, 57).

Likurgas. Atėnietis Likurgas (390–324) buvo oratorius ir politikas, antimakedoniškosios koalicijos narys. Puikus administratorius, stengėsis atgaivinti Atėnų finansus ir atstatyti miestą.

Dinarchas. Korintietis Dinarchas (360–290) buvo Teofrasto mokinys, užsiėmė kalbų rašymu, išliko jo kalbų prieš Demosteną (buvo jo priešininkas).

Demadas. Demadas (c. 380 – c. 318) gimė neturtingoje šeimoje, tačiau dėl savo iškaltos išliko. Remdamas makedonus tapo Demosteną, kurį iš pradžių palaikė, priešu.

§ 37

Falerietis. Demetrius Falerietis (c. 350–283) buvo Aristotelio mokinys ir Teofrasto draugas. Nuo 317 iki 307 m. Makedonijos karaliaus Kasandro skyrimu valdė Atėnus. Savo valdymo metu stengėsi sukurti politinį režimą, artimą filosofų idealizuotajam. Atliko gyventojų surašymą, priėmė prabangos ir papročių kontrolės įstatymus. Demetriui Polijorketui užkariavus Atėnus, iš pradžių pabėgo į Atėnus, vėliau įsikūrė Aleksandrijoje ir buvo Egipto karaliaus Ptolemajo I patarėju.

Teofrasto. Teofrastas (372–287) – peripatetikų mokyklos vadovas po Aristotelio mirties, greta kitų dalykų, laikomas botanikos ir mineralogijos pradininku. Parašė garsų veikalą „Charakteriai“, kuriame išskyrė trisdešimt psichologinių asmenybės tipų.

§ 38

kalbos intonacija. Sunku suprasti, kas iš tiesų turima omenyje žodžiais *inflexit orationem*. Galimi keli paaiškinimai: 1. „davė iškaltai naują kryptį,

pakeitė ją“; 2. „pakeitė kalbos intonaciją“ (plg. *Or.* 56; taip pat Quint. *Inst.* X. 1. 80: „nors sakoma, kad jis (sc. Demetrijas) pirmasis pakeitė kalbos intonaciją, ir aš neneigiu jį pasižymėjus dideliu talentu ir iškalba“; vis dėlto galbūt šiuo atveju Kvintilijanas nori pasakyti, kad sulig Demetrijų iškalba ėmė menkti (plg. Jahn 1856, 16: „susilpninti, nes palenkti galima tai, kas švelnu ir nuolaidu“)); 3. „padarė iškalbą lanksčią“ (Douglas 1966, 28; žodžio *inflexus* vartojimą išsamiai aptaria A. Kučinskienė: jos teigimu, žodį *inflexus* galima suprasti kaip a) vidurinįjį arba tarpinį balso registrą; b) moduliaciją, t. y. perėjimą iš vieno registro į kitą; žr. Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 57).

kaip apie Periklį rašė Eupolidas. Eupolidas (446–411) kartu su Aristofanu ir Kratinu buvo senosios atikinės komedijos atstovai. Ciceronas nurodo į jo komediją „*Demai*“ (*fr.* 194 Kock I 281), iš kurios šie žodžiai paimti (jie taip pat pavartojami Cicerono veikale *De or.* III. 138).

§ 39

valdant Servijui Tulijui. Servijus Tulijus buvo šeštasis Romos karalius, valdęs tarp 578 ir 535 m. Su jo valdymo laikotarpiu sutampa Solono gyvenimas ir veikla, taip pat Peisistrato tiranija.

Atėnai buvo daug ilgiau. Atėnų ištakos siekia mitinius laikus, o Atikos tautų sinoikizmas, nuo kurio prasidėjo miesto kūrimasis, gali būti siejamas su legendiniu karaliumi Tesėju (plg. Goušchin 1999, 173–174).

§ 40

Homerą nebūtų taip išliaupsinęs Ulikso ir Nestoro gebėjimo kalbėti. Odisėjo iškalba išliaupsinama taip:

Bet kai galingu balsu iš plačios krūtinės pratrūko
Žerti žodžius, kaip sniegą žiema kad žeria per pūgą, –
Rungtis su juo mirtingasis nė joks nebūtų valiojęs.

(Hom. *Il.* III. 221–223; čia ir toliau – Antano Dambrausko vert.)

Nestoro iškalbingumas apibūdinamas tokiais žodžiais:

(...) Tuomet pasikėlė

Nestoras saldžiabylys, kalbėtojas Pilo balsingas.

Liejosi jam iš lūpų kalba, saldesnė už medų.

(Hom. Il. I. 247–249).

už vyresnįjį Likurgą. Istorikas Timajas iš Tauromenijo iškėlė hipotezę (Plut. *Lyc.* 1), kad du bendravardžiai istoriniai veikėjai susiliejo į vieną istorinio Spartos įstatymų leidėjo asmenį (plg. *Rep.* II. 18; jei nenurodytas autorius, čia ir toliau tekstas Cicerono). Mažesnė tikimybė, kad Ciceronas žodį *superior* vartoja norėdamas atskirti įstatymų leidėją nuo Atikos oratoriaus, apie kurį kalbama § 36.

§ 41

karas su volskais, kuriame kaip tremtinys dalyvavo Korijolanas. Gnėjus Marcijus Korijolanas buvo pusiau legendinė V a. pr. Kr. asmenybė. Karo su volskais metu užėmė Korijolų miestą (iš čia ir jo prievardis), tačiau užsitraukė tautos neapykantą atsisakydamas nemokamai padalyti grūdus. Išstremtas apsistojo pas volskus, tapo jų vedliu žygyje prieš Romą, tačiau atsisakė savo sumanymo motinos Veturijos ir žmonos Volumnijos įkalbėtas. Už tai volskai jį nubaudė mirtimi (pasak kitos versijos, Korijolanas nusižudęs).

tas baisiausias karas su volskais... vyko veik tuo pat metu kaip ir karas su persais. Korijolano tremtis datuojama 491 m. pr. Kr., jo žygis prieš Romą – 489 m. Temistoklio vedami atėniečiai nugalėjo persus Maratono mūšyje 490 m.

§ 42

Kleitarchas. Kleitarchas iš Kolofonės – IV–III a. pr. Kr. istorikas, parašęs Aleksandro Didžiojo žygių istoriją, kurioje kariniai aprašymai derinami su etnografiniais ir geografiniais ekskursais. Pripažįstama, kad Kleitarchas istorinę tikrovę dažnai aukojęs literatūrinio įvykių poveikio labui.

Stratoklis. Stratoklis – oratorius ir politikas, Demosteno amžininkas ir priešininkas, vėliau Demetrijo Faleriečio rėmėjas. Apie jo, kaip istoriko, veiklą nėra nieko žinoma.

§ 43

nuo ligos. Teuffelio skaitymas. Žodis *morbo* pridėtas remiantis Tukididu (I. 138. 4)

§ 44

Anaksagoro. Apsigyvenęs Atėnuose, Anaksagoras iš Kladzomenų (c. 500–428) užmezgė draugystę su Perikliu. Atėniečių apkaltintas bedievystę prieglobsčio turėjo ieškotis Lampsake.

§ 46

anot Aristotelio. Tikriausiai nuoroda į pražuvusį Aristotelio veikalą „Retorikos meistryščių rinkinys“ (*Synagōgē technōn*), kuriame buvusi aprašyta skirtingų mokslų sričių raida ir esamoji padėtis.

kai nuvertus tiranus Sicilijoje. Tarp 472 ir 466 m. buvo nuversti Agrigento tiranas Trasidėjas ir Sirakūzų tiranas Trasibulas.

imta reikalauti grąžinti asmeninę nuosavybę. *Res privatae* (...) *reperentur* – frazė, vartota tarptautiniuose santykiuose prieš paskelbiant karą, taip pat baudžiamuosiuose teismuose, kuriuose buvo sprendžiamos turto prievartavimo bylos provincijose (plg. *Mur.* 3).

ginčui gimusi tauta. Malcovati konjektūra: *controversiae nata*.

Korakas ir Teisijas. Teisijo ir Korako veikla datuojama V a. pr. Kr. Tradiciškai laikomi retorikos mokslo kūrėjais, tais, kurie pavertė ją mokymu dalyku. Korakas buvo sirakūzietis, teisminių kalbų rašytojas. Teisijas – jo mokiny, susisteminęs savo mokymą į vadovėlį. Teisijo kūriniai padarė didelę įtaką Gorgijui. 427 m. Teisijas su Gorgiju, kaip pasiuntiniai, buvo pasiųsti į Atėnus.

Protagoras... temomis... vadinamomis „bendrosiomis vietomis“. Tai tikriausiai buvo bendro pobūdžio veikalai, kuriuose surinkti visi įmanomi įrodymų variantai. Ryšį tarp Protagoro ir mokymo apie „bendrąsias vietas“ paliudija ir Kvintilijanas (*Inst.* III. 1. 12).

§ 47

pagyrimų ir papeikimų. Platonas „Faidre“ (267a) teigia, kad Teisijas ir Gorgijas „savojo žodžio galia {...} menkus dalykus priverčia atrodyti didžiais, o didžius – menkais“ (Naglio Kardelio vert.). Gorgijas „Helenės pagyrimė“ tvirtino, kad žodžių galia tokia didelė, kad panaikina pačios Trojos karo sukėlėjos kaltę. Isokratas, „moraliosios“ retorikos šalininkas, tvirtina, kad gėdinga vienu metu ir girti, ir peikti tą patį dalyką (*Antid.* 255), o pats Ciceronas (*De or.* II. 35) oratoriui priskiria savybę išaukštinti geruosius ir išpeikti bloguosius.

Antifontas iš Ramnunto. Antifontas (c. 480–411) – Atėnų oratorius, dalyvavęs 411 m. oligarchų perversme, dėl savo vaidmens jame buvo pasmerktas myriop. Tukidido mokytojas, išliko jo kalbų žmogžudystės byloje, taip pat išgalvotų kalbų pratybų.

niekuomet už jį geriau nesigynė teisme. Kalbama apie Antifonto gynimosi kalbą, 411 m. pr. Kr. žlugus Keturių šimtų režimui, apie kurį rašo Tukididas (VIII. 68. 1–2). Labai tikėtina, kad Ciceronas apsiriko, mat tuo metu, kai vyko teismo procesas, Tukididas buvo tremtyje, todėl negalėjo asmeniškai dalyvauti.

§ 48

Teodoras. Teodoras Bizantietis (V a. pr. Kr.), retorikos mokytojas, Lisijo amžininkas.

ne kartą patrauktas į teismą kaip neva nusižengęs įstatymui „Dėl apgaulės“. Ciceronas čia aprašo graikišką realiją remdamasis romėnų teisėje vartojama formule (pagal *lex Sempronia*, vėliau Sulos atnaujintą

ir pavadintą *lex Cornelia*, buvo draudžiama imtis neteisėtų priemonių teismo proceso metu). Tačiau verstis logografija – kalbų už kitus rašymu – Atėnuose buvo visiškai legalu, todėl lieka neaišku, kodėl Isokratui galėjo būti iškelta byla, be to, nėra informacijos, patvirtinančios prieš tai cituotus Aristotelio žodžius. Apie Isokratui iškeltą bylą esama nuorodų jo „Atsakomojoje kalboje“ (*Antidosis*), tačiau tai – išskirtinis atvejis, nepateisinantis žodžio *saepe* „nesyk“ pavartojimo (Douglas 1966, 39; Marchese 2017, 272–273).

§ 50

kas žino tais laikais buvus argiečių ar korintiečių, ar tebiečių oratorių. Velėjus Paterkulas (I. 18) teigia, kad Argas, Sparta ir Tebai neturėjo gabių rašytojų, išskyrus Pindarą.

dėl Epaminondo. Epaminondas (418–362) – Tebų politikas ir karvedys. Kai po Atėnų pralaimėjimo Peloponeso kare kilo krizė, Tebai kurį laiką kontroliavo kitus graikų miestus. Romėnų istorikas ir biografas Kornelijus Nepotas parašė Epaminondo biografiją, iš kurios galima sužinoti tiek apie šio mokytumą, tiek apie karinius gebėjimus (be kita ko, Epaminondas įvedė svarbių taktinių naujovių). Mirė nuo žaizdų, patirtų mūšyje prie Mantinijos.

iš spartiečių. Nebent tokiu būtu galima laikyti Brasidą, apie kurį Tukididas sako, kad „kaip spartietis jis nėra negabus kalbėtojas“ (IV. 84. 2).

net pats Menelajas, anot Homero. Nuoroda į „Ilijadą“ (III. 213–214):

Tai Menelajas kalbėjo skubotai, be pertrūkio jokio,

Garsiai ir aiškiai, nors sakė nedaug ir žodį tausojo {...}

glaustumas kartais pagirtinas dalykas tam tikroje kalbos dalyje. Glaustumas laikytas teigiamu dalyku pasakojamojoje dalyje (*narratio*) (*Rhet. Her.* I. 14; *De or.* II. 326; dar plg. *De inv.* I. 28). Ciceronas rekomenduoja laikytis glaustumo diskusijose senate (*Leg.* III. 40).

§ 51

po visą Aziją. Visa Azija – tai pirmiausia romėniškoji Azijos dalis.

apkeliavo... bastėsi... susiteršė... prarado... atprato. Iškalba čia personifikuojama – jai suteikiamos tipiškos žmogiškos savybės, ji suprantama kaip *virgo*, mergelė, kurios išvykimas iš Atėnų siejamas su iškalbos meno savybių ir funkcijų pasikeitimu (Gowing 2000; Culpepper Stroup 2003). Kartu šiais žodžiais apibūdinama tremties ir tapatybės praradimo situacija, tokia svarbi ir pačiam Ciceronui.

Rodiečiai. Rode egzistavo iškalbos mokykla, o pas rodietį Moloną mokėsi ir Ciceronas.

§ 53

garsiosios giminės pirmtakui Lucijui Brutui. Lucijus Brutus buvo legendinis Romos respublikos įkūrėjas, 510/509 m. išvaręs paskutinįjį Romos karalių Lucijų Tarkvinijų Išdidųjį (*Tarquinius Superbus*).

stigo proto guvumo. Titas Livijus (I. 56) pasakoja, kad Brutus, norėdamas išvengti brolio likimo, kurį jo dėdė Tarkvinijus nužudė, apsimetė kvailiu (iš čia prievardis *Brutus*).

Tam, kuris pagal Apolono ištarmę... suvedė, ką reiškia žodžiai „pabučiuoti motiną“. Titas Livijus pasakoja (I. 56), kad Lucijus Brutus lydėjo Tarkvinijus į Delfus, į kuriuos jie iškeliavo norėdami sužinoti, kas bus kitas Romos karalius. Orakulo atsakas buvęs, kad kitu Romos karaliumi bus tas, kuris pirmasis pabučiuos motiną. Lucijus Brutus suprato, kad orakulas turėjęs omenyje žemę, tad grįžęs namo jis apsimetė suklupęs ir tuo pat metu pabučiavo žemę.

išvarė galingiausią karalių. Kalbama apie 510/509 m. išvartą Lucijų Tarkvinijų Išdidųjį. Žodžiu *potens* čia numanoma vienvaldystė, vieno žmogaus valdžia.

garsiausio karaliaus. Turimas omenyje Tarkvinijus Senasis (*Tarquinius Priscus*), valdęs 616–578 m. pr. Kr.

iš savo kolegos atėmė įgaliojimus. Lucijus Tarkvinijus Kolatinas kartu su Brutu buvo pirmieji konsulai. Kolatinas vėliau neteko įgaliojimų, nes buvo susijęs giminystės ryšiais su Tarkvinijais (Liv. II. 2–11).

§ 54

plebėjai buvo įsikūrę netoli Anijono upės kranto. 494 m. pr. Kr. plebėjai persikėlė per Anijono upę ir įsikūrė ant Šventojo kalno (*Mons Sacer*) protestuodami prieš patricijų veiksmus ir reikalaudami sau privilegijų.

diktatorius Markas Valerijus savo iškalba numalšino nesantaiką. Markas (remiantis kitais šaltiniais, Manijus) Valerijus, gavęs prievardį *Maximus*, buvo kilmingos romėnų šeimos atstovas. Tai, kad Ciceronas jam priskiria sutaikytojo vaidmenį, priklauso nuo istoriografinės tradicijos, kurią formavo Valerijų šeima. Tačiau dėl tokio Cicerono pasirinkimo lieka nepaminėti kitos istorinės asmenybės – Menenijaus Agripas – nuopelnai. Remiantis Tito Livijaus pasakojimu (II. 33), kaip tik šis įtikino plebėjus baigti sukilimą: jis papasakojo pasakėčią apie žmogaus kūno dalis ir jų atliekamus darbus. Kadangi likusios kūno dalys manė, jog būtent jos atlieka svarbiausius darbus, o skrandis tik naudojasi jų darbo vaisiais, jos nusprendė jam neduoti maisto, tačiau greitai visiškai nusilpo ir nieko nebegalėjo padaryti. Menenijus norėjo parodyti, kad skrandis yra patricijai, o likusios kūno dalys – plebėjai, tačiau abiejų gerovė priklauso nuo tarpusavio sąveikos. Originale esama sunkiai perteikiamo žodžių žaismo (*paronomasia*): *Dictator – dicendo*.

ne be tam tikrų oratoriaus gebėjimų buvo ir Lucijus Valerijus Potitas. Originale žodžių žaismas (*Potitum potuisse*), Potito vardą susiejantis su veiksma. *possum* „galėti, gebėti“. Lucijus Valerijus Potitas – 449 m. pr. Kr. konsulas, kartu su kolega Marku Horacijumi Barbatu išleido įstatymų

rinkinį, žinomą Valerijaus–Horacijaus įstatymo vardu, skirtą nesutariams tarp patricijų ir plebėjų užglaistyti.

po nekenčiamo decemvirų valdymo. 451 m. pr. Kr. dešimties patricijų kolegijai buvo pavesta parengti įstatymų kodeksą, kuriuo būtų įtvirtintas teisingumas. Tam, kad kolegija galėtų veikti, turėjo būti įvestas moratoriumas – įprastiniai magistratai negalėjo veikti, o aukščiausia valdžia buvo suteikta decemvirams. Kitąmet, kai decemvirai nepabaigė savo užduoties, buvo sukurta nauja, iš dalies plebėjiška kolegija, kuriai vadovavo konservatoriškų pažiūrų patricijus Apijus Klaudijus, siekęs išlaikyti savo politinės grupuotės įtaką. Plebėjai ėmė protestuoti prieš patricijų savivalę. Atgavę savo įprastines galias, 449 m. konsulai paskelbė Dvylika lentelių – pirmąjį rašytinį teisės kodeksą, suteikusi dalinę politinę tapatybę plebėjų šeimoms. Žodžiu „neapykanta“ (*invidia*) įvardijamas jų veiksmų nepopuliarumas.

§ 55

Apijus Klaudijus... iškalbus žmogus... sulaikė senatą, ketinusį sudaryti taiką su Piru. Apijus Klaudijus Cekas – 312 m. pr. Kr. cenzorius, įgyvendinęs daug svarbių viešųjų darbų: jo rūpesčiu buvo nutiestas ir jo vardu pavadintas pirmasis kelias, sujungęs Romą su Kapuja (*Via Appia*), bei Romon atvestas pirmasis akveduktas (*Aqua Appia*). Vėliau buvo du kartą išrinktas konsulu (307 ir 296 m.), nesutiko priimti Epiro karaliaus Piro pasiūlytų nepalankių taikos sąlygų po to, kai romėnai 280 m. buvo sumušti prie Heraklėjos.

apie Gajų Fabricijų. Gajus Fabricijus Luskinas – 282 ir 278 m. konsulas, 275 m. cenzorius. Po mūšio prie Heraklėjos Fabricijus derėjosi dėl taikos sąlygų ir galbūt dėl belaisvių išmainymo. Plutarchas rašo (*Pyrrh.* 18), kad Piras buvęs sužavėtas Fabricijaus pastangų ir dėl to belaisvius paleidęs be išpirkos.

Tiberijų Korunkanijų. Tiberijus Korunkanijus – 280 m. pr. Kr. konsulas, 254/253 m. pirmasis iš plebėjų tapo vyriausiuoju pontifiku (*pontifex maximus*).

sprendžiant iš pontifikų užrašų. Pontifikų užrašus (*pontificum commentarii*), kuriuose tikriausiai buvo registruojami pontifikų nutarimai tam tikrų įvykių proga, reikia skirti nuo didžiųjų metraščių (*annales maximi*), kuriuose buvo fiksuojami svarbiausi istoriniai įvykiai.

apie Manijų Kurijų. Manijus Kurijus Dentatas – 290, 275 ir 274 m. pr. Kr. konsulas. Kartu su anksčiau minėtu Gajumi Fabricijumi tradiciškai laikomi iškiliausiais romėniškų dorybių pavyzdžiais. Čia aprašomas incidentas įvyko 298 m., Manijui einant plebėjų tribūno pareigas. Per konsulų rinkimus, kuriems vadovavo Apijus Klaudijus Cekas, buvo atmetas plebėjų konsulas, nors remiantis 342 m. išleistu *lex Genucia* vienas konsulų privalėjo, o abudu galėjo būti iš plebėjų tarpo. Atsisakydamas pripažinti konsulu plebėją, Apijus rėmėsi tėvų įgaliojimais (*auctoritas patrum*). Anot jo, konsulo išrinkimą galėjo patvirtinti tik senatoriai, rinkimams jau įvykus. Savo ruožtu Manijus Kurijus tvirtino, kad formaliai patvirtinti konsulus senatoriai gali dar nesužinoję jų vardų.

tarpuvaldžiu. Apijus Klaudijus Cekas, kaip *interrex*, vadovavo komicijams. *Interrex* – laikinas valstybės valdytojas – buvo Romos respublikos laikų pareigybė, kurios trukmė buvo penkios dienos ir kuri priklausė išskirtinai patricijams.

§ 56

apie Marko Popilijaus talentą. Šį asmenį beveik neabejotinai galima identifikuoti kaip Marką Popilijų Lenatą, keturis ar penkis kartus ėjusį konsulo pareigas tarp 359 ir 348 m. pr. Kr. Anot kitų šaltinių, tai buvo šio sūnus, 316 m. konsulas.

kaip deivės Karmentos žynys. Flaminiais (*flamines*) vadinami žyniai rūpinosi kurios nors vienos dievybės garbinimu. Jie skirstyti į *flamines*

maiores, kurie buvo atsakingi už Jupiterio, Marso ir Kvirino garbinimą, ir *flamines minores*, prižiūrėjusius mažesnės reikšmės dievybių kultus. Karmenta buvo labai sena dievybė, Euandro motina, pasižymėjusi pranašavimo galia (Verg. *Aen.* VIII. 333).

apsivilkęs vilnonį apsiaustą. *Laena* – dvigubas apsiaustas (*toga duplex*), kurį vilkėdami aukodavo flaminai. Iš *laena* kilęs iš Marko Popilijaus prievardis Lenatas (*Laenas*).

§ 57

Gajus Flaminijus... kuris, kaip plebėjų tribūnas, pasiūlė įstatymą dėl Galijos ir Piceno sričių padalijimo kiekvienam piliečiui. Gajus Flaminijus buvo vienas svarbiausių romėnų politikų. 232 m. pr. Kr. jam prieš Senato valią pavyko pasiekti, kad iš galų atimtos teritorijos būtų padalytos neturtingiems Romos piliečiams. 223 m. išrinktas konsulu nugalėjo insubrus ir prieš Senato valią atšventė triumfą. Dar kartą išrinktas konsulu 217 m., žuvo prie Trazimeno ežero kovodamas su Hanibalu.

Kvintas Maksimas Verukozas. Po triuškinamo pralaimėjimo prie Trazimeno ežero buvo sustabdytos įprastinės pareigybės, ir Kvintas Maksimas Verukozas paskirtas diktatoriumi. Kovodamas su kartaginiečiais naudojo sekinimo strategiją, už tai pramintas *Cunctator* – „Delsėju“. Priešinosi Scipijonui, norėjusiam suduoti stiprų smūgį kartaginiečių pozicijoms, kol Hanibalas vis dar buvo Italijoje. Mirė 203 m. pr. Kr. – prieš pat galutinį Hanibalo pralaimėjimą.

Kvintas Metelas. 206 m. pr. Kr. konsulas, labai gerai žinomo Metelo Makedoniko tėvas. Apie Kvintą Metelą žinome iš laidotuvių kalbos, pasakytos tėvo atminimui 221 m., fragmento, kurį cituoja Plinijus Vyresnysis (*N. H.* VII. 139–141).

Markas Kornelijus Cetegas. 204 m. pr. Kr. konsulas. Jo kalbų fragmentų nėra išlikę.

Kvintas Enijus. Vienas svarbiausių archajinio laikotarpio Romos poetų. Gimė 239 m. pr. Kr. Rudijose, mirė 169 m. Romoje. Epo „Metraščiai“, tragedijų ir komedijų, taip pat kitų įvairaus pobūdžio veikalų autorius.

§ 58

devintojoje „Metraščių“ knygoje šitaip rašoma. Toliau pateikiama citata iš Enijaus „Metraščių“ IX knygos (304 *sqq.*, Skutsch).

saldžiakalbis. Šį žodį, cituodamas tą patį fragmentą, mini Kvintilijanas (*Inst.* XI. 3. 31), Lukrecijus (I. 945); jį žinome ir iš Aulo Gelijaus (*N.A.* XII. 2. 7) cituojamos ištraukos, kurioje Seneka kritikuoja Ciceroną už tokių žodžių vartojimą ir jo susižavėjimą Enijumi.

§ 59

Svados. Svada buvo romėnų iškalbos deivė (graikai ją vadino *Peithō*). Svados vardas kilęs iš veiksm. *suadeo* „įtikinti, prikalbinti“.

§ 60

Markas Katonas. Markas Porcijus Katonas (234–149) buvo *homo novus*, žmogus, patekęs į senatą iš plebėjų tarpo. 214 m. pr. Kr. buvo karių tribūnu, 204 m. kvestoriumi, 195 m. konsulu, 184 m. cenzoriumi. Užkietėjęs tradicionalistas, aršiai priešinosi graikiškos kultūros ir papročių paplitimui Romoje (dėl šios priežasties buvo nuožmus Scipijonų politikos priešininkas). Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais skatino atnaujinti kovą su Kartagina ir galutinai sunaikinti nekenčiamą varžovą. Vertintas kaip oratorius, buvo ir produktyvus rašytojas: parašė Italijos ir Romos istoriją (*Origines*, „Pradžios“), traktatą „Apie žemdirbystę“ (*De agricultura*), veikalą „Sūnui Markui“ (*Ad Marcum filium*). Ciceronas padarė jį savo veikalo „Apie senatvę“ (*De senectute*) protagonistu, nes šis buvo ilgaamžis ir geriausiai išmanė apie senatvę.

kaip tik šimtas keturiasdešimt metų iki mano konsulato. T. y. 204 m. pr. Kr. Ciceronas konsulu tapo 63 m.

iš Nevijaus raštų. Gnėjus Nevijus (c. 270–201) – epinis poetas ir dramaturgas. Išlikusios jo eilės, kuriomis užsipuolami Metelų ir Scipijonų giminės atstovai. Saturniniu metru parašė poemą „Pūnų karas“.

Varonas, mūsų uoliausias senovės tyrėjas. Markas Terencijus Varonas (116–27) – vienas didžiausių vėlyvosios Romos respublikos eruditų. Pompėjaus rėmėjas, bet gavęs Cezario atleidimą, su šio palaiminimu ėmėsi kurti pirmąją viešąją biblioteką. Per savo ilgą gyvenimą parašė daugybę veikalų iš įvairių žinijos sričių. Ypatingą vietą jo kūryboje užima antikinio romėniškojo teatro tyrinėjimai.

Plautas. Titas Makcijus Plautas (259–184) – žymiausias archajinio laikotarpio romėnų poetas. II a. pr. Kr. jo vardu buvo žinoma daugiau nei šimtas komedijų, tačiau kaip autentiškas Varonas išskiria dvidešimt vieną – jos išliko iki mūsų dienų.

konsulaujant Publijui Klaudijui ir Lucijui Porcijui... kai cenzoriumi buvo Katonas. T. y. 184 m. pr. Kr. Čia implikuojama, kad Nevijus buvo Plauto amžininkas, tačiau nereikia atmesti, kad Plautas galėjo pergyventi savo amžininką (Douglas 1966, 51). Nevijus turėjo būti pakankamai senas, kad dalyvautų Pirmajame pūnų kare, taigi turėjo gimti apie 270 m.

§ 61

aštuoniasdešimt šešeri metai iki mano konsulato. T. y. 149 m. pr. Kr.

Apijaus Ceko kalba apie Pirą. Apie tai jau buvo kalbėta §55.

laidotuvių kalbomis. *Laudationes funebres* – per iškilaus kilmingos šeimos asmens laidotuves sakoma kalba, skirta mirusiajam pagerbti ir išaukštinti. Tai buvo giliai romėnų aristokratų papročiuose įsišaknijusi tradicija (plg. Polyb. VI. 53–54), kuria mirusiojo tapatybė buvo susiejama

su bendresnėmis visos giminės (*gens*) savybėmis ir tuo pačiu išaukština-
mas ne tik mirusysis, bet ir jo giminė (Douglas 1966, 52; Marchese 2017,
218).

§ 62

**perėjimai į plebėjų gretas, kuomet žemesnės kilmės žmonės įsiskverb-
davo į kitą to paties vardo giminę.** Kai kurias pareigas, antai, plebėjų tri-
būno, galėjo užimti tik plebėjų šeimoms priklausantys asmenys, todėl šių
pareigų siekiantys patricijai buvo priversti įvaikinimo keliu pereiti pas ple-
bėjus – taip pasielgė Cicerono priešininkas Publijus Klodijus 58 m. pr. Kr.

**jei aš sakyčiausi kilęs iš Manijaus Tulijaus – patricijaus, kuris buvo
konsulu... praėjus dešimtmečiui po karalių išvymio.** Manijus Tulijus
konsulu buvo 500 m. pr. Kr. Akivaizdu, kad patricijiška Tulijų giminė
nebuvo susijusi su tais Tulijais, iš kurios buvo kilęs Ciceronas (plg. *Tusc.*
I. 38, kur jis juokaudamas savo šeimą kildina iš Servijaus Tulijaus).

§ 63

Katono kalbų yra ne ką mažiau nei atėniečio Lisijo. Antikinė tradicija
Lisijui priskiria keturis šimtus kalbų, tačiau autentiškomis laikomos apie
230 (mūsų laikus pasiekė 34). § 65 Ciceronas tvirtina suradęs ir perskai-
tęs daugiau nei 150 kalbų.

jis iš tiesų atėnietis. Periklis Lisijo tėvą Kefalą Sirakūzietį pakvietė į Atė-
nus dar prieš gimstant Lisijui.

ėjo visas piliečiui priklausančias pareigas. Ciceronas tikriausiai kalba
apie *isoteleia* – teisių lygybę, o ne apie laikiną pilietybę, kuri buvo atšauk-
ta dėl neiškių „techninių“ priežasčių.

Timajas... nukelia jį į Sirakūzus. Timajas iš Tauromenijo (c. 356 –
c. 260) – istorikas, daugiausia rašęs apie Sicilijos istoriją, – Lisiją savinosi
iš patriotinių paskatų.

§ 66

„Pradžios“. Šiame veikale pasakojama Romos istorija nuo pat jos pradžios iki 149 m. pr. Kr. Katonas nemažai dėmesio skyrė kitų italikų bendruomenių susikūrimui (būtent II ir III knygos, kuriose kalbama apie italikus, davė pavadinimą kūriniui, *Nep. Cat.* 3).

Filistui iš Sirakūzų. Filistas (? – 356) dar vaikas būdamas matė atėniečių apgultus Sirakūzus. Parašė dvylikos knygų Sicilijos istoriją.

Teopompas. IV a. pr. Kr. istorikas, Isokrato mokinys, parašė „Graikijos istoriją“, apimančią įvykius nuo 411 iki 394 m., taip pat Makedonijos valdovo Filipo valdymo istoriją. Ciceronas Teopompą dėl jo stiliaus vadino „veik mažyliu Tukididu“ (*paene pusillus Thucydides*, *Q. fr.* II. 12. 4).

Demostenas. Žr. § 35 ir *comm. ad loc.*

§ 67

hipereidais. Žr. § 36 ir *comm. ad loc.*

lisijais. Žr. § 35 ir *comm. ad loc.*

nori būti hipereidais ir lisijais... kodėl ne katonais? Ieškant pavyzdžių, su kuriais būtų galima tapatintis, Atikos oratoriai pasirenkami kaip geriausiai atitinkantys formos ir stiliaus idėją. Kita vertus, Ciceronas, regis, siekia parodyti, kad patys romėnų oratoriai yra unikalūs. Jis neslepia susižavėjimo Katonu, jo politine ir intelektualine veikla, o vertindamas jo retorinius gebėjimus sako, kad Katonas kalbą atikiniu stiliumi, nors romėnai to ir negeba atpažinti. Tad Ciceronas kviečia remtis savais oratoriais, kurių nereikia lyginti su graikais, nes romėniška ir graikiška politinė bei socialinė tikrovė reikalauja skirtingo pobūdžio oratorių. Čia išryškėja paties Cicerono vertinimas: jo supratimu, didžiu oratoriumi gali būti tik iškili asmenybė – o būtent toks ir yra Katonas, kurio įvairiapusė veikla ir etinė laikysena tam tikra prasme lemia neprilygstamą, savitą, išskirtinį jo kalbėjo stilį.

§ 69

žodžių pakeitimai. Graikiško žodžio *tropos* vertimas. Dažiausiai žodis „tropas“ vartotas turint omenyje metonimiją (plg. *Or.* 92: „pakeistaisiais [posakiais vadinu tuos] – kuriuose vietoj įprasto žodžio parenkamas kitas, reiškiantis tą patį, pasiskolintas iš kokios nors artimos srities“).

žodžio figūros. Žodžio figūros arba pavidalai, formos (*formae*) – graikiškojo *schēmata* vertimas.

§ 70

dėmesio šiems žemesniems menams. Kalbama apie vaizduojamuosius menus. Jų sugretinimo su retorika pasitaikydavo, tačiau tokios detalios chronologinės schemos labai retos ir leidžia kalbėti apie Cicerono novatoriškumą (Douglas 1966, 59; Marchese 2017, 289), randamą tik čia ir Kvintilijano veikale (*Inst.* XII. 10. 1–9). Meno ir literatūros raidos aprašymai, ypač jų lyginimas tikriausiai rodo peripatetikų mokyklos įtaką, nes jau nuo Aristotelio laikų buvo domimasi raidos, vystymosi teorijomis.

Kanacho. Anot Douglaso (1966, 59), Antikos rašytojai painioja du šį vardą turinčius skulptorius. Anksčiau gyvenęs, apie kurį čia ir kalbama, buvo Kanachas iš Sikijono (garsėjo apie 490 m. pr. Kr.), geriausiai žinomas dėl bronzinės Didimų Apolono skulptūros.

atrodytų tikroviškos. Mimetiškumo principas antikinėje meno teorijoje nebuvo nuvertinamas, išskyrus nebent Platoną, tai dariusį dėl filosofinių paskatų. Tačiau pamėgdžiojimas (*imitari*, gr. *mimeisthai*) gali reikšti ne tik imitaciją, o tikroviškumas (*veritas*) – nebūtinai fotografinį panašumą (Douglas 1966, 60). Kadangi buvo manoma, kad tikroji kokio nors dalyko prigimtis atsiskleidžia tuomet, kai jis pasiekia savo užbaigtumą ar tobulumą, grožis (*pulchritudo*) buvo labai svarbus tikroviškumui, o idealizavimas skatintinas (plg. Arist. *Poet.* 1454b, kur sakoma, kad siekdami

panašumo, tapytojai objektus vaizduoja gražesnius). Perdėtas realizmas ir iš to kylantis bjaurumas buvo kritikuojami (plg. Quint. *Inst.* XII. 10. 9; Plin. *N.H.* XXXV. 153).

Kalamido. Kalamidas garsėjo apie 460 m. pr. Kr., geriausiai žinomos jo žirgų skulptūros.

Mirono. V a. pr. Kr. skulptorius. Mums žinomas dėl savo skulptūros „Disko metikas“ (gr. *Diskobolos*), kuri mus pasiekė romėniškų kopijų pavidalu.

Polikleito. V a. pr. Kr. skulptorius Polikleitas iš Argo arba Sikijono geriausiai žinomas dėl savo skulptūros „Ieties nešikas“ (gr. *Doryphoros*), įkūnijusios skulptoriaus aprašytą vyriško kūno kanoną (Plin. *N.H.* XXXIV. 55), ir skulptūros „Besirišantis raištį“ (gr. *Diadoumenos*).

Dzeuksido. Garsėjo V a. pr. Kr. pabaigoje, dirbo įvairiuose Graikijos, Mažosios Azijos ir pietų Italijos miestuose. Svarstė apie erdvines piešinio problemas, praturtino chromatinę skalę, siekė savo vaizduojamų veikėjų psichologinio portreto tikroviškumo.

Polignoto. Buvo Dzeuksido amžininkas, nors kiek vyresnis už jį (garsėjo tarp 470–440 m.), laikytas pirmu didžiu Antikos tapytoju (Plin. *N.H.* VII. 205).

Timanto. Timantas iš Kitno garsėjo apie 400 m. pr. Kr., ypač žymus buvo jo paveikslas „Ifigenėjos aukojimas“ (paveiksle vaizduojama, kaip apsiaustu prisidengęs galvą Agamemnonas ruošiasi aukoti savo dukterį Ifigeniją, kad galėtų išplaukti į Troją; pabrėžiama, kad Agamemnonas vaizduojamas prisidengęs galvą, nes jo skausmo neįmanoma perteikti; Or. 74; Plin. *N.H.* XXXV. 73; Quint. *Inst.* II. 13. 13; Val. Max. VIII. 11).

naudojusių tik keturias spalvas. T. y. baltą, juodą, raudoną ir geltoną.

piešinį ir linijų dailumą. Nesant kitų vaizduojamųjų menų technikų – šviesotamsos ir perspektyvos.

Ajetijono, Nikomacho, Protogeno, Apelio. IV a. pr. Kr. tapytojai. Šie tapytojai skirtingu mastu taikė šviesotamsą ir perspektyvą, siekė natūralumo. Ajetijonas geriausiai žinomas dėl savo paveikslo „Aleksandro ir Roksanos vestuvės“; Nikomachas garsėjo savo techniniais gebėjimais; Protagenas ir Apelis varžėsi dėl pirmosios vietos savo mene. Plinijus Vyresnysis pasakoja, kad Apelis, apžiūrėjęs kito garsaus savo amžininko Protogeno paveikslą, nutapytą su dideliu kruopštumu, pasakęs, kad Apelis visu kuo prilygsta ar kai kuo nusileidžia Protagenui, bet vienu dalyku jį pranoksta – moka laiku „ranką nuo paveikslo atitraukti“ (*manum de tabula scire tollere*) (Plin. *N.H.* XXXV. 80); taip pat labai gerai žinomas yra Protogeno paveikslas „Jalisas“, apie kurį rašo ir Ciceronas (*Or.* 5; dar žr. Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 5.); garsiausias iš šių dailininkų tikriausiai buvo Apelis, nutapęs paveikslą „Iš jūros išnyranti Afroditė“, kurį Augustas įsigijo Cezario šventyklai papuošti.

§ 71

giesmių, kurios jo epuose dainuojamos per fajakų ir jaunių puotas. Kalbama apie dainų Demodoko (*Od.* VIII. 43) ir Femijo (*Od.* I. 154, XVII. 263, XXII. 330) pasirodymus.

kurgi mūsų senieji metrai? Toliau cituojamos Enijaus eilutės (206 *sqq.*, Skutsch). Šioje ištraukoje matyti Enijaus pretenzija į intelektualinę ir retorinę tapatybę, jis save vadina *dicti studiosus* (gr. *philologos*), t. y. poetu filologu ta prasme, kurią šiai savybių porai priskyrė Aleksandrijos intelektualai. Šia prasme jis stengiasi pabrėžti savo skirtumą nuo pirmtakų, ypač Nevijaus, parašiusio epinę poemą, kurią Enijus laiko primityvoka ir dar nepasiekusia poezijos statuso (Marchese 2017, 291).

Kuriais... eiliuoti. Audronės Kučinskienės vert.

Mūzų kalnan. Greičiausiai kalbama apie Helikoną, Mūzų buveinę (plg. Hes. *Theog.* 1 *sqq.*). Ciceronas praleidžia antrąją cituojamos eilutės dalį.

lotyniškoji „Odisėja“ yra tarsi Daidalo darbas. Homero epo vertimas į lotynų kalbą saturniniu metru. Šis vertimas, kaip rašo Horacijus (*Epist.* II. 1. 69), ilgą laiką buvo naudojamas vietoje graikiško originalo. Lotyniškas vertimas atsirado iš poreikio sleisti graikišką literatūrą lotynų kalba ir buvo pirmasis „meninis vertimas“, o tai reiškia, kad vietoj kalbinės kalkės atsirado tai, ką būtų galima pavadinti kultūriniu vertimu – bandymu svetimos kultūros reiškinį perkelti į naują, šiuo atveju romėnišką aplinką. Daidalas – mitinis veikėjas (pats vardas graikiškai reiškia įgudusį kūrėją, menininką), išradėjas, architektas ir skulptorius. Palyginimas su Daidalu reiškia, kad lotyniškoji „Odisėja“ buvo primityvus darbas.

Livijaus. Livijus Andronikas – III a. pr. Kr. poetas, prieš tai minėtos lotyniškosios „Odisėjos“ autorius-vertėjas, parašęs, be kita ko, komedijų ir tragedijų.

§ 72

konsulaujant Gajui Klaudijui... ir Markui Tuditanui. Gajus Klaudijus, Apijaus Klaudijaus Ceko (žr. § 55 ir *comm. ad loc.*) sūnus, ir Markas Tuditanas konsulais buvo 240 m. pr. Kr.

Akcijus. Lucijus Akcijus (c. 170–85) buvo produktyviausias romėnų tragedijų rašytojas, mokslinių veikalų autorius, parašė romėnų teatro istoriją *Didascalica*.

Kvintas Maksimas penktojo savo konsulato metu. Penktąjį konsulatą Kvintas Maksimas (žr. *comm. ad § 57* ir *comm. ad loc.*) pradėjo 209 m.

§ 73

deivei Juventai. Juventa – senoji romėnų dievybė, tapatinta su graikų Hebe.

Salinatoras... mūsų prie Senos metu. Markas Livijus Salinatoras ir Gajus Klaudijus Neronas 207 m. pr. Kr. prie Metauro upės, netoli Umbrijoje esančio Senos miesto, sumušė Hanibalo brolių Hasdrubalą.

jiems konsulaujant. Gajus Kornelijus ir Kvintas Minucijus buvo konsulais 197 m. pr. Kr.

§ 75

tos giesmės. Kalbama apie užstalės dainas – *carmina convivalia*. Kaip rašo Ciceronas (*Tusc.* I. 2), Katonas tvirtino, kad linksmindamiesi svečiai šlovindavo garsius vyrus fleitos melodijai pritariant, nors tokio pobūdžio poezija nebuvo labai vertinama.

to, kurį Enijus priskiria prie dainių ir faunų, „Pūnų karas“ džiugina tarytum Mirono kūrinys. Ciceronas nori pasakyti, kad *carmina convivalia* buvo dar nenudailinta poezijos forma, lygintina su archajinės skulptūros pavyzdžiais, o Nevijaus poema „Pūnų karas“, kaip ir Mirono skulptūros, nors dar nėra visiškai subrendusio meno pavyzdys, vis dėlto yra akivaizdus žingsnis šia kryptimi (Narducci 2020, 156).

§ 76

ne taip skoningai kaip tu. Išgalvota prakalba į Enijų.

arba... perėmei, arba... pavogei. Tai du skirtingi būdai remtis ankstesniu literatūriniu kūriniu. Sąmoningas mėgdžiojimas pagerina literatūros kūrinių, todėl, Cicerono nuomone, yra visiškai leistinas ir atitinka senųjų autorių įpročius. Savo ruožtu nepridera iš ankstesnio kūrinio neteisėtai ir slapčia savintis tam tikrų motyvų, ypač tuo atveju, jei autorius laiko save naujos poetinės tradicijos kūrėju.

§ 77

Gajus Flaminijus, Gajus Varonas, Kvintas Maksimas, Kvintas Metelas, Publijus Lentulas ir Publijus Krasas, kuris su vyresniuoju Afrikiečiu ėjo konsulo pareigas. Apie Flaminijų, Fabijų Maksimą ir Kvintą Metelą žr. § 57 ir *comm. ad loc.* Gajus Varonas, 216 m. pr. Kr. konsulas, laikytas atsakingu už pralaimėjimą prie Kanų (dėl šios priešiškos tradicijos

žr. Scullard 1951, 51–52). Publijus Lentulas – 203 m. pretorius, vienas iš dešimties 196 m. į Makedoniją pasiųstų legatų. Publijus Krasas – 212 m. vyriausiasis pontifikas, 210 m. cenzorius, 208 m. pretorius, 205 m. konsulas. Publijus Kornelijus Scipijonas Afrikietis Vyresnysis tikriausiai gimė 235 m. Po pergalės pasibaigusios karinės kampanijos prieš kartaginiečius Ispanijoje tęsė karą Afrikoje, 202 m. prie Dzamos nugalėdamas Hanibalą. 210–206 m. buvo prokonsulu Ispanijoje, 205 m. ėjo konsulo pareigas, 204–201 m. prokonsulas, 199 m. cenzorius, 194 m. konsulas. Mirė 183 m. Vadinamas vyresniuoju Afrikiečiu siekiant jį atskirti nuo jaunesniuoju Afrikiečiu vadinamo Scipijono Emilijano, kuris Trečiajame pūnų kare sunaikino Kartaginą.

Žinome. Vis dėlto Ciceronas aiškiai sako, kad Scipijonas nepaliko jokių veikalų (*Off.* III. 4). Aulas Gelijus (*N.A.* IV. 18. 2) tikrais laiko Scipijono žodžius, kuriuos jis pasakė gyvenimo pabaigoje apkaltintas įvairiais nusižengimais.

jaunesnįjį Scipijoną. Scipijonas Emilijanas, taip pat vadintas Scipijonu Afrikiečiu Jaunesniuoju po Kartaginos sunaikinimo. Gimė 185 m. pr. Kr. Iš tikrųjų buvo Emilijaus Paulo (žr. *comm.* ad § 77) sūnus. Net ir neatlikęs viso *cursus honorum*, 147 m. buvo išrinktas konsulu, nes jo, kaip karvedžio, gabumai buvo reikalingi siekiant pergalės prieš Kartaginą. 134 m. antrą kartą išrinktas konsulu, apsupo Numantiją, paskutinį pasipriešinimo romėnams bastioną, kurį po ilgos apsiausties užėmė 133 m. Kaip ir jo pirmtakas Scipijonas Vyresnysis, būrė aplink save istorikus, filosofus, poetus, tarp jų ir graikus (Panaitijas ir Polibijas). Mirė 129 m. Paskutiniaisiais gyvenimo metais priešinosi Tiberijaus Grakcho įstatymams, taip sukeldamas didelius neramumus. Manoma, kad dėl to galėjo būti nužudytas. Cicerono knygoje „Apie valstybę“ yra vienas pagrindinių pašnekovų.

Paulo. Lucijus Emilijus Paulas, 182 ir 168 m. pr. Kr. konsulas, prie Pidnos nugalėjo Makedonijos valdovą Persėją.

kalbeliukės. Šitos kalbos neišliko.

Graikiškai... parašyta... istorija. Romėnų istorikai, rašydami graikiškai, siekė skleisti savo idėjas graikiškai kalbančiose šalyse (plg. Gelzer 1933, 129). Kita vertus, buvo susiklosčiusi tradicija, kad istorija rašoma graikų kalba, todėl tai buvo natūralu net ir romėnų istorikams.

§ 78

Sekstas Elijus. Sekstas Elijus Petas, prievardžiu *Catus* „Gudruolis“. 198 m. pr. Kr. konsulas, 184 m. cenzorius, garsėjo ne tik kaip oratorius, bet ir kaip teisininkas (*De or.* I. 198, 212; *Tusc.* I. 18; *Rep.* I. 30). Buvo itin garsaus teisinio veikalo *Tripartita* autorius, jame siekė sistemingai išdėstyti civilinę teisę.

civilinės teisės. Respublikos laikų teisininkai terminą *ius civile* vartojo kaip santykius tarp piliečių apibūdinantį terminą (*ius civile* šia prasme yra *ius publicum* priešingybė). Dėl graikų filosofinių idėjų įtakos ir Romos galios plėtimosi *ius civile* ėmė reikšti Romos teisę, kaip priešingybę *ius commune* ar *ius gentium*.

Gajus Sulpicijus Galas. 166 m. pr. Kr. konsulas, domėjosi astronomija. 168 m. būdamas Makedonijoje nuramino išsigandusius romėnų karius, paaiškindamas mėnulio užtemimo priežastis.

Galui esant pretoriumi. T. y. 169 m. pr. Kr.

§ 79

Tiberijus Grakchas. Tiberijus Sempronijus Grakchas, gimęs c. 220 m. pr. Kr., 177 ir 163 m. konsulas, 169 m. cenzorius. Vedė Scipijono Afrikiečio Vyresniojo dukterį Korneliją. Su ja susilaukė kelių vaikų, tarp jų dviejų būsimųjų plebėjų tribūnų – Tiberijaus ir Gajaus.

Rodo gyventojams pasakyta kalba. Kalba, pasakyta 165 m. pr. Kr. lankantis Mažojoje Azijoje.

Publijus Scipijonas Nazika. 162 ir 155 m. pr. Kr. konsulas, 159 m. cenzorius. Kitaip nei Katonas, kuris norėjo Kartaginos sunaikinimo, Nazika siekė ją išsaugoti motyvuodamas tuo, kad prieš baimę ir jo buvimo keliama grėsmę stiprina romėnų dvasią. Už savo teisingus sprendimus sudėtingais klausimais gavo prievardį *Corculum* „Gudragalvis, Protinguolis“ (iš *cor* „širdis“, kaip išminties centras).

priėmė šventenybes. Didžiosios Motinos (*Magna Mater*) apeigose naudotos šventosios relikvijos (konkrečiai, jos atvaizdas, kuris buvo atgabentas iš Pesinuntės miesto Galatijoje). Didžiosios Motinos kultas Romoje buvo įvestas orakulo patarimu 204 m. pr. Kr., siekiant suvaldyti Antrojo pūnų karo metu kilusį marą. Anot Tito Livijaus (XXIX. 14), užduotis priimti deivę buvo patikėta tuo metu Romoje geriausiai laikytam žmogui, jaunajam Publijui Scipijonui Nazikai.

Lucijų Lentulą. Lucijus Kornelijus Lentulas buvo 156 m. pr. Kr. konsulas ir 147 m. cenzorius.

Kvintas Nobilijoras, Marko sūnus. Kvintas Fulvijus Nobilijoras, Marko Fulvijaus Nobilijoro sūnus, per savo konsulatą 189 m. pr. Kr. nugalėjo aitolus, kitais metais vykdė sėkmingas karines kampanijas prieš Rytų tautas, pasiekė triumfą, graikų kultūros ir graikiškų papročių šalininkas. Buvo poeto Enijaus globėjas, jį pasiėmė su savimi į Aitoliją kaip savo žygdarbių dainių. Dėl to sulaukė Katono kritikos (*Tusc.* I. 3).

įsteigė koloniją. 184 m. pr. Kr. Kvintas Fulvijus Nobilijoras buvo paskirtas vienu iš trijų narių, įsteigusią kolonijas Potencijoje (Picasas) ir Pizaure (Priešalpinė Galija). Komisijos nariai turėjo teisę savo nuožiūra į kolonistų gretas įtraukti tam tikrus asmenis (Kvintas Fulvijus Nobilijoras pasinaudojo šia teise Enijaus naudai). Vis dėlto matyti, kad 184 m. Kvintas Fulvijus Nobilijoras turėjo būti ne daugiau nei trylikos ar keturiolikos metų – tai perdėm ankstyvas amžius tokiai užduočiai atlikti net ir tokios garsios giminės sūnui. Dėl to manoma, kad ši kolonijos

įsteigimo užduotis buvo patikėta ne jam, o jo vyresniajam broliui Markui, tėvo bendravardžiui. Klaida galėjo įsivelti dėl tradicijos, kuria rėmėsi Ciceronas (Narducci 2020, 160; nors Douglasas mano, kad buvo visiškai natūralu kolonijos steigimą patikėti tokios garsios giminės atstovui nepaisant jo jauno amžiaus; Douglas 1966, 69).

Titas Anijus Luskas. 153 m. pr. Kr. konsulas. Tai tikriausiai tas pats asmuo, kaip pasiuntinys pakviestas pas Makedonijos valdovą Persėją (apie tai žr. Badian 1956, 220). Yra išlikęs jo prieš Tiberijų Grakchą pasakytos kalbos fragmentas, apie kurį Ciceronas, regis, nežinojo.

Kvinto Fulvijaus. Kalbama apie 153 m. konsulą Fulvijų Nobilijorą.

§ 80

Lucijus Paulas. Žr. § 77 ir *comm. ad loc.*

Katonui, kuris mirė būdamas aštuoniasdešimt penkerių. Katonas (žr. *comm. ad* § 60) mirė 149 m. pr. Kr. Tiesa, Titas Livijus (XXXIX. 40. 12) ir Plutarchas (*Cat. Mai.* 15. 5) tvirtina jį mirus devyniasdešimties, tačiau toks skaičius greičiausiai nurodomas tik kaip apytikris.

Servijų Galbą. Servijus Sulpicijus Galba, 151–150 m. pr. Kr. Ispanijoje ėjęs pretoriaus pareigas, ėmėsi kruvinų represijų prieš lusitanus nepaisant to, kad buvo pradėtos taikos derybos. Buvo kaltinamas Katono, tačiau išteisintas po savo paties pasakytos kalbos. Plačiau apie Galbos stilių kalbama § 89.

§ 81

Aulas Albinas, graikiškai parašęs istoriją. Aulas Postumijus Albinas – 155 m. pr. Kr. pretorius, 151 m. konsulas. Graikiškai parašė Romos istoriją nuo pat jos ištakų.

Lucijumi Lukulu. Lucijus Licinijus Lukūlas – pirmasis iš savo giminės, pasiekęs konsulatą 151 m. pr. Kr. Kartu su Galba buvo atsakingas už lusitanų žudynes.

Servijus Fulvijus. Servijus Fulvijus Flakas – 135 m. pr. Kr. konsulas.

Numerijus Fabijus Piktoras. Numerijus Fabijus Piktoras (Martha konjektūra). Galbūt garsiojo Fabijaus Piktoro, parašiusio Romos istoriją graikų kalba Antrojo pūnų karo metu, palikuonis.

Kvinktas Fabijus Labeonas. Tikriausiai 183 m. pr. Kr. konsulo, turėjusio tą patį vardą, sūnus. Apie jį žinoma tiek, kad buvo geras romėnų komediografo Terencijaus, artimo Scipijonų rateliui, draugas.

Kvintas Metelas. Kvintas Cecilijus Metelas Makedonikas – 143 m. pr. Kr. konsulas, kovojo prieš Achajos lygą. 131 m., būdamas cenzoriumi, pasakė garsiąją kalbą (*de prole augenda*), kurioje pasiūlė santuoką padaryti privalomą, idant padidėtų gimstamumas. Iš pradžių Tiberijaus, vėliau – ir Gajaus Grakcho priešininkas, nors didžiąją savo gyvenimo dalį buvo priešiškas ir Scipijonui Emilijanui.

keturi sūnūs buvo konsularai. Kalbama apie Kvintą Metelą Baleariką, 123 m. pr. Kr. konsulą; Lucijų Metelą Diadematiką, 117 m. konsulą; Marką Metelą, 115 m. konsulą; Gajų Metelą Kaprarijų, 113 m. konsulą.

Lucijų Kotą. Lucijus Aurelijus Kota, 144 m. pr. Kr. konsulas, Scipijono Emilijano apkaltintas turto prievartavimu provincijoje (*de repetundis*) (plg. *Div. Caec.* 69). Išteisintas, nes, pasak Cicerono, prisiekusieji atsisakė pasiduoti Scipijono įtakai. Apijanas (*B.C. I. 23. 2*) mano, kad Kota tiesiog papirko prisiekusiuosius.

Išliko ir kitų jo kalbų. Be kalbos už Kotą ir prieš Grakchą, žinoma jo kalba *De prole augenda*, kurią Augustas, inicijuodamas savo vedybas skatinantį įstatymą, privertė perskaityti senate (*Liv.* 59).

Gajaus Fanijaus. Gajus Fanijus, Gajaus Lelijaus žentas, 122 m. pr. Kr. konsulas. Priešinosi Gajaus Grakcho įstatymų projektams. Metraščio forma parašė istorinį veikalą, nagrinėjantį savo meto įvykius. Dėl sunkumų nustatant jo tapatybę dar žr. § 99 ir *comm. ad loc.*

§ 82

patyrusiu oratoriumi. Cicerono vartojamas žodis *veterator* („patyręs žmogus, gudruolis, apgavikas“) etimologiškai susijęs su *veteranus* „senas, prityręs“. Taigi jis turi ne tik teigiamą, bet ir neigiamą konotaciją (pavyzdžiui, *veterator* vedinys *veteratorius* – „patyręs, įgudęs; suktas, gudrus“ – šia neigiama reikšme yra vartojamas § 238, 261).

Gajus Lelijus ir Publijus Afrikietis. Gajus Lelijus, artimas Publijaus Afrikiečio (t. y. Scipijono Emilijano; žr. 77 ir *comm. ad loc.*) draugas ir bendražygis. Už Afrikietį buvo kiek vyresnis (gimė c. 190 m. pr. Kr.). Į politinį gyvenimą įžengė vėlokai, 145–144 m. Ispanijoje sėkmingai kovojo su Virijato (žr. § 84 ir *comm. ad loc.*) vadovaujamais lusitanų sukilėliais. Po pralaimėjimo 142 m. konsulo rinkimuose, nepaisant to, kad Emilijanas buvo cenzoriumi, gavo konsulo pareigas 140 m. Vienu metu (nežinoma, kada tiksliai) gavo prievardį *Sapiens* „Išminčius“ už tai, kad nepritarė agrarinio įstatymo projektui, kenkusiam aristokratų interesams. Vėliau kovojo su Tiberijaus Grakcho šalininkais. Scipijonui Emilijanui parašė laidotuvių kalbą, kurią 129 m. perskaitė mirusiojo sūnėnas Kvintas Fabijus Maksimas. Lelijus yra vienas pagrindinių pašnekovų Cicerono knygoje „Apie valstybę“ (*De republica*) ir pagrindinis knygos „Apie draugystę“ (*De amicitia*) veikėjas.

Servijus Galba. Žr. § 80 ir *comm. ad loc.*

§ 83

Scipijono. Scipijono Emilijano.

Lelijaus kalba apie kolegijas. Garsioji (plg. *N.D.* III. 5) Lelijaus kalba (*de collegiis*), kurioje jis pasipriešino siūlymui dėl skyrimo į žynių kolegijas balsuoti visai tautai.

§ 84

Virijatu. Virijatas – lusitanų sukilėlių vadas, pridaręs romėnams daug bėdų, galiausiai klasta nužudytas. Lelijus su juo kariavo būdamas

pretoriumi (145 m. pr. Kr.), nors Ciceronas jo karinius pasiekimus greičiausiai pervertina.

§ 85

Publijaus Rutilijaus Rufo. Publijus Rutilijus Rufas – Kvinto Mucijaus Scevolos pasiuntinys Azijoje 94 m. pr. Kr. Čia jam teko kovoti su raitelių luomo atstovų, rėmusių mokesčių atpirkėjus (publikanus), interesais bandant pažaboti šių administracinius nusižengimus. Grįžęs į Romą buvo apkaltintas korupcija ir nuteistas prisiekusiųjų, kurių didžiąją dalį sudarė būtent raitelių luomo atstovai. Savanoriškai pasitraukė tremtin į Smirną, kur pasiliko iki pat mirties. Ciceronas jį sutiko savo išvykos į Graikiją metu. Parašė autobiografinio ir apologetinio pobūdžio veikalą, negailėdamas kandžių žodžių Romos politikams.

Publijus Scipijonas ir Decimas Brutus. Tikriausiai 138 m. pr. Kr.

Publijaus Kornelijaus ir Lucijaus Mumijaus. Publijus Kornelijus Emiljanas, 142 m. pr. Kr. cenzorius kartu su Lucijumi Mumijumi.

degutinių verslą. Silos miške, Brutijuje, buvo gausu įvairių medžių, kurie buvo naudojami pastatų, laivų statybai ir kitiems įvairaus pobūdžio darbams. Ten taip pat buvo išgaunama derva (Strab. VI. 1. 9), naudota įvairiais tikslais: laivų dervavimui, indų, skirtų vynui laikyti, sandarinimui, jos buvo dedama į dažus; buvo manoma, kad ji turi ir gydomųjų savybių, todėl naudota gaminant vaistus ir kosmetiką. Dėl tokio intensyvaus dervos išgavimo labai sumažėjo medžių, nuskurdo aplinka. Cicerono pasakojamas įvykis tikriausiai susijęs su šio verslo naudos gavėjų ir žemdirbių bei piemenų bendruomenių, besivertusių gyvulininkystėje ir rinkusių medieną savo įvairiems poreikiams, susidūrimu.

sprendimą priimti turėtų konsulai. Tai išskirtinis, ypatingos svarbos įvykis, todėl buvo atkurtos konsulų jurisdikcinės galios, kurias jie paveldėjo iš karaliaus (įprastai tokias galias turėjo pretoriai).

§ 86

paskelbė atidėjimą. Atidėjimas – *amplius* – yra formulė, kurią teisėjų kolegija (*consilium*) vartojo norėdama pratęsti bylos nagrinėjimą, kai atvejis yra neaiškus (*non liquet*).

draugijos nariai. Kalbama apie dervos gavybos sutartį sudariusius publikanus.

Servijus Galba. Žr. § 80 ir *comm. ad loc.*

§ 87

atidėjimo. Čia Cicerono vartojamas terminas yra anachronistiškas (kaip parodo ir žodis *quasi*), nes nurodo į jo laikų teisinę praktiką, kai bylos nagrinėjime buvo daroma pauzė (bylos nagrinėjimas atidedamas *perendie* – poryt).

konsulų pasirodymą. Originale vartojamas žodis *descendisse*, mat Romos forumas, kur vykdavo teismai, buvo kalvų apsuptame slėnyje.

vieniems... diktuoti vieną, kitiems – kitą dalyką. Vergai turėjo užrašinėti svarbiausius kalbos punktus, o ne visą kalbą.

§ 88

Rutilijus dar pridūrė. Anot Douglaso (1996, li), gausios smulkmenos liudija, kad čia papasakotame epizode remiamasi paties Rutilijaus atsiminimais. Narducci (1997, 109) tvirtina, kad ilgesni ir sudėtingesni anekdotai atlieka ne vien literatūrinės pramogos funkciją: jie pateikiami strategiškai svarbiose traktato vietose, siekiant parodyti, kodėl Ciceronas teikia pirmenybę įvairialypei ir emociškai turtingai iškalbai, o ne griežtai, aiškiai ir ramiai argumentacijai („Brute“, kaip matyti, šis poleminis akcentas labai svarbus).

§ 89

galima padaryti tokią išvadą. Tai Cicerono, ne Rutilijaus išvada. Rutilijus, iškalboje būdamas stoikų pasekėjas, netgi teisme neapeliavo į emocijas ir dėl to, bent jau Cicerono nuomone, buvo nuteistas (plg. *De or.* I. 227–228).

pasiūlė prieš jį asmeniškai nukreiptą įstatymo projektą. Žodis *similem* nurodo, kad tai buvo įstatymo projektas, nukreiptas prieš Galbą, tačiau jame nėra paties Galbos vardo, mat tokiu atveju tai būtų *privilegium* – įstatymas kieno nors naudai arba prieš ką nors. Tokie *ad personam* įstatymai nebuvo leidžiami nuo Dvylikos lentelių įstatymų priėmimo (plg. *Leg.* III. 44; Gel. N.A. X. 20. 1).

kaip jau minėjau anksčiau. Plg. § 80.

likus keletui dienų ar mėnesių iki savo mirties. Ciceronas abejojo dėl Libono tribūnato laikotarpio (*Att.* XII. 5. 3).

§ 90

Galba... patikėjo tiek savo vaikus, tiek ir Gajaus Galo sūnų. Galba ir Galas (žr. § 79 ir *comm. ad loc.*) priklausė skirtingoms Sulpicijų giminės atšakoms, atsiskyrusioms III a. pr. Kr. viduryje, tačiau sunku atsekti tikslų jų giminystės ryšį.

O ir pats Libonas. Nieko nėra žinoma apie jo politinę karjerą ar kalbas, išskyrus tą vieną prieš Galbą.

§ 91

tai manęs negali stebinti kalbant apie tuos, kurie apskritai nepaliko nieko parašyta. Kaip pažymi Douglasas (1966, 78), šią mintį sunku suprasti todėl, kad Ciceronas greitai peršoka prie svarstymo apie rašymą, niekaip nesusijusį su Galbos atveju. Piderito nuomone (1889, 90), mintis labai aiški: Galba geriau kalbėjo nei rašė, o kalbant apie tuos, kurie nerašė,

to skirtumo tarp rašytinės ir sakytinės kalbos nebelieka. Kartu čia paliečiamas, regis, ir paties oratoriaus savikritiškumo klausimas: jeigu Galba būtų supratęs, kad jis kalba geriau nei rašo, tuomet būtų neskelbęs savo kalbų, kaip darė didelė dalis to meto oratorių (plg. Narducci 2020, 173).

daugelis kalbų yra užrašomos po to, kai būna pasakytos. Labai retai pasitaikydavo, kad visa kalba būdavo užrašoma iš anksto (plg. *Planc.* 74; *Att.* IV. 3. 3; *Fam.* X. 13. 1). Kvintilijanas (*Inst.* X. 7. 30–32), įvardijęs raštą kaip naudingą priemonę kalbėjimui nepasiruošus, užsimena, kad labai užimti gynėjai, kaip Ciceronas, turėjo užsirašę kalbos apmatų arba svarbiausias vietas.

§ 94

Lucijus ir Spurijus Mumijai. Lucijus Mumijus, gavęs prievardį Achajikas po Korinto užėmimo, 146 m. pr. Kr. konsulas. Jo brolis Spurijus buvo Scipijono Emilijano bičiulis.

Spurijaus Albino. Spurijus Postumijus Albinas Didysis, 148 m. pr. Kr. konsulas, 146 m. dalyvavo komisijos, turėjusios Graikiją pertvarkyti politiškai ir administraciškai, veikloje.

Aurelijų Orestų – Lucijaus ir Gajaus. Žinomi du Lucijaus Aurelijaus Oresto vardą turėję asmenys: vienas 157 m. pr. Kr. konsulas ir pasiuntinys Graikijoje 146 m., kitas – 126 m. konsulas. Gajus Aurelijus Orestas – jaunesnysis Lucijaus brolis.

§ 95

Publijus Popilijus. Publijus Popilijus Lenatas, 132 m. pr. Kr. konsulas, ėmėsi žiaurių represijų prieš Tiberijaus Grakcho sekėjus; išremtas pagal Gajaus Grakcho įstatymą, vėliau sugrąžintas. Toliau minimas jo sūnus Gajus tikriausiai buvo pasiūstas kaip legatas į Galiją 107 m.

Gajus Tuditanas. Gajus Sempronijus Tuditanas – 129 m. pr. Kr. konsulas, istorinių užrašų (*commentarii*) autorius.

Tiberijaus Grakcho. Žr. 79 ir *comm. ad loc.*

Markas Oktavijus. 133 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, agrarinių Tiberijaus Grakcho pasiūlytų reformų priešininkas. Po Tiberijaus kreipimosi į tautą Oktavijus buvo pašalintas iš pareigų.

Markas Emilijus Lepidas, vadintas Porcina. 137 m. pr. Kr. konsulas. Iš jo kalbų išliko du maži fragmentai.

§ 96

meistriškas stilius. Ciceronas žodžiu *stilus* – rašiklis – metonimiškai įvardija oratoriaus stilių, t. y. pavartoja žodį mums įprasta šiuolaikine reikšme.

apie kuriuos ateis metas pakalbėti tada. Žr. § 103.

Kvintas Pompėjus. 141 m. pr. Kr. konsulas Kvintas Pompėjus nesėkmingai kariavo Numantijoje. Jis buvo *homo novus* (Verr. II. 5. 181), pirmasis iš Pompėjų giminės pasiekęs konsulatą. 131 m. tapo cenzoriumi. Žinomi du atvejai, kai iškalba jam padėjo apsiginti: pirmasis, kuomet buvo apkaltintas turto prievartavimu provincijoje (Val. Max. VIII. 5); antrasis, kai 140 m., siekdamas atitraukti į sudėtingą padėtį patekusią kariuomenę, be senato pritarimo sudarė sutartį su numantiečiais. Už tai, kad neigė savo atsakomybę, tapo savotišku gudraus sukčiaus pavyzdžiu (*improbe callidus*) (plg. Fin. II. 54). Kaip priešingą jo elgesiui pavyzdį būtų galima paminėti Hostilijų Manciną, kuris atsidūręs panašioje situacijoje po trejų metų, pripažino savo kaltę (*Rep.* III. 28; *Off.* III. 109).

§ 97

Lucijus Kasijus. Lucijus Kasijus Longinas Ravila, 127 m. pr. Kr. konsulas ir 125 m. cenzorius, garsėjo griežtumu, ypač kaip teisėjas. Jam priskiriama garsioji formuluotė *cui bono*.

jo rinkimų įstatymui. 137 m. pr. Kr., būdamas tribūnu, Kasijus pasiūlė įstatymą, pagal kurį prisiekusieji turėjo balsuoti slapta, išreikšdami savo sprendimą ant rinkimų biuletenio (*tabella*), o ne viešai. Ciceronas kalba apie pražūtingą šio įstatymo poveikį (*Lael.* 41; *Leg.* III. 34–37; *Sest.* 103), nes buvo atvertas kelias korupcijai, kurią prieš tai kiek pristabdė viešas balsavimas.

Markas Ancijus Brizonas. Nežinomas asmuo.

Marko Lepido. Markas Emilijus Lepidas, 137 m. pr. Kr. konsulas.

Publijus Afrikietis. Scipijonas Emilijanas.

abu Cepijonai daug padėjo savo klientams. Gnėjus ir Kvintas Cepijonai, 141 ir 140 m. konsulai. Liudijo prieš Kvintą Pompėjų Rufą (žr. § 206 ir *comm. ad loc.*). 140 m. konsulas Kvintas Cepijonas buvo atsakingas už Virijato nužudymą. Jų klientai buvo daugiausia ispanai, Pompėjaus veiklos aukos.

Seksto Pompėjaus. Dėl jo tapatybės abejojama. Greičiausiai kalbama apie Makedonijos valdytoją, 119 m. pr. Kr. žuvusį mūšyje su keltais. Jis buvo Gnėjaus Pompėjaus Strabono tėvas, Pompėjaus Didžiojo senelis. Tačiau dėl chronologinių priežasčių Sekstas Pompėjus nelabai tinka prie kitų čia minimų asmenų, priklausančių ankstesniam laikotarpiui. Savo ruožtu reikėtų nepamiršti, kad jo asmenvardis yra atstatytas (būtent Madvigas pasiūlė konjektūrą *Sex.*), kituose rankraščiuose (L) esama jungtuko *sed*.

rodo įstatymo išmanymą. Jeigu tikrai kalbama apie Makedonijos valdytoją Sekstą Pompėjų, tuomet *prudencia*, *prudens* čia pirmiausia reikštų teisės išmanymą, nusimanymą jurisprudencijoje, kuris buvo perduodamas iš kartos į kartą (reikšminga tai, kad vienas Seksto Pompėjaus sūnų buvo garsus teisininkas).

§ 98

Publijus Krasas. Publijus Licinijus Krasas Mucijanas, gavęs dar vieną pavardę *Dives* „Turtuolis“ – Publijaus Mucijaus, 175 m. pr. Kr. konsulo, sūnus, 133 m. konsulo Publijaus Mucijaus Scevolos brolis. Laikydamas šeimos tradicijų tapo garsiu teisininku. Buvo vienas nedaugelio, palaikiusių Tiberijaus Grakcho politiką. Vyriausiasis pontifikas (*pontifex maximus*), 131 m. konsulas, vėliau prokonsulas, kovojo Azijoje prieš Aristoniką ir ten 130 m. žuvo.

Servijumi Galba. Žr. § 80 ir *comm. ad loc.*

sūnaus Gajaus. Apie jį Ciceronas plačiau kalbės § 127 *sqq.*

Publijaus Scevolos. Publijus Mucijus Scevola – 133 m. pr. Kr. konsulas, atsisakė prieš Tiberijų Grakchą naudoti prievartą (Val. Max. III. 2. 17). Kaip ir jo brolis, Kvintas Scevola buvo *pontifex maximus*.

civilinės teisės žinių buvo įgijęs namie. Mokymasis šeimos rate buvo svarbus Romos aristokratų švietimo sistemos elementas.

ne tik labai dažnai buvo klausiama patarimų, bet jis ir teismuose kalbėjo. Gana retas gebėjimas (plg. § 150 *sqq*) – konsultuoti teisės klausimais ir kalbėti teismuose, t. y. būti ir teisės žinovu, ir oratoriumi.

§ 99

du Gajai Fanijai, Gajaus ir Marko sūnūs. Fanijų identifikacija Ciceronui kėlė problemų (Douglas 1966, 84). Tikėtina, kad Ciceronas čia suklydo, kai kuriais atžvilgiai supainiodamas arba sukeisdamas abu Fanijus. Čia minimas Gajus Fanijus (žr. § 81 ir *comm. ad loc.*) iš tiesų buvo ne Gajaus, o Marko – 141 m. pr. Kr. karo tribūno, plebėjų tribūno tarp 139 ir 134 m., 126 m. pretoriaus ir 122 m. konsulo – sūnus. Cicerono čia minima kalba tikriausiai buvo pasakyta jo konsulato metu. Šitas Gajus Fanijus buvo Gajaus Lelijaus žentas. Daugiau klausimų kelia, ar § 101 minimas asmuo – o gal jo bendravardis – yra būtent šis Gajus Fanijus.

Domicijumi. Domicijus Ahenobarbas, 122 m. pr. Kr. konsulas.

garsią kalbą prieš Grakchą apie sąjungininkus ir lotynus. Gajus Grakchas pasiūlė Romos piliečių teises jų visiškai neturėjusiems sąjungininkams (*socii*) ir lotynams (*nomen Latinum*), kurie jas turėjo dalines.

mūsų vaikystėje. Ciceronas ir Atikas buvo bendraamžiai, todėl čia minimas prisiminimas priklauso jiems abiem.

Gajaus Persijaus, išsilavinusio žmogaus... apie kurį Lucilijus. Apie jį žinome iš Lucilijaus fragmento kaip apie labai išsilavinusį žmogų, bet jis nėra poeto adresatas (*De or.* II. 25; *Fin.* I. 7). Gajus Lucilijus buvo turtingas raitelių luomo atstovas, artimai susijęs su Scipijonu Emilijanu ir jo aplinka, laikomas satyros žanro pradininku; požiūris į tikrovę jo eilėse pateikiamas iš asmeninės patirties ir socialinės padėties perspektyvos. Mirė 102/101 m. pr. Kr.

§ 100

Menelajo Maratiečio. Iš Foinikijos Marato miesto kilęs Menelajas buvo graikų oratorius. Politiniai oponentai Gajaus Grakcho kalbas laikė Menelajo kūriniais. Cicerono laikais graikų įtaka romėnų kultūrai buvo pripažinta, tačiau taip nebuvo Grakchų, kai netgi jų graikiškas išsilavinimas buvo įtartinas (plg. § 104), laikais.

jo, kaip tribūno, veikla. Ciceronas laiške Atikui (*Att.* XVI. 132. 2) klausia dėl Gajaus Fanijaus, Marko sūnaus, tribūnato laiko, ir preliminariai pasiūlo 142 m. pr. Kr. Münzerio teigimu, rašydamas laišką 44 m., Ciceronas žinojo, kad 122 m. konsulas, įvardytas kaip Gajaus sūnus, šioje ištraukoje iš tiesų buvo Marko sūnus (Münzer 1920, 427).

Publijaus Afrikiečio. Kalbama apie Scipijoną Emilijaną.

§ 101

Kvintą Scevolą. Kvintas Mucijus Scevola, prievardžiu Auguras, c. 120 m.

pr. Kr. konsulas, apkaltintas turto prievartavimu savo valdymo Azijos provincijoje metu, bet išteisintas. 117 m. konsulas, priešinosi Saturnino veiklai. Senatvėje mokė Ciceroną. Mirė netrukus po Sulos įžengimo į Romą 88 m., mėgindamas jam pasipriešinti.

Panaitijo. Panaitijas – nuosaikiojo stoicizmo atstovas, nuo 144 m. pr. Kr. artimai susijęs su Scipijonu Emilijanu. Po Scipijono mirties 129 m. tapo stoikų mokyklos vadovu. Pirmosios dvi Cicerono knygos „Apie pareigas“ (*De officiis*) dalys paremtos jo veikalu.

§ 102

Mucijus Auguras. Kvintas Mucijus Scevola, žr. § 101 ir *comm. ad loc.*

Titą Albucijų. 119 m. pr. Kr., kai buvo Azijos valdytoju (*Or.* 149; *Fin.* I. 9). Apie Titą Albucijų daugiau žr. § 131 ir *comm. ad loc.*

Lucijus Celijus Antipatras. Celijus Antipatras c. I a. pr. Kr. pab. parašė istoriniu ir stilistiniu požiūriu reikšmingą knygą apie Antrąjį pūnų karą. Brutus padarė jo knygos santrauką.

Lucijaus Kraso. Lucijus Licinijus Krasas – garsusis oratorius, apie kurį Ciceronas išsamiau kalbės nuo § 143.

§ 103

Tiberijus Grakchas. Tiberijus Sempronijus Grakchas, gimęs 160 m. pr. Kr., iš motinos pusės buvo Scipijono Afrikiečio Vyresniojo vaikaitis. Numantijoje tarnavo pas Scipijoną Emilijaną. Grįžęs į Romą ėmėsi smulkųjų valstiečių, sudariusių romėnų kariuomenės pagrindą, nuosavybės klausimo nagrinėjimo. 133 m. išrinktas plebėjų tribūnu pristatė agrariinių reformų projektą, kuris, nors ir nebūdamas revoliucingas, kėlė grėsmę turtingų aristokratų, neteisėtai pasisavinusių valstybinę žemę (*ager publicus*), interesams. Šie įtikino Tiberijaus Grakcho kolegą Marką Oktavijų (žr. § 95 ir *comm. ad loc.*) pasinaudoti veto teise priimant įstatymą.

Tiberijus Grakchas be precedento įtikino tautos susirinkimą Marką Oktavijų pašalinti iš pareigų. Siekdamas prižiūrėti, kaip vykdomi jo įstatymai, Tiberijus neteisėtai siekė perrinkimo kitais metais. Aristokratams pavyko politiškai izoliuoti Tiberijų, parodant jo į vienvaldystę vedančias ambicijas, ir pradėti smurtu paženklintą kampaniją. Vadovaujant Scipijonui Nazikai, Tiberijus buvo nužudytas su daugybe savo šalininkų, nors pats įstatymas taip ir nebuvo panaikintas. Akivaizdu, kad Ciceronas nebuvo palankus Grakchams ir jų politinei veiklai (nors Gajui Grakchui jis nėra toks prieštikas – plg. *Har.* 43). Ciceronas nesupranta Grakchų reformas paskatinusių motyvų ir mano, kad jų būta asmeninių – Tiberijaus atveju neapykantos, Gajaus – keršto.

Gajus Karbonas. Gajus Papirijus Karbonas – 131 ar 130 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, 120 m. konsulas. 130 m. tapo Tiberijaus Grakcho įstatymu paskirtos komisijos, turėjusios persikirstyti valstybinę žemę, nariu. 121 m. gynė Gajų Grakchą nužudžiusį Opimijų, tačiau jau kitąmet apkaltintas Lucijaus Licinijaus Kraso (*de maiestate* – valstybės išdavystės – byloje) nusinuodijo. Žinoma, kad savo kalboje Krasas suabejojo Karbono nuoširdumu palaikant optimatus (*De or.* II. 170; dar plg. *Sest.* 101, 114; *Phil.* V. 49). Terminais *levis*, *levitas* („lengvabūdiškumas, nepastovumas“) įvardijamos labai svarbios politikui savybės – *gravitas* („rimtumas, orumas“) priešingybė. Ciceronas *levis* ir *levitas* vartoja kalbėdamas apie graikus ir politikus radikalus (Douglas 1966, 87).

pačios valstybės buvo nužudytas. Iš tiesų Tiberijus buvo nužudytas privataus piliečio, nesant senato pritarimo, išreikšto formule *senatus consultum ultimum* – pažodžiui „galutinis senato nutarimas“, kuriuo Romos senatas įpareigodavo pareigūnus, nepaisant įstatymų, pasinaudoti savo galia apsaugant valstybę nuo grėsmės.

§ 104

motinos Kornelijos. Scipijono Afrikiečio Vyresniojo dukra.

Diofanas Mitilėnietis. Spėjama, kad tai jis kartu su stoiku Gajumi Blo-sijumi paskatino Grakchą pradėti reformas. Buvo nužudytas komisijos, sudarytos Tiberijaus Grakcho šalininkų veiklai sustabdyti, sprendimu (Plut. *Ti. Gracch.* 8. 20; Strab. XIII. 617).

§ 105

Lucijus Gelijus. Apie jį bus kalbama § 174.

§ 106

įsteigti nuolatiniai teismai, kurių prieš tai visai nebuvo. Kalbama apie nuolatinius prisiekusiųjų teismus (*quaestiones perpetuae*), kaip priešingybę teismams prieš tautos susirinkimą (*iudicia populi*), vykdavusiems retkarčiais ir susirinkdavusiems konkrečiai bylai nagrinėti.

Lucijus Pizonas. Lucijus Kalpurnijus Pizonas, 133 m. pr. Kr. konsulas. Dar 149 m., būdamas plebėjų tribūnu, įsteigė pirmąjį nuolatinį tribuno-lą turto prievartavimo provincijose byloms spręsti (*Verr.* II. 3. 195, 4. 56). Iš pradžių palaikė Tiberijų Grakchą, bet vėliau buvo Gajaus Grakcho priešininkas.

Manilijui ir Cenzorinui konsulaujant. 149 m. pr. Kr.

daugelio įstatymų... priešininkas. Žinoma apie jo priešinimąsi Gajaus Grakcho įstatymui (*lex frumentaria*).

tautos teismuose. *Iudicia populi*. Tautos teismai buvo pirminė pagal viešąją teisę pateiktų kaltinimų nagrinėjimo instancija. Ši teismo rūšis veikė ir tada, kai buvo įvesti nuolatiniai teismai. Byla paprastai buvo nagrinėjama per tris sueigas – *contiones*, kurių metu nebuvo balsuojama. Šioms sesijoms vadovavo magistratas, kartu buvęs ir kaltintoju. Pasisakyti galėjo tiek ieškovas, tiek atsakovas. Dėl nuosprendžio buvo balsuojama komicijuose. Nuosprendis galėjo būti apskūstas.

Lucijus Kasijus. Plg. § 97.

konsulaujant Lepidui ir Mancinui. 137 m. pr. Kr.

§ 107

jūsiškis Brutas, Marko sūnus. Decimas Junijus Brutus Kalajikas, 138 m. pr. Kr. konsulas, 137 m. prokonsulas, Ispanijoje sėkmingai kariavo prieš lusitanus ir kalajikus (iš čia ir prievardis), pelnė triumfą. Prijautė graikiškai kultūrai, buvo garsus oratorius, poeto Lucijaus Akcijaus globėjas. Lucijus Akcijus savo globėjo garbei buvo parašęs tragediją „Brutas“ apie Lucijaus Tarkvinijaus Išdidžiojo vienvaldystę ir jį išvariusį Lucijų Junijų Brutą.

Kvintui Maksimui. Kvintas Fabijus Maksimas Alobrogikas, 121 m. pr. Kr. konsulas, Scipijono Emilijano garbei pasakė laidotuvių kalbą. Jo tėvas, Emilijaus Paulo (žr. *comm.* 186) sūnus, buvo įsūnytas Fabijaus Maksimo Delsėjo.

tas Scipijonas. Publijus Kornelijus Scipijonas Nazika Serapijonas, 138 m. pr. Kr. konsulas, priešinosi savo pusbrolio Tiberijaus Grakcho veiklai. Kai Tiberijus ėmė galvoti apie perrinkimą, o konsulas Scevola atsisakė prieš jį imtis kokių nors veiksmų, Scipijonas, vadovaudamas senatoriams ir jų klientams, išprovokavo sukilimą, kurio metu Tiberijus buvo nužudytas. Gelbėdamasis nuo supykusios tautos 132 m. išvyko į Aziją, mirė Pergame.

§ 108

Publijus Lentulas, garsusis senato vyresnysis. Publijus Kornelijus Lentulas, 162 m. pr. Kr. konsulas sufektas (sufektu – iš *sufficio* „pakeisti, išrinkti vietoj ko“ – vadinamas konsulas, pakeisdavęs mirusį konsulą likusiam valdymo laikotarpiui), savo politinę veiklą vykdė iki žilos senatvės (priešinosi Gajaus Grakcho šalininkams), per 122 m. neramumus buvo sužeistas. Senato vyresnysis (*senatus princeps*) – tai senatorius, kurio vardas buvo įrašomas pirmas cenzorių sudarytame senatorių sąrašė.

Paprastai senato vyresniuoju būdavo buvęs konsulas, kartais buvęs cenzorius, turėjęs didelę įtaką ir todėl pirmas kviečiamas pareikšti savo poziciją (*sententia*), kuria galėjo paveikti žemesnių pagal rangą senatorių nuomonę. Lentulas senato vyresniuoju buvo 125 m., vėliau 120 m.

lotynų kalbos mokėjimu. Ciceronas pirmąkart užsimena apie gerą lotynų kalbos (*Latinus sermo, Latinitas*) mokėjimą kaip būtinybę geram oratoriui (plačiau apie tai bus kalbama § 261).

Lucijus Furijus Filas. 136 m. pr. Kr. konsulas, Scipijonų ratelio narys (*De or.* II. 154; *Rep.* III. 5), dalyvavo kare prieš numantiečius. Vienas Cicerono knygos „Apie valstybę“ pašnekovų.

Publijus Scevola. Žr. § 98 ir *comm. ad loc.*

Manijus Manilijus. 149 m. pr. Kr. konsulas, ne itin sėkmingai pradėjo karinę kampaniją prieš Kartaginą Trečiojo pūnų karo metu, poste pakeistas Scipijono Emilijano. Garsėjo kaip teisininkas, padėjęs civilinės teisės pagrindus.

Apijaus Klaudijaus. 143 m. pr. Kr. konsulas, Tiberijaus Grakcho uošvis, vienas iš jo įsteigtos komisijos žemės padalijimui prižiūrėti narių.

Markas Fulvijus Flakas. 125 m. pr. Kr. konsulas, Gajaus Grakcho rėmėjas, jo interesų labui 122 m. tapo plebėjų tribūnu. Nužudytas drauge su Gajumi 121 m.

Gajus Katonas. Scipijono Emilijano vaikaitis, 114 m. pr. Kr. konsulas, abejotinos reputacijos žmogus, nuteistas už turto prievartavimą provincijoje, Mamilijaus įstatymo, apie kurį bus kalbama § 127–128, auka.

Publijus Decijus. 115 m. pr. Kr. pretorius, nesėkmingai siekęs patraukti atsakomybėn Opimijų už prisidėjimą prie Gajaus Grakcho mirties (*De or.* II. 102).

§ 109

Markas Druzas. Markas Livijus Druzas – 122 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, 112 m. konsulas, 109 m. cenzorius. Pasinaudodamas tautos nenoru išplėsti piliečių teises, priešinosi Gajaus Grakcho veiklai, vienas iš politikos, atvedusios prie pilietinių karų, rėmėjų.

Gajus Druzas. Marko Druzo brolis, patarėjas teisės klausimais.

Markas Penas... savo tribūnato metu labai kandžiai puolė Gajų Grakchą. Markas Junijus Penas – 126 m. pr. Kr. tribūnas, savo tribūnato metu pasiūlė įstatymą *de peregrinis*, kuriuo remiantis iš miesto būtų išvaryti visi nevisaverčiai Romos piliečiai (*Off.* III. 47). Jam priešinosi Gajus Grakchas, nugalėjęs po savo pasakytos puikios ir kandžios kalbos. Dėl tikslios šios vietos reikšmės abejojama, čia remiamasi skaitymu *facete agitavit*.

konsulaujant Markui Lepidui ir Lucijui Orestui. 126 m. pr. Kr.

su Kvintu Elijumi ėjo konsulo pareigas. 167 m. pr. Kr.

Titą Flamininą. Titas Kvinkcijus Flamininas, 123 m. pr. Kr. konsulas.

§ 110

Gajus Kurijonas. Gajus Skribonijus Kurijonas, 121 m. pr. Kr. pretorius. Ciceronas jo iškalbą aptars § 122.

Markas Skauras. Markas Emilijus Skauras, 115 m. pr. Kr. konsulas, senato vyresnysis (*princeps senatus*), 109 m. cenzorius. Buvo labai garsus senatorius, įsivėlęs į kelis skandalus ir dalyvavęs keliuose teismo procesuose, bet taip ir nebuvęs nubaustas.

Publijus Rutilijus. Žr. § 85 ir *comm. ad loc.*

Gajus Grakchas. Gajus Grakchas – Tiberijaus brolis, 123 ir 122 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas. Išplėtė brolio pradėtą reformų projektą, į jį įtraukdamas italikus ir raitelių luomą. Planavo įsteigti kolonijas Italijoje ir Afrikoje,

sunaikintos Kartaginos teritorijoje. Antrojo Gajaus tribūnato metu senatas įtikino šio kolegą Druzą, pasinaudojant žmonių baime netekti privilegijų, pasipriešinti jo planams. Po to, kai Gajus nebuvo išrinktas plebėjų tribūnu trečia kartą, Romoje prasidėjo riaušės, kurias norėdamas numalšinti senatas ėmėsi kraštutinių priemonių ir priėmė galutinį nutarimą (*senatus consultum ultimum*). Gajus pabėgo iš Romos, o galiausiai įsakė vergui jį nužudyti arba pats nusižudė.

§ 111

Skauro, išmintingo ir teisingo žmogaus. Ciceronas labai aukštai vertina Marką Skaurą (plg. *Font.* 24) pirmiausia už jo ryžtingumą užkertant kelią bet kokiems bandymams sunaikinti demokratiją.

§ 112

Lucijui Fufidijui. Apie jį žinoma tiek, kad garsėjo savo gyvenimo būdo griežtumu (Plin. *N.H.* XXXIII. 21).

knygos apie savo paties gyvenimą. Kokio pobūdžio tai buvo knygos, sunku pasakyti, greičiausiai – savo paties politinę veiklą ginantis veikalas, apie kurį, be kita ko, užsimena Tacitas (*Agr.* I. 3).

skaito apie Kiro gyvenimą ir lavinimą. Ciceronas itin mėgo Ksenofonto veikalą „Kiro auklėjimas“ (*Fam.* IX. 25. 1).

§ 113

Rutilijus. Žr. § 85 ir *comm. ad loc.*

Abu. T. y. Rutilijus ir Skauras.

kai drauge kandidatavo į konsulo pareigas. 115 m. pr. Kr.

teikė paslaugas kaip patarėjas teisės klausimais. Rutilijus buvo Scevolos mokinys (*Off.* II. 47). Titas Korunkanijus (*TLRR* nos. 34–35) pradėjo tradiciją spręsti teisės klausimus ir tuo pat metu viešai mokyti jaunuolius

(mokoma buvo atsakymų į mokiniams rūpimus teisinius klausimus forma – *de iure respondere*).

§ 114

Jo kalbos. Be paminėtųjų „Brute“ yra žinoma Rutilijaus kalba *De modo aedificiorum* (Suet. Aug. 89. 2).

graikų literatūrą išmanantis žmogus. Parašė istorinį veikalą graikų kalba.

Panaitijo. Žr. § 101 ir *comm. ad loc.*

stoikus, kurių iškalbos stilius. Apie stoikų kalbos netinkamumą oratoriui Ciceronas užsimena nesyk (plg. *De or.* III. 66; *Tusc.* III. 13; *Fin.* IV. 3)

gera filosofų nuomonė apie save, būdinga tam mokymui. Nuomonė, kad filosofas stoikas įkūnija visas dorybes, kartu ir tai, kas reikalinga retorikos menui.

§ 115

konsularų Lucijaus Kraso ir Marko Antonijaus. Du didžiausi oratoriai, ištiesos intelektualų kartos simboliai, drauge ir dviejų skirtingų retorikos stilių atstovai. Apie juos Ciceronas plačiau kalbės § 138.

Gindamasis kalbėjo pats. Ciceronas Rutilijaus kalbos ištrauką cituoja *De or.* I. 229–230.

Gajus Kota. Apie jį plačiau žr. § 201.

Kvintas Mucijus. Kvintas Mucijus Scevola Pontifikas, bendravardžio auguro pusbrolis. Apie jį bus kalbama nuo § 145.

§ 116

vadinaamieji statistai. Aktoriai, kurių tikslas nebuvo siužeto plėtotė, bet paties charakterio gilinimas.

§ 117

Kvintas Elijus Tuberonas. Lucijaus Emilijaus Paulo dukters sūnus; Scipijono Emilijano sūnėnas iš motinos pusės. Pats Panaitijas (*Fin.* IV. 23; *Tusc.* IV. 4), Panaitijo mokinys Hekatonas (*Off.* III. 63) ir Poseidonijas (Ps.-Plut. *De nobil.* 18. 3) dedikavo jam savo knygas.

būdamas triumviru. Tikriausiai kalbama apie jo, kaip vieno iš *tresviri capitales* (pareigūnai, atlikę policininkų vaidmenį Romoje, vadovavę kalėjimams ir atsakingi už nusikaltėlių bausmes), veiklą.

nusprendė, kad augurai negali būti atleisti nuo dalyvavimo teismuose. Iki įsteigiant nuolatinius teismus, augurai galėjo būti atleisti (*vacationes*) nuo tam tikrų pareigų, pavyzdžiui, nuo dalyvavimo teisme teisėjų kolegijos sudėtyje.

pareigybių sekoje negalėjo prilygti savo protėviams. Pareigybių seka (*cursus honorum*) – laipsniškas kilimas karjeros pakopomis Romos respublikoje ir ankstyvuojų Romos imperijos laikotarpiu. Kiekvienoms pareigoms (kvestorius, edilas, pretorius, konsulas, cenzorius) užimti buvo nustatytas amžiaus cenzas, o tarp skirtingų pareigų turėjo praeiti tam tikras laiko tarpas. Žinoma, kad Tuberonas surengė labai kuklias savo dėdės Scipijono Emilijano laidotuves, dėl to neteko tautos palankumo rinkimuose į pretoriaus pareigas (*Mur.* 75).

prieš Grakchą. Kalbama apie Gajų Grakchą.

§ 118

apdairiai dėsto įrodymus. Kalbama apie apdairių loginių argumentų konstravimą (*prudētissimi in disserendo*). Šis gebėjimas svarstyti, samprotauti (*disserere*) gali būti vartojamas sinonimiškai gebėjimui kalbėti dialektiškai, diskutuoti (*disputare*).

bemaž žodžių architektai. Metaforiškai įvardijamas stoikų gebėjimas konstruoti argumentus kaip silogizmus.

Katonas. Markas Porcijus Katonas, pramintas Utikiečiu, bendravardžio cenzoriaus provaikaitis. Gimė c. 95 m. pr. Kr., filosofinėmis pažiūromis buvo stoikas *par excellence*, politinėmis – aristokratų ir senatorių luomo gynėjas, nors Ciceronas kartais jam prikiša atotrūkį nuo politinės tikrovės. Cezario priešininkas, pilietiniame kare stojęs, nepaisant pradinio priešiško, Pompėjaus pusėn. Po pralaimėjimo prie Farsalo tapo moraliniu pompėjininkų lyderiu. Nusižudė Utikoje 46 m., pompėjininkams pralaimėjus mūšį prie Tapso. Pagal tai, kaip Ciceronas kalba apie jį, panašu, kad „Bruto“ rašymo metu Katonas dar buvo gyvas, o žinios apie jo mirtį pasiekė 46 m. balandį (Douglas 1966, ix; apie tai plačiau žr. Gowing 2000).

§ 119

tavo dėdė. Bruto motina Servilija buvo Katono pusseserė. Savo ruožtu Servilijos motina Livija (112 m. pr. Kr. konsulo Livijaus Druzo duktė) iš pradžių buvo išteklėjusi už Kvinto Servilijaus Cepijono, o paskui už Marko Porcijaus Katono, cenzoriaus vaikaičio.

kalbėti išmoko iš iškalbos mokytojų. Apie Katono iškalbos mokytojus nieko nėra žinoma, tačiau vėlesnė tradicija pabrėžia bet kokių retorinių puošmenų Katono kalbose stoką (plg. Plut. *Cat. Min.* 5. 2). Ciceronas taip pat nepateikia jokių vardų ir kalbėdamas apie mokytojus tiesiog laikosi nuomonės, kad Katonas turėjęs mokytis retorikos, kuri yra būtina valstybės veikėjui (plg. Douglas 1966, 97).

kalba verčiau turėtų būti kuriama remiantis peripatetikų nurodymais. Cicerono veikalas „Apie oratorių“ taip pat didžia dalimi buvo paveiktas peripatetikų retorikos teorijos.

§ 120

giriu tavo sprendimą... prisijungti prie tos filosofų krypties. Senosios Akademijos.

ties peripatetikams, tiek akademikams įprastas požiūris. Teigiamai užsiminę apie peripatetikų metodus, Ciceronas nori pagerbti ir akademikus, kurių sekėju Brutus sakosi esąs. Douglaso teigimu (1966, 98), ribos tarp peripatetikų ir akademikų taip trinamos ne iš filosofinių, o grynai asmeninių paskatų. Šios mokyklos susiejamos ne todėl, kad vadovaujasi ta pačia retorikos teorija, bet todėl, kad pasižymi panašiais aiškinimo metodais ir stiliumi.

anųjų filosofų. Peripatetikų ir akademikų.

§ 121

Kas raumeningesnis už Aristotelį. Tokie entuziastingi pasisakymai apie Aristotelio stilių, spėjama, nurodo į ezoterinius, neišlikusius Aristotelio veikalus (Douglas 1966, 99; Marchese 2017, 323). Įdomu tai, kad Ciceronas kalba apie stiliaus „raumeningumą“ sklandaus ir saldaus stiliaus kontekste.

saldesnis už Teofrastą. Plg. *Or.* 61: „juk ir Teofrastas gavo vardą dėl savo dieviško kalbėjimo“.

šitai apie save jis netgi mini kažkuriame savo laiške. Išliko šeši Demosteno vardu parašyti laišškai, dėl kurių autentiškumo abejojama. Penktasis Demosteno laiškas (plg. *De or.* I. 89; *Or.* 15; Quint. *Inst.* XII. 2. 22) jau Antikoje laikytas padirbiniu. Šiame laiške nekalbama apie filosofo ir oratoriaus santykius, o pabrėžiama Platono moralinė įtaka.

§ 122

Kurijonas. Gajus Skribonijus Kurijonas, ėjęs pretoriaus pareigas tarp 121 ir 117 m. pr. Kr.

Išsiskiria jo kalba už Servijų Fulvijų, apkaltintą paleistuvavimu. Minėtoji kalba buvo pasakyta tarp 114 ir 113 m. pr. Kr. Kaltinamasis Servijus Fulvijus (dėl jo tapatybės nesutariama) tikriausiai buvo teisiamas dėl bandymo suvilioti vestalę.

§ 125

Gajaus Grakcho. Žr. § 110 ir *comm. ad loc.*

§ 126

tėvui. Tiberijus Sempronijus Grakchas buvo 177 m. pr. Kr. konsulas, 169 m. cenzorius. Aktyviai siekė svetur pasiektų laimėjimų įtvirtinimo ir respublikos padėties atkūrimo. Vedė Scipijono Afrikiečio Vyresniojo dukterį Korneliją, su kuria susilaukė Tiberijaus ir Gajaus Grakchų.

§ 127

Gajus Galba. Gajus Sulpicijus Galba dalyvavo komisijos, sukurtos žemėms Afrikoje padalinti, veikloje (121–119), prisidėjo įgyvendinant Grakchų agrarinę reformą. Vėliau apkaltintas, jog leidosi paperkamas numidų karaliaus Jugurtos.

Servijaus. Žr. § 80 ir *comm. ad loc.*

Publijaus Kraso. Žr. § 98 ir *comm. ad loc.*

Patrauktas atsakomybėn pagal Mamilijaus įstatymą... buvo nuteistas iš neapykantos Jugurtos sąmokslui. Gajus Mamilijus Limetanas, 109 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, įsteigė komisiją Numidijos karaliaus Jugurtos korupciniam ryšiams su Romos valdančiosios klasės nariais tirti. Jugurta papirko kai kuriuos Romos senatorius, kad šie pritartų jo kandidatūrai kovoje su kitais Numidijos karaliaus sosto paveldėtojais. Ne-trukus po šios komisijos įsteigimo senatas buvo priverstas imtis karinės intervencijos, vadovavimas jai iš pradžių buvo patikėtas Metelui, vėliau – Gajui Marijui. Jugurta ieškojo prieglobsčio pas savo uošvį Bokchą Mauritanijoje, bet buvo jo perduotas romėnams. 104 m. nužudytas kalėjime po Marijaus triumfo.

žynių kolegijos narys. Gajus Galba tikriausiai buvo auguras.

§ 128

Publijus Scipijonas. 111 m. pr. Kr. konsulas, Scipijono Nazikos, apie kurį buvo kalbama § 107, sūnus.

Lucijus Bestija. Lucijus Kalpurnijus Bestija, 121 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, 111 m. konsulas. Įsiveržė į Numidiją, tačiau papirktas Jugurtos pasiūlė jam labai palankias taikos sąlygas (plg. Sall. *Iug.* 28–29). Sugrįžęs sulaukė nuožmios Gajaus Memijaus kritikos.

Gajų Katoną. Nežinoma apie konkretų jo vaidmenį derybose su Jugurta. Apie jo pasmerkimą ir tremtį plg. *Verr.* II. 4. 22; *Balb.* 28.

Spurijų Albiną. Spurijus Albinas – 110 m. pr. Kr. konsulas. Salustijus kyšių ėmimu kaltina Bestiją ir Opimijų, Spurijui Albinui priskirdamas tik nekompetenciją (Sall. *Iug.* 16).

Lucijų Opimijų. Lucijus Opimijus, 121 m. pr. Kr. konsulas, senato galutinį nutarimą (*senatus consultum ultimum*) aiškinęs kaip paskatinimą susidoroti su Grakchu ir jo šalininkais. Nužudė daug piliečių, kitus nuteisė. 120 m. Decijaus apkaltintas dėl savo vaidmens malšinant Grakcho rėmėjų sukilimą, buvo ginamas Gajaus Karbono ir laimėjo. Vėliau paskirtas komisijos, turėjusios padalinti Numidiją tarp Jugurtos ir Adherbalo, vadovu; apkaltintas pagal Mamilijaus įstatymą turėjo išvykti tremtin.

§ 129

Gajus Licinijus Nerva. Apie jį nieko nežinoma.

Gajus Fimbrija. Gajus Flavijus Fimbrija, 104 m. pr. Kr. konsulas, 100 m. dalyvavo represijose prieš Saturniną ir Glauciją. Nieko nežinoma apie jo kalbas.

§ 130

Gajus Sekstijus Kalvinas. Šiuo vardu būta 124 m. pr. Kr. konsulo, tačiau tokia identifikacija klaidinga chronologiniu požiūriu, mat jis turėjęs būti

greičiau Kraso ir Antonijaus amžininkas (taigi gyvenęs c. 90 m.) (plg. *De or.* II. 246, 249).

Markas Brutas, didelė, Brutai, jūsų giminės gėda. Markas Junijus Brutas (jo ryšys su dialogo Brutu neaiškus), dalyvavo daugelyje teismo procesų kaip kaltintojas. Už tai Kraso buvo kritikuojamas Planko byloje, vykusioje 91 m. pr. Kr. (plg. *De or.* II. 223).

tėvą, geriausią žmogų ir neprilygstamą teisės žinovą. Itin garsus jo veikalas apie civilinę teisę (plg. Pompon. *Orig. Iur.* 39).

§ 131

Lucijus Cezulenas. Nežinomas asmuo. Jo vardas (priesaga *-en-us*) leidžia manyti, kad buvo kilęs iš Piceno ar sabinų krašto.

pagal Akvilijaus įstatymą dėl teisingumo. Tekste šioje vietoje lakūna, todėl neaišku, apie kokio pobūdžio įstatymą kalbama – greičiausiai susijusį su žalos atlyginimu, bauda (*multa*), kai dėl neteisėtų veiksmų (*iniuria*) buvo patiriami materialiniai nuostoliai (*damnum*) (plg. Gai. *Inst.* III. 210).

Sabelijaus. Nežinomas asmuo.

Titas Albucijus. Propretorius Sardinijoje (c. 105 m. pr. Kr.). Dėl savo filhelenizmo išprovokavo konfliktą (jį aprašė Lucilijus) su Scevola. Apkaltino Scevolą turto prievartavimu provincijoje (*De or.* II. 281). Sugrįžęs iš Sardinijos pats buvo apkaltintas Gajaus Julijaus Cezario Strabono ir nuteistas.

§ 132

Kātulas. Kvintas Lutacijus Katulas (c. 150–87), Marijaus draugas, o vėliau politinis priešininkas, jo kolega 102 m. konsulo pareigose. Dalyvavo kare prieš kimbrus. Kovojo 90 m. pilietiniame kare, sėkmingai priešinosi Cinai ir Marijui. Nusižudė po Marijaus rėmėjų pergalės 87 m. Buvo išsilavinęs žmogus, išmanė graikų ir lotynų literatūrą (*De or.* II. 28), graikų

filosofiją (*De or.* II. 151, III. 187). Draugavo su graikų ir romėnų poetais, antai, Archiju (*Arch.* 6), Antipatru Sidoniečiu (*De or.* III. 194), pats rašė epigramas (*N.D.* I. 79).

išauklėtas ne tuo senuoju, bet šituo mūsišku papročiu. Douglaso teigimu (1966, 108), pabrėžiamas skirtumas tarp Cicerono laikų ir II a. pr. Kr. filhelenizmo, kuriam atstovavo, pavyzdžiui, Scipijonų ratelis. Šie pasikeitimai, nors ne itin dramatiški, vis dėlto buvo ryškūs: iš dalies dėl Aleksandrijos mokyklos įtakos, kaip tai galima pamatyti iš paties Kātulo eilių, buvo pastebimas didesnis polinkis į techninį tobulumą, nudailinimą.

galima pamatyti iš jo kalbų. Žinoma tik viena Katulo – motinos Popilijos laidotuvėms – sukurta kalba (*De or.* II. 44).

iš tos knygos apie konsulatą ir savuosius pasiekimus. Tikriausiai šia knyga naudojosi Plutarchas, rašydamas Marijaus biografiją.

glotniu ir Ksenofontą mėgdžiojančiu stiliumi. Nors Ksenofontas vertintas kaip sektinas autorius, dėl savo kalbėjimo švarumo netgi pramin-tas Atikos bite, tačiau jo stilius laikytas minkštu (*mollis*), švelnoku (*lenior*, *De. or.* II. 58), todėl netinkamu teismo byloms (*Quint. Inst.* X. 1. 33).

Aului Furijui. Aulas Furijus Ancijatas parašė epinę poemą „Metraščiai“.

§ 133

jo sūnų. Kvinto Lutacijaus Kātulo sūnus buvo artimai susijęs su Sula, aristokratų politikos ir kultūros atstovas, priešinosi Pompėjaus ir Ceza-rio galios augimui. Mirė 61 m. pr. Kr.

§ 135

Kvintas Metelas Numidikas. Kvintas Cecilijus Metelas Numidikas, 109 m. pr. Kr. konsulas, 102 m. cenzorius, sėkmingai kovojo su Jugurta, kol buvo pakeistas Gajaus Marijaus. 100 m. atsisakė paklusti Saturnino agra-rinei reformai ir išvyko į tremtį, iš kurios buvo sugrąžintas 99 m. Ciceronas

palankiai atsiliepia apie jo kalbas, kurias kurdamas jis kliovėsi Elijaus Stilono pagalba (§ 206).

Markas Silanas. Markas Junijus Silanas – 62 m. pr. Kr. konsulas, persekiotas 104 m. plebėjų tribūno Gnėjaus Domicijaus už nesėkmę kovoje su kimbrais, bet išteisintas. Jo kalbų neišliko.

Markas Aurelijus Skauras. 108 m. pr. Kr. konsulas supektas (žr. *comm. ad* § 108).

Aulas Albinas. Aulas Postumijus Albinas, 99 m. pr. Kr. konsulas.

flaminą Albiną. Tikriausiai kalbama apie Lucijų Postumijų Albiną, 129/128 m. galėjusį eiti Marso žynio (*flamen Martialis*) pareigas.

Kvintas Cepijonas. Kvintas Servilijus Cepijonas, 106 m. pr. Kr. konsulas. 105 m. buvo patrauktas atsakomybėn po romėnų pralaimėjimo prieš kimbrus ir teutonus. Buvo inicijuoti įvairūs jo veiklos tyrimai. 103 m. išvyko tremtin, mirė Smirnoje.

§ 136

Gajus ir Lucijus Memijai. Gajus Memijus, 111 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, opozicijos, besipriešinusios optimatų karo su Jugurta strategijai, lyderis. Lucijus Memijus tikriausiai buvo jo brolis, tačiau neaišku, ar jį galima tapatinti su § 304 minimu Lucijumi Memijumi.

Spurijus Torijus. Plebėjų tribūnas, c. 113 m. pr. Kr. sustabdė pagal Grakchų reformą pradėtą žemės padalijimą, patvirtino ankstesnį suskirstymą ir valstybinės žemės nuosavybę bei nustatė už ją mokesčius.

Markas Marcelas, Ezernino tėvas. Markas Klaudijus Marcelas, Marijaus legatas 102 m. pr. Kr., herojiškai gynęs Ezernijos miestą pilietinių karų 90 m. metu. Markas Klaudijus Marcelas Ezerninas gavo tokį prievardį, nes gimė per Ezernijos miesto apgultį arba netrukus po to. *Verr.* XXII. 4. 91 vadinamas jaunuoliu (*adulescens*), artimu Verio aplinkai.

Publijus Lentulas. Kitas Marcelo sūnus, įsūnytas Publijaus Kornelijaus Lentulo.

§ 137

pretorius Lucijus Kota. 103 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, jo pretūros metų data nežinoma.

§ 138

Demostenio ir Hipereido. Plg. § 35–36.

Antonijaus. Markas Antonijus (c. 143–87), 99 m. konsulas, 97 m. cenzorius, vienas turtingiausių ir garsiausių savo meto teismo gynėjų (*patronus*). Ciceronas padarė jį vienu savo knygos „Apie oratorių“ veikėjų. Kurį laikas Markas Antonijus buvo susijęs su Gajumi Marijumi, tačiau vėliau jam priešinosi ir Marijaus užsakymu buvo nužudytas.

Kraso. Lucijus Licinijus Krasas (140–91) kartu su Marku Antonijumi buvo didžiausias savo kartos oratorius. Ankstyvuoją savo karjeros laikotarpiu buvo artimas populiarams, vėliau perėjo į ne tokių konservatyvių aristokratų pusę. 107 m. plebėjų tribūnas, 100 m. edilas, 98 m. pretorius. 95 m. būdamas konsulu su savo uošviu Kvintu Mucijumi Scevola priėmė Licinijaus-Mucijaus įstatymą (*lex Licinia Mucia*), skirtą kovoti su neteisėtu pilietybės suteikimu italikams. 94 m. prokonsulas Galijoje. 92 m. cenzorius kartu su Gnėjumi Domicijumi Ahenobarbu, ėmėsi retorijų (*rhetores Latini*) mokyklos uždarymo, mat ji buvo laikoma grėsme tradicinei šeimijoje vykdytai jaunuolių retorinio rengimo tradicijai; palaikė Livijaus Druzo reformas, dėl to įsivėlė į konfliktą su konsulu Lucijumi Marcijumi Filipu.

turtingumą. Žodžiu *copia* čia įvardijamas stiliaus žodingumas. Tai pirmasis kartas, kai šis žodingumas susiejamas su romėnų iškalbos menu (§ 26, 44, 51 *copia* minima graikiškosios retorikos kontekste).

§ 141

figūros yra svarios ne tiek nuspalvinant žodžius, kiek nušviečiant mintis. Kalbama apie retorines figūras, tačiau Ciceronas mano, kad minties figūros kalboje svarbesnės nei kalbės. Kalbos ir minties figūras Ciceronas itin lakoniškai išvardija *De or.* III. 202–207 ir *Or.* 134–139, dar žr. Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 137–139.

į gestikuliavimą ir balsą. Apie Antonijaus dramatišką gestikuliavimą plg. *Verr.* II. 5. 3; *De or.* II. 124, 194, III. 32; *Tusc.* II. 57. Ciceronas aprašo, kaip Antonijus pelnė tautos palankumą Manijui Akvilijui parodydamas teismui randus, kuriuos šis gavo mūšyje su priešais.

[išvien su žodžiais ir mintimis]. Žodžius *cum* (...) *sentiens* galima įtarti esant interpoliaciją, mat esama akivaizdaus prieštaravimo tam, ką Ciceronas pasakė prieš tai (*non verba* (...) *congruens*) (Narducci 2020, 221). Douglaso teigimu, nors frazė ir keista, tačiau nėra visiškai neįmanoma (Douglas 1966, 114). Šį aspektą Ciceronas stipriai akcentuoja, nes atskirus žodžius pabrėžiantis kalbėjimas buvo laikomas tinkamesniu aktoriui, o ne oratoriui. Savo ruožtu Antonijaus atlikimas (*actio*) puikiai derėjo su jo minties eiga. Šią problemą, atsižvelgdamas ir į etines jos pasekmes, Ciceronas nagrinėjo knygoje „Apie oratorių“. Narducci (1997, 83–84) teigimu, susidaro įspūdis, kad knygoje „Apie oratorių“ Ciceronas modelį, kuriuo remdamasis oratorius turėtų atlikti savo kalbą, kuria naudodamasis teatine technika, reikalaujančia, kad viskas būtų reguliuojama, ir joks „suklupimas“ neleidžiamas. Knygoje „Apie pareigas“ Ciceronas šį reguliavimą taiko ir privataus žmogaus elgesiui: doras vyras – *vir bonus* – turi saugotis, kad nepadarytų nė menkiausios klaidos net gestu ar antakių kilstelėjimu, nes dėl to gali sulaukti aplinkinių paniekos.

§ 142

pasakojamas apie Demosteną. Panašus anekdotas minimas *De or.* III. 213; *Or.* 56; Quint. *Inst.* XI. 3. 6; Ps.-Plut. *Vit. X orat.* 845B. Jaegeris

(1938, 33) teigia, kad paties Demosteneno patirti sunkumai atliekant kalbą leidžia paaiškinti, kodėl jis tam skyrė tiek daug dėmesio.

§ 143

sąmojo, būdingų oratoriui, o ne juokdariui. „Sąmoju“ čia verčiamas daugiaprasmis žodis *urbanitas*, pažodžiui „miestietiškumas“. Šis miestietiškumas apima išsiauklėjimą, gerą skonį, kultūringumą, savo ruožtu numanantį gerą humoro jausmą (Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 87). *Urbanitas* pasižymintio žmogaus priešingybė yra *rusticus*, reiškiantis nebūtinai tiesiogiai „kaimietį“, bet ir miestietiško subtilumo, gebėjimo perprasti sąmojus stokojančių žmonių. *Scurra* pirmiausia reiškė miesčionį, dabitą, puošėivą, bet vėliau imtas tapatinti su profesionaliu juokdariu (*sannio*, gr. *parasitos*), savo pragyvenimui užsidirbdavusiu šmaikščiomis, sąmojingomis kalbomis prie stalo.

aptardamas civilinės teisės, to, kas teisinga ir gera, klausimus. Čia matoma tendencija nustatyti skirtumą tarp pozityviosios teisės, formalizuotos kaip *ius* ir kontroliuojamos teisininkų, bei prigimtinių lygybės idėjos, priklausančios sveikam protui, taigi ir konkrečiai kalbėtojų kompetencijos sričiai.

§ 144

atskleisti tiesą. Cicerono aprašymas rodo, kad Krasas priešino ne *ius* ir *aequum*, bet *scriptum* ir *aequum*, pastarąjį suprantant kaip testatoriaus ketinimą, norą (*voluntas*). Esama daugybės pavyzdžių (*Rhet. Her.* I. 19; *Inv.* I. 68; *De or.* I. 244; *Part.* 98, 132–134; *Top.* 96), iš kurių matyti, kad oratoriai susidurdavo su tokiomis problemomis kaip testamentų, sutarčių, įstatymų neaiškumas ar dviprasmybės. Tokiais atvejais reikėjo atsižvelgti į testamentą ar įstatymo rengėjo intencijas ir į galimą prieštaraumą tarp *voluntas* ir *scriptum*. Taigi čia Ciceronas stengiasi parodyti, kad *ius* ir *scriptum* nėra tapatu (Douglas 1966, 116).

Manijaus Kurijaus byloje. Apie šią bylą Ciceronas išsamiau kalbės § 194 *sqq.* Jos esmė tokia: mirdamas Markas Koponijus paliko testamentą, kuriame parašė, kad jeigu po jo mirties gims sūnus ir mirs nesulaukęs pilnametystės, turtas turės atitekti Manijui Kurijui, paskirtam jo globėju. Sūnus negimė, todėl artimiausias testatoriaus giminaitis varžėsi su Manijumi dėl palikimo.

centumvirų akivaizdoje. Tikslių šio teismo funkcijų negalima nustatyti, tačiau atrodo, kad centumvirų teismas dažnai nagrinėjo menkesnės reikšmės civilines bylas, įskaitant ir paveldėjimo (plg. *De or.* I. 173). Respublikos laikais ši teismą sudarė 105 teisėjai, principato laikais teisėjų skaičius išaugo iki 180 (apie ypatingą jo reikšmę principato laikotarpiu plg. Tac. *Dial.* 38. 2).

§ 145

Kvintą Scevolą. Kvintas Mucijus Scevola, 95 m. pr. Kr. konsulas, 89 m. vyriausiasis žynys, prievardžiu *Pontifex* „Pontifikas“, taip atskiriant nuo bendravardžio pusbrolio, prievardžiu Auguras. Išleido pirmą sisteminių civilinės teisės traktatą. Būdamas prokonsulu Azijoje kartu su savo legatu Rutilijumi Rufu, vėliau apkaltintu piktnaudžiaujant padėtimi, visiškai pertvarkė regioną. Činos laikais ramiai gyveno Romoje, nužudytas tikriausiai dėl ketinimų pereiti į Sulos pusę arba dėl siekio sutaisyti priešingas puses.

jauėjusių konsulų pareigas. Markas Antonijus ir Lucijus Krasas kartuėjo konsulų pareigas 95 m. pr. Kr.

§ 147

Gajų Rutilijų. Apie jį daugiau nieko nežinoma.

manojo Scevolos. Turimas omenyje Kvintas Mucijus Scevola, 54 m. pr. Kr. tribūnas, lydėjęs Bruto uošvį į Kilikiją.

§ 149

kaip moko jūsų senoji Akademija. Iš tiesų tai – peripatetikų teorija, vėliau perima Antiocho iš Askalonės akademijos (apie priežastis, kodėl ši doktrina buvo priskirta Senajai Akademijai, plg. Arist. *Eth. Nic.* 1105b20).

§ 150

Servijų Sulpicijų. Servijus Sulpicijus Rufas, garsus teisininkas, artimas Cicerono draugas nuo pat jaunystės. Cicerono konsulato metu apkaltino Mureną papirkinėjimu per rinkimus ir už tai patraukė į teismą. Ciceronas gynė Mureną pasitelkdamas gyvą kalbą ir pašiepdamas savo bičiulio teisinį rigorizmą. Vėliau, 51 m. pr. Kr., Servijus tapo konsulu. Mirė 43 m. Iš jo kūrybos Kvintilijanui (*Inst.* X. 1. 116, 7. 30) buvo žinomos trys kalbos (viena jų vadinosi *Pro Aufidia*). Taip pat yra išlikę du jo laišakai Ciceronui (*Fam.* IV. 5, IV. 12): vienas paguodos laiškas, pasiųstas mirus Cicerono dukrai Tulijai, kitas – aprašantis Marko Marcelo mirtį.

tiesk civilinės teisės žinių, kiek oratoriui buvo pakankama. Apie tai, kiek teisės žinių privalo turėti oratorius, Ciceronas išsamiai kalba *De or.* I. 166.

jūsų amžius... niekuo arba beveik niekuo nesiskiria. Servijus ėjo pretoriaus pareigas 65 m. pr. Kr. ir tikriausiai buvo vieneriais metais jaunesnis už Ciceroną.

§ 151

Rodan išvyko. Apie Cicerono vizitą į Rodą plg. § 316.

§ 153

patariant arba nagrinėjant bylą. *Respondebantur aut agebantur. Responsa* – tai teisiniai patarimai, kuriuos duodavo teisininkas (Romos respublikos laikais nebuvo teisiškai įpareigojantys). *Agebatur* – techninis terminas, kuriuo įvardijami teismo proceso metu duodami patarimai, paprastai susiję su teisinių formulių rengimu ir jų nagrinėjimu.

galima... pamatyti iš jo raštų. Servijus išleido apie 180 knygų (Pompon. *Iur.* 2. 43–44), kai kurios jų – visai trumputės. Vis dėlto, Schulzo manymu (1946, 98), nesama jokio pagrindo teigti apie darbų sistemiskumą, ir gali būti, kad Ciceronas paprasčiausiai pataikauja draugui, viso labo palikusiam tik užrašus, kuriuos vėliau sutvarkė jo mokiniai.

§ 154

Lucijaus Lucilijaus Balbo. Cicerono veikale „Apie dievų prigimtį“ (II, taip pat plg. I. 15) jis pristatomas kaip stoikų mokymo sekėjas. Tikriausiai buvo Scevolos mokiny.

Gajaus Akvilijaus Galo. Kartu su Ciceronu buvo 66 m. pretoriumi.

§ 156

neseniai keliskart atidžiai klausiausi jo Same. Tuo metu, kai vyksta šio dialogo veiksmas, Brutus buvo neseniai grįžęs iš Azijos. Servijus, palikęs Italiją kartu su Pompėjumi, buvo Rytuose, nenorėdamas dalyvauti pilietinio karo veiksmuose, nes nebuvo itin priešiškas Cezariui.

kokiu mastu mūsų žynių teisė susijusi su civiline teise. Nuo III a. pr. Kr. civilinė teisė vystėsi nepriklausomai nuo žynių, arba religinės, teisės. Pirmasis žingsnis buvo teisinių formulių (*legis actiones*), kurių prižiūrėtojai buvo pontifikai, išleidimas; antrasis – šių formulių pakeitimas II a. pr. Kr., įvedant vadinamąsias *actiones per formulam*. Vis dėlto praktikoje susidomėjimas teisės mokslu buvo neatskiriamas nuo dalyvavimo žynių veikloje (kaip žynių kolegijai priklausiusio Scevolos atveju; Brutus irgi buvo žynių kolegijos narys).

§ 157

šitai buvo ne perduota, bet nežinia kokiu būdu atsидūrė. Kalbama apie Cezario ir jo šalininkų pradėtas socialines pertvarkas.

§ 159

Gajų Karboną. Žr. § 103 ir *comm. ad loc.* Žinomo asmens apkaltinimas buvo įprastas būdas pradėti politiko ir oratoriaus karjerą.

§ 160

gynė vestalę Liciniją. Šis teismo procesas įvyko 113 m. pr. Kr. Metais anksčiau, 114 m., teisėjaujant vyriausiajam pontifikui (*pontifex maximus*) Lucijui Metelui, buvo nuteista viena iš trijų paleistuvavimu apkaltintų vestalių. Sekstas Peducėjus pareikalavo bylos atnaujinimo, ji buvo nagrinėjama griežtumu pagarsėjusio teisėjo Lucijaus Kasijaus (Val. Max. III. 7. 9) akivaizdoje. Kraso gynyba nepadėjo – be trijų minėtųjų, buvo nuteistos dar kelios vestalės.

steigiant Narbono koloniją. *Narbo Martius* kolonija buvo įkurta anapus Rodano upės kaip romėnų avanpostas. Tam priešinosi optimatai, nes jos įkūrimas laikytas kompensacija už nutrauktą žemės pagal Grakchų įstatymus padalijimą.

Yra išlikusi to įstatymo labai pasakyta kalba. Krasas ją pasakė 118 m. pr. Kr., būdamas tik dvidešimt dvejų metų.

jo, kaip tribūno. Tribūnu jis buvo 107 m. pr. Kr.

Granijų. Granijus garsėjo savo kandžiu humoro jausmu (plg. *Planc.* 33; *De or.* II. 244, 254, 281; *Fam.* IX. 15. 2; *Att.* VI. 3. 7)

jei to mums dukart nebūtų papasakojęs Lucilijus. Apie Lucilijų žr. § 99 ir *comm. ad loc.* Lucilijaus eilutės neišliko, todėl daugiau nieko negalima pasakyti apie šį epizodą.

§ 161

kitais metais. T. y. 106 m. pr. Kr.

Servilijaus įstatymą. Įstatymą pasiūlė Kvintas Servilijus Cepijonas (plg. § 135). Nors tikslaus jo turinio nežinome, jis tikriausiai buvo susijęs su

prisiekusiųjų skyrimu ir buvo priešišškai sutiktas senatorių, nes riboja jų teisę jais būti.

nė vienas Scevola tos pareigybės niekuomet nesiekė. Tačiau Titas Livijus tvirtina (XLIII. 14. 1), kad šioje vietoje minimo Scevolos senelis 169 m. pr. Kr. siekė cenzoriaus pareigų.

pareigas einant tiems patiems konsulams kaip ir mano gimimo metais. 106 m. pr. Kr., per Gajaus Atilijaus Serano ir Kvinto Servilijaus Cepijono konsulatą.

konsulaujant Kvintui Cepijonui ir Gajui Lelijui. T. y. 140 m. pr. Kr.

§ 162

ginamoji kalbelė. Čia laikomasi Lange's ir Krügerio skaitymo: *defensiuncula* (vietoj sugadinto *defensione iuncta* – junginio, kurio buvimas sakinyje be šalia esančio veiksnio sunkiai paaiškinamas).

Kvintą Cepijoną. Kalbama apie 106 m. pr. Kr. konsulo sūnų.

mieliau dalydavo kalbą. Turimi fragmentai tik patvirtina šią Kraso praktiką. Žinoma, Krasas neturėjo to Cicerono talento virtuiziškai kontroliuoti periodo struktūrą, tačiau polinkį į Cicerono taikytą ritmą galima pastebėti iš kalbos „Už Gnėjų Plancijų“ fragmento, cituoto *De or.* II. 225. Tiesa, cituodamas iš atminties Ciceronas nesąmoningai galėjo pageduoti fragmentą pagal tuo metu paplitusią praktiką, tačiau nuorodos į nepaprastą ritminių klauzulių efektyvumą (plg. *Or.* 213–214) kalbai leidžia spėti, kad oratoriai ir paprasti žiūrovai buvo jautrūs tokiems niuansams (Douglas 1966, 126).

kōla. Vartojamas graikiškas žodis smulkesniems periodo nariams įvardinti.

§ 163

nedidukės knygelės apie retoriką. Šioje vietoje ir *De or.* I. 94 bei I. 108 Ciceronas užsimena apie nedidelį vadovėlį oratoriams. Akivaizdu, kad Antonijus nemėgo publikuoti savo kalbų.

Krasas – irgi daugiau. Iš ankstyvųjų Kraso kalbų jokių fragmentų neišliko. Be kita ko, jis dažnai publikuodavo tik svarbiausias savo kalbų dalis arba vietas (*capita*).

§ 164

Gnėjų Domicijų. Gnėjus Domicijus Ahenobarbas – 104 m. pr. Kr. tribūnas, 96 m. konsulas, 92 m. cenzorius kartu su Krasu. Palaikė populiarius. Domicijus kritikavo Krasą dėl šio ištaigaus gyvenimo būdo.

§ 165

Gajų Celijų. 106 m. pr. Kr. tribūnas, 94 m. konsulas.

§ 166

Markas Herenijus. 93 m. pr. Kr. konsulas, nepriklausęs kilmingiesiems.

Lucijų Filipą. Apie jį, 91 m. pr. Kr. konsulą, žr. § 173.

draugų ratu. Šie draugų rateliai – *sodalitates* – turėjo religinį pobūdį (pavyzdžiui, luperkai, dievo Luperko žyniai; plg. *Cael.* 26), tačiau ilgainiui įgavo politinę reikšmę.

Gajus Klaudijus. 92 m. pr. Kr. konsulas, Cicerono priešo Klodijaus Pulchro ir Klodijos, Katulo mylimosios Lesbijos, dėdė (plg. *Planc.* 51).

§ 167

Gajus Ticijus. Gajaus Ticijaus, pirmojo oratoriaus, nepriklausiusio senatorių luomui, gyvenimo datos neaiškios. Anot Makrobijaus (*Sat.* III. 16. 14), jis buvo Lucilijaus amžininkas, todėl jo įvardijimas šioje teksto vietoje būtų sunkiai tikėtinas. Tai, kad Ciceronas jį mano buvus

pavyzdžiu Afranijui, leistų manyti, kad jis klestėjo apie 100 m. pr. Kr. Cicerono pavartotas prievieksmis *fere* visą chronologiją tik dar labiau apsunkina (Douglas 1966, 128).

į savo tragedijas. Apie jas nieko nežinome.

Lucijus Afranijus. Vienas garsiausių romėniškojo siužeto komedijų (*fabulae togatae*) autorių (Hor. *Epist.* II. 1. 57; Quint. *Inst.* X. 1. 100). Velėjus Paterkulas (II. 9. 3) jį nukelia į Scipijono Emilijano laikus, todėl būtų galima manyti, kad anksčiau minėtas Gajus Ticijus garsėjo ne vėliau kaip 130 m. pr. Kr.

§ 168

Kvintas Rubrijus Varonas. Nežinomas asmuo, tikriausiai Marijaus draugas.

kartu su Gajumi Marijumi paskelbtas priešų. 88 m. pr. Kr., kai Sula su savo kariuomene grįžo į Italiją, o Marijus turėjo bėgti.

mano giminaitis Markas Gratidijus. Cicerono senelis buvo vedęs Gratidijaus seserį (*Leg.* III. 36)

prefektu Kilikijoje. 102 m. pr. Kr., karinės kampanijos prieš piratus metu.

Gajų Fimbriją. Apie jį žr. § 129 ir *comm. ad loc.* Fimbrija buvo apkaltintas turto prievartavimu provincijoje (Val. Max. VIII. 5. 2)

Marko Marijaus Gratidijano. Apie šį asmenį žr. § 223.

§ 169

Kvintas ir Decimas Valerijai iš Soros, mano kaimynai ir draugai. Apie vieną iš Valerijų – Kvintą – žinome tiek, kad jis buvo svarbi Romos intelektualinio gyvenimo figūra (plg. *De or.* III. 43, kur vadinamas „labiausiai išsilavinusiu iš visų romėnų“). Jo veikalai buvo žinomi Varonui ir Plinijui Vyresniajam. Tikėtina, kad jis buvo nužudytas Pompėjaus 82 m.

pr. Kr. Ciceronas juos vadina savo kaimynais, nes Sora buvo arti jo gimtojo Arpino.

Titus Betucijus Baras Askulietis. Apie jo asmenį galima tik numanyti: kadangi Askulas buvo judėjimo, atvedusio prie pilietinio karo, centras, galima spėti, kad jo kalbos irgi buvo pasakytos tų socialinių neramumų kontekste.

Labai gerai žinoma ir pasakytoji Romoje prieš Cepijoną. Tikriausiai turima omenyje kalba, pasakyta *lex Varia de maiestate* (plg. § 205) pagrindu, siekiant nuteisti tuos, kurie kurstė italikus kariauti prieš Romą. Kita galimybė – tai buvusi kalba, pasakyta prieš Cepijoną byloje *de maiestate* (čia minimas Cepijonas yra 106 m. pr. Kr. konsulo sūnus, plg. § 162).

Elijus. Apie Lucijų Elijų Stiloną Ciceronas plačiau kalbės § 206.

§ 170

Lucijus Papirijus iš Fregelų. 177 m. pr. Kr., pirmaisiais Tiberijaus Sempronijaus Grakcho (garsiųjų tribūnų tėvo) konsulato metais grupė sąjunginių miestų piliečių nuvyko į Romą protestuodama prieš masišką savo piliečių perkėlimą į Romą ir netoli esantį Fregelų miestą. Papirijus greičiausiai teigė, kad Fregelų miestas turėtų išsaugoti savo naujuosius piliečius ir gynė lotynų imigrantų teisę likti Romoje.

§ 171

nuvykęs į Galiją. Brutus buvo paskirtas Priešalpinės Galijos valdytoju.

§ 172

Titą Tinką iš Placentijos. Hortenzijus šaipėsi iš jo tarmiškos šnekos: vietoj *pergula* („priešatas, stoginė“) jis sakęs *precula* (Quint. *Inst.* I. 5. 12). Apie Titą Livijų, pasižymėjusį nuostabia iškalba, Azinijus Polijonas tvirtinęs, kad jo kalboje justai tam tikras pataviškumas (mat Livijus buvo kilęs iš Patavijos miesto; plg. Quint. *Inst.* VIII. 1. 3).

nesugebėjo nuslėpti savo svetimos kilmės. Teofrastas buvo kilęs iš Ereso miesto Lesbo saloje. Kvintilijanas pasakoja, kad jį išdavusi pernelyg gera graikų kalba (Quint. *Inst.* VIII. 1. 2–3).

§ 173

Lucijus Filipas. Lucijus Marcijus Filipas, 91 m. pr. Kr. konsulas, 86 m. cenzorius. Žymiausias įvykis jo ilgoje politinėje karjeroje tikriausiai buvo priešinimasis Livijaus Druzo iniciatyvai padidinti senatorių skaičių ir suteikti piliečių teises italikams. Filipui pavyko pasiekti, kad Druzo įstatymai būtų panaikinti po Kraso mirties. Palaikė gerus santykius su Marijumi ir Cina, vėliau perėjo į Sulos pusę ir vaidino svarbų politinį vaidmenį. Ciceronas dar girdėjo jį kalbant senate.

nesilygindami su anais vyrais. Kalbama apie Antonijų ir Krasą.

§ 174

Lucijus Gelijus. Gimė apie 140 m. pr. Kr., 94 m. pretorius, 72 m. konsulas, 70 m. cenzorius, paskui Pompėjaus legatas kare su piratais. Nugyveno ilgą gyvenimą, apie jo veiklą žinoma dar 63 m. (*Att.* XII. 21. 1; Gell. *N.A.* V. 6. 15), 59 m. (Plut. *Cic.* 26. 4), 56 m. (*Pis.* 6).

§ 175

Decimas Brutas. 77 m. pr. Kr. konsulas, vieno iš Cezario žudikų tėvas.

Mamerku. Mamerkas Emilijus Lepidas. Asmenvardis Mamerkas – oskiška Marko vardo forma – buvo skirta Emilijams. Plutarchas (*Aem.* I) pasakoja, kad Emilijai save kildino iš Pitagoro sūnaus Mamerko, kurio prievardis buvo Emilijus (taip pavadintas dėl kalbos išmoningumo ir žavesio).

Lucijus Scipijonas. Lucijus Kornelijus Scipijonas Azijagenas, 83 m. pr. Kr. konsulas.

Gnėjus Pompėjus. Gnėjus Pompėjus Strabonas, 89 m. pr. Kr. konsulas, Pompėjaus Didžiojo tėvas.

Seksto. Apie jį plg. § 97.

jo brolis Sekstas. Apie jį Ciceronas kalba *De or.* I. 67, pasakydamas, kad tai buvo filosofiją išmanęs žmogus (jis laikėsi atokiau nuo politinių reikalų, puoselėdamas įvairius mokslinius interesus).

Markas Brutas. Gali būti, kad čia kalbama apie jau § 130 minėtą asmenį, tačiau negalima atmesti galimybės, kad apie 88 m. pr. Kr. pretorių.

Gajus Bilijenas. Apie jį nieko nežinoma, tačiau įvardijimas „savo jėgomis iškilęs“ reikštų, kad jis buvo *homo novus*.

§ 176

Gnėjaus Oktavijaus. Gnėjus Oktavijus, 87 m. pr. Kr. konsulas, išvarė iš Romos savo kolegą Ciną. Šiam grįžus Oktavijus buvo nužudytas. Apie jo kalbų pobūdį nieko nežinoma.

§ 177

Gajus Julijus, Lucijaus sūnus. Gajus Julijus Cezaris Strabonas Vopiskas Seskvikulas, 90 m. pr. Kr. edilas. 87 m. tapo Marijaus persekiojimo auka. Kaip oratorius, pasižymėjo subtiliu sąmoju, ne veltui būtent jam dialoge „Apie oratorių“ Ciceronas paveda išdėstyti juoko teoriją (*De or.* II. 217–289, plg. *Tusc.* V. 55; *Off.* I. 108, 133).

išlikusios kelios jo kalbos. Išlikęs vienas trumpas kalbos prieš Sulpicijų Rufą fragmentas (*Prisc. Inst.* II. 170).

kaip ir iš jo tragedijų. Yra išlikę trijų tragedijų pavadinimai ir keturios jų eilutės (plg. *Asc. in Scaur.* p. 25; *Val. Max.* III. 7. 11).

§ 178

Publijus Cetegas. Publijus Kornelijus Cetegas apie 70 m. pr. Kr. turėjo

didelę įtaką senate, nors tikriausiai nepasiekė aukštesnių nei pretoriaus pareigų. Kartu su Marijumi 88 m. pabėgo iš Romos, grįžo 87 m., po Marijaus šalininkų pergalės. Vis dėlto vėliau prisijungė prie Sulos.

Kvintas Lukrecijus Vispilonas. Apie jį nieko tikslaus nežinoma, tiesa, žmogus tokiu vardu minimas Cezario „Galų karo užrašuose“ (III. 7. 1), taip pat 43 m. pr. Kr. proskripcijose (App. B.C. IV. 44; Val. Max. VI. 7. 2). Tas pats Apijanas mini, kad šio žmogaus tėvas buvo Sulos proskripcijų auka.

Afela. Kvintas Lukrecijus Afela – tikriausiai Lukrecijaus Vispilono brolis ar pusbrolis, Sulos karvedys, šio nuteistas mirties bausme už bandymą neteisėtu būdu siekti konsulo pareigų.

Titas Anijus. Nežinomas asmuo.

Velino tribos. Velino triba apėmė Piceną ir gretimas apylinkes.

Titas Juvencijus. Nežinomas asmuo, bet jo šeima tikriausiai buvo kilusi iš Tuskulo.

§ 179

Publijus Orbijus. 64 m. pr. Kr. pretorius Azijoje (*Flac.* 76, 79).

Titas Aufidijus. Mokesčių atpirkėjas (publikanas), vėliau senatorius, 66 m. pr. Kr. propretorius Azijoje.

Markas Vergilijus... patraukė į teismą Lucijų Sulą, tuo metu vadovavusį kariuomenei. Markas Virginijus – Tito Aufidijaus brolis iš kitos motinos santuokos. 87 m. pr. Kr. tribūnas. Anot Plutarcho (*Sull.* 10), kuris jį vadina Verginijumi, Sula ignoravo jo kvietimą į teismą ir iš to kylančias pasekmes, remdamasis tuo, kad pareigūnas negali būti persekiojamas, kol turi karinius įgaliojimus (*imperium*). Mat tuo metu Sula vadovavo karo veiksmams su Ponto karaliumi Mitridatu. Prieš išvykdamas į Rytus jis su savo kariuomene peržengė Romos ribas, pradėdamas pilietinį karą bei priversdamas Marijų ir jo šalininkus gelbėtis.

Įvedė laikiną konstituciją, kuri vėliau buvo panaikinta į Romą sugrįžus populiarams.

§ 180

iš mūsų luomo. Ciceronas čia priešina senatorių ir raitelių luomus. Ver-
tinant socialinį statusą, raiteliai buvo praktiškai lygūs senatoriams, ve-
dybomis galėjo susisaistyti su patricijais (*Sest.* 97) ir tokiu būdu patekti
į senatą. Vis dėlto raiteliai, kaip luomas, vietoje politinės atsakomybės
mieliau siekė turtą ir malonumų. Pačiam Ciceronui, kurio tėvas buvo
raitelių luomo atstovas, pavyko pasiekti senatoriaus titulą.

Kvintas Sertorijus. Marijaus rėmėjas, gelbėdamasis nuo Sulos persekio-
jimų pabėgo į Ispaniją ir, remiamas vietinių gyventojų, toliau tęsė savo
kovą. Kovoti su juo buvo patikėta Pompėjui. 73 m. pr. Kr. Sertorijus
buvo klasta nužudytas.

Gajus Gargonijus. Nežinomas asmuo.

Titas Junijus. Nežinomas asmuo.

§ 182

ką... rėksniu, o ką oratoriumi. Originale tokios pat darybos žodžių
žaismas – *clamatores* / *oratores*. Ciceronas nori parodyti skirtumą
tarp tikro oratoriaus ir paprasčiausio forumo tauškaliaus. Čia tikriaus-
iai numanoma sąsaja su žodžiu *declamator*, reiškiančiu asmenį, kuris
mokydamasis iškalbos kuria įsivaizduojamas kalbas (Kučinskienė 2023,
comm. ad Or. 47). Plg. *De or.* I. 202: „Juk šiame mūsų pokalbyje siekiame
rasti ne kažin kokią šunadvokatį (*causidicum*), ne rėksnį (*clamatores*) ar
tauškalių (*rabulam*), bet tikrą iškalbos žynį“. Išsamiau žr. Kučinskienė
2018, 237–239.

Gajus Kota... Publijus Antistijus. Apie šiuos oratorius Ciceronas pla-
čiau kalbės § 202, 203, 210, 221, 222, 226.

§ 183

išgirsi atsakymą, kuriam galbūt ne visi pritars. Ciceronas kalba apie atikistus, kurie veikiausiai būtų nepritarę jo vertinimams dėl paprastų žmonių ir ekspertų vertinimo sutapimo.

§ 185

trys dalykai, kurių kalbant reikia siekti. Šie trys dalykai, kurių oratorius turi siekti savo kalboje – pamokyti, pradžiuginti, sujaudinti – apibrėžiami *De or.* II. 115, II. 121, II. 128, II. 310 (dar plg. *Or.* 69 ir Kučinskienė 2023, *comm. ad loc.*).

žinovas. *Artifex* – žmogus, išmanantis retorikos meną (*ars*).

§ 187

Antigenidas. Tokiu vardu buvo du garsūs fleitininkai: vienas gyveno apie 400 m. pr. Kr., kitas – Aleksandro Didžiojo laikais. Istorija apie Antigenidą buvo mėgstama (plg. Val. Max. III. 7; Symm. *Ep.* 9. 115; Dio Chrys. *Or.* 78. 18), nors gali būti, kad viena istorinė asmenybė klaidingai susieta su dviem žmonėmis.

§ 189

buvo daug skirtingais stiliais kalbančių oratorių. Ciceronas, kitaip nei atikistai, laikėsi požiūrio, kad tobulas oratorius turi būti įvaldęs visus stilius (plg. *De or.* III. 25–36; *Or.* 20).

§ 190

gindamas bylą drauge su tavimi. Apie praktiką pasidalyti bylas tarpusavyje žr. § 207.

visada palikdavo tau. Ši praktika, kai kaltinamasis pasisamdydavo daugiau nei vieną gynėją, ypač paplito pirmojoje I a. pr. Kr. pusėje (gynėjų skaičius galėjo būti ir trys, keturi, kartais – net šeši; taip pat reikėtų nepamiršti

ir paties kaltinamojo, kuris kartais kalbėdavo už save). Nors tokia praktika turėjo ir trūkumų (plg. § 207–209), jos pranašumas buvo tas, kad skirtingi kalbėtojai galėjo panaudoti savo gebėjimus skirtingose bylos vietose, o kaltinamasis parodydavo esąs įtakingas žmogus, galintis užsitikrinti svarių žmonių paramą (Kaster 2020, 113).

§ 191

Antimachas. Antimachas iš Kolofonės – epų ir elegijų poetas, kūręs c. 400 m. pr. Kr. Žymiausias jo kūrinys – eleginė poema „Lidė“ – tikriausiai pasakojo apie įvairių herojų nuotykius. Nuo Kalimacho (fr. 398 Pfeiffer) laikų laikytas daugžodžiaujančio poeto pavyzdžiu (iš čia Kalimacho posakis „didelė knyga – didelis blogis“). Katulas, Kalvas ir naujųjų poetų (*novi poetae*) ratelis jį laikė pompastišku ir pretenzingu (plg. *Catull.* 95. 10). Čia papasakotas anekdotas gali būti tikras, mat esama kitų liudijimų, patvirtinančių, kad Platonas Antimachą aukštai vertino.

savo ilgą knygą. Tai galėjo būti jau minėtoji „Lidė“ arba epinė poema „Tebajidė“.

§ 192

Kurijonui. Prie šio epizodo Ciceronas sugrįš § 305.

paliktas klausytojų nesugebėčiau kalbėti. Lotynišku žodžiu *corona* įvardijamas klausytojų būrelis, ratu supantis kalbėtoją. Jų buvimas darė poveikį teisme kalbančiam oratoriui; kuo geresnis kalbėtojas, tuo didesnis būrys galėjo susidaryti, plg. *Fin.* IV. 74.

§ 193

pripažįsta nelygindama. Gebėjimą lyginti turi tie, kurie išmano, kaip iškalba pritaikoma pagal aplinkybes. Kitaip tariant, lyginimas susijęs su aukštesniu, abstraktesniu gebėjimu pažinti iškalbos poveikį. Savo ruožtu minia vertina pagal tuo metu patiriamą poveikį, emociškai.

§ 194

toje byloje, kurią jau anksčiau minėjau. Apie Kurijaus bylą buvo kalbėta § 144 (taip pat plg. *Inv.* II. 122; *De or.* I. 180, 238, 242, II. 141; *Top.* 44).

§ 195

„jei našlaitis mirs nesulaukęs pilnametystės“. Įprastinė teisinė formulė, nurodanti, kad žmogus nėra kito globoje, bet pats išlaiko save (*in suam tutelam venit*). Pilnamečiu buvo vadinamas tas, kuris sulaukdavo paauglystės, t. y. keturiolikos metų (Leage 1961, 99). Našlaičiu (*pupillus*) buvo vadinamas pilnametystės nesulaukęs sūnus, kurio globa tekdavo globėjui (*tutor*), turėjusiam pirmiausia pasirūpinti našlaičio palikimu.

§ 197

apie savo tėvo. T. y. Publijaus Mucijaus Scevolos, kuris buvo 133 m. pr. Kr. konsulas.

iš trijų dalykų. Apie juos kalbama § 185.

§ 198

prigimtinės lygybės. Apie tai žr. § 145.

§ 199

sielų judesio. *Animorum motus*. Kalbama apie oratoriaus gebėjimą sukelti emocijas.

§ 201

Kota. Gajus Aurelijus Kota oratoriaus karjerą pradėjo gindamas turto prievartavimu provincijoje apkaltintą dėdę Publijų Rutilijų Rufą. 90 m. pr. Kr., būdamas kandidatu į plebėjų tribūnus, turėjo išvykti tremtin, nes buvo apkaltintas pagal Varijaus įstatymą. Į Romą sugrįžo po Sulos pergalės 82 m. Jo, kaip gynėjo, apsaugos žmonės itin siekė. Žymiausia jo byla buvo Gnėjaus Kornelijaus Dolabelos, apkaltinto turto prievartavimu provincijoje, gynyba 77 m. pr. Kr. Kota buvo konsulu 75 m., po metų –

Priešalpinės Galijos prokonsulu, mirė savo triumfo išvakarėse. Ciceronas jį padarė savo veikalo „Apie oratorių“ veikėju, o kaip Naujosios Akademijos pažiūrų atstovas jis dalyvauja dialoge „Apie dievų prigimtį“.

Sulpicijus. Publijus Sulpicijus Rufas karjeros pradžioje buvo optimatas (*Har.* 43), 95 m. pr. Kr. patraukė atsakomybėn Norbaną (*Off.* II. 49). 88 m., būdamas plebėjų tribūnu, pasiūlė įstatymų leidybos reformą, sulaukusią stipraus pasipriešinimo. Buvo paskelbtas už įstatymo ribų ir vėliau nužudytas po Sulos sugrįžimo į Romą. Jo mirtis iškalbos mokyklose tapo deklamacijų tema. Sulpicijus yra ir vienas Cicerono veikalo *De oratore* veikėjų.

§ 202

pritaikė prie savo jėgų trūkumo. Plg. Cicerono *De or.* I. 132: „Tie, kuriems gamta davė mažiau dovanų, protingai ir apdairiai naudodamiesi tuo, ką turi, gali vis tiek sulaukti sėkmės.“

§ 204

kaip, pasakojama, Isokratas kalbėjęs. Dažnai Cicerono pasitelkiamas pavyzdys (plg. *De or.* III. 36; *Att.* VI. I. 12; Quint. *Inst.* II. 8. 11).

Teopompą. Žr. § 66 ir *comm. ad loc.*

Eforą. Eforas iš Kimės buvo parašęs visuotinę istoriją, kuria gausiai rėmėsi Diodoras Sicilietis.

§ 205

Publijus Kanucijus. Menkai žinomas asmuo. Žinoma tik tiek, kad 74 m. pr. Kr. Aulas Kluencijus (jį kitais metais gynė pats Ciceronas) patikėjo Kanucijui gynybą byloje prieš Skamandrą. Kai kurios Kluencijaus kalbos tikriausiai buvo publikuotos, mat Tacitas „Dialoge apie oratorius“ jį prisimena kaip šiek tiek archajiško stiliaus kalbėtoją (*Dial.* 21). Išliko vienas jo kalbos sakiny (Prisc. *Inst.* II. 381).

nepriklausančių mūsų luomui. T. y. senatorių luomui (žr. *comm ad* § 204).

pagal Varijaus įstatymą. Kvinto Varijaus Hibridos, 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūno, įstatymas buvo nukreiptas prieš tuos, kurie kurstė italikus sukilti prieš Romą.

Lucijus Elijus. Lucijus Elijus Stilonas Prekoninas gimė Lanuvijoje apie 150 m. pr. Kr. Buvo ne tik kalbų rašytojas, bet ir pirmasis iš didžiųjų romėnų, studijavusių gramatiką ir senovę. Jo literatūrinė veikla buvo susijusi su Salijų giesmių ir Dvylikos lentelių komentarais, Enijaus ir Lucilijaus kūriniių leidimais, Plauto komedijų kanono nustatymu (*Varr. L.L. VII. 2; Gell. N.A. III. 3. 1*).

jos pasiekimus bei atliktus darbus. Apie tendenciją istoriją matyti ne tik kaip to, kas padaryta (*acta*), užrašymą, bet kaip procesą, vykstantį asmeninių pasiekimų dėka, galima kalbėti prisimenant Herodoto įžangą į Persų karų istoriją, Aristotelio tragedijos (*Poet. 1448b*), filosofijos (*Met. 1003a*), Atėnų santvarkos (*Ath. Pol. 41*) tyrimus, Polibijo samprotavimus apie Romos dominuojančią poziciją ir jos teisę į hegemoniją, taip pat paties Cicerono Romos istorijos apybraižą (*Rep. II*). Senovės žmonių, kuriems buvo svetima visiškai savarankiško vystymosi idėja (tiek gamtoje, tiek žmonių dvasiniame gyvenime, tiek privačiame, tiek viešame gyvenime), manymu, kiekvienas reiškiny, kaip faktas, yra konkrečios asmenybės ar asmenybių visumos „produktas“: kiekvieną fenomeną sukūrė tauta (poetinė jos sąmonė) arba abstrahuotis linkęs žmonių (pirmiausia intelektualų) protas. Buvo daugybė rašytojų, rašiusių περὶ εὐρημάτων ir siekusių surasti kiekvieno dalyko pradžią (net tokių dalykų, kurių kilmės neįmanoma atsekti ir kurie atsiranda palaipsniui, tarsi savaime). *Res gestae*, arba išorinės politinės istorijos įvykiai, yra priešinami *res inventae*, arba dvasiniam gyvenimui ir jo raiškai politinėse institucijose, papročiuose, moksle ir mene. Tačiau *res gestae* ir *res inventae* kartu sudaro *antiquitas* ta prasme, kad jie yra mokslinio tyrinėjimo objektas.

praplėtė mūsų Varonas. Markas Terencijus Varonas pasiekė pretoriaus pareigas, buvo Pompėjaus legatas – pilietiniame kare palaikė jo pusę, tačiau sulaukė Cezario atleidimo. Vis dėlto Varonas pirmiausia žinomas kaip žmogus, paskyręs savo gyvenimą įvairiausių dalykų – gramatikos, literatūros, istorijos – studijoms ir parašęs daugybę veikalų. Rašė tomis pačiomis temomis kaip ir Elijus, tiesa, kur kas išsamiau: parašė trijų knygų veikalą *De re rustica*, kuris mus pasiekė visas, taip pat traktatą – tiesa, nepilną – *De lingua Latina*. Fragmentiškai išliko jo monumentalus veikalas *Antiquitatum libri XLI*, suskirstytas į dvi dalis – *res humanae* ir *res divinae*. Didžiulis Varono surinktos medžiagos kiekis ateinančioms kartoms buvo svarbus atspirties taškas konstruojant ir aprašant giliausią Romos senovę. Išvengęs Marko Antonijaus proskripcijų, mirė 27 m. pr. Kr., sulaukęs garbingo amžiaus.

§ 206

rašė kalbas kitiems. Graikijoje buvo įprasta praktika rašyti kalbas kitiems, kai atsakovui tekdavo užduotis kalbėti už save, tačiau Romoje, kur atstovavimo už kitą tradicija buvo įsteigta anksti (iš pradžių kaip patrono–kliento ryšio aspektas), ši praktika buvo reta. Žinoma, daug pavyzdžių rodo, kad pagal Varijaus įstatymą buvo draudžiama naudotis advokatų paslaugomis, todėl Elijaus, kaip kalbų rašytojo, paslaugos buvusios tokios paklausios.

Kvintui Metelui, [Kvinto] sūnui. Dėl jo tapatybės abejojama. Daugelis redaktorių linkę tapatinti su 98 m. pr. Kr. konsulu Kvintu Metelu Nepotu, Baleariko sūnumi, kiti mano, kad kalbama apie Kvintą Metelą Numidiką, su kuriuo Elijus buvo artimai susijęs ir netgi lydėjo Metelą į tremtį 100 m. (Suet. *Gram. et rhet.* 3). Kiti galimi, tačiau mažiau tikėtini variantai – *Q. Metello filio* arba *Pio Numidici filio*.

Kvintui Cepijonui. Apie jį kalbama § 169.

Kvintui Pompėjui Rufui. Jis buvo 88 m. pr. Kr. konsulas. Buvo apkaltintas pagal Varijaus įstatymą.

§ 207

Pomponijus. Gnėjus Pomponijus buvo 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, tikriausiai irgi buvo apkaltintas pagal Varijaus įstatymą. Mirė 82 m. – greičiausiai nužudytas Sulos.

Kota ir Sulpicijus. Tekste lakūna. Verčiama pagal Malcovati konjektūrą.

§ 210

Kurijonas. Gajus Skribonijus Kurijonas, § 122 minimo Kurijono sūnus ir § 280 paminėto Kurijono tėvas (anot Plinijaus, toks atvejis, kai trys skirtingų kartų atstovai yra garsūs oratoriai, išskirtinis; *N.H.* VII. 133), dažnai įvardijamas tiesiog kaip *Curio pater*. 97 m. pr. Kr. apkaltino 98 m. konsulą Kvintą Cecilijų Metelą Nepotą. 90 m. buvo plebėjų tribūnas, kovojo su Sula, buvo 80 m. pretorius, 76 m. konsulas, nuo 75 iki 72 m. – prokonsulas. 61 m. gynė Klodijų byloje dėl Gerosios Deivės garbinimo papročių išniekinimo. Parašė prieš Ciceroną nukreiptą pamfletą. Ciceronas atsakė kalba *In Clodium et Curionem*, kuri nebuvo skirta publikavimui, tačiau paplito 58 m. Vėliau santykiai su Ciceronu pagerėjo. Mirė 53 m.

§ 211

Skaitėme Grakchų motinos Kornelijos. Scipijono Afrikiečio duktė Kornelija ištekojo už Tiberijaus Sempronijaus Grakcho (177 m. pr. Kr. konsulo, apie kurį kalbama § 77), su juo susilaukė Tiberijaus ir Gajaus Grakcho. Tapusi našle atsisakė iš naujo tekėti, pasirinkdama likti *univira* – vieno vyro žmona. Kvintilijanas (*Inst.* I. 1. 6) pakartoja šią Cicerono mintį, pažymėdamas, kad Kornelijos kalba liudijo jos nepaprastą išsilavinimą (*doctissimus sermo*). Kornelija tapo išsilavinusios moters, besirūpinančios savo sūnų edukacija, pavyzdžiu.

Lelijos, Gajaus dukters. Kalbama apie Gajaus Lelijaus (žr. *comm. ad* § 82) dukrą.

abi dukteris Mucijas. Lelija ištekėjo už Kvinto Mucijaus Scevolos Auguro (117 m. pr. Kr. konsulo, apie kurį kalbama § 101). Susilaukė dviejų dukterų, viena iš jų – Mucija – buvo ištekinta už garsiojo oratoriaus Lucijaus Licinijaus Kraso.

anūkes Licinijas. Iš Mucijos santuokos su Lucijumi Licinijumi Krasu gimė dvi dukterys, kurių viena buvo ištekinta už Publijaus Scipijono Nazikos.

§ 212

apie Krasą... šitos Licinijos sūnų. Turimas omeny Lucijus Licinijus Krasas Scipijonas, apie kurį neturime daugiau žinių – tikriausiai mirė dar jaunas.

šitas Scipijonas, mano kolega. Kvintas Metelas Scipijonas, kurį įsūnijo Kvintas Metelas Pijus. Buvo Bruto kolega šiam einant pontifiko pareigas. Ryžtingai rėmė Pompėjų, vadovavo respublikonų pajėgoms mūšyje prie Tapso, po pralaimėjimo nusižudė. Ciceronui rašant šią vietą, Scipijonas tikriausiai dar buvo gyvas arba dar nebuvo gauta žinių apie jo mirtį.

Scipijoną ir Krasą. Tai Publijus Kornelijus Scipijonas Nazika, 111 m. pr. Kr. konsulas (apie jį kalbama § 128) ir didysis oratorius Lucijus Licinijus Krasas.

Kvintą Metelą. Kvintas Metelas Makedonikas (žr. *comm. ad* § 81), 143 m. pr. Kr. konsulas (apie jį ir keturis jo sūnus konsularus kalbama § 81).

Publijų Scipijoną. Publijus Kornelijus Scipijonas Nazika, 138 m. pr. Kr. konsulas (apie jį kalbama § 107).

§ 213

Publijaus Scipijono, vadinto Korkulu. Kalbama apie Publijų Scipijoną Naziką, 162 ir 155 konsulą (jis minimas § 79).

Gajaus Lelijaus. Žr. § 82 ir *comm. ad loc.*

prigijo. Tekstas sugadintas, todėl buvo siūlomi įvairūs pataisymai: *inliminatum, inseminatum, inligatum. Innatum* renkasi daugelis redaktorių, mat *Verr.* IV. 106; *Top.* 69; *Tim.* 45; *Fin.* IV. 4; *N.D.* I. 44 *innata* derinama su *insita*.

Kurijonas. Žr. § 210 ir *comm. ad loc.*

§ 214

nei su viešąja, nei su privačiąja ar civiline teise. Viešoji teisė (*ius publicum*) buvos susijusi su visos bendruomenės interesais ir nagrinėjo tokius nusikaltimus, kurie buvo nukreipti prieš ją (pavyzdžiui, išdavystės ar papirkinėjimo per rinkimus atvejus). Privati teisė buvo susijusi su privačiais tos bendruomenės narių interesais (įvairios sutartys, paveldėjimo reikalai). Ciceronas čia tikriausiai nedaro didelio skirtumo tarp *ius privatum* ir jo toliau minimos *ius civile*, mat ir kitur, vartodamas terminą *ius civile*, jis kalba būtent *ius privatum* prasme.

Sulpicijus. Žr. § 201 ir *comm. ad loc.*

Antonijus. Žr. § 138 ir *comm. ad loc.*

penkios puikiai žinomos dalys. Turimos omenyje retorikos dalys: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio*.

§ 215

Krasui. Žr. § 138 ir *comm. ad loc.*

Kotai. Apie jį žr. § 201 ir *comm. ad loc.*

§ 216

išdėstydamas. Ciceronas čia pavartoja terminą (*struendo* – iš veiksm. *struo* „statyti, krauti, išdėstyti“, iš čia ir *structura*, dar žr. *comm. ad § 33*), kuris iš esmės yra *dispositio* sinonimas.

Gnėjus Sicinijus. Tikriausiai kalbama apie plebėjų tribūną, pasiūliusį sugrąžinti Sulos panaikintas plebėjų tribūnų galias. Salustijus (*Hist. III. 48. 8*) jį vadina Lucijumi.

Kai būdamas plebėjų tribūnu. T. y. 76 m. pr. Kr.

§ 217

Gnėjus Oktavijus. Gnėjus Oktavijus sirgo podagra arba artritu (plg. *Fin. II. 93; Att. I. 5. 8*).

po Kotos pasakius baigiamąją kalbą už Titiniją. Senesniuose komentaruose originalo forma *Cottae* suprantama kaip kilmininkas: „man pasakius baigiamąją kalbą už Kotos žmoną Titiniją“, tačiau, remiantis naujesniais aiškinimais, *Cottae* suprastinas kaip naudininkas, nors tokia konstrukcija su veiksmažodžiu *peroravisse* neturi jokių analogų (Douglas 1966, 158). Ciceronas šį anekdotą trumpai pamini *Or. 129*.

§ 218

toje knygoje. Apie šią knygą daugiau nieko nežinoma, nors ja, rašydamas Julijaus Cezario gyvenimą, galėjo naudotis Svetonijus (plg. *Suet. Iul. 50*).

Pansa. Gajus Vibijus Pansa – 51 m. pr. Kr. tribūnas, 43 m. konsulas (tais pačiais metais žuvo mūšyje su Antonijumi prie Mutinos).

jaunuoju Kurijonu. Apie jį plg. § 280–281.

pasibaigus senato posėdžiui, kurį Cezaris, kaip konsulas, sušaukė. T. y. 59 m. pr. Kr.

priekaištauja už tai, kokių priemonių valdydamas Galiją jis ėmėsis kitais metais. T. y. kai 58 m. pr. Kr. tapo Galijos valdytoju.

§ 219

ta sielos dalimi. Atmintimi (plg. *De or.* I. 18).

prireikus kalbėti be pasiruošimo. Tai nereiškia kalbėjimo visiškai nepasiruošus, nes kalbėtojas paprastai turėdavo kalbos apmatų, tačiau jis turėjo savo įrodymus ir stilių pritaikyti prie teisme vyraujančios nuotikos, oponento argumentų *etc.*

§ 220

kai kurie amžininkai. Lotyniškame tekste žodis *vivis* („gyvi“) sukėlė abejonių. Tuo atveju, jeigu išlaikomas *vivis*, Ciceronas nori pasakyti, kad Kurijonas buvo aukštai vertinamas tarp savo kartos oratorių, tačiau negalėjo užimti tokios pats aukštos padėties tarp naujosios kartos, kuriai priklausė Hortenzijus ir pats Ciceronas, kalbėtojų.

§ 221

Gajus Karbonas. Gajus Papirijus Karbonas Arvina – 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, pretorius iki 82 m. Išsiskyrė iš savo šeimos tuo, kad buvo palankus optimatams (plg. *Fam.* IX. 21. 3). Buvo priešiškas Lucijui Licinijui Krasui (plg. *De or.* III. 10).

ano iškalbingiausio vyro. 120 m. pr. Kr. konsulo, apie kurį kalbama § 103 *sqq.* sūnus.

Kvintas Varijus. Plg. *comm. ad* § 205.

Gnėjus Pomponijus. 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas. Apie jį žinoma tik tiek, kad gretintas su Lucijumi Fufijumi (*De or.* III. 50).

§ 222

Lucijus Fufijus. 91 ar 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas.

kaltindamas Manijų Akvilijų. Tikriausiai kalbama apie turto prievartavimo provincijoje bylą, kurioje Manijų sėkmingai gynė Antonijus. Nors ir buvo pripažintas kaltu, vis dėlto buvo išteisintas dėl savo nuopelnų 101 m. pr. Kr. Sicilijos vergų kare (*Flacc.* 98) arba dėl Antonijaus sugebėjimų šiuos laimėjimus iškelti. Manijus Akvilijus mirė keista ir žiauria mirtimi: pasakojama, kad Mitridatas privertė jį išgerti lydyto aukso (*App. Mith.* 21; *Plin. N.H.* XXXIII. 48).

Marką Druzą. Markas Livijus Druzas, 91 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, vadovavo tai senato daliai, kuri pasisakė už politines reformas, matė tarp sąjungininkų italikų kilusių neramumų grėsmę. Mirė paslapti mirtimi pilietinio karo pradžioje. Apie jo iškalbos kokybę turime labai nedaug žinių (*Vell. Pat.* II. 13. 1 jis vadinamas „iškalbiausiu“, *Diod. Sic.* XXXVI. 10 įvardijamas „geriausiu kalbėtoju iš amžininkų“; *Plutarchas Cat. Min.* 1. 2. ir Ciceronas *De or.* III. 2 užsimena apie jo kalbą senate prieš Lucijų Filipą).

tavo prodėdę. Markas Livijus Druzas buvo vedęs Serviliją, Kvinto Servilijaus Cepijono, Bruto motinos Servilijos tėvo, seserį.

Lucijų Lukulą. Lucijus Licinijus Lukulas dalyvavo pilietiniame kare kaip Sulos rėmėjas, buvo 88 m. pr. Kr. kvestorius, 79 m. edilas, 78 m. pretorius, Afrikos valdytojas. Būdamas konsulu 74 m. vadovavo karui su Mitridatu, bet vėliau jį pakeitė Pompėjus. 59 m. pasitraukė iš politinės veiklos, po trejų metų mirė.

tavo tėvą, Brutai. Markas Junijus Brutus buvo 83 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, pasiūlė įkurti koloniją Kapujuje – tokį jo pasiūlymą Ciceronas smarkiai kritikavo (*Agr.* II. 89, 92, 98). 78 m. padėjo sukilusiam konsului Emilijui Lepidui. Pateko į Sulos proskriptų sąrašą, 77 m. buvo suimtas, o vėliau ir nužudytas Pompėjaus.

Marką Lukulą. Markas Lukulas buvo 74 m. pr. Kr. konsulo brolis.

Marką Oktavijų. Apie jį daugiau informacijos nėra, išskyrus vieną paminėjimą Cicerono *Off.* II. 72, kur kalbama apie dalijamų kviečių kiekio sumažinimą (toliau tekste minimas Sempronijus 100 m. pr. Kr. buvo pasiūlęs dalyti grūdus už nedidelę kainą, tačiau Kvintas Cepijonas įsikišo pasiūlydamas įstatymą, kuriuo būtų užkirstas kelias tokiam švaistūniškumui; plg. *Rhet. Her.* I. 21).

Gnėjų Oktavijų, Marko sūnų. Gnėjus Oktavijus (galbūt 133 m. pr. Kr. plebėjų tribūno Marko Oktavijaus sūnus) buvo 76 m. konsulas.

Marką Katoną vyresnįjį. Markas Porcijus Katonas, Katono Utikiečio (žr. *comm. ad* § 118) tėvas, mirė tarp 95 ir 91 m., siekdamas pretoriaus pareigų. Jo sūnų užaugino Livijus Druzas (Plut. *Cat. Min.* 1–3; Val. Max. III. 1. 2).

Kvintą Kātulą jaunesnįjį. Kvintas Lutacijus Katulas, 78 m. pr. Kr. konsulas, 65 m. cenzorius, § 132–134 minimo Katulo sūnus. Buvo vienas optimatų lyderių.

patraukime juos iš kovos gretų. Daroma skirtis tarp praktinės ir parodomosios iškalbos. Žodžiu *acies* įvardijama praktinė iškalba yra susijusi su politinėmis ir teisinėmis realijomis, praktinė iškalba, metaforiškai kalbant, yra tarsi kovos laukas, kuriame patiriami nuostoliai ar žūstama. Plg. *De or.* I. 157: „Paskui reikia išvesti žodį iš to namų lavinimo aplinkos šešėlio (*umbratili*) į patį rikiuotės vidurį, į dulkes, į triukšmą, į stovyklą ir į teismo kovų sūkurį, jis turi stoti žmonių akivaizdon, išbandyti savo gebėjimų jėgas, ir tasai uždaras pasirengimas turi būti išneštas į tikro gyvenimo šviesą.“

§ 223

Kvintą Cepijoną. Kvintas Servilijus Cepijonas – § 135 minimo Cepijono sūnus. Jaunystėje priešinosi Saturninui (*Rhet. Her.* I. 21), vėliau nesutarė su senatorių lyderiais, kaip antai savo svainiu Livijumi Druzu ir

Emilijumi Skauru. Mirė 90 m. pr. Kr. pilietinio karo metu. Ciceronas nepasako, kad jis buvo Bruto senelis.

Gnėjų Karboną. Gnėjus Papirijus Karbonas, Marijaus šalininkas, 85, 84 ir 82 m. pr. Kr. konsulas, Pompėjaus nužudytas 82 m.

Marką Marijų. Markas Marijus Gratidijanas, antros eilės Cicerono pusbrolis (plg. § 168), įsūnytas Gajaus Marijaus brolio. Dukart pretorius, žiauriai nužudytas Katilinos 82 m. pr. Kr. (Asc. *Tog.* 84).

Lucijus Kvinkcijus. 74 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, 68 m. pretorius. Priešinosi Sulos įstatymams dėl tribūnų veiklos (Ps.-Asc. *In Div.* 189). Vaidino svarbų vaidmenį Kluencijaus byloje (*Clu.* 74, 77, 89), buvo Cicerono oponentas Marko Tulijaus byloje (*Tull.* 3).

Palikanas. Markas Lolijus Palikanas, tikriausiai 71 m. pr. Kr. tribūnas, 69 m. pretorius. Padedamas Julijaus Cezario (Suet. *Iul.* 5) tęsė Kvinkcijaus pradėtą Sulos įstatymų puolimą, taip pat užsipuolė Verį (*Verr.* II. 2. 100). Kaip ir daugelis iš Piceno kilusių jo amžininkų, palaikė Pompėjų. Pompėjaus šalininko Aulo Gabinijaus žmona Lolija tikriausiai buvo jo sesuo (plg. Suet. *Iul.* 50).

§ 224

Lucijus Apulėjus Saturninas. 103 ir 100 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, bandęs įvesti įstatymus, kuriais siekta išspręsti iš Marijaus kariuomenės reformų (jomis proletarai buvo priversti tarnauti legionuose) kylančias socialines ir ekonomines problemas. Marijus jį gynė nuo optimatų puolimo. Vis dėlto 100 m. Marijus, arba iš tikrųjų manydamas, kad Saturninas yra pavojingas reakcionierius, arba pavydėdamas jam nepriklausomos laikysenos, atsisakė jį paremti ir jis buvo nužudytas po nepaprastojo senato nutarimo išleidimo.

Gajus Servilijus Glaucija. 101 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, 100 m. pretorius, artimas Saturnino bičiulis. Mirė tokiu pat metu ir būdu kaip ir Saturninas.

jeigu būtų buvęs palaikytas tinkamu toms pareigoms. Tarp pretūros ir konsulato turėjo būti dvejų metų tarpas.

konsulaujant Marijui ir Flakui. T. y. 100 m. pr. Kr.

atėnietį Hiperbolą. Atėnų demagogas, aktyviai reiškėsis Peloponeso karo metu, kol 416 m. pr. Kr. buvo ostrakizuotas. Apie jo nedorumą nesyk užsimenama (plg. Aristoph. *Eq.* 1304; *Nub.* 1065–1066; Thuc. VIII. 73. 3).

§ 225

Sekstas Ticijus. 99 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, žemės ūkio įstatymo projekto autorius. Jam priešinosi oratorius Markas Antonijus, tais pačiais metais ėjęs konsulo pareigas. Tas pats Antonijus prieš Ticijų liudijo byloje *de maiestate* (valstybės išdavystės). Galėjo būti Ticijaus įstatymo (*lex Titia*), pagal kurį provincijos kvestoriams valdyti buvo paskiriamos burtų keliu, autorius.

§ 226

Publijus Antistijus. 88 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas. Tikriausiai vadovavo bylai *Pro Cn. Pompei bonis* (Plut. *Pomp.* 4. 1–3).

ypatingojo konsulato. Cezaris Strabonas tikriausiai iškėlė savo kandidatūrą konsulo pareigoms, nors nebuvo ėjęs pretoriaus pareigų (plg. *Har.* 43). Kaip ir Glaucija (§ 223), Cezaris siekė atleidimo nuo šios tvarkos (plg. *Phil.* XI. 11), tačiau, regis, pats įstatymas nebuvo tiksliai apibrėžtas, nes Sula pareikalavo jo išaiškinimo (App. *B.C.* I. 100).

§ 227

tarp Lucijaus Sulos išvykimo ir grįžimo. T. y. 87–82 m. pr. Kr.

valstybėje nebuvo teisės ir jokio padominio. Ciceronas kalba apie rinkimų kontrolę ir kitus antikonstituciškus populiarų veiksmus (nors negalima sakyti, kad teismai neveikė), taip pat daugybę optimatų mirčių, prie kurių jie prisidėjo (plg. *Phil.* VIII. 7).

Sulpicijus buvo nužudytas. T. y. 88 m. pr. Kr.

Kota ir Kurijonas išvykę. Kota buvo tremtyje, o Kurijoną Sula pasiuntė kovoti su Mitridatu.

§ 228

Lucijus Sizena. Lucijus Kornelijus Sizena, 78 m. pretorius, Pompėjaus legatas kare su piratais. Dalyvavo Verio gynyboje (*Verr.* II. 4. 43). Garsėjo kaip istorikas, nagrinėjo Romos istoriją nuo legendinių Romos ištakų iki Sulos laikų, kuriems skyrė daugiausia dėmesio.

Kvinto Hortenziaus talentas dar ankstyvoje jaunystėje buvo kaip Feidijo skulptūra. Kvintas Hortenzijus dar jaunystėje buvo pasiekęs nepaprastai aukštą iškalbos lygį ir šia prasme gali būti lyginamas su Periklio laikų Atėnų skulptoriumi ir menininku Feidiju.

§ 229

konsulaujant Lucijui Krasui ir Kvintui Scevolai. T. y. 95 m. pr. Kr.

mirė jis konsulaujant Lucijui Paului ir Gajui Marcelui. T. y. 50 m. pr. Kr.

Akcijus. Žr. § 72 ir *comm. ad loc.*

Pakuvijus. Markas Pakuvijus (220 – c. 130) – vienas garsiausių romėnų poetų tragikų.

pastatė dramą vadovaujant tiems patiems edilams. T. y. 140 m. pr. Kr. Be kita ko, edilai buvo atsakingi už *ludi scaenici* – teatro pasirodymų, vykusių per viešąsias žaidynes (*ludi publici*), organizavimą.

§ 230

Filipu. Žr. § 173 ir *comm. ad loc.*

byloje už Gnėjaus Pompėjaus nuosavybę. Gnėjus Pompėjus Strabonas, Pompėjaus Didžiojo tėvas, buvo apkaltintas karo grobio pasisavinimu

per pilietinį karą Askule. Po tėvo mirties jaunasis Pompėjus turėjo apginti savo pretenzijas į tėvo palikimą.

Marko Pizono, Marko Kraso, Gnėjaus Lentulo, Publijaus Lentulo Su-ros. Apie juos Ciceronas išsamiau kalbės nuo § 233.

prieš pat mirtį jis drauge su tavimi... gynė Apijų Klaudijų. Nors šis Cicerono karjeros laikotarpis gerai žinomas, vis dėlto trūksta informacijos apie jo bendradarbiavimą su Brutu. Galima pamanyti, kad Ciceronas čia užsimena apie savo bendradarbiavimą su Hortenzijumi. Visgi prie šio fakto Ciceronas vėl grįžta § 234. Apijus Klaudijus buvo Bruto uošvis, 50 m. pr. Kr. apkaltintas valstybės pinigų grobstymu (*peculatus*) ar valstybės išdavyste (*maiestas*).

§ 233

Hortenzijaus amžininko Kraso. Markas Licinijus Krasas (114–53) iš pradžių buvo Sulos rėmėjas, proskripcijomis sukaupė didžiulį turtą, kurį paskui didino užsiimdamas įvairiausia veikla. 72 m. pr. Kr. žiauriai užgniauzė Spartako sukilimą. 70 m. kartu su Pompėjumi buvo konsulas. Siekdami valdžios pasidalijimo kartu su Cezariu ir Pompėjumi sudarė slaptą paktą, žinomą pirmojo triumvirato pavadinimu. Iš naujo išrinktas konsulu kartu su Pompėjumi 55 m., išvyko į Rytus kovoti su partais. Šioje karinėje ekspedicijoje patyręs pralaimėjimą prie Karių, Krasas žuvo.

Gajus Fimbrija. Buvo pagrindinis žudynių Romoje kaltininkas, 87 m. pr. Kr. sugrįžus Marijui. Valerijaus Flako pasiuntinys Afrikoje, pašalinęs jį iš pareigų ir pats perėmęs postą. Pasiekė laimėjimų kovoje su Mitridatu. Sula privertė jį, sulaukusį vos trisdešimties, nusižudyti.

§ 234

Gnėjus Lentulas. Gnėjus Kornelijus Lentulas Klodijanas, 72 m. pr. Kr. konsulas, būdamas cenzoriumi 70 m. liudijo byloje prieš Verį. Visada palaikė draugiškus santykius su Ciceronu.

šūktelėjimais. *Exclamationes* kartais įvardijami kaip kalbės (*Rhet. Her.* IV. 22; *Or.* 135), kartais – kaip minties figūros (*Quint. Inst.* IX. 3. 97), tačiau Kvintilijanas skiria dirbtinius ir natūralius, spontaniškus sušukimus (plg. *Quint. Inst.* IX. 2. 27).

atlikdamas kalbą rodė tokį užsidegimą. Šioje vietoje tekstas sugadintas. Komentatoriai tarp „švelniu ir melodingu balsu“ ir „atlikdamas kalbą“, remdamiesi Madvigo konjektūra, linkę įterpti *admirando inridebat* – „juokėsi iš nuostabos“ (apie tai plačiau žr. Douglas 1966, 173). Šį interpa išties būtų sunku pateisinti (Kaster 2020, 130).

§ 235

žodžių turtingumo ir neturėdamas nė vienos kitos geros savybės. Apie šiuos Kurijono iškalbos aspektus plg. § 210, 216, 220.

Publijų Lentulą. Publijus Kornelijus Lentulas Sura, 74 m. pr. Kr. pretorius, 71 m. konsulas, 70 m. pašalintas iš senato. 63 m. naujai išrinktas pretoriumi buvo nubaustas mirtimi už dalyvavimą Katilinos sąmoksle.

§ 236

Markas Pizonas. Markas Pupijus Pizonas Frugi Kalpurnijanas, 83 m. pr. Kr. kvestorius, tikriausiai 72 m. plebėjų tribūnas, galiausiai dėl Pompėjaus paramos tapęs konsulu 61 m. Turėjo plačių filosofinių ir literatūrinių interesų (plg. *De or.* I. 104; *N.D.* I. 16). Pasirodo tarp Cicerono veikalo „Apie gėrio ir blogio ribas“ veikėjų kaip peripatetikų požiūrio atstovas.

geriausiai nusimanė apie graikų mokslus. Markas Pizonas studijavo Atėnuose 79 m. pr. Kr.

panašų į lenktynes. Redaktoriai linkę šiuos žodžius laikyti pastaba teksto paraštėje ir dėl to išbraukia (Piderit 1889, 158).

jis pelnė didžiulį pripažinimą per vestalių teismą. 73 m. pr. Kr. Pizonas gynė vestales Fabiją ir Liciniją, apkaltintas neteisėtais ryšiais: pirmoji su būsimoju triumviru Krasu, antroji – su Katilina.

§ 237

Publijus Murena. Publijus Licinijus Murena dar minimas § 311.

Gajus Cenzorinas. Gajus Marcijus Cenzorinas tarp 95 ir 91 m. pr. Kr., dar būdamas labai jaunas, apkaltino Sulą turto prievartavimu provincijoje (Plut. *Sull.* 5. 12), tačiau turėjo savo kaltinimų atsisakyti. Būdamas Marijaus šalininkas dalyvavo smurto paženklintuose 87 m. įvykiuose. 82 m. nužudytas Sulos.

Lucijus Turijus. Sunkiai identifikuojamas asmuo.

§ 238

Gajui Makrui. Gajus Licinijus Makras – 73 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, oratoriaus ir poeto Licinijaus Kalvo tėvas (§ 283). Buvo atkaklus populiarių pozicijos gynėjas, parašė istorinių veikalų (plg. *Leg.* I. 7). 66 m. apkaltintas turto prievartavimo provincijoje byloje, patrauktas į teismą, kuriam vadovavo pretoriaus pareigas einantis Ciceronas. Po to, kai buvo pripažintas kaltu, nusižudė.

§ 239

Gajus Pizonas. Gajus Kalpurnijus Pizonas, 67 m. pr. Kr. konsulas, kaltinas sukčiavimu, tačiau išteisintas, papirkus teisėjus. Tarp 66 ir 65 m. buvo Galijos valdytojas. Sugrįžęs į Romą Cezario buvo apkaltintas turto prievartavimu provincijoje, tačiau buvo apgintas Cicerono ir išteisintas.

Manijui Glabrijonui. Manijus Acilijus Glabrijonas, 78 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, 70 m. pretorius, vadovavo teismo procesui, kuriame buvo kaltinamas Veris. 67 m. tapo konsulu, tais pačiais metais pagal Gabinijaus

įstatymą jam buvo pavesta vadovauti karinėms operacijoms Ponte ir Birtinijoje. Buvo 64 m. cenzorius.

senelio Scevolos. Tikriausiai kalbama apie Publijų Mucijų Scevolą, prievardžiu Pontifikas, tačiau esama ir kitos nuomonės – esą kalbama apie Kvintą Mucijų Scevolą Augurą.

Lucijus Torkvatas. Lucijus Manlijus Torkvatas iš pradžių buvo Sulos šalininkas, vėliau Pompėjaus legatas. 65 m. pr. Kr. užėmė konsulo pareigas, tais pačiais metais turto prievartavimo provincijoje byloje gynė Katiliną, kurio priešininku vėliau tapo. Buvo epikūrininkas, kaip ir jo sūnus Torkvatas, minimas Cicerono veikale „Apie gėrio ir blogio ribas“ (*Fin.* I. 39).

Gnėjus Pompėjus. Dar žinomas Pompėjaus Didžiojo vardu, 70, 55 ir 52 m. pr. Kr. konsulas. Gnėjaus Pompėjaus Strabono sūnus, šalia tėvo kovojęs pilietinio karo metu. Karjerą padarė Sulos kariuomenėje. Pirmąjį triumfą pelnė 79 m. 76 m. įvykdė sėkmingą karinę kampaniją prieš Sertorijų, grįžęs į Italiją užgesino paskutinius vergų sukilimo židinius. Didžiausią galią pasiekė 67 m., kai jam buvo pavesta vadovauti karui su Viduržemio jūroje siautėjusiais piratais. Sėkmingai kovojo su Mitridatu. Apie 60 m. su Cezariu ir Krasu sudarė pirmąjį triumviratą. 49 m. prasidėjus pilietiniam karui su Cezariu stojo senato pusėn. 48 m. buvo sumuštas prie Farsalo, pabėgo į Graikiją, kur Egipto karaliaus Ptolemajo XIII įsakymu buvo nužudytas.

Jo kalbėjimo stilius turėjo pakankamo platumo, jis išvalgiai matė reikalo esmę. Kiti liudijimai skiriasi nuo šio pataikaujančio (Marchese 2017, 360; Narducci 2020, 307) Pompėjaus iškalbos vertinimo. Sprendžiant iš Svetonijaus (*Gram. et rhet.* 1), Kvintilijano (*Inst.* III. 8. 50), Senekos (*Ep.* II. 4) vertinimų, Pompėjus buvęs greičiau nedrąsus, veik neiškalbus oratorius ir rašytojas (plg. Douglas 1966, 176).

§ 240

Decimas Silanas. Decimas Junijus Silanas, 62 m. pr. Kr. konsulas. 63 m. pabaigoje, kaip būsimųjų metų konsulas (*consul designatus*), turėjo teisę pirmasis pasiūlyti bausmę Katilinos sąmokslui dalyviams. Jo sprendimas buvo mirties bausmė (*supplicium*), tačiau vėliau, paveiktas Cezario, atsiprašė, sakydamas, kad buvęs ne taip suprastas (Sall. *Cat.* 50. 4; Suet. *Iul.* 14).

tavo patėvis. Po Bruto tėvo mirties Decimas Silanas vedė jo motiną Serviliją.

Kvintas Pompėjus, Aulo sūnus, vadintas Bitiniku. Kai paskutinis Bitinijos karalius Nikomedas paliko savo karalystę Romai, Kvintui Pompėjui, kaip legatui, buvo pavesta sukurti provinciją. Po Farsalo mūšio 48 m. pr. Kr. buvo nužudytas Egipte.

Marku Pizonu. Žr. § 236.

§ 241

Publijus Autronijus. 65 m. pr. Kr. išrinktas konsulu, apkaltintas rinkėjų papirkimu, buvo įsivėlęs į paslaptingas intrigas, žinomas pirmojo Katilinos sąmokslui pavadinimu. Po dalyvavimo antrajame Katilinos sąmoksle ištremtas.

Lucijus Oktavijus. Nežinomas asmuo.

Gajus Stajenas... sugautas nusikaltimo vietoje. Gajus Elijus Petas Stajenas, 77 m. pr. Kr. kvestorius, dar iki savo pirmųjų pasirodymų teisme garsėjęs savo klasta (plg. *Verr.* II. 2. 79) ir bandymais papirkti teisėjus. Galiausiai dėl savo veiklos apkaltintas kenkimu valstybei (byloje *de maiestate*). Išvyko tremtin ir ten mirė apie 66 m.

pats save įsūnijęs ir iš Stajeno Elijumi tapęs. Ciceronas čia tikriausiai kalba apie vardo (*nomen*) pasisavinimą, kurį sunku pateisinti iš teisinės

pusės. Plg. *Clu.* 72, kur Ciceronas šaiposi, neva Stajenas įsitrynė į kilmingą Elijų giminę, turėjusią kelias atšakas: Elijai Petai, Elijai Lamijos, Elijai Ligurai ir kt. Elijus Stajenas pasirinko Petų šeimą, nes šis pavardis jam pasirodė ne toks įžeidus kaip kiti (*paetus* „žvairas“). Jeigu Stajenas būtų pasivadinęs Liguru, visi būtų manę, kad tai tautybė, o ne pavardis, nes ligurai garsėjo kaip melagiai ir sukčiai (Kučinskienė 2008, 195).

§ 242

Gajus ir Lucijus Cepazijai. Apie juos žinoma nedaug. Tikriausiai buvo kilę iš provincijos, neabejotinai buvo pirmieji iš savo šeimos patekę į senatą. 74 m. pr. Kr. dalyvavo Gajaus Fabricijaus, kurį Kluencijus apkalmino bandymu nunuodyti, byloje.

Gajų Koskonijų Kalidijanų. Tapatinamas su 63 m. pr. Kr. pretoriumi.

Kvintas Arijus. Tikriausiai 73 m. pr. Kr. pretorius (nors dėl to stipriai abejojama), 59 m. nesėkmingai bandė kandidatuoti į konsulo pareigas (plg. *Att.* II. 5. 2, 7. 3). 52 m. dalyvavo kaltinant Miloną (greičiausiai kaip liudininkas). Galbūt tai tas pats Arijus, kurį dėl jo tarties savo 84 eilėraštyje išjuokia poetas Katulas.

atlikęs antrąjį vaidmenį po Marko Kraso. Arijus su Krasu (apie jį žr. *comm. ad* § 233) galėjo būti susijęs tuo, kad tiek pirmasis, tiek antrasis minimi kaip suteikę informacijos apie Katilinos sąmokslą dalyvius (Plut. *Cic.* 15).

§ 243

kumštynininkai... negali ištverti saulės karščio. Kumštyinės Olimpinės varžybose vykdavo vidurdienį, vasaros viduryje (plg. Paus. VI. 24. 1).

nepakėlė tų teisingų metų apribojimų griežtumo. Frazė, daugelio nuomone, nurodanti į Pompėjaus 52 m. pr. Kr. įstatymų įvestus apribojimus teismuose dėl kalbų ilgumo (plg. § 324). Tačiau Douglasas

mano, kad toks įstatymas vargiai būtų turėjęs kokios nors įtakos Arijiui (Douglas 1966, 180). Galbūt čia kalbama apie Pompėjaus bandymus užkirsti kelią papirkinėjimams ir bauginimui (Arijus pats garsėjo tokia veikla). Žodžiai *iudicialis annis* nurodo į metus, kai vyko teismo procesai, kurių metu daugelis buvo nuteisti už korupciją (žinoma apie dvidešimt tokių teismo procesų, *TLRR* nos. 307–326). Taigi kaip saulės šviesa yra pražūtinga kovotojams, taip Pompėjaus įstatymas sužlugdė Arijaus politinę karjerą.

§ 245

Titas Torkvatas. Nežinomas asmuo.

Molono Rodiečio. Plg. § 51, taip pat žr. § 307.

įstatymu užkardžius papirkimus. Nežinia, kodėl Torkvatas išskiriamas kaip tas, kuris būtų turėjęs naudos iš įstatymo, nukreipto prieš papirkinėjimą – *ambitus* (Douglas 1966, 180). Čia greičiausiai kalbama apie 63 m. pr. Kr. Cicerono, o ne 52 m. Pompėjaus įstatymą.

§ 246

Markas Pontidijus. Kaip ir Ciceronas, buvo kilęs iš Arpino.

su pačiu teisėju. Privačias bylas paprastai išklausydavo vienas teisėjas.

Markui Mesalai. Markas Valerijus Mesala, prievardžiu *Niger* – Cicerono draugas, 64 m. pretorius, 61 m. konsulas.

§ 247

abu Metelai, Celeras ir Nepotas. Kvintas Cecilijus Metelas Celeras, 63 m. pr. Kr. pretorius, kovojo su Katilina, buvo 60 m. konsulas, mirė 59 m. Savo kalboje „Už Celijų“ Ciceronas spėjo, kad Celeras buvo nunuodytas žmonos Klodijos (žinomos iš Katulo poezijos Lesbijos vardu). Nors Ciceronas reiškia susižavėjimą (*Cael.* 59), tačiau ne visada palaikė draugiškus santykius su juo ir jo šeima (*Fam.* V. 1. 2). 57 m. konsulas Nepotas buvo

Pompėjaus šalininkas, užsipuolė Ciceroną dėl susidorojimo su Katilinos sąmokslu dalyviais, nors savo ruožtu ir padėjo jam grįžti iš tremties.

įvaldė tautos susirinkimų stilių. Tai reiškia, kad jo kalba buvo skirta eilinio klausytojo dėmesiui patraukti, pasižymėjo ypatingu atlikimu ir daugybe emocinių efektų.

Gnėjus Lentulas Marcelinas. Gnėjus Kornelijus Lentulas Marcelinas, Klaudijaus Marcelo sūnus, 70 m. pr. Kr. liudijęs prieš Verį. 68 m. plebėjų tribūnas, 60 m. pretorius, 56 m. konsulas.

Gajus Memijus. Sulos žentas, iš pradžių priešiškas Cezariui (Suet. *Iul.* 49. 2), bet vėliau išsiskyręs su žmona sulaukė Cezario paramos konsulo rinkimuose. Išstremtas už papirkinėjimą 52 m. pr. Kr. Rašė erotinio pobūdžio eiles (plg. Ovid. *Trist.* II. 433), buvo poetų globėjas. Katūlas ir Cina buvo jo palydovai, kai 57 m. buvo Bitinijos valdytojas. Lukrecijus jam paskyrė savo poemą „Apie daiktų prigimtį“ (*De rerum natura*).

§ 248

Cezarį. Gajus Julijus Cezaris gimė 100 m. pr. Kr. garsioje šeimoje. Marijaus sūnėnas, Cinos žentas, Sulos valdymo metu buvo išvykęs į Rytus. Grįžęs į Romą ir pradėjęs teisininko karjerą, studijų tikslais vėl išvyko – šįkart į oratorių rengimu garsėjusį Rodą. Pradėjęs politinę karjerą laikėsi arčiau populiarių. Su Pompėjumi ir Krasu sudaręs slaptą sutartį, žinomą pirmojo triumvirato pavadinimu, buvo išrinktas 59 m. konsulo pareigoms. Tarp 58 ir 50 m., būdamas prokonsulu, leidosi nukariauti Galijos, tokiu būdu sukaupdamas didžiulius turtus ir sutelkdamas galingą kariuomenę. Po Kraso, nužudyto per karinę kampaniją prieš partus, mirties santykiai tarp Pompėjaus ir Cezario tapo įtempti. Cezaris ketino pateikti savo kandidatūrą 48 m. konsulo rinkimams, tačiau Pompėjus ir senatas pareikalavo jo pirmiausia išformuoti kariuomenę. Cezariui atsisakius prasidėjo pilietinis karas, kurio kulminacija buvo Pompėjaus pralaimėjimas prie Farsalo 48 m. Tapęs absoliučiu Romos valdovu, jis

toliau kovojo su pavieniais sukilėliais Ispanijoje ir Afrikoje. Tuo pat metu pradėjo plačias institucines ir administracines reformas, kurioms kelią užkirto nužudymas – vienas iš organizatorių buvo šio pokalbio dalyvis Brutus.

Marcelą. Markas Klaudijus Marcelas, 64 m. pr. Kr. kvestorius, 56 m. kurulinis edilas, 54 m. pretorius, dalyvavo daugelyje svarbiausių 50-ųjų metų teismo procesų. 52 m. buvo vienas Tito Anijaus Milono teisinių patarėjų Klodijaus nužudymo byloje. Tapęs 51 m. konsulu, priešinosi Cezariui, po Farsalo mūšio išvyko į Graikiją. Vėliau Cezaris pritarė jo sugrįžimui (Ciceronas jam padėjo už tai savo kalboje *Pro Marcello*). Susiruošęs vykti į tėvynę Marcelas buvo nužudytas Atėnuose (plg. *Fam.* IV. 12). Buvo įtariama, kad Cezaris buvo šio nusikaltimo iniciatorius arba vienas iš bendrininkų, tačiau įtarimai, anot Cicerono, buvo nepagrįsti.

§ 249

miklinosi. Turimas galvoje kalbų sakymas fiktyviomis temomis – praktika, turėjusi tobulinti įvairias oratoriaus savybes.

§ 250

Mitilėnėje. Mitilėnė buvo pagrindinis Lesbo salos miestas. Brutus tuo metu iš Azijos keliavo namo.

Kratipo. Pagrindinis to meto peripatetikų filosofas ir artimas Cicerono draugas (*Div.* I. 5, II. 107; *Tim.* 1), kurio paskaitas Atėnuose lankė Cicerono sūnus Markas (*Off.* I. 1; *Fam.* XVI. 21. 3)

§ 251

autronijų ir stajenų. Apie Autronijų ir Stajeną kalbama § 241.

§ 252

iš štai šio griežčiausio vertintojo. T. y. Cicerono.

Lelijų ir Mucijų šeimas. Plg. § 211.

§ 253

veikalą apie lotynų kalbos taisyklingumą. Kitur šis veikalas vadinamas *De analogia* (Suet. *Iul.* 56). § 253–261 nagrinėjama gramatinė kontroversija dėl analogijos ir anomalijos, apie kurią daugiausiai žinių suteikia Varonas (*L.L.* VIII–X; dar plg. Quint. *Inst.* I. 6; Sext. *Emp. Adv. math.* I. 100. 10). Iš Varono aprašymo galima spręsti, kad problema pirmiausia buvo teorinė, t. y. buvo keliamas klausimas, ar kalba yra racionali ir sistemiška (gr. *ana logon*), taigi analogija buvo ne tiek bandymas nurodyti, kaip žmonės turėtų kalbėti, kiek konstatavimas, jog įprastai vartojama kalba yra sistemiška. Visgi ši pozicija nebuvo aiškiai pagrįsta, todėl atsirado puristų, linkusių į perdėtą analogistinį požiūrį (plg. Cicerono pastabas apie Sizeną § 259–260) ir siūliusių normatyvinę gramatiką, kuri būtų pagrįsta skirtumu tarp *ratio* ir *consuetudo*. Ciceronas, Cezaris, Kvintiljanas, Sekstas Empirikas rinkosi vidurio kelią: *consuetudo*, arba kasdienybėje vartojama kalba, yra reiškiny, iš kurio turi būti išvedami kalbos vartojimo principai. Bet jeigu dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių kalba sugadinama išorinių įtakų, nustatant, kokį žodį reikia vartoti, būtina pasitelkti *ratio* (plg. § 258, Varr. *L.L.* IX. 17). Taigi analogiškų formų, pernelyg nutolusių nuo kasdienės vartosenos, turėtų būti vengiama (plg. Cezario pastabą apie būtinybę visais būdais vengti negirdėto arba neįprasto žodžio, Gell. *N.A.* I. 10. 4). Varonas (*L.L.* VIII. 33, 60, IX. 10, 55 ir ypač IX. 5–6) pateikia įdomų požiūrį, kad nors žmonės apskritai turėtų kalbėti taisyklingai (analogiškai), oratorius, skirtingai nei poetas, negalės kalbėti kaip panorėjęs. Žinoma, sunku nustatyti ribą tarp *ratio* ir *consuetudo*, juolab kad ir pats Cezaris vartojęs tam tikras archajiškas formas (Quint. *Inst.* I. 5. 63, Gell. *N.A.* IV. 16. 8, XIII. 3. 5). Ciceronas šią analogistų ir anomalistų kontroversiją išsamiai aptaria ir *Or.* 155–162 (dar žr. Kučinskienė 2023, *comm. ad loc.*).

žodžių pasirinkimas. *Delectus verborum* čia reikia suprasti kaip gramatinį taisyklingumą, solecizmų ir svetimybų vengimą.

paprastą šnekamąjį stilių. *Sermo cotidianus* gali būti vartojamas kaip šnekamosios kalbos *terminus technicus* ir priešinamas pakylėtesniam stiliui (*Fam.* IX. 21. 1; *Suet. August.* 87; *Quint. Inst.* XII. 10. 40). Kita vertus, vieno stiliaus pasirinkimas neatima galimybės vartoti ir kitą stilių (plg. *Tac. Dial.* 32. 2). Cezariui *sermo cotidianus* reiškė paprastą, bet taisyklingą lotynų kalbą, turinčią būti kiekvieno stiliaus pagrindu. Žodyje *facilem* galbūt galima įžvelgti ironišką aliuziją į veikale „Apie oratorių“ išsakytą mintį, kad geras lotynų kalbos mokėjimas (*Latinitas*), kaip oratoriaus rengimo dalis, nevertas rimtų studijų.

§ 255

padėką tavo garbei... labiau už daugelio triumfus. Kalbama apie viešą padėką už Katilinos sąmokslą atskleidimą (plg. *Cat.* III. 15, 23; *Pis.* 6; *Fam.* XV. 4. 11). Senato nutarimu buvo paskiriamas padėkos (*supplicatio*) dievams laikotarpis (kuo pergalė reikšmingesnė, tuo šis laikotarpis ilgesnis) pergalę pasiekusio karvedžio vardu. Paprastai buvo laikoma triumfo įžanga, nors ne visuomet po *supplicatio* sekdamas *triumphus*. Žodžiu *multorum* „daugelio“ norima pasakyti, kad dažnai teikiami triumfai sumenkina jų reikšmę.

ligurų įtvirtinimus įveikė. Romėnai jau nuo Antrojo pūnų karo kovojo su ligurų gentimis (plg. *Liv.* XXXV. 40, XXXIX. 1, XL. 25, XLIII. 9, XL. 59). Anot Douglaso (1966, 187), Cicerono tonas atspindi nusivylimą nepavykus pelnyti triumfo po sėkmingos karinės operacijos prieš Kilikijos plėšikus (*Att.* V. 20; *Fam.* XV. 4. 10). Nors iš pažiūros atrodo, kad šis laimėjimas buvo nereikšmingas, tačiau triumfai buvo suteikiami ir už menkesnius nuopelnus.

§ 257

svarbesnis už puikiąją Minervos skulptūrą iš dramblio kaulo. Užuo-
mina į garsiąją Feidijo Atėnės Mergelės (*Parthenos*) skulptūrą, stovėjusią
Partenone.

§ 258

Gajų Lelijų. Žr. § 82 ir *comm. ad loc.*

Cecilijus. Cecilijus Stacijus, galas insubras, atvežtas į Romą apie 223 m.
pr. Kr., o paskui išlaisvintas, tapo vienu žymiausių romėnų komediogra-
fų. Mirė apie 168 m.

Pakuvijus. Žr. § 229 ir *comm. ad loc.*

barbariška įtaka. *Barbaries* (tam tikrais aspektais – tai graikiško žodžio
barbarismos kalkė) gali būti suprantamas kaip provincialumas ir prieš-
namas *urbanitas* (plg. *Rhet. Her.* IV. 17; *Quint. Inst.* I. 5. 5) arba suvokia-
mas kaip gramatikos neišmanymas. Visgi atrodo, kad žodžių junginyje
barbaries domestica antrasis žodis vartojamas emfatiškai. Todėl, anot
Douglaso (1966, 189), kyla klausimas apie galimą barbarų vergų įtaką
romėnų vaikų ir jaunuolių auklėjimui.

žaidre. *Obrussa.* Kalbama apie aukso išbandymą ugnimi, siekiant pa-
tikrinti jo kokybę (Plg. *Plin. N.H.* XXXIII. 59).

neteisingiausias... taisyklės. Oksimoronas – *pravissima regula*. Buvo
manoma, kad nekintama sistema (*ratio quae mutari non potest*) gali būti
sukurta remiantis analogija (plg. § 253). Kitų nuomone, vadovautis rei-
kėjo įpročiu (*consuetudo*), t. y. kalbėti taip, kaip įprastai kalba išsilavinę
žmonės. Su tuo buvo susijęs normatyvinis požiūris į kalbą: remiantis
juo, reikia kalbėti taip, kaip kalba autoritetingi, dėl gero lotynų kalbos
mokėjimo pavyzdžiu gali būti rašytojai.

§ 259

Titą Flamininą. Apie jį kalbama § 109.

Kvintu Metelu. Kvintas Cecilijus Metelas Balearikas, 123 m. pr. Kr. konsulas.

Kātulas. Žr. § 132 ir *comm. ad loc.*

kaip tu neseniai minėjai. Plg. § 133.

Kota. Apie jį kalbama § 137.

dėl savo ištesto balsių tarimo. Kas tiksliai norima pasakyti, nėra visiškai aišku. Tikriausiai kalbama apie įprotį balsius tarti atvirai. Reikšmingas šioje vietoje palyginimas su kaimiška kalbėsena: net Cicerono laikais kai kurie romėnai i tardavo atvirai, kad ji būti panaši į e, taigi buvo sakoma *vea* vietoje *via*, *vella* vietoje *villa*, *specā* vietoje *spica*, *ameci* vietoje *amici*.

Sizenos. Žr. § 228 ir *comm. ad loc.* Sizena vartojo archajiškus, poetinius ir naujus žodžius bei formas (tai, kas vargiai buvo pateisinama remiantis Cicerono amžiaus lotynų kalbos vartosena). Sizenai būdinga daugiskaitos formų, tokių kaip *fluvia*, *pecuda*,rieveiksmių, besibaigiančių *-atim* (*vellicatim*, *praefestinatim*), sudurtinių žodžių (*postsubhorrescere*), vartosena.

Gajus Ruzijus. Nežinomas asmuo.

§ 260

Gajų Hirtilijų. Nežinomas asmuo.

apspjautininiai. Sizena norėjo sukurti būdvardį (gal bandydamas išvers-ti graikišką κατάρπυστος), reiškiantį „paniekos vertas, atgrasus“, veiks-mažodžio „spjauti, spjaudyti“ (*spuo*, *sputo*) pagrindu, bet užuot pasakęs *sputabilia* (*sputa* „spjaudalas“ + įprastinė priesaga *-abilis*), Sizena pasi-rinko sujungti žodį *sputa* su lotynų kalboje neegzistuojančia priesaga *-tilica*, gauta surišus formantus *-tilia* ir *-ica*. Ruzijus sureaguoja tarytum išgirdęs du žodžius: *sputa* ir *tilica*.

§ 261

tinkamoje šviesoje. Tikriausiai sąmoningai vartojamas žodis *lumen* – nurodantis ne tik į šviesą, bet ir į retorines priemones.

kalbant apie visiems būdingas savybes. Pavyzdžiui, kalbant apie medžiagos suradimą – *inventio*.

§ 262

užrašus, kuriuose aprašė savo žygdarbius. Kitaip nei „Galų karo užrašai“, nežinia, ar „Bruto“ parašymo metu Ciceronas žinojo apie Cezario *De bello civili*. Užrašai (*commentarii*, gr. *hypomnēmata*) buvo bet kokie trumpi užrašai, skirti vėliau panaudoti kalboje arba rašant, pavyzdžiui, istoriją (plg. *Att.* II. 1. 2; *Fam.* V. 12. 10).

§ 263

Gajus Sicinijus. Žinomas tik iš šio fragmento. Jo senelis iš motinos pusės Kvintas Pompėjus buvo 131 m. pr. Kr. cenzorius. Kvestoriaus pareigas ėjo apie 70 m.

Hermagoro mokymą. Hermagoras iš Temno, II a. pr. Kr. graikų retorius, išplėtojęs sudėtingą retorikos sistemą, kurios centre buvo *heurēsis* (*inventio*). Hermagoras manė, kad iškalba turi pasitarnauti žmonėms jų kasdieniame gyvenime, todėl teisminės kalbos jam buvo svarbiausios. Didelę reikšmę skyrė bendrosioms temoms (gr. *theseis*), ypač etinėms-politinėms, susistemino įvairias bylos būsenas (gr. *staseis* – *status* arba *constitutiones*; apie tai plačiau žr. Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 46). Hermagoro mokymas, vis iš naujo peržiūrimas ir patobulinamas, išliko retorikos mokyklų mokymo pagrindu ir vėlesniais laikais.

§ 264

mano pusbrolis Gajus Vizelijus Varonas. Cicerono tetos Helvijos ir Gnėjaus Akuleono (*De or.* II. 2) sūnus, karių tribūnas Azijoje 80–79 m.

(*Verr.* II. 1. 70), 73 m. kvestorius, tikriausiai 70 m. plebėjų tribūnas, išleidęs įstatymą „Dėl kelių priežiūros“ (*De cura viarum*).

prisiekusiųjų teismo pirmininku. Buvę edilai metams vadovaudavo teismui, sprendavusiam nužudymo bylas (*quaestio de sicariis*).

§ 265

Lucijus Torkvatas. Lucijus Manlijus Torkvatas, 65 m. pr. Kr. konsulo, apie kurį kalbama § 239, sūnus, 49 m. pretorius, žuvo 46 m. Tapso mūšyje. Manoma, kad jo vardas buvo pridėtas vėliau, nes jis pasirodo sulaužant chronologinę seką, mat buvo jaunesnis už ką tik paminėtus oratorius. Cicerono veikale „Apie gėrio ir blogio ribas“ Torkvatas pasirodo kaip Epikūro mokymo atstovas. Galbūt tai tas pats Torkvatas, kurio santuokos su Vinija Aurunkulėja proga Katulas parašė epitafiją.

ne retoriumi... bet politikos. Retorius čia yra priešinamas valstybės reikalais užsiėmusiam žmogui.

Trijarijaus. Gajus Valerijus Trijarijus, tikriausiai Publijaus, kuris kaltino Emilijų Skaurą (*Asc. Sc.* 18), brolis, Pompėjaus laivyno 49–48 m. pr. Kr. vadas. Žuvo Farsalo arba Tapso mūšyje. Tuo atveju, jei žuvo Tapso mūšyje, greičiausiai buvo įterptas į tekstą vėliau, kaip ir prieš tai minėtasis Torkvatas.

§ 267

tame pačiame kare. Kalbama apie pilietinį karą tarp Cezario ir Pompėjaus.

Markas Bibulas. Markas Kalpurnijus Bibulas, 65 m. pr. Kr. kurulinis edilas, 62 m. pretorius, 59 m. konsulas kartu su Cezariu, griežtas jo politikos priešininkas. Mirė 47 m. nuo ligos, vadovaudamas Pompėjaus laivynui.

dažnai bei kruopščiai rašė. Manoma, kad Ciceronas čia kalba apie nuolat leidžiamus tuomet konsulo pareigas ėjusio Bibulo ediktus, kuriuos jis užsidaręs namuose be paliovos rašė protestuodamas prieš tai, kad Cezaris, imdamasis savo agrarinių reformų, neatliko (arba nepaisė) auspicijų (*Att.* II. 19. 5, 20. 4; *Suet. Iul.* 9. 2; *Plut. Pomp.* 48. 5).

Apijus Klaudijus. Apijus Klaudijus buvo Klaudijos, kurią Brutus vedė 54 m. pr. Kr., tėvas (su Klaudija Brutus išsiskyrė 45 m. ir vedė Katono dukterį Porciją). Apijus Klaudijus, kuris, be kita ko, buvo vyresnysis Publijaus Klodijaus brolis, 54 m. ėjo konsulo, 50 m. cenzoriaus pareigas. Mirė nuo ligos Farsalo mūšio išvakarėse.

mano kolega. Kolega augurų kolegijoje. Klaudijus į augurų kolegiją buvo išrinktas 63 m., Ciceronas – 53 m.

draugas. Iš Cicerono laiškų (daugiausia III knygos, ypač 6–10, taip pat iš užuominų kituose laiškuose) galima spręsti, kad santykiai su Klaudijumi, kuris buvo Cicerono pirmtakas Kilikijoje, kartais buvę įtempti.

Lucijus Domicijus. Lucijus Domicijus Ahenobarbas visos savo politinės karjeros metu buvo Cicerono priešininkas. 54 m. pr. Kr. išrinktas konsulu, žuvo pilietinio karo metu 49 m., gindamas Korfinijų. Imperatoriaus Nerono proprosenelis.

§ 268

Publijus. Publijus Kornelijus Lentulas Spinteris, 57 m. pr. Kr. konsulas, pasiūlė iš tremties sugrąžinti Ciceroną (plg. *Red. sen.* 8). Pompėjaus šalininkas, tikriausiai nužudytas Cezario po Tapso mūšio. Gali būti, kad jo vardas, kaip ir Trijarijaus bei Torkvato atveju, buvo įterptas vėliau.

Lucijus Lentulas. Lucijus Kornelijus Lentulas Kruras, 61 m. pr. Kr. kaltino Publijų Klodijų Gerosios Deivės apeigų išniekinimo byloje, buvo 58 m. pretorius, 49 m. konsulas, po Farsalo mūšio 48 m. su Pompėjumi pabėgo į Egiptą, kur buvo nužudytas.

malonių balsu, ne pernelyg šiurkščia tartimi... tad jo veržlumo pilna kalba kėlė išgastį. Sunku suprasti, kodėl malonus balsas ir tinkama tartis galėtų sukelti išgastį (Kaster 2020, 144). Barwickas siūlo išbraukti žodį *non*. Hendricksono manymu, kai kurie žodžiai, tikriausiai susiję su kalbos atlikimu, yra iškritę.

§ 269

Titas Postumijus. Sunkiai identifikuojamas asmuo, kartais laikomas 57 m. pr. Kr. pretoriumi (nors tokiam tapatinimui trūksta rimtesnio pagrindo; Douglas 1966, 196). Vardas Titas apskritai nepaliudytas Postumijų šeimoje, todėl linkstama Titą taisyti į Lucijų, kuris yra minimas Cicerono laiškuose (*Att.* VII. 15. 2).

Marką Servilijų. Nežinomas asmuo. Atikas, be abejo, užsimena apie jį su ironija. Cicerono pasakojimas tam tikra prasme yra stigmatizuojamas (Marchese 2017, 370), nes aptariami ne tikri oratoriai, bet tie, kurie išdrįso kalbėti – tegu ir vieną kartą.

§ 271

Publijaus Kominijaus. Kartu su savo broliu 74 m. pr. Kr. byloje *de maiestate* apkaltino ir nuteisė Gajų Elijų Stajeną (apie jį žr. § 241). 65 m. tokio pat pobūdžio byloje kaltino Kornelijų (žr. tolesnį komentarą).

gyniau Gajų Kornelijų. Gajus Kornelijus, 67 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, Pompėjaus legatas. Kai kurios jo reformos buvo patvirtintos tik po neramumų ir nesilaikant tam tikrų konstitucinių procedūrų. Patrauktas į teismą 65 m. (nors analogišką kaltinimą Kominijus buvo parengęs jau 66 m.), dėl sėkmingos Cicerono gynybos išteisintas.

Tito Akcijaus iš Pizauro. Žinomas tik iš Kluencijaus bylos (plg. *Chu.* 84). **kalba už Aulą Kluencijų.** Aulas Kluencijus Habitas 66 m. pr. Kr. buvo apkaltintas savo patėvio Stacijaus Albijaus Opijanijo nunuodijimu, tačiau sėkmingai apgintas Cicerono.

paruoštų ir pritaikytų įrodymų. Hermagoro (žr. § 263 ir *comm. ad loc.*) mokyme buvo išdėstyti įvairūs galimi bylos sprendimo būdai ir pateikti galimiams atvejams iš anksto parengti įrodymai.

kaip lengviesiems pėstininkams skirtų iečių su diržais. Lengvieji pėstininkai, velitai, paprastai buvo išdėstomi už įprastų pėstininkų gretų. Velitų tikslas buvo pakenkti priešams greitu puolimu. Velitai buvo ginkluoti ietimis su diržu, vertusiu ietį suktis ir tokiu būdu skrieti toliau ir greičiau.

§ 272

Gajų Pizoną. Gajus Kalpurnijus Pizonas 67 m. vedė Cicerono dukterį Tulią (*Att.* I. 3. 3). 58 m. pr. Kr. pretorius, dėjo didžiules pastangas tam, kad iš tremties sugrąžintų savo uošvį, tačiau mirė taip jo ir nesulaukęs (Ciceronas grįžo 57 m.).

apskritas. Apskritumo metafora numanoma ir graikiškame žodyje *periodos*, taip pat kituose žodžiuose, pasitelkiamuose šį terminą verčiant į lotynų kalbą, pavyzdžiui, *circumscriptio* (plg. *Or.* 204).

atsidavimu. *Pietas* – daugiaprasmė, sunkiai išverčiama sąvoka. Cicero nas užsimena apie žento jam suteiktą paramą ir pastangas jį sugrąžinti. Vertimuose į kitas kalbas vyrauja šis atsidavimo, neretai suvokiamo kaip sūniško, akcentas (plg. Hendrickson: *devotion*; Gunermann: *dankbare Liebe*; Kytzler: *pietätvolles Verhalten*; Marchese: *rispetto filiale*; Narducci: *filiale devozione*).

§ 273

Marko Celijaus. Markas Celijus Rufas, gimė 82 arba 88 m. pr. Kr. Retorikos mokėsi pas Ciceroną, bet vėliau nuo jo nutolo ir suartėjo su Katilina. Vėliau dalyvavo keliuose svarbiuose teismo procesuose – parodė savo, kaip kaltintojo, sugebėjimus, tačiau 56 m. pats buvo apkaltintas įvairaus politinio pobūdžio nusikaltimais. Anot Cicerono, sėkmingai

apgynusio Celijų, kaltinimus paskatino Celiiaus paliktos mylimosios, Publijaus Klodijaus sesers, kurią Katulas mini Lesbijos vardu, intrigos. Atnaujinęs politinę karjerą, 52 m. tapo plebėjų tribūnu, ryžtingai palaikė Miloną ir Ciceroną prieš Klodijų ir jo šalininkus. 50 m. tapo kuruliniu edilu, Ciceronui, kaip valdytojui, išvykus į Kilikiją su juo susirašinėjo. Pilietinio karo pradžioje tapo Cezario šalininku, tačiau pasikui nuo Cezario nutolo – tikriausiai dėl nepakankamai revoliucingos šio politikos ir siekdamas susikurti pagrindą tolesniems politiniams veiksams. Išvarytas iš Romos, 48 m. žuvo Turijuose (Lukanijoje) per susirėmimus.

kad ir kokia pabaigoje buvo jo padėtis ir pažiūros. Kalbama apie Celiiaus *mens* – proto būseną, būklę, suprantant ją pirmiausia kaip politines pažiūras (Douglas 1966, 199). Atrodo, kad Ciceronui buvo sunku paaiškinti Celiiaus ketinimus ir užmojus jo gyvenimo pabaigoje. Paskutiniuosiuose laiškuose Celijus užsiminė apie neaiškius projektus, aiškiai palaikančius Pompėjų. Celiiaus parama turto netekusiems ir įsiskolinusiems žmonėms, nors ir grynai iš anticezariškų paskatų, turėjo sutrikdyti Ciceroną, kuriam galbūt atrodė, kad tokia parama jis gali pakurstyti Celiiaus dar nuo bendravimo su Katilina laikų puoselėjamus planus.

Tą jo kalbos atlikimo būdą. Tekstas šioje vietoje sugadintas. Buvo pasiūlyta daugybė skaitymo variantų, kurie nėra įtikinami (Douglas 1966, 199). Siūlymas *quam* keisti į *antiquam* atrodo nepagrįstas: nuorodos į Celiiaus senamadišką iškalbą (Tac. *Dial.* 18. 1) syja su jo tartimi ir stiliumi, bet ne su atlikimu (*actio*). Tai suprasdamas Martha siūlo *actionem* keisti į *dictionem*, tačiau *dictionem* būtų sakinio pabaigoje esančio daiktavardžio *oratio* sinonimas.

kalbos tautos susirinkime. Žinoma jo 50 m. pr. Kr. pasakyta kalba *de aquis* apie netinkamą vandens išteklių naudojimą (*Fam.* VIII. 6. 4; *Fron. Aq.* IV. 2. 7).

trys negailestingos kaltinamosios kalbos. 59 m. pr. Kr. jis apkaltino *de maiestate* (o gal *de repetundis*) Marką Antonijų Hibridą, Cicerono kolegą konsulą, kuris buvo įtariamasis bendradarbiavimu su Katilinos sąmokslininkais. Ciceronas jį gynė, tačiau jam nepavyko užkirsti kelio jo nu teisimui. 56 m. *de ambitu* buvo apkaltintas Lucijus Kalpurnijus Bestija, 57 m. išrinktasis edilas, kurį Ciceronas sėkmingai apgynė. Vis dėlto Celijus ruošėsi jį vėl iš naujo kaltinti, tačiau pats buvo apkaltintas *de vi.* 51 m. apkaltino Kvintą Pompėjų Rufą, 52 m. plebėjų tribūną, kuris grasino Ciceronui.

Jo ginamosios kalbos. 56 m. pr. Kr. vykusiame teismo procese, kuriame dalyvavo ir Ciceronas bei Krasas, jis gynėsi pats. 52 m. gynė Marką Sautėjų, kartu su Milonu apkaltintą Publijaus Klodijaus nužudymu.

po mano pasitraukimo iš Romos. Ciceronas išvyko į Kilikiją.

parpuolė, ėmęs mėgdžioti tuos, kuriuos pats buvo nuvertęs. Atrodo, kad Celijaus elgesys savo pobūdžiu priminė Klodijaus ar Katilinos šalininkų elgesį. Celijaus nuopuolį Ciceronas metaforiškai įvardija žodžiu *cecidit*.

§ 274

Marką Kalidijų. Markas Kalidijus, 57 m. pr. Kr. pretorius, 54 m. pasakė ginamąją kalbą už Emilijų Skaurą, o 52 m. – už Miloną, 51 m. pats gynėsi nuo kaltinimų papirkinėjimu.

tarsi drabužis derėjo... niekas jo negalėjo sulaikyti. Stilius yra, metaforiškai kalbant, kalbos drabužis. Šį įvaizdį tikriausiai įkvėpė vaizduojamieji menai, ypač skulptūra. Jahnas ir Krollis žodyje *adhaeresceret* mato drabužių, kurie tarsi „teka“ kūnu (lietuviškai sakytume „guli kaip nulietas“), metaforos tęsinį. Savo ruožtu Douglasas (1966, 202) išvelgia čia paprastą tekančio vandens metaforą, atpažįstamą iš žodžių *pura* ir *fluebat*. Šia reikšme žodis *adhaerescens* vartojamas ir § 320.

Kiekvienas žodis buvo savo vietoje – įstatytas, kaip sako Lucilijus, tarsi akmenėlis mozaikoje. Šios eilutės yra iš Lucilijaus satyros (išsamiau cituojamos Cicerono *Or.* 149), kurioje tikriausiai buvo kalbama apie 91 m. pr. Kr. teismą: jame Titas Albucijus kaltino Kvintą Mucijų Scevolą turto prievartavimu Azijoje. Titas Albucijus buvo gavęs graikišką išsilavinimą (pats laikytas kone graiku, žr. § 131), todėl Scevola pasiūpavo iš jo kalbos, palygindamas ją su grindų mozaika. Tiesa, Cicerono laikais nevartotas terminas „mozaika“, dažniausiai ji vadinta *pavimentum tessellatum* arba *opus tessellatum*. *Pavimentum* – tai grindinys, grindų danga, *vermiculatus* (iš *vermiculus* – „kirmėlaitė“) – smulkus, iš plonų linijų sukurtas piešinys. Ši „kirmėlinė“ mozaikos technika buvo kuriama iš įvairiaspalvių akmenėlių, vadintų *tesserae*, kuriais buvo dengiamas ne visos kambario grindys, bet tik jo *emblema* vadinamas paveikslėlis (Kučinskienė 2023, *comm. ad Or.* 149).

žodžiai nebuvo laisvi ir palaidi, bet suveržti ritmais. Šia prasme buvo greičiau Cicerono sekėjas, o ne ritmo vengusių atikistų pirmtakas (Douglas 1966, 203). Kalidijus yra pirmasis oratorius „Brute“, kurio prozos ritmas yra aptariamas, nors, tiesa, jau ir anksčiau būta užuominų į periodinę sakinių struktūrą, susijusią su prozos ritmu (plg. § 96, 140, 162). Apmaudu, tačiau apie tokią ankstyvųjų oratorių praktiką mums neleidžia spręsti pernelyg mažas turimos informacijos kiekis. Douglasas mano, kad bent jau iki 100 m. oratoriai nesistengė sąmoningai kurti ritmo prozinėje kalboje.

§ 275

minčių šviesulių, graikų vadinamų *schēmata*. Žodžiu *lumina* įvardijamos minties ir kalbos figūros (plg. *De or.* III. 201; *Or.* 67, 134), o *inluminare* dažnai reiškia „papuošti figūromis“. Graikiškąją *schēma* Ciceronas verčia ir kitais žodžiais: *forma*, *conformatio*, *ornamentum*, *flos* (*Rhet. Her.* vartojamas žodis *exornatio*). Terminas *figura* vartotas nuo Augusto laikų.

teisininkų formulėse. Šių formulių tikslas buvo apibrėžti nagrinėjamą klausimą civilinėje byloje. Tokias formules sukurdamo pats ieškovas, tiesa, dažnai padedamas teisininko.

pačią esmę. *Qua de re igitur* – dažnai teisininkų formulėse vartota frazė (plg. *Fin.* II. 3: „Kiekvienoje kalboje, kaip kai kuriose formulėse, pirmiausia reikia nustatyti: svarbiausias bus tas dalykas (*ea res agetur*), idant dalyką svarstantieji sutartų, apie ką svarstoma“).

§ 277

Kvintui Galijui. 65 m. pr. Kr. pretorius. Čia minimas teismo procesas tikriausiai ir įvyko 65 m.

ranka rašytus įrodymus. *Chirographa*. Dėl galimybės diskredituoti šiuos ir panašaus pobūdžio įrodymus plg. *Quint. Inst.* V. 13. 8.

liudytojų parodymus. *Testificationes* – tai konkrečių liudytojų parodymai (plg. *Sull.* 36).

atsitiktinius liudijimus. *Indicia*. Galbūt kalbama apie netiesioginius įrodymus (plg. *Quint. Inst.* V. 9. 9), nors labiausiai tikėtina, kad yra kalbama apie trečiosios šalies duodamus parodymus.

prievarta išgautus prisipažinimus. *Quaestiones* – kankinimai, tardymai, prievarta išgauti prisipažinimai (savaime suprantama, iš vergų). Tokiu būdu išgauti įrodymai buvo retorinių diskusijų objektas jau nuo seniausių laikų (plg. *Arist. Rhet.* 1376b31), tačiau klausimas apie pačią išgavimo procedūrą, regis, nebuvo keliamas.

§ 278

su tavimi nesusijusius žmones. Romėniškoji advokatūros praktika kilo iš patrono įsipareigojimo ginti savo klientą. Šis įsipareigojimas vėliau buvo perkeltas ir į patrono bei nesusijusių žmonių, pašaliečių (*alienus*), santykius (plg. *Att.* VIII. 4. 2; *Clu.* 57).

nuosaikumu ar trūkumu. Ciceronas pripažįsta Kalidijui *sanitas* – sveiką protą, blaivumą pristatant bylos medžiagą (tuo pat metu žodis *sanitas* reiškia sveikatą). Savo ruožtu *vitium* reiškia ne tik trūkumą, bet ir fizinę kliautį. Šia prasme tekste yra žaidžiama šia dvejopa *sanitas* ir *vitium* reikšme. Kalidijus blaiviai pristato bylos medžiagą, tačiau negebėjimas pasipiktinti dėl jam gresiančio pavojaus tam tikra prasme liudija apie jo ydą – kaip sveikatos, *sanitas*, stoką. Ciceronas taip pat primena Kalidijui, kad jis su didžiausiu užsidegimu gina kitus, tačiau dėl sau kilusio pavojaus nesugeba parodyti nė menkausio sielos judesio.

§ 279

Hortenzijaus. Plg. § 232.

§ 280

Gajų Kurijoną. Gajus Skribonijus Kurijonas Jaunesnysis, § 210 minimo asmens sūnus. 54 m. pr. Kr. kvestorius, 50 m. plebėjų tribūnas. Iš pradžių buvo priešiškas Cezariui, tačiau vėliau, kaip spėjama, papirktas perėjo į Cezario pusę ir gynė jo interesus senate. Į Cezario pusę bandė patraukti ir Ciceroną, taip pat Cezario vardu vadovavo kai kurioms karinėms operacijoms: po Sicilijos užėmimo išvyko į Afriką, kur 49 m. jį nužudė Numidijos karalius Juba.

Gajų Licinijų Kalvą. Gajus Licinijus Makras Kalvas, § 238 minimo Licinijaus Makro sūnus, gimė 82 m. pr. Kr., mirė 47 m. ar anksčiau. Poetas, priklausė neoterikų mokyklai, buvo artimas Katulo draugas (Catull. 14, 50, 53, 96), su kuriuo neretai buvo kartu minimas (plg. Hor. *Serm.* I. 10. 19, Ov. *Am.* III. 9. 62). Parašė elegiją savo žmonai Kvintilijai, epigramų, užsipuolančių tokius politikus kaip Pompėjus ir Cezaris. Buvo išskirtinis ir visuotinio susižavėjimo sulaukęs oratorius (plg. Quint. *Inst.* X. 1. 115). Paliko dvidešimt vieną kalbą (Tac. *Dial.* 21. 1), iš kurių išliko apie šimtas žodžių. Triskart į teismą patraukė Vatinijų, kartu su Ciceronu pasirodė gindamas Sestijų ir Gajų Mesijų.

Negaliu pasakyti, kaip sunkiai jis dirbo. Svarbiausiu Kurijono karjeros laikotarpiu 51–50 m. pr. Kr. Ciceronas buvo išvykęs iš Romos.

būtų labiau norėjęs siekti garbingų pareigų nei galios. *Honores quam opes* – žodžio *opes* vertimas „turtu“ nepateisinamas dėl to, kas toliau kalbama tekste. Vis dėlto galima spėlioti, ar šioje frazėje esama užuominos į sklandžiusius gandus, esą Kurijonas perėjo į Cezario pusę už pinigų (plg. Val. Max. IX. 1. 6; Suet. *Iul.* 29).

§ 281

vertas pagarbos ir pagerbtas. Lotyniškas žodis *honor* reiškia tiek garbę, tiek garbingas pareigas. Taigi čia kalbama apie žmogų, nusipelniusį garbingų pareigų ir jas gavusį.

ta, kuris kokiomis nors aplinkybėmis, piliečiams nepritarian, gavo valdžią. Gali būti, kad tai – aliuzija į Cezarį.

kaip kad Kurijonas norėjo. Žinoma, kad Cezaris Kurijonui paskyrė liktorius, kurie buvo aukštųjų Romos pareigūnų garbės sargybiniai, jie eidavo magistrato priešakyje nešdami valdžios simbolį, vadinamuosius fascius – virbų ryšulius, į kuriuos už Romos ribų buvo įsmeigiamas kirvis. Diktatorius turėjo 24 liktorius, konsulas – 12, pretorius – 2 Romoje, 6 provincijoje.

Publijumi Krasu. Triumviro Marko Kraso sūnus, kartu su tėvu nužudytas Karėse 51 m. pr. Kr.

§ 282

būdamas karys ir tarnaudamas karvedžiui, jis užsigeidė tuojau pats tapti karvedžiu. Publijus Krasas tarnavo pas Cezarį Galijoje (*B.G.* I. 52, III. 20–27). Galbūt jis panoro gauti *imperium* nepaisydamas taisyklių, nustatančių minimalų amžių (Narducci 2020, 352).

tam tikrą amžių, bet neaiškius burtus. Paprastai kariuomenei vadovavo – t. y. turėjo karinę valdžią (*imperium*) – konsulai arba pretoriai,

o šioms pareigybėms pasiekti buvo nustatytas konkretus amžiaus cenzas. Vadovavimas kariuomenei priklausė nuo burtų traukimo (*sors*), kuris buvo atliekamas iškart po išrinkimo į pareigas.

norėdamas būti panašus į Kirą ir Aleksandrą. Du didieji užkariautojai, pasiekę įspūdingų laimėjimų Rytuose, taip pat ir toje partų teritorijoje, kurioje Publijus Krasas žuvo.

Lucijų Krasą. Kalbama apie didįjį oratorių (žr. § 138 ir *comm. ad loc.*).

§ 283

perdėm save kritikuodamas ir save patį stebėdamas... prarado savo tikrąją jėgą. Pasitelkiama biologinė metafora: kalba esanti kūnas, kurio sveikata priklauso nuo jame tekančio kraujo kokybės. Budriai saugodamas savo kalbą Kalvas neleidžia jos užteršti, tačiau tuo pat metu dėl to sumažėja autentiškos raiškos galimybės. Nepasiduodamas naujai įtakai Kalvas neleidžia kalboje tekančiam kraujui atsinaujinti (apie kūno metaforas plg. *Or.* 76 ir Kučinskienė 2023, *comm. ad loc.*).

§ 284

Kalvas norėjo būti vadinamas atikišku oratoriumi. Iš šios ištraukos panašu, kad Kalvas buvo atikistų judėjimo pirmtakas ir vedlys.

§ 285

tegul atkreipia dėmesį ir į Atikos oratorių skirtingumą, ir į jų nepanašumus, ir į jėgą, ir į įvairovę. Ciceronas teigia, kad nors terminas „atikiška iškalba“ gali būti vartojama geriausiai iškalbai apibūdinti, tačiau Atikos oratorių gausybė parodo, kad šio termino vartojimas vien kalbant apie paprastą Lisijo stilių yra nepagrįstas.

kas skiriasi labiau nei Demostenas ir Lisijas? Nei jiedu ir Hipereidas? Nei visi jie ir Aischinas. Apie šiuos oratorius kalbama § 35–38.

Demetrijas Falerietis. Apie Cicerono simpatijas Demetrijui plg. *De or.* II. 95; *Or.* 92: „(...) bet Demetrijas Falerietis, mano galva, pranoko visus; jo kalba liejasi ramiai ir palengva, bet drauge blykstelį tarsi žvaigždėmis perkeltiniais bei pakeistaisiais žodžiais“.

jei galiu taip sakyti, yra spalvingesnis. *Floridior* – tas, kuriame yra daugiau spalvų arba tas, kuris pasižymi gausesniu *flores* – retorinių puošmenų – vartojimu (dėl netechninio šito žodžio vartojimo plg. Quint. *Inst.* II. 5. 18, tačiau Ciceronas galbūt bando išversti graikišką žodį *anthēron*). Žodžiai „jei galiu taip sakyti“ (*ut ita dicam*) liudija, kad tai Cicerono inovacija.

§ 286

Charisijas. IV a. pr. Kr. pab. oratorius. Kvintilijanas užsimena, kad Charisijui priskiriamos kalbos, kitų nuomone, buvo parašytos Menandro (X. 1. 70). Išliko apie dvidešimt į lotynų kalbą išverstų ir I a. retorinių veikalų rašytojo Rutilijaus Lupo cituojamų eilučių.

Democharas. Democharas (c. 360–275) nuo 310 m. buvo svarbi Atėnų politinė figūra (plg. *De or.* II. 95).

Hegesijas. Hegesijas iš Magnesijos – III a. pr. Kr. istorikas ir oratorius, kalbėjęs azijiniu stiliumi.

§ 287

tas kalbas, kurias įterpė į pasakojimą. Kalbama apie Tucidido kalbas, kurias jis įterpė į „Peloponeso karo istoriją“. Šitos kalbos, kad ir kokios įspūdingos, vis dėlto nėra teismo kalbos. Douglasas pastebi, kad Cicerono nuomonė apie Tucididą po truputį keičiasi. *De or.* II. 93 ir „Brute“ (§ 29) Tucididas laikomas svarbiu šaltiniu apie to meto oratorių stilių. Tačiau šiuo atveju Ciceronas implikuoja, kad Tucididui nėra vietos iškalbos istorijoje (plg. *Or.* 30: „Štai dar vieni skelbiasi esą Tucidido sekėjai – kažkokia nauja ir negirdėta neišmanėlių iškalbos rūšis. Mat tie, kurie

mėgdžioja Lisiją, bent jau teismo oratorių mėgdžioja: nors jo kalba nėra puošni ir pakili, tačiau paprasta ir skoninga, gebanti puikiai atsilaisyti Forumo bylose. O Tukididas pasakoja apie žygius, karus ir mūšius ištis įtaigiai ir išmanančiai, bet nieko iš to negali nei teismui, nei viešumai pritaikyti. Net ir jo garsiosios sueigų kalbos tiek daug turi neaiškių ir tamsių sakinių, kad sunkiai suprantamos, o viešojo kalboje tai bene didžiausias trūkumas.“).

Falerno vynu. Falerno srities Kampanijoje vynas buvo ypač vertinamas. Anot Plinijaus Vyresniojo (*N.H.* XXIII. 34), Falerno vynas geriausias būdavo penkioliktaisiais metais.

konsulų Opimijaus ar Anicijaus laikus. 121 ir 160 m. pr. Kr. konsulai.

derlius. *Notae* – tai „žymė, ženklas, įspaudas“, įspaudžiamas ant amforos ir nurodantis vyno pagaminimo datą.

§ 288

semti iš statinės. *Dolium* – didžiulis molinis indas, „statinė“, kurioje buvo laikomas vynas iki jį supilstant į amforas.

§ 289

šalininkai. Ciceronas žodžio *advocatus* niekada nevartoja advokato ar teisinio patarėjo reikšme, juo apibūdindamas tą, kuris dalyvauja teisme tam, kad paremtų savo bičiulį, bet nesako ginamosios kalbos (Peterson 1891, *comm. ad Quint. Inst.* X. 1. 111). Mums įprasta reikšmė šį žodį pirmąkart pavartoja Seneka Vyresnysis; reguliariai vartoti ima Kvintilijanas.

į susirinkimą. *Comitium* – Forume esanti aptverta, tačiau stogu nepri dengta vieta, kurioje buvo nagrinėjamos privačios bylos.

tekalba priešais vienintelį stovintį teisėją! Sėdintiems... suoluose. Otto Jahnas (1882, *comm. ad Brut.* 289) žodžius *stans iudex* suprantą

„tauta kaip stovintis teisėjas“, mat gerai žinoma, kad sueigose (*contiones*) paprastai buvo stovima (*Leg. agr.* II. 13; *Acad.* II. 144; *Tusc.* III. 48; *Or.* 213; *Flacc.* 16). Krollis (1962, *comm. ad Brut.* 289) išplečia Jahno komentarą, pridurdamas, kad Forume susirinkusi tauta kai kuriais atvejais teisė, o bylos nagrinėjimo būdas buvo audringesnis nei tikrų teismų atveju. Douglasas (1962, 213), priešingai, mano, kad civilinės bylos vyko komi-cijoje teisėjui stovint, o kriminalinės bylos buvo nagrinėjamos teisėjui sėdint tam tikslui pastatytuose suoluose (*subsellia*). Taigi tokiu atveju atrodo, kad daromas skirtumas tarp civilinių bylų, nagrinėjamų vieno teisėjo, ir kriminalinių bylų prisiekusiųjų akivaizdoje. Šitas skirtumas pastebimas ir tyrinėtojų (Gioffredi 1943, 242), tačiau jie pabrėžia skirtumą ne tarp civilinių ir kriminalinių bylų, bet tarp ne tokių reikšmingų ir svarbesnių bylų. Tad ir Douglasas tikriausiai galvoje turi šį skirtumą tarp paprastų ir sudėtingesnių atvejų. Mat kitu atveju Douglasso liudijimas, jog bylą sprendžiantis teisėjas arba prisiekusysis turėjo savo pareigą atlikti stovėdamas, o ne, kaip būtų galima tikėtis ir daug kartų yra paliudyta, stovėdamas, būtų vienintelis. Tiesa, nors nėra aiškių liudijimų apie vieno teisėjo sėdėjimą, tačiau stovėjimas neišsivaizduojamas iš praktinės pusės, nes pasitaikydavo atvejų, kuomet teisėjas turėjo išklausti ilgų kalbų – pavyzdžiui, galima prisiminti Cicerono kalbas „Už Kvinkcijų“ arba „Už Kvintą Roscijų“, negana to, po kalbų vykdavo pasitarimas (*consilium*). Be to, Cicerono laikais komicijai nebuvo vienintelė vieta, kur buvo svarstomos civilinės bylos – reikšmingesni atvejai buvo nagrinėjami vienoje iš Forume esančių bazilikų (Kaser 51; plg. *Sen. Dial.* V. 33; *Sen. Con.* IX. 3), taigi ir žodis *subsellia*, nors kartais metonimiškai vartojamas įvardijant teismą (plg. *De or.* II. 143), nebūtinai nurodo į kriminalinius teismus (plg. *Quint. Inst.* X. 5. 18; *Suet. Ner.* 17). Vis dėlto, kaip teigia Hermannas Tränkle (1999, 38), net ir tokiam aiškinimui galima rasti kontrargumentų: šioje vietoje vargiai kalbama apie mažesnės reikšmės bylas arba tokias, kurios buvo trumpai nagrinėjamos; omenyje

turimi greičiau teisiniai ginčai, kurių metu buvo konsultuojamasi su patronais ir buvo sakomos kalbos. Taigi teisės istorikų pasiūlyta versija nepasitvirtina dėl savo vidinio neįtikimumo, o tai reiškia, kad paaiškinimas, jog *stans iudex* yra vienintelis civilinių bylų teisėjas, negali būti priimtas. Grįžtant prie varianto, kad *stans iudex* nurodo į Romos forume susirinkusią tautą, tokia galimybė kalbiniu požiūriu įsivaizduojama (plg. *Laus Pis.* 65 sqq: *nec te Piso, tamen populo sub iudice*, taip pat plg. *Att.* IV. 2. 4: *religionis iudices pontifices fuisse, legis esse senatum*; *Liv.* XXXVI. 35. 9: *senatum eius rei iudicem fore*, kur esama šio kolektyvinio žodžio *iudex* vartojimo). O tai, kad atikistai turi eiti į komicijų, kai nuo II a. pr. Kr. Romos tauta rinkdavosi forume (plg. *Lael.* 96), galima paaiškinti tuo, jog rostrai, nuo kurių oratoriai kalbėdavo tautai, stovėjo tarp komicijaus ir forumo. Taigi žodžiai *in comitium veniant* galėtų reikšti ir *ad rostra veniant* (Tränkle 1999, 39). Tačiau Krollio prielaida, kad kalbama apie tautos, kaip teisėjos, vaidmenį (*iudicium populi*) ir kad čia užsimenama apie baudžiamųjų bylų nagrinėjimą, nėra labai patikima, nes jau po Sulos valdymo ši teismo tautos akivaizdoje praktika buvo veik išnykusi (Mommisen 1887, 360). Tad vienintelė galimybės suprasti šį teiginį yra Otto Jahno pasiūlyta mintis apie sueigas (*contiones*), bet tuomet žodį *iudex* reiktų suprasti kaip susirinkusiųjų sprendimą, kurį savo elgesiu jie išreiškia klausydamiesi oratoriaus. Tokiu būdu kalbėjimo tautos sueigoje ir kalbėjimo teisme priešinimas atitiktų kitur „Brute“ esančią antitezę tarp *contiones* ir *iudiciis* (plg. 165: „Antonijaus kalbėjimo stilius buvo kur kas tinkamesnis teismams (*iudiciis*) nei sueigoms (*contionibus*)“; 178: „Afela labiau tiko sueigoms (*contionibus*) nei teismui“).

§ 290

stovi tūlas Roscijus. Kvintas Roscijus Galas – žymiausias Cicerono laikų aktorius ir jo draugas. Roscijaus vardas tapo tobulo, savo meną visiškai įvaldžiusio menininko sinonimu (plg. *De or.* I. 130). Ciceronas mokėsi

pas Roscijų: kartais jie neretai tarpusavyje varžydavosi, kas – oratorius ar aktorius – gali geriau išreikšti emociją. Roscijus netgi parašė veikalą, kuriame lygino vaidybą ir iškalbą.

§ 291

gryną. *Solidum*. Tokių stilių būtų galima palyginti su grynu auksu, iš kurio pagamintiems daiktams nereikia jokių išorinių puošmenų (plg. *Div.* I. 48; *Sen. Dial.* I. 6. 47).

§ 292

Sokratui priskiriamą ironiją, kurią jis žarsto Platono, Ksenofonto ir Aischino knygoje. Apie Sokrato ironiją Platono dialoguose žr. *Ap.* 19e; *Symp.* 216d; *Hipp. Ma.* 286d. Ksenofonto veikaluose šis Sokrato bruožas neatspindimas. Aischinas (nepainioti su bendravardžiu oratoriumi) buvo Sokrato mokinys, kurio dialogai buvo gerai žinomi Antikoje (*Diog. Laert.* II. 61; *Demetr. Eloc.* 297).

nesutinku su Epikūru. Šis Epikūro požiūris niekur kitur nėra paliudytas. Epikūras buvo Atėnų filosofas, materialistinio mokymo, paremto Demokrito idėjomis, atstovas. Dažnai kritikavo Platoną. Jo mokymo šalininku skelbėsi esąs Atikas. Ciceronas dažnai polemizavo su epikūrininkų teorinėmis ir moralinėmis prielaidomis, ypač veikaluose „Apie gėrio ir blogio ribas“, „Apie dievų prigimtį“ ir „Tuskulo pašnekesiuose“.

žiūrėk, kad ironija nesulauktų papeikimo, lygiai kaip duodant parodymus teisme. Gr. *eironeia* į lotynų kalbą gali būti verčiamas keliais žodžiais – *dissimulatio*, *illusio*, *ironia*, *inversio verborum*. Čia norima pasakyti, kad istoriniame pasakojime, kaip duodant parodymus teisme, ironija, kai stengiamasi parodyti, kad nėra kažko, kas iš tiesų yra, būtų nepriimtina (plg. *Or.* 137: „Viena sakys, bet norės būti suprastas priešingai“, taip pat plg. *De or.* III. 203: „Tai, kas ypač įsirežia į žmonių protus, – apsimetimas (*dissimulatio*), kai sakoma viena, o turima galvoje kita“).

§ 294

metmenis. *Formam.* Kalbama apie prigimtines savybes, kurios dar nėra paliestos *ars* ir *doctrina*.

Filistu ir Tukididu. Nuoroda į § 66.

žmogų iš Tuskulo. Tai reiškia, kad jis net nebuvo tikras Romos gyventojas.

§ 295

Galbą. Nuoroda į § 89.

Lepido. Nuoroda į § 95–96.

Dėl to su tavimi šiek tiek sutinku. Atikas iš dalies sutinka su tuo, ką Ciceronas kalbėjo § 96. Lepidas pradėjo pirmasis konstruoti naujo tipo periodinę sakinio struktūrą, kurią Ciceronas ištobulino.

dėl Afrikiečio. Kalbama apie Scipijoną Afrikietį Jaunesnįjį.

ir nežinau, kas iškilnesnio. Nuoroda į § 82. Sakydamas *nescio quid*, Atikas leidžia suprasti, kad šis Cicerono vartojamas terminas jam skamba neįprastai.

iškiliausio vyro vardu. Kalbama apie Scipijoną Emilijaną.

§ 296

Karbonas. Nuoroda į § 105–106.

Grakchus. Nuoroda į § 103–104, 125–126.

Kraso ir Antonijaus. Apie Krasą ir Antonijų žr. § 138 *sqq.*

Lisipas. Iš Sikijono kilęs IV a. pr. Kr. pab. skulptorius.

kalbą už Servilijaus įstatymą. Dėl Servilijaus įstatymo žr. § 161.

§ 297

ką apie Kotą, ką apie Sulpicijų, ką neseniai apie Celijų sakei. Apie Kotą ir Sulpicijų žr. § 202–205, apie Celijų žr. § 273.

nors atrodo, kad kai kurie būtų sutikę savo noru mirti, kad tik juos priskirtum prie oratorių. Užuomina į Cicerono atsisakymą kalbėti apie gyvus oratorius.

§ 298

reikia vartyti... Katono knygas. Apie Katoną žr. *comm. ad* § 60.

Suprasi. Apie Katono stilių plg. § 68–69.

§ 299

kaip ką tik minėjau. Plg. § 270–271.

Afrikietis. Scipijonas Emilijanas.

Gajus Fanijus. Apie Fanijų žr. § 81 ir *comm. ad loc.*

§ 300

grįžkime prie tos temos, nuo kurios nukrypome. Plg. § 269, kur buvo pasiūlyta kalbėti apie Hortenzijų. Nors iš tiesų digresija prasideda § 233.

§ 301

dar labai jaunas. 95 m. pr. Kr., kai jam buvo devyniolika.

pasižymėjo tokia atmintimi. Dėl Hortenzijaus atminties plg. Quint. *Inst.* X. 6. 4, XI. 2. 24. *De or.* III. 230 Hortenzijus apibūdinamas kaip „pasižymintis labai aštriu protu, neblėstančiu užsidegimu, išskirtiniu mokytumu, ypatinga atmintimi“ (šioje ištraukoje atmintis išryškinama). Vėlgi „Brute“ Ciceronas Hortenzijaus atmintį aptaria atskirai, parodydamas jos išskirtinumą.

be jokios pagalbos. *Nulla referente.* Šioje vietoje veiksmažodį *refero* galima suprasti dvejopai: jis reiškia arba „perduoti, pranešti“, arba „įrašyti“.

Taigi būtų galima manyti, kad kalbama apie suflerį, nors paminėjimo apie tokį reiškinių niekur kitur nesama (žr. Douglas 1966, 218). Labiau tikėtina, kad čia turima galvoje tai, kad Hortenzijui nereikėjo rašytinio dokumento ir jis pats viską atsimindavęs.

§ 302

Buvo įvedęs... dvi niekieno nenaudotas naujoves. Iš tiesų suskirstymai (*partitiones*) ir santraukos (*conlectiones*) retorikos teorijoje jau buvo įsitvirtinę (plg. *Inv.* I. 32, 98; *Part.* 59; *Rhet. Her.* I. 17, II; *Quint. Inst.* IV. 5, ypač IV. 24, VI. 1). Santraukos minimos jau *Rh. Al. C.* 20. Apie šią Hortenzijaus praktiką žr. *Quinct.* 35; *Div. Caec.* 45.

§ 303

mirė Krasas... o aš įžengiau į forumą. Krasas mirė 91 m. pr. Kr., prasi-dėjo sąjungininkų karas, o Kota buvo ištremtas 90 m. Tais pačiais metais Ciceronas atvyko į Romą ir kaip Scevolos Auguro globotinis pradėjo pažintį su Romos politiniu gyvenimu.

§ 304

legatas. Legatais buvo senatoriai, kuriuos senatas skirdavo padėti provincijos valdytojui. Jų skaičius nebuvo aiškiai apibrėžtas. Legatai buvo svarbiausi po vietininko žmonės provincijoje. Vietininkas pavesdavo legatui valdyti kurią nors provincijos sritį, o vietininkui išvykus – ir visą provinciją (Kučinskienė 2019, 321).

tik Varijaus įstatymu pagrįsti. Žr. § 205 ir *comm. ad loc.*

Lucijus Memijus. Įprastai tapatinamas su 90 m. pr. Kr. tribūnu. Vis dėlto tribūnas negalėjo būti apkaltintas, todėl siūloma Memijaus tribūnatą perkelti į 89 m.

Kvintas Pompėjus. Žr. § 206.

Filipas. Žr. § 173 ir *comm. ad loc.*

§ 305

Gajus Kurijonas. Žr. § 210 ir *comm. ad loc.*

Kvintas Metelas Celeras. Kvintas Cecilijus Metelas Celeras, 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, § 247 minimo Celero tėvas.

Gajus Karbonas, Gnėjus Pomponijus. Žr. § 221 ir *comm. ad loc.*

kalbėtojų pakylas. Pakyla, stovėjusi pietinėje *comitium* pusėje, nuo kurios oratoriai kreipdavosi į tautą. Buvo papuošta laivų, užgrobtų po Ancijaus mūšio kare su lotynais 338 m. pr. Kr., pirmgaliais (*rostra*) bei kitais papuošimais.

Gajus Julijus. Žr. § 177 ir *comm. ad loc.*

Kota. Žr. § 201 ir *comm. ad loc.*

Kvintas Varijus... išvyko tremtin. T. y. 89 m. pr. Kr.

§ 306

Kvinto Scevolos, Kvinto sūnaus. Kalbama apie Kvintą Scevolą Augurą (žr. § 101 ir *comm. ad loc.*), kuris tuo metu buvo jau labai senas ir netrukus, 88 m. pr. Kr., mirė. *Lael.* 1 Ciceronas prisimena, kad po Scevolos Auguro mirties jis buvo globojamas Scevolos Pontifiko.

atsakydamas klausiantiems patarimo. *Consulentibus respondendo.* Taip tradiciškai buvo perteikiamos teisinės žinios: teisininkai atsakydavo tiems, kurie klausdavo jų patarimo ir pateikdavo klausimus.

konsulais buvo Sula ir Pompėjus. T. y. 88 m. pr. Kr.

Publijaus Sulpicijaus. Žr. § 201 ir *comm. ad loc.*

Filonas. Filonas iš Larisos, vėliau persikėlė gyventi į Atėnus. Nuo c. 110 m. pr. Kr. buvo Naujosios (skeptiškosios pakraipos) Akademijos, įkurtos Arkesilajo ir Karneado, vadovu.

dėl karo su Mitridatu su iškiliausiais atėniečiais pabėgo iš namų. Atėnus buvo užėmęs Mitridato karvedys Archelajas.

§ 307

trys trims skirtingoms kartoms priklausę oratoriai – Kvintas Kātulas, Markas Antonijus, Gajus Julijus. Katulas gimė c. 150 m., Antonijus c. 143 m., Cezaris Strabonas c. 130 m. pr. Kr. Dėl jų mirčių plg. *De or.* III. 8.

Moloną iš Rodo. Jo tikras vardas buvo Apolonijas, Molono sūnus (buvo kilęs iš Alabandos), bet vadintas tėvo vardu – Molonu – siekiant išvengti painiavos su kitu gerai žinomu bendravardžiu oratoriumi Apoloniju iš Alabandos (plg. *De or.* I. 126; Strab. XIV. 2. 13). Turėjo savo mokyklą Rode (todėl ir sakoma Molonas iš Rodo), jo paskaitas lankė ir Julijus Cezaris (Suet. *Iul.* 4; Plut. *Caes.* 3). 87 ir 81 m. pr. Kr. lankėsi Romoje.

puikų teismo oratorių ir mokytoją. Kadangi nuorodoje į Moloną § 312 nėra jokios aliuzijos į šią, o žodžiai *actori* ir *magistro* yra pakartojami § 316, siūloma šią vietą laikyti interpoliacija. Tyrinėtojai mano, kad Ciceronas parašė šią vietą, tačiau supratęs, kad apsiriko sakydamas, jog lankė Molono paskaitas 87 m. pr. Kr., pridėjo § 312 (*eodem* (...) *venerat*), bet tuo pat metu pamiršo ištrinti § 307 (dėl šios vietos interpretacijos žr. Douglas 1966, 221).

§ 308

Beveik trejus metus. Nuo 86 iki 84 m. pr. Kr.

Marko Kraso. Markas Krasas (žr. § 233 ir *comm. ad loc.*) buvo pabėgęs į Ispaniją.

abiejų Lentulų. Apie abu Lentulus, Surą ir Klodijaną, plg. § 234–235. Nežinia, ar buvo kartu su Sula, ar laukė, kokia linkme pasisuks įvykiai.

Antistijus. Apie Antistijų plg. § 226.

Pizonas. Apie Pizoną plg. § 236.

Pomponijus... Karbonas. Apie Pomponijų ir Karboną plg. žr. § 221.

Filipas. Apie Filipą žr. § 173 ir *comm. ad loc.*

§ 309

su stoiku Diodotu, kuris... neseniai mano namuose mirė. Diodotas ne tik viešėjo Cicerono namuose, bet ir, galima spėti, aktyviai dalyvavo Romos socialiniame gyvenime. Romos aukštuomenėje buvo paplitęs paprotys savo namuose priimti graikų intelektualus. „Neseniai mirė“ (*nuper est mortuus*) – Diodotas mirė 59 m. pr. Kr., palikdamas Ciceronui nemenką turtą.

dialektikos, kurią reikia laikyti tarsi sutraukta ir suvaržyta iškalba.

Plg. *Or.* 113: „Garsusis Zenonas, iš kurio kilo stoikų mokymas, rankos judesiu rodydavo skirtumą tarp šių menų: atkišęs sugniaužtą kumštį sakydavo, kad tokia esanti dialektika, atgniaužęs ir ištiesęs pirštus – kad iškalba esanti kaip išskeistas delnas.“

§ 310

deklamuodavau. Veiksmažodis *declamitare* reiškia kalbos fiktyvia tema rengimą. Ciceronas šį žodį laiko naujovišku, sakydamas, kad jis paplito tik paskutiniuoju metu. Kalbų tam tikromis iš anksto parinktomis temomis rengimas primena graikų oratorių mokyklose rengtas pratybas – *progymnasmata*. Terminas *declamatio* buvo įvestas prieš 46 m. pr. Kr. (Douglas 1966, 223). Deklamacijos dažniausiai buvo sakomos graikiškai.

Marku Pizonu ir Kvintu Pompėjumi. Plg. § 236 ir 240.

tai darydavau lotyniškai. Ciceronas knygoje „Apie pareigas“ sako, jog derina graikiškų ir lotyniškų dalykų studijas, nes tokiu būdu gali geriau įvaldyti abi kalbas – tiek graikų, tiek lotynų. Tą patį jis rekomenduoja savo sūnui, ką šis patvirtina savo laiške (*Fam.* XVI. 21. 5). Pats Ciceronas

sudėtingu metu guosdavosi deklamuodamas tiek graikiškai, tiek lotyniškai (*Att.* IX. 4).

§ 311

atkuriant valstybę. *Recuperanda re publica* – žodžiai, eufemistiškai įvardijantys Sulos pergalę pilietiniame kare.

Scevolos, Karbono, Antistijaus. Scevola, 95 m. pr. Kr. konsulas ir vyriausiasis pontifikas, buvo nužudytas Vestos šventyklos prieangyje (*App. B.C.* I. 88), Karbonas ir Antistijus – senato rūmuose. Karbonas ir Scevola rodė savo palankumą Marijui ir buvo nužudyti, kai rengėsi pereiti į Sulos pusę (*Badian* 1962, 60).

Kotos, Kurijono, Kraso, Lentulų, Pompėjaus sugrįžimas. Sulos šalininkai. Pompėjus ypač prisidėjo prie Sulos pergalės.

Pomponijus, Cenzorinas, Murena. Visi jie (žr. § 221 ir § 237) tikriausiai buvo Sulos teroro aukos.

pradėjau imtis privačių ir viešų bylų. Pirmoji privati buvo Kvinkcijaus (81 m. pr. Kr.), pirmoji vieša – Roscijaus iš Amerijos byla. Abi kalbos išliko.

§ 312

buvo atvykęs į senatą kaip pasiuntinys tartis dėl apdovanojimų rodiečiams. Karo su Mitridatu metu Rodas liko ištikimas Romai (*App. Mith.* 24–26; *Flor.* I. 40. 8). Už tai Sula suteikė teisę kontroliuoti kaimynines bendruomenes (*Q. fr.* I. I. 33; *App. Mith.* 61). Tokia situacija sukėlė protestų (plg. *Strab.* XIV. 2. 3), dėl kurių Molonas su pasiuntiniais atkeliavo į Romą.

byla už Sekstą Roscijų. Sekstas Roscijus iš Amerijos buvo apkaltintas tėvažudyste, tačiau šis kaltinimas buvo sufabrikotas, nes kaltintojai drauge su įtakingu Sulos atleistiniu Chrisogonu norėjo pasisavinti tėvo,

kuris po nužudymo buvo įtrauktas į proskripcijų sąrašus, turtus ir kartu atsikratyti sūnumi.

sekė daugybė bylų. Kalbama apie bylas *pro muliere Arretina* ir tikriausiai *pro Titinia*. Kalbos neišlikusios.

§ 313

kokio nors apgamo ar barškučio. Naujojoje komedijoje apgamas ir barškutis buvo tradiciniai seniai prarasto kūdikio (paprastai aukštos kilmės) atpažinimo ženklai.

§ 314

turėjau išvykti į Aziją. Manoma, kad tikroji priežastis jam išvykti buvo pavojinga situacija, susidariusi Romoje po to, kai Ciceronas ėmėsi bylos, kurioje dalyvavo ir Sulos atleistinis Chrisogonas (plg. Plut. *Cic.* 3). Tiesa, toliau paaiškėja, kad Ciceronas išvyko ne iškart po bylos.

§ 315

Antijochu. Antijochas iš Askalonės, perėmęs vadovavimą Akademijai po Filono mirties, teigė norįs atkurti senąją Akademijos mokymo pobūdį. Atmesdamas Filono probabilizmą ir nusigręždamas nuo Karneado skepticizmo, jis vis dėlto negrįžo prie tikrojo platonizmo, bet sukūrė eklektišką mokymą, daug kuo panašų į stoicizmą.

Demetriją Sirą. Nežinomas asmuo.

Stratonikėjos. Stratonikėja – miestas Karijoje.

§ 316

Dionisijas iš Magnesijos... Aischilas iš Knido, Ksenoklis iš Adramitėjo. Pirmieji du – nežinomi asmenys, apie Ksenoklį plg. Strab. XIII. 1. 66.

Nebūdamas jais patenkintas. Ciceronas nori parodyti, kad azijizmas nebuvo lemiamas jo, kaip oratoriaus, ugdyme.

tikrose bylose. Priešinamos „tikros bylos“ su deklamacijomis ir parodomosiomis kalbomis (plg. *Or.* 221).

daugžodžiaujantį. *Redundantis.* Plg. Cicerono *Or.* 108, kur jis kalba apie daugžodžiavimą kalboje „Už Roscijų iš Amerijos“. Taip pat žr. *De or.* II. 88 ir Kvintilijano svarstymus (*Inst.* II. 4. 4), kad yra geriau, jeigu jaunas oratorius daugžodžiauja, nes daugžodžiavimą galima suvaldyti.

§ 317

už Marką Kanulėjų. Apie šią kalbą nieko nėra žinoma.

už konsularą Gnėjų Dolabelą. Gnėjų Dolabelą, 81 m. pr. Kr. konsulą, 77 m. dėl turto prievartavimo Makedonijoje nesėkmingai kaltino Julijus Cezaris (plg. Tac. *Dial.* 34. 7; Suet. *Iul.* 4. 1).

§ 318

pirmaisiais po grįžimo iš Azijos metais (...) dalyvavau garsiose bylose. 76 m. pr. Kr., tačiau kokias kalbas jis turi omenyje, neaišku (nebent prie tokių kalbų priskirtume jo kalbą *pro Roscio comoedo*).

būdamas kvestoriumi praleidau Sicilijoje. Ciceronas 75 m. pr. Kr. buvo kvestoriumi Lilibajuje (dab. Marsala).

§ 319

veik po penkerių metų. Kalbama apie 74–70 m. laikotarpį. Žinome, kad Ciceronas gynė Skamandrą (vienas iš daugybės žmonių, įsipainiojusių į sudėtingą Kluencijaus istoriją, plg. *Clu.* 47, 49–55), taip pat Marką Tulijų, Stenijų iš Termės ir galbūt Vareną ir Gajų Mustijų.

gindamas siciliečius. Garsioji Verio, Sicilijos valdytojo byla, įvyko 70 m. pr. Kr. Hortenzijus joje atstovavo Veriui.

§ 320

po konsulato. Hortenzijus konsulu buvo 69 m. pr. Kr.

turėdamas visų gėrybių apsčiai. Esama daugybės liudijimų apie Hortenzijaus prabangos pomėgį (Varr. *R.R.* III. 6. 6, 13. 2, 17. 5; Plin. *N.H.* IX. 170, 172, X. 45).

§ 321

buvau išrinktas pirmuoju pretoriumi. Ciceronas pretoriumi buvo išrinktas 66 m. pr. Kr. Žodis *primus* reiškia, kad jis buvo pirmasis kandidatas, surinkęs aiškią balsų daugumą.

§ 322

iš požemių pasaulio pasikviesti patikimiausius liudytojus. Pasakymą būtų galima suprasti kaip apskritai istorinių pavyzdžių (*exempla*) vartojimą. Tačiau kiti kontekstai, kuriuose toks posakis pasitaiko (*Or.* 85; *Top.* 45), rodo, kad galvoje turima prosopopėja, t. y. abstrakčių sąvokų arba mirusių veikėjų personifikacija. Itin garsi yra Apijaus Klaudijaus Ceko prosopopėja kalboje *pro Caelio*.

§ 323

buvo kone pasitraukęs iš akiračio. Žinoma, kad tarp 69 ir 63 m. Hortenzijus pasakė palaikomąją kalbą Gabinijaus ir Manilijaus įstatymų projektams, taip pat ginamąją kalbą už Varguntėjų (*Sull.* 6).

tapau konsulu. Ciceronas konsulu buvo išrinktas 64 m., pareigas ėjo 63 m.

svarbiausiose bylose. Ciceronas ir Hortenzijus kartu darbavosi ne vienoje byloje (Murenos, Flako, Publijaus Silo, Sestijaus, Skauro ir Milono).

jį iš pradžių truputį nemaloniai nuteikęs. Taip Hortenzijus galėjo jaustis dėl to, kad Ciceronas buvo *homo novus*, be to, turėjo Pompėjaus palaikymą. Optimatai leido jam užimti konsulo pareigas, nes manė, kad jo sėkmė užkirs kelią Katilinai.

jam pripažinus mano laimėjimus, kuriais žavėjosi. Cicerono veiksmus prieš Katilinos sąmokslą dalyvius Hortenzijus išaukštino 59 m. pr. Kr. savo ginamojoje kalboje už Flaką (*Att.* II. 25. 1).

§ 324

įbaugintos ginklų. Nuoroda į pilietinį karą.

Pompėjaus įstatymu. 52 m. pr. Kr. Pompėjaus įstatymas, kuriuo buvo nustatyta kalbų teisme trukmė.

šešiolika metų. Kitur *decem* „dešimt“ (taigi Bruto gimimo data būtų 85 m. pr. Kr., nes Hortenzijus pirmą kartą teisme pasirodė 95 m.). Tačiau Velėjus Paterkulas (II. 72. 1) Bruto gimimo data laiko 78 m. Teisingas yra Douglaso (1966, 230) pastebėjimas apie Bruto žodžius § 248: čia jis sako, kad Cezaris jau buvo išvykęs tuomet, kai jis galėjo susidaryti kažkokią nuomonę (Brutas turėjo būti dvidešimt šešerių, taigi neabejotinai galėjo spręsti apie Cezario gabumus).

§ 325

Timajas. Žr. § 63 ir *comm. ad loc.*

Hijeroklis iš Alabandos {...} Meneklis. Madingi I a. pr. Kr. oratoriai. Alabanda – miestas Karijoje.

Aischilas Knidietis. Apie Aischilą plg. § 316.

Aischinas Miletietis. Oratorius, minimas Diogeno Laertijo (II. 64), Strabono (XIV. 1. 7) ir Senekos Vyresniojo (*Con.* I. 18, II. 16).

§ 327

kažin kokios pratybomis ištobulinto talento apybrėžos, ir žodžiai buvo meistriškai suimti į periodą. Labai sudėtinga ištrauka, kurią kai kurie redaktoriai laiko nepataisomai sugadinta. Čia remiamasi Malcovati rekonstrukcija.

§ 328

Mesalą. Markas Valerijus Mesala, Hortenzijaus sūnėnas, 53 m. pr. Kr. konsulas, 51 m. apkaltintas *de ambitu*.

Taigi jis mėgavosi šlove nuo konsulų Kraso ir Scevolos iki pat Paulo ir Marcelo. Nuo 95 iki 50 m.

mano kelias vedė nuo diktatoriaus Sulos iki maždaug tų pačių konsulų. Nuo 81 iki 50 m.

§ 330

O mes. Skyrius pradedamas palyginimu: iškalba vaizduojama kaip jauna mergina, kuri dėl Hortenzijaus mirties liko našlaite, o Brutus ir Ciceronas stengiasi ją apsaugoti nuo tų, kurie teigia norintys ją pasinaudoti savo tikslais (*amatores* nurodo į iškilėlius, padarius karjerą Cezario dėka).

namuose. Iškalbą, pasak Cicerono, reikia tobulinti namuose, o ne forume.

laiške. Plg. § 11–12.

§ 331

žiūrėdamas į tave. Plg. § 22.

dviejų garbingiausių giminių atminimą. Kalbama apie Bruto giminę iš tėvo pusės, *gens Iulia*, ir motinos giminę, *gens Servilia*. Douglasas svarsto, ar tai gali būti užuomina į šių dviejų šeimų išskirtinį politinį vaidmenį, mat Lucijus Brutus išvarė Tarkvinijus, o Servilijus Ahala nužudė Spurių Melijų, kaltintą vienvaldystės siekiu. Tad kai kurie tyrinėtojai (plg. Baldson 1958, 91) įžvelgia Cicerono paraginimą Brutui atsikratyti Cezariu.

svaresnių žinių. Kalbama apie filosofiją.

§ 332

daryk. Ryžtingas tonas stipriai kontrastuoja su ankstesnių pasažų rezignacija (plg. § 23). Douglaso (1966, 233) manymu, vargu ar galima

tai laikyti nepagrįstu optimizmu: Ciceronui rašant „Brutą“, iš Tapso atskriejusios žinios tik dar labiau sustiprino jo ryžtą ir paskatino priešintis Bruto pasiūlymui pripažinti Cezario valdymą. Ciceronas nukreipia Bruto žodžius prieš jį patį: Ciceronas pripažįsta savo kelią nuėjęs, todėl užleidžia vietą Brutui, nuo kurio priklauso ateitis. Ciceronas klausia, ką Brutas, dviejų garsių giminių atžala, padarys, kad pasiektų panašią šlovę (į Bruto veiksmus apeliuojama emfatiškai vartojant įvairias antrojo asmens įvardžio formas – *tu, tuum, te*).

mieste. Atėnuose, kur Brutas studijavo.

Pamenas. Tikriausiai buvo Bruto mokytojas Atėnuose (plg. *Or.* 105), skyrė ypatingą dėmesį Demostenio iškalbai.

senoji Akademija ir jos paveldėtojas Aristas. Antiocho iš Askalonės mokykla (plg. § 120, 149). Aristas – Antiocho brolis (apie Bruto ryšius su juo žr. *Plut. Brut.* 2; *Fin.* V. 8; apie Cicerono ryšius su juo žr. *Tusc.* V. 22; *Att.* V. 10. 5).

§ 333

jei man... reikalauja pastangų. Tekste esama lakūnų, kurias užpildyti labai sunku. Paskutinis originalo sakinytis yra *si operosa est concursatio magis opportunorum*, jį būtų galima apytikriai versti taip: „jei susirėmimas, varžybos su mitriaisiais, darbščiaisiais reikalauja daug darbo“. Bet, kaip pastebi Douglasas (1966, 234), žodžio *opportunos* Ciceronas niekada nevartoja kalbėdamas apie žmones. Kad ir kaip būtų, sakinio mintis, regis, aiški: Ciceronas sako, kad jis nesitenkintų antrąja vieta, todėl to paties reikalauja ir iš Bruto.

SANTRUMPOS

App.	Appianus	Apijanas
B.C.	<i>Bella civilia</i>	Pilietiniai karai
Mith.	<i>Bella Mithridatica</i>	Karai su Mitridatu
Arist.	Aristoteles	Aristotelis
Ath.	<i>Atheniensium politica</i>	Atėniečių santvarka
Eth. Nic.	<i>Ethica Nicomachea</i>	Nikomacho etika
Met.	<i>Metaphysica</i>	Metafizika
Poet.	<i>Poetica</i>	Poetika
Rhet.	<i>Rhetorica</i>	Retorika
Aristoph.	Aristophanes	Aristofanas
Eq.	<i>Equites</i>	Raiteliai
Nub.	<i>Nubes</i>	Debesys
Asc.	Asconius Pedianus	Askonijus Pedijanas
Sc.	<i>In Scaurianam</i>	Komentarai Cicerono kalbai
		Už Skaurą
Tog.	<i>In toga candida</i>	Komentarai Cicerono kalbai
		Su balta toga
Caes.	C. Iulius Caesar	Gajus Julijus Cezaris
B.C.	<i>De bello civili</i>	Apie pilietinį karą
B.G.	<i>De bello Gallico</i>	Apie galų karą
		(Galų karo užrašai)
Catull.	C. Valerius Catullus	Gajus Valerijus Katulas
Cic.	M. Tullius Cicero	Markas Tulijus Ciceronas
Acad.	<i>Academica</i>	Akademikų mokymas
Agr.	<i>De lege agraria</i>	Apie žemės įstatymą
Arch.	<i>Pro Archia poeta</i>	Už poetą Archiją
Att.	<i>Epistulae ad Atticum</i>	Laiškai Atikui
Balb.	<i>Pro C. Balbo</i>	Už Gajų Kornelijų Balbą
Brut.	<i>Brutus</i>	Brutas
Cael.	<i>Pro M. Caelio</i>	Už Marką Celijų
Cat.	<i>In Catilinam</i>	Keturios kalbos prieš Lucijų Katiliną
		Už Aulą Kluencijų
Clu.	<i>Pro A. Cluentio</i>	Apie numatymą
Div.	<i>De divinatione</i>	Apie oratorių
De or.	<i>De oratore</i>	Divinacija prieš
Div. Caec.	<i>Divinatio in Q. Caecilium</i>	Kvintą Cecilijų
		Laiškai artimiesiems
Fam.	<i>Epistulae ad familiares</i>	Apie gėrio ir blogio ribas
Fin.	<i>De finibus bonorum et malorum</i>	Už Lucijų Flaką
Flac.	<i>Pro L. Flacco</i>	Dėl haruspikų atsakymo
Har.	<i>De Haruspicum responso</i>	Apie medžiagos suradimą
Inv.	<i>De inventione</i>	

<i>Lael.</i>	<i>Laelius (sive) de amicitia</i>	<i>Lelijus, arba Apie draugystę</i>
<i>Leg.</i>	<i>De legibus</i>	<i>Apie įstatymus</i>
<i>Mur.</i>	<i>Pro L. Murena</i>	<i>Už Lucijų Mureną</i>
<i>N.D.</i>	<i>De natura deorum</i>	<i>Apie dievų prigimtį</i>
<i>Off.</i>	<i>De officiis</i>	<i>Apie pareigas</i>
<i>Opt. gen.</i>	<i>De optimo genere oratorum</i>	<i>Apie geriausių oratorių</i>
<i>Or.</i>	<i>Orator</i>	<i>Oratorius</i>
<i>Part.</i>	<i>Partitiones oratoriae</i>	<i>Retorikos dalys</i>
<i>Phil.</i>	<i>In M. Antonium (Philippicae)</i>	<i>Prieš Marką Antonijų (Filipikos)</i>
<i>Pis.</i>	<i>In Pisonem</i>	<i>Prieš Lucijų Pizoną</i>
<i>Planc.</i>	<i>Pro Cn. Plancio</i>	<i>Už Gnejų Plancijų</i>
<i>Q. fr.</i>	<i>Epistulae ad Quintum fratrem</i>	<i>Laiškai broliui Kvintui</i>
<i>Red. Sen.</i>	<i>Post Reditum in Senatu</i>	<i>Kalba senate po sugrįžimo iš tremties</i>
<i>Rep.</i>	<i>De republica</i>	<i>Apie valstybę</i>
<i>Sest.</i>	<i>Pro P. Sestio</i>	<i>Už Publijų Sestijų</i>
<i>Sull.</i>	<i>Pro P. Sulla</i>	<i>Už Publijų Sulą</i>
<i>Tim.</i>	<i>Timaeus</i>	<i>Timajas</i>
<i>Top.</i>	<i>Topica</i>	<i>Topika</i>
<i>Tul.</i>	<i>Pro Marco Tullio</i>	<i>Už Marką Tulijų</i>
<i>Tusc.</i>	<i>Tusculanae disputationes</i>	<i>Tuskulo pašnekesiai</i>
<i>Verr.</i>	<i>In C. Verrem (Verrines)</i>	<i>Prieš Gajų Verį (Verinės)</i>
<i>Demetr. Eloc.</i>	<i>Demetrius, De elocutione</i>	<i>Demetrijų, Apie stilių</i>
<i>Dio Chrys. Or.</i>	<i>Dio Chrysostomus, Orationes</i>	<i>Dionas Chrysostomas, Kalbos</i>
<i>Diod. Sic.</i>	<i>Diodorus Siculus, Bibliotheca historica</i>	<i>Diodoras Sicilietis, Istorinė biblioteka</i>
<i>Diog. Laert.</i>	<i>Diogenes Laertius, Vitae philosophorum</i>	<i>Diogenas Laertijas, Filosofų gyvenimai</i>
<i>Dion. Hal. Thuc.</i>	<i>Dionysius Halicarnassensis, De Thucydide</i>	<i>Dionisijas Halikarnasietis, Apie Tukididą</i>
<i>Flor.</i>	<i>L. Annaeus Florus, Epitome bellorum omnium annorum</i>	<i>Lucijus Anėjus Floras, Romos istorijos santrauka</i>
<i>Fron.</i>	<i>Sex. Iulius Frontinus, De aquis urbis Romae</i>	<i>Sekstas Julijus Frontinas, Apie Romos miesto vandens tiekimą</i>
<i>Gai. Inst.</i>	<i>Gaius, Institutiones</i>	<i>Gajus, Pamokymai</i>
<i>Gell. N.A.</i>	<i>Aulus Gellius, Noctes Atticae</i>	<i>Aulas Gelijus, Atikos naktys</i>
<i>Hes. Theog.</i>	<i>Hesiodus, Theogonia</i>	<i>Hesijodas, Teogonija</i>
<i>Hom.</i>	<i>Homerus</i>	<i>Homeras</i>
<i>Il.</i>	<i>Ilias</i>	<i>Ilijada</i>
<i>Od.</i>	<i>Odyssea</i>	<i>Odiseja</i>
<i>Hor.</i>	<i>Q. Horatius Flaccus</i>	<i>Kvintas Horacijus Flakas</i>
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	<i>Laiškai</i>
<i>Serm.</i>	<i>Sermones</i>	<i>Satyros</i>

Isocr. <i>Antid.</i>	Isocrates, <i>Antidosis</i>	Isokratas, <i>Atsakomoji kalba</i>
Liv.	T. Livius, <i>Ab urbe condita</i>	Titas Livijus, <i>Nuo miesto įkūrimo</i>
Macr. <i>Sat.</i>	Macrobius, <i>Saturnalia</i>	Makrobijus, <i>Saturnalijos</i>
Nep. <i>Cat.</i>	Cornelius Nepos, <i>Cato</i>	Kornelijus Nepotas, <i>Katono biografija</i>
Ovid.	Publius Ovidius Naso	Publijus Ovidijus Nazonas
<i>Am.</i>	<i>Amores</i>	<i>Meilės elegijos</i>
<i>Trist.</i>	<i>Tristia</i>	<i>Liūdesio elegijos</i>
Paus.	Pausanias, <i>Graeciae descriptio</i>	Pausanijas, <i>Heladės aprašymas</i>
Plat.	Plato	Platonas
<i>Ap.</i>	<i>Apologia</i>	<i>Sokrato apologija</i>
<i>Hipp. Ma.</i>	<i>Hippias Maior</i>	<i>Didesnysis Hipijas</i>
<i>Phaedr.</i>	<i>Phaedrus</i>	<i>Faidras</i>
<i>Symp.</i>	<i>Symposium</i>	<i>Puota</i>
Plin. <i>N.H.</i>	C. Plinius Secundus (Maior), <i>Naturalis Historia</i>	Gajus Plinijus (Vyresnysis), <i>Gamtos istorija</i>
Plin. <i>Ep.</i>	C. Plinius Caecilius Secundus (Minor), <i>Epistulae</i>	Gajus Plinijus (Jaunesnysis), <i>Laiškai</i>
Plut.	Plutarchus	Plutarchas
<i>Aem.</i>	<i>Aemilius Paulus</i>	<i>Emilijus Paulas</i>
<i>Brut.</i>	<i>Brutus</i>	<i>Brutas</i>
<i>Cic.</i>	<i>Cicero</i>	<i>Ciceronas</i>
<i>Cat. Mai.</i>	<i>Cato Maior</i>	<i>Katonas Vyresnysis</i>
<i>Cat. Min.</i>	<i>Cato Minor</i>	<i>Katonas Jaunesnysis</i>
<i>Lyc.</i>	<i>Lycurgus</i>	<i>Likurgas</i>
<i>Per.</i>	<i>Pericles</i>	<i>Periklis</i>
<i>Pomp.</i>	<i>Pompeius</i>	<i>Pompėjus</i>
<i>Pyrrh.</i>	<i>Pyrrhus</i>	<i>Piras</i>
<i>Sull.</i>	<i>Sulla</i>	<i>Sula</i>
<i>Ti. Gracch.</i>	<i>Tiberius Gracchus</i>	<i>Tiberijus Grakchas</i>
Polyb.	Polybius, <i>Historiae</i>	Polibijas, <i>Istorija</i>
Pompon. <i>Orig. iur.</i>	Sex. Pomponius, <i>De origine iuris</i>	Sekstas Pomponijus, <i>Apie teisės kilmę</i>
Prisc. <i>Inst.</i>	Priscianus, <i>Institutiones</i>	Priscijanas, <i>Gramatikos pamokos</i>
Ps.-Asc. <i>in Div.</i>	Pseudo-Asconius, <i>In Divinationem</i>	Pseudo-Askonijus, <i>Komentarai Cicerono</i> <i>Divinacijai prieš Cecilijų</i>
Ps.-Plut.	Pseudo-Plutarchus	Pseudo-Plutarchas
<i>Vit. X or.</i>	<i>Vitae decem oratorum</i>	<i>Dešimties oratorių gyvenimai</i>
<i>nobil.</i>	<i>De nobilitate</i>	<i>Apie kilmingumą</i>
Quint. <i>Inst.</i>	M. Fabius Quintilianus, <i>Institutio oratoria</i>	Markas Fabijus Kvintilijanas, <i>Oratoriaus rengimas</i>
<i>Rhet. Alex.</i>	<i>Rhetorica ad Alexandrum</i>	<i>Retorika Aleksandriui</i>
<i>Rhet. Her.</i>	<i>Rhetorica ad Herennium</i>	<i>Retorika Herenijui</i>
Sall.	C. Sallustius Crispus	Gajus Salustijus Krispas
<i>Cat.</i>	<i>Catilina</i>	<i>Katilinos sąmokslas</i>

<i>Iug.</i>	<i>Bellum Iugurthinum</i>	<i>Jugurto karas</i>
<i>Hist.</i>	<i>Historiae</i>	<i>Istorija</i>
Sen. <i>Con.</i>	L. Annaeus Seneca Maior, <i>Controversiae</i>	Lucijus Anėjus Seneka, <i>Prieštaraujančios kalbos</i>
Sen.	L. Annaeus Seneca Minor	Lucijus Anėjus Seneka
<i>Dial.</i>	<i>Dialogi</i>	<i>Diatribės</i>
<i>Ep.</i>	<i>Epistulae morales</i> <i>ad Lucilium</i>	<i>Laiškai Lucilijui</i>
Sext. Emp. <i>Adv. math.</i>	Sextus Empiricus, <i>Adversus mathematicos</i>	Sekstas Empirikas, <i>Prieš mokytuosius</i>
Suet.	C. Suetonius Tranquillus	Gajus Svetonijus Trankvilas
<i>Aug.</i>	<i>Divus Augustus</i>	<i>Dieviškasis Augustas</i>
<i>Gram. et rhet.</i>	<i>De grammaticis et rhetoribus</i>	<i>Apie gramatikus ir retorius</i>
<i>Iul.</i>	<i>Divus Iulius</i>	<i>Dieviškasis Julijus</i>
<i>Ner.</i>	<i>Nero</i>	<i>Neronas</i>
Strab.	Strabo, <i>Geographica</i>	Strabonas, <i>Geografija</i>
Symm. <i>Ep.</i>	Symmachus, <i>Epistulae</i>	Simachas, <i>Laiškai</i>
Tac.	P. Cornelius Tacitus	Publijus Kornelijus Tacitas
<i>Agr.</i>	<i>Agricola</i>	<i>Agrikola</i>
<i>Dial.</i>	<i>Dialogus de oratoribus</i>	<i>Dialogas apie oratorius</i>
Thuc.	Thucydides, <i>Historiae</i>	Tukididas, <i>Istorija</i>
Val. Max.	Valerius Maximus, <i>Facta et dicta memorabilia</i>	Valerijus Maksimas, <i>Įsimintini poelgiai ir posakiai</i>
Varr.	M. Terentius Varro	Markas Terencijus Varonas
<i>L.L.</i>	<i>De lingua Latina</i>	<i>Apie lotynų kalbą</i>
<i>R.r.</i>	<i>Res rusticae</i>	<i>Kaimo reikalai</i>
Vell. Pat.	M. Velleius Paterculus, <i>Historia Romana</i>	Markas Velėjus Paterkulas, <i>Romos istorija</i>
Verg. <i>Aen.</i>	P. Vergilius Maro, <i>Aeneis</i>	Publijus Vergilijus Maronas, <i>Enėjida</i>

BIBLIOGRAFIJA

„BRUTO“ LEIDIMAI, VERTIMAI IR KOMENTARAI:

Barwick (ed.) 1949: M. Tullius Cicero, *Brutus*, Textbearbeitung, Einleitung und erklärendes Verzeichnis der Eigennamen von Dr. K. Barwick, Heidelberg: F. H. Kerle Verlag.

Douglas (ed.) 1966: *M. Tulli Ciceronis Brutus*, ed. by A. E. Douglas, Oxford: Clarendon Press.

Friedrich (ed.) 1893: M. T. Cicero, *Opera rhetorica*, Lipsiae: B. G. Teubner.

Galli (trad.) 1958: M. Tullio Cicerone, *Brutus*, introduzione e commento di Francesco Galli, Milano: C. Signorelli, 1946.

Gunermann (trad.) 2012: Marcus Tullius Cicero, *Brutus*, Uebersetzt und herausgegeben von Heinz Gunermann, Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Hendrickson (trad.) 1988: Cicero, *Brutus*, with English translation by G. L. Hendrickson; *Orator*, with English translation by H. M. Hubbell, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann LTD (*Loeb Classical Library* 342).

Kaster (trad.) 2020: Cicero, *Brutus and Orator*, Translated with Introduction and Notes by Robert A. Kaster, Oxford: University Press.

Kytzler (ed.) 1962: Marcus Tullius Cicero, *Brutus*, Erkl. von O. Jahn, W. Kroll, Zürich & Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.

Malcovati (ed.) 1970: M. T. Cicero, *Scripta quae manserunt omnia*, II, 4: *Brutus*, Lipsiae: B. G. Teubner.

Marchese (trad.) 2017: Cicerone, *Bruto*, introduzione, traduzione e commento di Rosa Rita Marchese, Roma: Carocci editore.

Martha (ed., trad.) 1932: Ciceron, *Brutus*, texte établi et traduit par Jules Martha, Paris: Les Belles Lettres.

Narducci (trad.) 2006: Marco Tullio Cicerone, *Bruto*, introduzione, traduzione e note, Milano: BUR Rizzoli.

Piderit (ed.) 1875: Cicero, *Brutus. De claris oratoribus*, für den Schulgebrauch erklärt von Karl Wilhelm Piderit, Leipzig: B. G. Teubner.

Reis (ed.) 1934: M. Tullius Cicero, *Brutus*, Lipsiae: G. B. Teubner.

Wilkins (ed.) 1903: *M. Tulli Ciceronis Rhetorica, Tomus II: Brutus*, Oxford: Oxford Clarendon Press.

LITERATŪRA:

- Arweiler 2003: Alexander Arweiler, *Cicero rhetor. Die Partitiones oratoriae und das Konzept des gelehrten Politikers*, Berlin, De Gruyter.
- Badian 1956: Ernst Badian, „Review of *Oratorum Romanorum Fragmenta Liberae Rei Publicae Iteratis Curis Recensuit Collegit*, by H. Malcovati“, *The Journal of Roman Studies*, 46, 218–221.
- Baldson 1958: J.P.V. Baldson, „The Ides of March“, *Historia*, 7, 80–94.
- Carandini 2000: Andrea Carandini, *Roma e la fondazione de la città*, Milano: Electa.
- Culpepper Stroup 2003: Sarah Culpepper Stroup, „Adulta Virgo: The Personification of Textual Eloquence in Cicero's Brutus“, *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici*, 50, 115–140.
- Dyck 1996: Andrew Roy Dyck, *A Commentary on Cicero, De officiis*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Douglas 1966: *M. Tulli Ciceronis Brutus*, ed. by A. E. Douglas, Oxford: Oxford Clarendon Press.
- Dugan 2005: John Dugan, *Making a New Man: Ciceronian Self-Fashioning in the Rhetorical Works*, Oxford: Oxford University Press
- Gelzer 1933: Matthias Gelzer, „Roemische Politik bei Fabius Pictor“, *Hermes*, 68(2), 129–166.
- Gioffredi 1943: C. Gioffredi, „I tribunali di foro“, *SDHI*, 9, 227–282.
- Goušchin 1999: Valerij Goušchin, „Athenian Synoikism of the Fifth Century B. C., or Two Stories of Theseus“, *Greece&Rome*, 46(2), 168–187.
- Gowing 2000: Alain M. Gowing, „Memory and Silence in Cicero's Brutus“, *Eranos*, 98, 39–64.
- Guntermann 2012: Heinz Gunermann, „Ciceros philosophische Schriften – die Gesprächsteilnehmer im Dialog *Brutus*“, in: Marcus Tullius Cicero, *Brutus*, Uebersetzt und herausgegeben von Heinz Gunermann, Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Hall 2009: Jon Hall, „Serving the Times: Cicero and Caesar the Dictator,“ in: W. J. Dominik, J. Garthwaite, and P. A. Roche (eds.), *Writing Politics in Imperial Rome*, Leiden: Brill, 89–110.
- Hendrickson 1939: G. L. Hendrickson, „Brutus De Virtute“, *American Journal of Philology*, 60, 401–413.
- Jacotot 2014: Mathieu Jacotot, „De republica esset silentium: pensée politique et histoire de l'éloquence dans le Brutus“, in: Aubert-Baillet and Guérin (eds.),

- Le Brutus de Ciceron. Rhétorique, politique et histoire culturelle*, Leiden, Boston: Brill, 193–214.
- Jaeger 1938: Werner Jaeger, *Demosthenes: The Origins and Growth of his Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaser 1996: M. Kaser, *Das römische Zivilprozessrecht*, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Kaster 2020: Robert A. Kaster, *Cicero, Brutus and Orator*, Translated with Introduction and Notes, by Robert A. Kaster, Oxford: University Press.
- Kock (ed.) 1880–1888: Theodor Kock, *Comicorum atticorum fragmenta*, ed. Th. Kock, Lipsiae: B. G. Teubneri.
- Kytzler 1973: Bernhard Kytzler, *Ciceros literarische Leistung im Brutus*, in: *Ciceros Literarische Leistung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 460–488.
- Kroll 1962: W. Kroll, *Cicero, Brutus*, Erkl. von O. Jahn, W. Kroll, Zürich & Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Kučinskienė 2008: Audronė Kučinskienė, *Cicerono kalbų dialogai. Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kučinskienė 2011: Audronė Kučinskienė, „*Nec ut interpretes, sed ut oratores*: Ciceronas – vertėjas“, *Literatūra*, 53(3), 67–75.
- Kučinskienė (ed., trad.) 2019: *Prieš korupciją. Markas Tulijus Ciceronas. Kalbos prieš Gajų Verį*, iš lotynų kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė Audronė Kučinskienė, Vilnius: Societas Classica.
- Kučinskienė (ed., trad.) 2023: *Markas Tulijus Ciceronas. Oratorius*, iš lotynų kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė Audronė Kučinskienė, Vilnius: VUL.
- Leage 1961: Richard William Leage, *Roman Private Law*, London: Macmillan&Co.
- Lowrie 2008: „Cicero on Caesar or Exemplum and Inability in the Brutus“, in: A. H. Arweiler and M. Möller (eds.), *Vom Selbst-Verständnis in Antike und Neuzeit / Notions of the Self in Antiquity and Beyond*, Berlin: de Gruyter, 131–154.
- Marchese 2017: Rosa Rita Marchese, „Quello che circola tra noi. Reciprocità e memoria nel Brutus di Cicerone“, in: Cicerone, *Bruto*, introduzione, traduzione e commento di Rosa Rita Marchese, Roma: Carocci editore.
- Martin 2014: Paul M. Martin, „Entre prosopographie et politique: la figure et l'ascendance de Brutus dans le Brutus“, in: Aubert-Baillet and Guérin (eds.), *Le Brutus de Ciceron. Rhétorique, politique et histoire culturelle*, Leiden, Boston: Brill, 215–235.

- Mommsen 1887: Theodor Mommsen, *Roemisches Staatsrecht*, Leipzig: S. Hirzel.
- Münzer 1920: F. Münzer, *Roemische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart: Metzler.
- Narducci 1997: Emmanuele Narducci, *Cicerone e l'eloquenza romana. Retorica e progetto culturale*, Roma-Bari: Laterza.
- Narducci 2020: Emmanuele Narducci, *La storia dell'eloquenza romana nel Brutus*, Milano: BUR Rizzoli.
- Osorio 2020: Peter Osorio, *Reconstructing Brutus' De Virtute: Consolation and Antiochean Fundamentalism*, *Phronesis* 66(1), 52–83.
- Jahn 1882: Otto Jahn, *Ciceros Brutus de claris oratoribus, erkläert von Otto Jahn*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Peterson 1891: W. Peterson, *M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae Liber Decimus*, with Introductory Essays, Critical and Explanatory Notes and a Facsimile of the Harleian Ms., Oxford: Clarendon Press.
- Pfeiffer 1949: R. Pfeiffer, *Callimachus: Fragmenta*, Vol. I, ed. R. Pfeiffer, Oxford: Clarendon Press.
- Haenni 1905: Rupert Haenni, *Die literarische Kritik in Ciceros Brutus*, Diss., Freiburg/Schw.
- Rathofer 1986: Clemens Rathofer, *Ciceros Brutus als literarisches Paradigma eines Auctoritas-Verhältnisses*. Frankfurt am Main: A. Hain.
- Rawson 1983: Elisabeth Rawson, *Cicero: A Portrait*, 2nd ed., Bristol: Bristol Classical Press.
- Rollinger 2017: C. Rollinger, „Ciceros supplicatio und aristokratische Konkurrenz im Senat der späten Republik“, *Klio*, 99, 192–225.
- Schulz 1946: Fritz Schulz, *History of Roman Legal Science*, Oxford: Clarendon Press.
- Sedley 1997: David Sedley, „The Ethics of Brutus and Cassius“, *JRS*, 87, 41–53.
- Shackleton-Bailey 1965: David Roy Shackleton-Bailey, *Cicero's Letters to Atticus*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skutsch (ed.) 1985: *The Annals of Q. Ennius*, ed. by O. Skutsch, Oxford: Clarendon Press.
- Steel 2002–2003: C. E. W. Steel, „Cicero's Brutus: The End of Oratory and the Beginning of History“, *Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London*, 46, 195–211.
- Tränkle 1992: Hermann Tränkle, „Zu zwei missdeuteten Cicerostellen“, *Museum Helveticum*, 49, 33–40.

van den Berg 2021: Christopher van den Berg, *The Politics and Poetics of Cicero's Brutus. The Invention of Literary History*, Cambridge: Cambridge University Press.

INDEX NOMINUM ET RERUM

Ši rodyklė apima įvadinį straipsnį, vertimą ir komentarus. Skaičiai su paragrafo ženklų kreipia į atitinkamą „Bruto“ vietą, skaičiai be šio ženklo nurodo įvadinio straipsnio arba komentarų puslapį. Santrumpos: cos. – *consul*, cos. suff. – *consul suffectus*, pr. – *praetor*, tr. pl. – *tribunus plebis*, cens. – *censor*, aed. – *aedilis*, q. – *quaestor*, dict. – *dictator*, mit. – *mitinis*

- Achajikas | 284, dar žr. Mumijus, Lucijus
 Achajos lyga | 279
 Adherbalas | 301
 Afela | žr. Lukrecijus Afela
 Afranijus, Lucijus (poetas) | § 167; 314
 Afrika | 16, 33, 275, 294, 300, 331, 336, 344, 358
 Afrika, Šiaurės | 15
 Afrikietis | žr. Scipijonas, Publijus Kornelijus
 Agamemnonas | 271
 Agrigentas | 258
 Aischilas Knidietis (retorius) | § 316, § 325; 373, 376
 Aischinas (Atėnų oratorius) | § 36, § 285, § 290; 254–255, 360
 Aischinas Miletietis (retorius) | § 325; 376
 Aischinas (filosofas) | § 292; 365
 Aitolija (Graikijos sritis) | § 79; 277
 Ajetijonas (dailininkas) | § 70; 272
 Akademija (filosofijos mokykla) | § 149, § 306, § 315, § 332; 242, 298, 309, 369, 373, 378
 Naujoji Akademija | 323, 369
 Senoji Akademija | 309;
 akademikai | § 120; 299
 Akcijus, Lucijus (poetas) | § 72–73, 107, 229; 273, 292, 335
 Akcijus, Titas iš Pizauro | § 271; 352
 Akuleonas, Gnėjus | § 264; 349
 Akvilijaus įstatymas | § 131; 302
 Akvilijus Galas, Gajus (juristas, pr. 66) | § 157; 310
 Akvilijus, Manijus (cos. 101) | § 222; 306, 331
 Alabanda (miestas Karijoje) | § 326; 370, 376
 Albinas Postumijus (Didysis), Spurijus (cos. 148) | § 94; 284,
 Albinas Postumijus, Spurijus (cos. 110) | § 128; 301
 Albinas Postumijus, Aulas (cos. 151) | § 81; 278
 Albinas Postumijus, Aulas (cos. 99) | § 135; 304
 Albinas Postumijus, Lucijus (?) (flaminas) | § 135; 304
 Albucijus, Titas (pr. 107) | § 102, § 131; 289, 302, 356
 Aleksandras (Didysis) | § 281; 257, 360
 Aleksandrija | 255, 272
 Aleksandrijos mokykla | 303
Aleksandro ir Roksanos vestuvės (Ajetijonas) | 272, 320
 Alkibijadas (Atėnų politikas) | § 29; 249
 Alkmajonidai | 248
 Anaksagoras (filosofas) | § 44; 258
 Ancijaus mūšis | 369
 Ancijus Brizonas, Markas | § 97; 286
 Anicijus Galas, Titas (cos. 160) | § 287–288; 362
 Anijonas (upė) | § 54; 262
 Anijus Luskas, Titas (cos. 153) | § 79; 278
annales maximi | 264
 Antifontas iš Ramnunto (oratorius) | § 47; 259
 Antigenidas (muzikantas) | § 187; 320
 Antiochas iš Askalonės (Akademijos filosofas) | § 315; 242, 309, 373, 378
 Antimachas (poetas) | § 191; 321
 Antipatras Sidonietis | 303
 Antipatras | žr. Celijus Antipatras
Antiquitatum libri XLI (Varonas) | 325
 Antistijus, Publijus (tr. pl. 88) | § 182, § 226–227, § 308, § 311; 319, 334, 370, 372
 Antonijus Hibrida, Markas (cos. 63) | 355

- Antonijus, Markas (oratorius, cos. 99) |
 § 115, § 138–165 passim, § 168, § 186,
 § 189, § 203, § 207, § 214–215,
 § 230, § 295, § 301, § 307, § 333;
 313, 316, 328, 331, 334, 364, 366, 370
 Antonijus, Markas (triumviras) | 325, 329
 Apelis (dailininkas) | § 70; 272
Apie dievų prigimtį (Ciceronas) | 32, 310,
 323, 365
Apie dorybę (Brutas) | 16, 31
Apie draugystę (Ciceronas) | 280
Apie geriausią oratorių (Ciceronas) | 31
Apie gėrio ir blogio ribas (Ciceronas) | 32,
 337, 339, 350, 365
Apie įstatymus (Ciceronas) | 243
Apie oratorių (Ciceronas) | 15, 33, 245, 298,
 305–306, 317, 323, 346
Apie pareigas (Ciceronas) | 33, 241, 289,
 306, 371
Apie santvarką (Trasimachas) | 250
Apie senatvę (Ciceronas) | 266
Apie valstybę (Ciceronas) | § 19; 15, 18, 244,
 275, 280, 293
Apie žemdirbystę (Katonas) | 266
 Apijanas (istorikas) | 279, 318
 Apijus Klaudijus (cos. 471) | 263
 Apijus Klaudijus Cekas (cos. 307) | § 55,
 § 61, § 72; 29, 263–264, 267, 273, 375
 Apijus Klaudijus Pulchras (cos. 143) |
 § 108; 293
 Apijus Klaudijus Pulchras (Bruto uošvis,
 cos. 54) | § 230, § 267, § 324; 242, 245,
 336, 351
 Apolonas | § 53, 78; 261
 Didimų Apolonas | 270
 Apolonijas (tikrasis Molono vardas) | 370
 Apolonijas iš Alabandos | 370
 Archelajas (Mitridato karvedys) | 370
 Archidamas (Spartos karalius) | 246
 Archijas (poetas, Cicerono ginamasis) | 303
 Argas (miestas Peloponese) | 248, 260, 271
 Arijobarzanas (Kapadokijos karalius) | 31
 Arijus, Kvintas | § 242–243; 341–342
 Aristas (Akademijos filosofas) | § 332 ; 378
 Aristofanas (komediografas) | 249, 251, 256
 Aristonikas (Pergamo valdovas) | 287
 Aristotelis | § 46, § 121; 255, 258, 260, 299,
 324
 Arkesilajas (Akademijos filosofas) | 369
 Arpinas (miestas Lacijoje) | 315, 342
 Arweiler, Alexander | 25
 Askulas (Piceno srities miestas) | § 127;
 315, 336
 Askulietis | žr. Betucijus Baras
 Atėnai | § 26–28, § 37, § 39, § 41, § 43–45,
 § 79, § 63, § 130–131, § 172, § 258,
 § 285–286, § 315; 242, 246–252, 256,
 258–261, 268, 324, 334–335, 337, 344,
 361, 365, 369–370, 378
 Atėnė Mergelė (*Parthenos*) | 347
 Atika (Graikijos sritis) | § 43, § 172,
 § 285–297; 248, 256–257, 269,
 303, 360
 Atikas | § 10–21, § 26, § 43–44, § 72, § 74,
 § 99, § 122, § 157, § 176, § 183–184,
 § 244, § 251–253, § 258–261, §
 269–270, § 292–297, § 299, § 307; 18,
 23, 25–27, 31, 242–243, 248, 288, 352,
 365–366, dar žr. Pomponijus Atikas,
 Titas
Atsakomoji kalba (*Antidosis*) (Isokratas)
 | 260
 Aufidijus, Titas | § 179; 318
 Auguras, Mucijus | § 102; 289, dar
 žr. Scevola
 Augustas (princepsas) | 272, 279, 356
 Aulas Gelijus | 24, 254, 266, 275
 Aurelijus | dar žr. Kota
 Aurelijus Orestas, Gajus | § 94; 284
 Aurelijus Orestas, Lucijus (cos. 126) |
 § 109; 294
 Aurelijus Orestas, Lucijus (cos. 157) |
 § 94; 284
 Aurelijus Skauras, Markas (cos. suff. 108) |
 § 135; 304
 Autronijus, Publijus | § 241, § 244; 28, 340,
 344
 Azija | § 51, § 314–316, § 318, § 325; 261,
 281, 287, 289, 292, 308, 310, 318, 344,
 349, 356, 373–374
 Azijagenas | 316, dar žr. Scipijonas
 Azinijus Polijonas | 315

- Badian, Ernst | 372, 378
 Baldson, J. P. V. | 33, 377
Besiriantis raištį (Diadoumenos)
 (Polikleitas) | 271
 Bestija, Lucijus Kalpurnijus (cos. 111) |
 § 128; 301, 355
 Betucijus Baras, Titas | § 169; 315
 Bibulas, Markas Kalpurnijus (cos. 59) |
 § 267; 350–351
 Bilijenas, Gajus (juristas) | § 175; 317
 Bitinija | 339–340, 343
 Blossius, Gajus (stoikas) | 291
 Bokchas (Mauritanijos karalius) | 300
 Brasidas (Spartiečių vadas) | 260
 Brizonas | žr. Ancijus Brizonas, Markas
 Brundizijus (uostamiestis) | 15–16
Brutas (Akcijus) | 292
Brutas (Ciceronas) | 15–34 et passim
 Brutus, Decimas Junijus (cos. 130) | § 85;
 292
 Brutus, Decimas Junijus (cos. 77) | § 175;
 316
 Brutus (Kalajikas), Decimas Junijus (cos.
 138) | § 85; 292
 Brutus, Lucijus Junijus (cos. 509) | § 53; 29,
 32–33, 261, 292, 377
 Brutus, Markas Junijus (pr. 44, dialogo
 dalyvis) | § 10–24, § 52, § 74, § 91,
 § 118, § 123, § 125–126 et passim
 Brutus, Markas Junijus | § 130; 302, 317
 Brutus, Markas Junijus (tr. pl. 83) | § 222;
 331
 Brutijus (miestas Lukanijoje) | 281
 Carandini, Andrea | 240
carmina convivalia | 274
Catus | žr. Elijus, Sekstas
 Cecilijus Stacijus (poetas) | § 258; 347
 Cecilijus | dar žr. Metelas
 Cekas, Apijus | žr. Apijus Klaudijus Cekas
 Celijus Antipatras, Lucijus (istorikas) |
 § 102; 289
 Celijus Rufas, Markas (pr. 48) | § 273,
 § 297; 353–355, 367
Už Celijų (Ciceronas) | 342
 Celijus, Gajus (cos. 94) | § 165; 29, 313
 Cenzorinas, Gajus Marcijus | § 237, § 311;
 338, 372
 Cenzorinas, Lucijus Marcijus (cos. 149) |
 § 106; 291
 Cepazijus, Gajus | § 242; 341
 Cepazijus, Lucijus | § 242; 341
 Cepijonas, Gnėjus Servilijus (cos. 141) |
 § 97; 286
 Cepijonas, Kvintas Servilijus (cos. 106,
 Bruto prosenelis) | § 109, 125; 304,
 311–312, 332
 Cepijonas, Kvintas Servilijus (cos. 140) |
 § 97, § 161; 286, 312
 Cepijonas, Kvintas Servilijus (q. 100, Bruto
 senelis) | § 162, § 169, § 206, § 223;
 298, 312, 315, 325, 331–332
 Cepijonas, Kvintas Servilijus (q. ca. 69,
 Bruto dėdė ir tėvis) | 242
 Cetegas, Markas Kornelijus (cos. 204) |
 § 57–61; 235, 265
 Cetegas, Publijus Kornelijus | § 178; 317
 Cezaris, Gajus Julijus (cos. 59, dict. 49) |
 § 218–219, § 248–255, § 258–262;
 14–17, 20, 24–25, 27–33, 240–242, 244,
 267, 298, 303, 310, 316, 318, 325, 329,
 333, 336, 338, 339–340, 343–346, 349–
 351, 354, 358–359, 370, 374, 376–378
 Cezario šventykla | 272
 Cezaris Strabonas Vopiskas, Gajus Julijus
 (aed. 90) | § 177, § 182, § 207, § 216,
 § 226, § 301, § 305, § 307; 236, 302,
 317, 334, 370
 Cezulenai, Lucijus | § 131; 302
Charakteriai (Teofrastas) | 255
 Charisijas (Atėnų oratorius) | § 286; 361
 Charisijas (romėnų gramatikas) | 24
 Chrisogonas (Sulos atleistinis) | 372–373
 Ciceronas | žr. Tulijus Ciceronas
 Cina, Gajus Helvijus (poetas) | 21, 343
 Cina, Lucijus Kornelijus (cos. 87–84) | 302,
 308, 316–317, 343
Corculum | žr. Scipijonas Nazika
cui bono | 285
 Culpepper Stroup, Sarah | 261
Cunctator (Delsėjas) | 265, dar
 žr. Maksimas Verukozas
cursus honorum | 275, 297

- Daidalas | § 71; 273
 Dambrauskas, Antanas | 256
Darbai ir dienos (Hesijodas) | 243
de maiestate, maistas | 290, 315, 334, 336, 340, 352, 355
De agricultura | žr. *Apie žemdirbystę*
de ambitu, ambitus | 253, 342, 355, 377
De amicitia | žr. *Apie draugystę*
De analogia (Cezaris) | 345
De bello civili (Cezaris) | 349
De collegiis (Lelijaus kalba) | 280
De legibus | žr. *Apie įstatymus*
De lingua Latina (Varonas) | 325
De officiis | žr. *Apie pareigas*
De oratore | žr. *Apie oratorių*
De prole augenda (Metelo kalba) | 279
De re publica | žr. *Apie valstybę*
De re rustica (Varonas) | 325
de repetundis | 29, 279, 355
De senectute | žr. *Apie senatvę*
de vi | 355
De virtute | žr. *Apie dorybę*
Debesys (Aristofanas) | 251
 Decijus, Publijus (pr. 115) | § 108; 293, 301
 Dejotaras (karalius) | § 21; 16, 244
Už karalių Dejotarą (Ciceronas) | 244
 Delfai | 261
 Demadas (Atėnų oratorius) | § 36; 255
Demai (Kratinas) | 256
 Demetrijas Falerietis (Atėnų oratorius) | § 37–38, § 285; 255–256, 258, 361
 Demetrijas Polijorketas | 255
 Demetrijas Siras | § 315; 373
 Democharas (Atėnų oratorius) | § 286; 361
De modo aedificiorum (Rutilijus) | 296
 Demodokas (mit. dainius) | 272
 Demostenas (Atėnų oratorius) | § 35, § 66, § 121, § 138, § 141–142, § 191, § 285–286, § 289–290; 22–24, 33, 254–255, 258, 269, 299, 305–307, 360, 378
Dialogas apie oratorius (Tacitas) | 22, 244, 323
 Dyck, Andrew Roy | 32
Didascalica (Akcijus) | 273
 Didžioji Motina | 277
 Dinarchas (Atėnų oratorius) | § 36; 255
 Diodotas (stoikų filosofas) | § 309; 371
 Diofanas Mitilėnietis | § 104; 291
 Diodoras Sicilietis | 323
 Diogenas Laertijas | 247, 376
 Dionisijas Halikarnasietis | 249–250
 Dionisijas iš Magnesijos (retorius) | § 316; 373
Disko metikas (*Diskobolos*, Mironas) | 271
 Dolabela, Gnėjus Kornelijus (cos. 81) | § 317; 322, 374
 Domicijus Ahenobarbas, Gnėjus (cos. 122) | § 99; 288
 Domicijus Ahenobarbas, Gnėjus (cos. 96) | § 164–165; 304–305, 313
 Domicijus Ahenobarbas, Lucijus (cos. 54) | § 267; 351
Doryphoros, Doriforas | žr. *Ieties nešikas*
 Douglas, A. E. | 15, 18, 24, 31, 244, 254, 256, 260, 267–268, 270, 278, 282–283, 287, 290, 298, 303–306, 312, 314, 329, 337, 339, 341–342, 346–347, 352, 354–356, 361, 368, 370–371, 376–378
 Druzas, Gajus Livijus (juristas) | § 109; 294
 Druzas, Markas Livijus (tr. pl. 122, cos. 112) | § 109; 294–295, 298
 Druzas, Markas Livijus (tr. pl. 91) | § 182, § 222; 305, 316, 331–332
 Dugan, John | 245
 Dvylikos lentelių įstatymas | 283, 324
 Dzama | 275
 Dzeuksidas (dailininkas) | § 70; 271
 Eforas (istorikas) | § 204; 323
 Egiptas | 255, 339–340, 351
 Elijai Lamijos | 341
 Elijai Ligurai | 341
 Elijai Petai | 341
 Elijus Petas Katas, Sekstas (cos. 198) | § 78; 276
 Elijus Stilonas, Lucijus | § 169, § 205–207; 236, 304, 315, 324
 Elijus Petas Stajenas, Gajus (q. 77) | 341, 352
 Elijus Petas, Kvintas (cos. 167) | § 109; 294
 Elijus Tuberonas, Kvintas | § 117–118; 297
 Emiljanas | žr. Scipijonas Afrikietis
 Jaunesnysis
 Emilijus | žr. Lepidas; Paulas; Skauras

- Enijus, Kvintas (poetas) | § 57–60, § 71–73,
§ 75–76, § 78–79; 266, 272, 274, 277,
324
- Epaminondas (Tebų karvedys) | § 50; 260
- Epikūras (filosofas) | § 292; 243, 350,
365
- epikūrizmas, epikūrininkas | § 131; 27,
339, 365
- Eresas (Lesbo salos miestas) | 316
- Euandras | 365
- Eupolidas (komediografas) | § 38, § 59;
247, 256
- Fabija (vestalė) | 338
- Fabijus | dar žr. Labeonas; Maksimas
- Fabijus Piktoras, Numerijus | § 81; 279
- Fabricijus Luskinas, Gajus (cos. 282, 278) |
§ 55; 263–264
- Fabricijus, Gajus | 341
- Faidras* (Platonas) | 246, 259
- Falerietis | žr. Dionisijas Falerietis
- Falernas | § 287; 362
- Fanijus, Gajus (Gajaus sūnus) | § 99–100;
287
- Fanijus, Gajus (Marko sūnus) | § 81, § 99,
§ 101, § 118, § 299; 243, 279, 287–288,
367
- Farsalas | 15, 31, 242, 298, 339–340,
343–344, 350–351
- faunai | § 71, § 75; 274
- Feidijas (skulptorius) | § 228, § 257; 335,
347
- Femijas (mit. dainius) | 272
- Figulas, Gajus Marcijus (cos. 156) | § 79
- Filajidai | 247
- Filipas Makedonas | 254, 269
- Filipas, Lucijus Marcijus (cos. 91, cens. 86)
| § 166, § 173, § 186, § 207, § 230,
§ 301, § 304, § 308, § 326; 236, 316,
368, 371
- Filipikos* (Demostenas) | 254
- Filipų mūšis | 242
- Filistas iš Sirakūzų (istorikas) | § 66, § 294;
366
- Filonas (Akademijos vadovas) | § 306; 369,
373
- Fimbrija, Gajus Flavijus (cos. 104) | § 129,
168; 301, 314
- Fimbrija, Gajus Flavijus (q. 86?) | § 233;
336
- Flakas (Cicerono ginamasis, cos. 86) | 376
- Flakas, Lucijus Valerijus (cos. 100) | § 224;
334
- Flakas | žr. Fulvijus Flakas
- Flaminijus, Gajus (cos. 233, 217) | § 57,
§ 77; 265, 274
- Flaminias, Titas Kvinkcijus (cos. 123) |
§ 110, § 259; 294, 348
- Foinikija | 288
- Frigija | 249
- Fufidijus, Lucijus | § 112; 295
- Fufijus, Lucijus (tr. pl. 91/90?) | § 182,
§ 222; 330
- Fulvijus Flakas, Markas (cos. 125) | § 108;
293
- Fulvijus Flakas, Servijus (cos. 135) | 279
- Fulvijus | dar žr. Nobilijoras
- Furijus Filas, Lucijus (cos. 136) | § 108; 293
- Furijus, Aulas Ancijatas (poetas) | § 132;
303
- Gabinijaus įstatymas | 338, 375
- Galas, Aulas | 333
- Galas | žr. Sulpicijus Galas
- Galatija | 244, 277
- Galba, Gajus (Servijaus sūnus) | § 98,
127–128; 300
- Galba, Servijus Sulpicijus (cos. 144) | § 80,
§ 82, § 86–95, § 98, § 127, § 295, § 333;
235, 278, 280, 282–284, 287, 366
- Galija | § 57, § 171, § 218, § 318; 265, 284,
305, 315, 330, 338, 343, 359
- Priešalpinė Galija | 16, 31, 242, 277,
315, 323
- Galijus, Kvintas (pr. 65) | § 277; 357
- Galų karo užrašai* (Cezaris) | 318, 349
- Gargonijus, Gajus | § 180; 319
- Gelijus Poplikola, Lucijus (cos. 72) | § 105,
§ 174; 291, 316
- Gelzer, Matthias | 276
- gens Iulia* | 377
- gens Servilia* | 377
- Geroji Deivė | 326, 351
- Gioffredi, C. | 363

- Glabrijonas, Manijus Acilijus (cos. 67) | § 239; 338
- Gorgijas Leontinietis (sofistas) | § 30, § 47, § 292; 250, 252, 258–259
- Gouščin, Valerij | 256
- Gowing, Alain M. | 20, 261, 298
- Graikija | § 26–52, § 258, § 332; 15, 33, 246–248, 252, 271, 281, 284, 325, 339, 344
- Graikijos istorija* (Ksenofontas) | 247
- Graikijos istorija* (Teopompas) | 269
- Grakchai | § 211, § 224, § 231, § 296; 28, 235, 290, 300, 326, 366
- Grakchas, Gajus Sempronijus (tr. pl. 123) | § 99–100, § 109–110, § 117, § 125–126, § 128, § 222, § 224, § 296, § 333; 235, 279, 284, 288, 290–294, 297, 300–301, 304, 311, 326
- Grakchas, Tiberijus Sempronijus (tėvas, cos. 177, 163) | § 79, § 126, § 170; 300, 315, 326
- Grakchas, Tiberijus Sempronijus (tr. pl. 133) | § 95–96, § 103–104, § 107, § 212, § 224, § 296, § 333; 235, 275–276, 278, 280, 284–285, 287, 289–294, 300, 326
- Granijus, Kvintas | § 160, § 172; 311
- Gratidijanas | žr. Marijus Gratidijanas, Markas
- Gratidijus, Markas | § 168; 314
- Gunnermann, Heinz | 21
- Haenni, Rupert | 20
- Hall, Jon | 29
- Hanibalas | 243, 265, 273, 275
- Hasdrubalas | 273
- Hebė | 173
- Hegesijas (oratorius) | § 286; 361
- Hekatonas | 297
- Helenės pašlovinimas* (Gorgijas) | 250
- Helespontas | 247
- Helikonas | 272
- Helvija (Cicerono teta) | 349
- Helvijus | žr. Cina, Gajus Helvijus
- Hendrickson, G. L. | 16, 188, 352–353
- Heraklėja | 263
- Heraklio dilemma | 251
- Herenijus, Markas (cos. 93) | § 166; 313
- Herkulis | § 18, § 62, § 249, § 251
- Hermagoras (retorius) | § 263, 271; 349, 353
- Herodotas | 324
- Hesijodas | § 15; 243
- Hijeroklis iš Alabandos (retorius) | § 325; 376
- Hiperbolas (Atėnų politikas) | § 224; 334
- Hipereidas (Atėnų oratorius) | § 36, § 67–38, § 138, § 285, § 290; 23, 205, 254, 269, 305, 360
- Hipijas iš Elidės (sofistas) | § 30, 292; 251
- Hirtilijus, Gajus | § 260; 24, 348
- Homerai | § 40, § 50, § 71; 256, 260, 273
- homo novus* | 266, 285, 317, 375
- Horacijus Barbatas, Markas | 262–263
- Horacijus (poetas) | 273
- Horos* (Prodikas) | 251
- Hortenzijaus Hortalas, Kvintas (oratorius, cos. 69) | § 1–6, § 189–90, § 228–230, § 232, § 279, § 291, § 301–308, § 317–330; 18–19, 21, 27, 29–30, 235–237, 239–241, 245, 315, 330, 335–336, 358, 367–368, 374–377
- Hortenzijus* (Ciceronas) | 239
- Ieties nešikas* (Polikleitas) | § 296; 271
- Ifigenėja | 271
- Ifigenėjos aukojimas* (Timantas) | 271
- Ilijada* (Homerai) | 260
- interrex* | 364
- Isokratas (Atėnų oratorius) | § 32–33, § 48, § 204; 252, 259–260, 269, 323
- Ispanija | 275, 278, 280, 292, 319, 344, 370
- Iš jūros išnyrantė Afroditė* (Apelis) | 272
- Išminčius | žr. Lelijus Sapiens, Gajus
- ius civile* | 276, 328
- ius commune* | 276
- ius gentium* | 276
- ius publicum* | 276, 328
- ius privatum* | 328
- Jacotot, Mathieu | 27–29
- Jaeger, Werner | 306
- Jahn, Otto | 256, 355, 262–264
- Jalisas* (Protagenas) | 272

- Jugurta (Numidijos karalius) | § 127;
300–301, 303–304
- Julijus, Gajus | žr. Cezaris Strabonas
- Junijus | dar žr. Brutus; Penas; Silanas
- Junijus, Titas | § 180; 319
- Jupiteris | § 121; 265
- Juvencijus, Titas | § 178; 318
- Juventa | § 73; 273
- Kalamidas (skulptorius) | § 70; 271
- Kalidijus, Markas (pr. 57) | § 274–278;
355–356, 358
- Kalpurnijus | žr. Bestija; Bibulas; Pizonas
- Kalvas, Gajus Licinijus (poetas, oratorius)
| § 280, § 283–284; 21–22, 25, 31, 237,
321, 338, 358, 360
- Kanachas (skulptorius) | § 70; 270
- Kanos (miestas Apulijoje) | § 12; 16, 243,
274
- Kanucijus, Publijus | § 205; 232
- Kanulėjus, Markas | § 317; 374
- Kapadokija | 31
- Kaprarijus, Gajus Metelas (cos. 113) | 279
- Kapuja | 263, 331
- Karbonas Arvina, Gajus Papirijus (tr. pl.
90) | § 221, § 227, § 305, § 308, § 311;
330, 369, 371–372
- Karbonas, Gajus Papirijus (cos. 120) | § 96,
§ 103–106, § 159, § 295, § 333; 235,
290, 301, 311, 366
- Karbonas, Gnėjus Papirijus (cos. 85, 84, 82)
| § 223; 333
- Kardelis, Naglis | 259
- Karės (miestas) | 359
- Karija | 373, 376
- Karmenta | § 56; 264–265
- Karneadas (Akademijos filosofas) | 369, 373
- Kartagina | 266, 275, 277, 293, 295
- Kasandras (Makedonijos karalius) | 255
- Kasijus Longinas Ravila, Lucijus (tr. pl.
137, cos. 127) | § 97, § 106; 285–286,
291, 311
- Kaster, Robert A. | 52, 248, 321, 337, 352
- Kašinskaitė, Anastazija | 247
- Katilina, Lucijus Sergijus | 333, 355
- Katilinos sąmokslas | 14–15, 337, 340–341,
343, 346, 355, 376
- Katonas, Gajus Porcijus (cos. 114) | § 108,
§ 128; 293, 301
- Katonas, Markas Porcijus (cos. 195, cens.
184) | § 60–61, § 63–69, § 75, § 77–78,
§ 80, § 82, § 89–90, § 293–294, § 298,
§ 333; 23–24, 28–29, 235, 254, 266–269,
274, 277–278, 298, 367
- Katonas, Markas Porcijus Utikietis
(pr. 54) | § 118–119; 16, 20, 241–242,
298, 332, 351
- Katonas, Markas Porcijus (Utikiečio tėvas,
tr. pl. 99) | § 222; 332
- Katulas, Gajus Valerijus | 21, 313, 321,
341–343, 354, 358
- Kātulas, Kvintas Lutacijus (cos. 78) | § 133,
222, 259; 332
- Kātulas, Kvintas Lutacijus (cos. 102) |
§ 132–134, § 307; 235, 302–303, 348,
350, 370
- Kazimierėnas, Arnoldas | 243
- Kefalas Sirakūzietis | 268
- Kėjas (Graikijos sala) | 251
- Kilikija | § 1, § 168; 15, 19, 239, 242, 308,
314, 346, 351, 354–355
- Kimė | 323
- Kiras (Persijos karalius) | § 112; 295
- Kiro auklėjimas* (Ksenofontas) | 295
- Kitnas | 271
- Kytzler, Bernhard | 246, 253
- Kladzomenos | 258
- Klaudija (pirmoji Bruto žmona) | 351
- Klaudijus Centonas, Gajus (cos. 240, Ceko
sūnus) | § 72; 273
- Klaudijus Pulchras, Gajus (cos. 92) | § 166;
313
- Klaudijus Pulchras, Publijus (cos. 184) |
§ 60
- Klaudijus Marcelas | 343
- Klaudijus | dar žr. Apijus Klaudijus;
Neronas; Marcelas
- Kleitenas (Atėnų politikas) | § 27; 247–248
- Kleitarchas (istorikas) | § 42; 257
- Kleonas (Atėnų politikas) | § 28; 248
- Klodija (Katulo mylimoji) | 313, 342
- Klodijus Pulchras, Publijus (tr. pl. 58) | 28,
268, 313, 344, 351, 354–355
- Kluencijus (Habitas), Aulas (Cicerono
ginamasis) | § 271; 323–333, 341, 352,
374

- Knidas | § 316; 373
 Kock, Theodor | 256
 Kolatinas, Lucijus Tarkvinijus | 262
 Kolofonė | 257, 321,
 Kominijus iš Spoleto, Publijus | § 271; 352
 konsulas sufektas | 292, 304
 Koponijus, Markas | § 194; 308
 Korakas (Sicilijos retorius) | § 46; 258
 Koriolai (miestas) | 257
 Koriolanas, Gnėjus Marcijus | § 41–43; 257
 Korintas (miestas Peloponese) | 284
 Korkulas | žr. Scipijonas Nazika
 Kornelija (Grakchų motina) | § 104, § 211;
 276, 290, 300, 326
 Kornelijus Nepotas (biografas) | 260
 Kornelijus Cetegas, Gajus (cos. 197) | § 73;
 274
 Kornelijus, Gajus (tr. pl. 67) | § 271; 352
 Kornelijus | dar žr. Cetegas; Dolabela;
 Lentulas; Scipijonas; Sizena; Sula
 Korunkanijus, Tiberijus (cos. 280) | § 55;
 264
 Korunkanijus, Titas | 295
 Koskonijus Kalidijanas, Gajus (pr. 63) |
 § 242; 341
 Kota, Gajus Aurelijus (cos. 75) | § 115,
 § 182–183, § 189, § 201–207, § 215,
 § 217, § 227, § 297, § 301, § 303, § 305,
 § 311, § 317–318, § 333; 236, 296, 319,
 322, 326, 329, 335, 367–369, 372
 Kota, Lucijus Aurelijus (cos. 144) | § 81–82;
 279
 Kota, Lucijus Aurelijus (pr. ca 95) | § 137,
 § 259; 305, 348
 Krasas, Publijus Licinijus (cos. 205) | § 77;
 274–275
 Krasas Mucijanas (*Dives*), Publijus
 Licinijus (cos. 131) | § 127; 287, 300
 Krasas Scipijonas, Lucijus Licinijus | § 212;
 327
 Krasas, Lucijus Licinijus (cos. 95, oratorius)
 | § 102, § 115, § 138–165 *passim*, § 173,
 § 186, § 189, 197, § 203, § 207, § 212,
 § 215, § 229, § 230, § 256, § 281, § 296,
 § 298, § 301, § 303, § 328, § 333; 236,
 289–290, 305, 307–308, 311–313, 316,
 327, 366, 368
 Krasas, Markas Licinijus (cos. 70, 55,
 triumviras) | § 230, § 233, § 242, § 281,
 § 308, § 311; 240, 336, 355, 360, 341,
 370, 372
 Krasas, Publijus, Marko sūnus (q. 55?) |
 § 281–282; 359–360
 Kratinas (komediografas) | 256
 Kratipas (filosofas peripatetikas) | § 250;
 344
 Kritijas (Atėnų politikas) | § 29; 249
 Kroll, W. | 48, 355, 363–364
 Krüger, Gerhard | 312
 Ksantipas (Periklio tėvas) | § 44
 Ksenofontas (istorikas) | § 132, § 292; 23,
 247, 295, 303, 365
 Ksenoklis iš Adramitėjo (retorius) | § 316;
 373
 Kučinskienė, Audronė | 23, 250, 253, 256,
 272, 306–307, 319–320, 341, 345, 349,
 356, 360, 368
 Kumos (miestas Kampanijoje) | § 211
 Kurijonas, Gajus Skribonijus (cos. 76) |
 § 182, § 192, § 210, § 216–222, § 227,
 § 234, § 305; 236, 321, 326, 328, 337,
 369, 372, 376
 Kurijonas, Gajus Skribonijus (pr. 121) |
 § 110, § 122, § 124, § 213; 235, 294, 299
 Kurijonas, Gajus Skribonijus (tr. pl. suff.
 50) | 218, § 280–281; 218, 237, 329–
 330, 335, 358–359
 Kurijus (Dentatas), Manijus (cos. 290, 275,
 274) | § 55; 264
 Kurijus, Manijus | § 144, 194–198, 256; 308,
 322
 Kvinkcijus, Lucijus (tr. pl. 74) | § 233
 Kvinkcijus | dar žr. Flamininas
 Kvintilija (Kalvo žmona) | 358
 Kvintilijanas, Markas Fabijus | 22–23, 31,
 254, 256, 259, 266, 270, 284, 309, 316,
 326, 337, 339, 345, 358, 361–362, 374
 Labeonas, Kvintas Fabijus | § 81; 279
 Labijenas | 241
 Lacijus (Italijos sritis) | § 170
 Laenas | žr. Popilijus (Lenatas), Markas
 Lambinus, Dionysius | 52, 94, 100, 148, 226
 Lampsakas (Azijos miestas) | 258

- Lange, Ludwig | 312
 Lanuvijus | 324
Latinitas | 293, 346
laudationes funebres | 267
 Lelija (Gajaus Lelijaus duktė) | 327
 Lelijus *Sapiens*, Gajus (cos. 140) | § 82–88,
 § 94, § 101, § 161, § 212, § 252, § 258,
 § 295; 235, 279–280, 287, 312, 327, 347
 Lentulas Klodijanas, Gnėjus Kornelijus
 (cos. 72) | § 230, § 234–235, § 308,
 § 311; 336, 370, 372
 Lentulas Kruras, Lucijus Kornelijus
 (cos. 49) | § 268; 351
 Lentulas Lupas, Lucijus Kornelijus
 (cos. 156, cens. 147) | § 79; 79, 277
 Lentulas Spinteris, Publijus Kornelijus
 (cos. 57) | § 268; 305, 351
 Lentulas Marcelinas, Gnėjus Kornelijus
 (cos. 56) | § 247; 343
 Lentulas Sura, Publijus Kornelijus (pr. 74,
 63) | § 230, § 235, § 308, § 311; 337,
 370, 372
 Lentulas, Publijus Kornelijus (cos. suff.
 162) | § 108; 292–293
 Lentulas, Publijus Kornelijus (pr. 203) |
 § 77; 274–275
 Lentulas, Publijus Kornelijus | § 136; 305
 Lepidas Porcina, Markas Emilijus (cos.
 137) | § 95–97, § 106, § 298, § 333;
 285–286, 292, 331
 Lepidas, Mamerkas Emilijus (cos. 77) |
 § 175; 316
 Lepidas, Markas Emilijus (cos. 78) | 331
 Lepidas, Markas Emilijus (cos. 126) | § 109;
 294
 Lesbija (Katulo mylimosios pseudonimas) |
 313, 342, 354
lex Cornelia | 260
lex frumentaria | 291
lex Genucia | 264
lex Licinia Mucia | 305
lex Sempronia | 259
lex Varia de maiestate | 315
Liber annalis | 18, 242–243
 Libonas, Lucijus Scribonijus (tr. pl. 149) |
 Licinija | § 212; 327
 Licinija (vestalė) | § 160; 311, 338
 Licinijos (Kraso dukterys) | § 211; 327
 Licinijus Nerva, Gajus | § 129; 301
 Licinijus | dar žr. Krasas; Lukulas; Makras;
 Murena
Lidė (Antimachas) | 321
 Likurgas (Atėnų oratorius) | § 36, § 130;
 255
 Likurgas (Spartos leidėjas) § 40 | 257
 Lilibajas (Sicilijos miestas) | 374
 Lisijas (Atėnų oratorius) | § 35, § 48,
 § 63–64, § 66–68, § 85–86, § 293;
 23–24, 201, 207, 254, 259, 268–269,
 360, 362
 Lisipas (graikų skulptorius) | § 296; 366
 Livija (Servilijos motina) | 298
 Livijus Andronikas, Lucijus (poetas) |
 § 71–73; 273
 Livijus, Titas (istorikas) | 261–262, 277–
 278, 312, 315
 Livijus | dar žr. Druzas; Salinatoras
 Lolija | 333
 Lucilijus Balbas, Lucijus (juristas) | § 153;
 310
 Lucilijus, Gajus (poetas) | § 99, § 160, § 172;
 288, 302, 311, 313, 324, 356
 Lukrecijus Afela, Kvintas | § 178; 318, 364
 Lukrecijus Karas, Lucijus (poetas) | 266,
 343
 Lukrecijus Vispilonas, Kvintas | § 178; 318
 Lukulas, Lucijus Licinijus (cos. 151) | § 81;
 278
 Lukulas, Lucijus Licinijus (cos. 74) | § 222;
 331
 Lukulas, Markas Licinijus (cos. 73) | § 222;
 331
 Lutacijus | žr. Kātulas
 Magijus, Publijus (tr. pl. 87) | § 179
Magna Mater | žr. *Didžioji Motina*
 Magnesija | 219, 248, 361, 73
 Makedonija | 252, 254–255, 269, 275–276,
 278, 286, 374
 Makras, Gajus Licinijus (poeto tėvas,
 pr. 68) | § 238; 338, 358
 Makrobijus | 313
 Maksimas Alobrogikas, Kvintas Fabijus
 (cos. 121) | § 107; 280, 292

- Maksimas Verukozas Delsējas, Kvintas
Fabijus (cos. 233, 228, 214, 209) | § 57,
§ 72, § 77; 265, 273–274, 280, 292
- Malcovati, Enrica | 60, 150, 226, 258, 326,
376
- Mamerkas (Pitagoro sūnus) | 316
- Mamerkas | dar žr. Lepidas, Mamerkas
Emilijus
- Mamilijus Limetanas, Gajus (tr. pl.109) |
300
- Mamilijaus įstatymas | § 127; 293, 300–301
- Mancinas, Gajus Hostilijus (cos. 137) |
§ 106; 285, 292
- Manilijaus įstatymas | 375
- Manilijus, Manijus (cos. 149) | § 61, § 106,
§ 108; 291, 293, 296
- Manlijus | žr. Torkvatas
- Mantinėja | 260
- Maratas (Foinikijos miestas) | 288
- Maratono mūšis | 257
- Marcelas Ezerninas, Markas Klaudijus |
§ 136; 304
- Marcelas, Gajus Klaudijus (cos. 222) |
§ 12; 243
- Marcelas, Gajus Klaudijus (cos. 50) |
§ 229, § 328; 335, 377
- Marcelas, Markas Klaudijus (cos. 51) |
§ 248–251; 17, 26, 236, 309, 344
- Už Marcelą* (Ciceronas) |
- Marcelas, Markas Klaudijus (Ezernino
tėvas) | § 136; 304–305
- Marchese, Rosa Rita | 16, 18, 21, 240–241,
248, 260, 268, 270, 272, 299, 339,
352–353
- Marcijus Filipas, Kvintas (cos. 186, 169) |
§ 78; 305
- Marcijus, Lucijus (cos. 149) | § 61
- Marcijus | dar žr. Cenzorinas; Korijolanas;
Figulas; Filipas
- Marijus Gratidijanas, Markas | § 223; 314,
333
- Marijus, Gajus (cos. 107, 107–100, 86) |
§ 168, § 175, § 224; 300, 302–305, 314,
316–319, 333–334, 336, 338, 343, 372
- Markas (Cicerono sūnus) | 344
- Marsala | žr. Lilibajas
- Martha, Jules | 112, 150, 192, 214, 279, 354
- Martin, Paul M. | 30, 32
- Mauritanija | 300
- Mažoji Azija | 239, 271, 276, dar žr. Azija
- Melesijas (Tukidido sūnus) | 246
- Melijus, Spurijus | 31, 377
- Memijus, Gajus (pr. 111) | § 136; 301, 304
- Memijus, Gajus (pr. 58) | § 247; 343
- Memijus, Lucijus | § 136, § 304, 213; 314,
368
- Menandras (komediografas) | 361
- Meneklis (oratorius) | § 325–326; 376
- Menelajas | § 50; 260
- Menelajas Maratietis (retorius) | § 100; 288
- Menenijus Agripa | 262
- Menijaus įstatymas | § 55
- Menipas iš Stratonikėjos (retorius) | § 315
- Mesala (Nigras), Markas Valerijus (cos. 61)
| § 246; 246, 342
- Mesala (Rufas), Markas Valerijus (cos. 53)
| § 328; 377
- Mesijus, Gajus (Cicerono ginamasis) | 22,
358
- Metauro upė | 237
- Metelas Balearikas, Kvintas Cecilijus
(cos. 123) | § 259; 279, 325, 348
- Metelas Celeras, Kvintas Cecilijus (cos. 60)
| § 247, § 305; 342, 369
- Metelas Diadematikas, Lucijus (cos. 117)
| 279
- Metelas Kaprarijus, Gajus (cos. 113) | 279
- Metelas Makedonikas, Kvintas Cecilijus
(cos. 143) | § 81, § 212; 265, 279,
327
- Metelas Nepotas, Kvintas (cos. 98) | § 206;
325, 342
- Metelas Nepotas, Kvintas Cecilijus (cos. 54)
| § 247; B 247
- Metelas Numidikas, Kvintas Cecilijus
(cos. 109, cens. 102) | § 206?, § 135; 29,
303, 305, 325
- Metelas Pijus, Kvintas | 327
- Metelas, Kvintas Cecilijus (cos. 206) | § 57,
§ 77; 265, 274
- Metelas, Markas (cos. 115) | 279
- Metelas Scipijonas, Kvintas Cecilijus |
žr. Scipijonas
- Metraščiai* (Furijus Ancijatas) | 303

- Metraščiai* (Enijus) | § 58; 266
Metraščiai (Gajus Fanijus) | § 81; 279
 Milonas, Titas Anijus (pr. 54) | 31, 341, 344, 354–355, 375
 Minerva | § 257; 347
 Minucijus Rufas, Kvintas (cos. 197) | § 73; 274
 Mironas (graikų skulptorius) | § 70, § 76; 271, 274
 Mitilėnė (miestas Lesbo saloje) | § 250; 344
 Mitilėnietis | žr. Diofanas
 Mitridatas (Ponto karalius) | § 306; 318, 331, 335–336, 369–370, 372
 Molonas (oratoriaus tėvas) | 370
 Molonas Rodietis (oratorius) | § 245, 307, 311, 316; 261, 342, 370, 372
 Mommsen, Theodor | 364
 Mucija (oratoriaus Kraso žmona) | 327
 Mucijos (Scevolos Auguro dukters) | § 211; 326
 Mucijus | žr. Scevola
 Mumijus, Lucijus (cos. 146) | § 85, § 94; 281, 284
 Mumijus, Spurijus | § 94; 284
 Münzer, Friedrich | 288
 Murena, Publijus Licinijus | § 237, § 311; 309, 338, 372, 375
 Mustijus, Gajus (Cicerono ginamasis) | 374
 Mutina | 329
 Mūzas | § 71, § 187; 272

 Narbonas (*Narbo Martius*) | § 160; 311
 Narducci, Emmanuele | 20, 33, 244, 274, 278, 282, 284, 306, 339, 353, 359
 Neronas (imperatorius) | 351
 Nestoras (mit. Pilo karalius) | § 40; 256–257
 Nevijus, Gnėjus (poetas) | § 60, § 73, § 75–76; 267, 272, 274
 Nevijus, Servijus | § 217
 Nikomachas (dailininkas) | § 70; 272
 Nikomedas (Bitinijos karalius) | 340
 Nobilijoras, Kvintas Fulvijus (sūnus, cos. 153) | § 79; 278
 Nobilijoras, Markas Fulvijus (tėvas, cos. 189) | § 79; 277–278
 Nola (miestas Kampanijoje) | § 12; 16, 243

 Numa Pompilijus (Romos karalius) | 242
 Numantija | 275, 285, 289

Odisėja (Livijus Andronikas) | § 71; 273
 Odisėjas | 256
 Ogulnijaus įstatymas | 240
 Oktavijus, Gnėjus (cos. 87) | § 176; 317
 Oktavijus, Gnėjus (Marko sūnus, cos. 76) | § 217, § 222; 329, 332
 Oktavijus, Lucijus iš Reato | § 241; 340
 Oktavijus, Markas (Gnėjaus sūnus, tr. pl. 99/87) | § 222; 332
 Oktavijus, Markas (tr. pl. 133) | § 95; 285, 289–290, 332
 Olimpinės varžybos | § 243; 341
Olintinės kalbos (Demostenas) | 254
 Opimijus, Lucijus (cos. 121) | § 128, § 287; 290, 293, 301, 362
Oratorius (Ciceronas) | 32
 Orbijus, Publijus (pr. 64) | § 179; 318
 Orestas | žr. Aurelijus Orestas
Origines | žr. *Pradžios*
 Osorio, Peter | 17

 Pakuvijus, Markas (poetas) | § 229, § 258; 335, 347
 Palikanas, Markas Lolijus (tr. pl. 71) | § 223; 333
 Pamenas (iškalbos mokytojas) | § 332; 378
 Panaitijas (stoikų filosofas) | § 101, § 114; 275, 289, 296–297
 Pansa, Gajus Vibijus (cos. 43) | § 218; 329
 Papirijus, Lucijus (iš Fregelų) | § 170; 315
 Papirijus | dar žr. Karbonas
 Partenonas | 347
 Patavija | 315
 Paulas, Lucijus Emilijus (Emilijano tėvas, cos. 182, 168) | § 77, § 80, § 107, § 117; 275, 278, 292, 297
 Paulas, Lucijus Emilijus Lepidas (cos. 50) | § 229, § 328; 335, 377
 Peducėjus, Sekstas | 311
 Peirajas (Atėnų uostas) | § 51
 Peisistratas (Atėnų tiranas) | § 27, § 39, § 41; 247–248, 256
Peithō | žr. Svada
 Peloponeso karas | 247–248, 250, 260, 334

- Peloponeso karo istorija* (Tukididas) | 247, 361
- Penas, Markas Junijus (cos. 167) | § 109
- Penas, Markas Junijus (tr. pl. 126) | § 109; 294
- Pergamas | 292
- Periklis (Atėnų politikas) | § 27–28, § 38, § 44, § 59, § 290; 205, 246–247, 256, 258, 268, 335
- peripatetikai | § 119–120; 255, 270, 298–299, 309, 337, 344
- Persėjas (Makedonijos karalius) | 275, 278
- Persija | 248–249
- Persijus, Gajus | § 99–100; 288
- Pesinuntė | 277
- Peterson, William | 362
- Picenas (Italijos sritis) | § 57; 265, 277, 302, 318, 333
- Piderit, Karl Wilhelm | 156, 283, 337
- Pilas | 257
- Piras (Epiro karalius) | § 55, 61; 29, 263
- Pizauras (miestas Priešalpinėje Galijoje) | § 271; 277, 352
- Pizonas Frugi, Gajus Kalpurnijus (q. 58, Cicerono žentas) | § 272; 353
- Pizonas Frugi, Markas Pupijus (cos. 61) | § 230, § 236, § 240, § 308, § 310; 336–338, 340, 371
- Pizonas, Gajus Kalpurnijus (cos. 67) | § 239; 338
- Pizonas, Lucijus Kalpurnijus (tr. pl. 149, cos. 133) | § 106; 291
- Placentija | § 172; 315
- Platonas | § 24, § 121, § 191, § 292; 245–246, 250–251, 259, 270, 299, 321, 365
- Plautas, Titas Makcijus (komediografas) | § 60, § 73; 267, 324
- Plinijus Jaunesnysis | 22
- Plinijus Vyresnysis | 265, 272, 314, 326, 362
- Plutarchas | 246, 263, 278, 303, 316, 318, 331
- Polignotas (dailininkas) | § 70; 271
- Polikleitas (skulptorius) | § 70, 209; 271
- Pompėjaus įstatymas | § 324; 342, 376
- Pompėjus Didysis, Gnėjus | § 230, § 239, § 311; 14–15, 20, 28, 31, 239–242, 244, 286, 298, 303, 310, 314, 316–317, 319, 325, 327, 331, 333, 335–337, 339, 341–343, 350–352, 354, 358, 369
- Pompėjus (gramatikas) | 24
- Pompėjus Strabonas, Gnėjus (cos. 89, Didžiojo tėvas) | § 175; 286, 317, 335, 339
- Pompėjus Bitinikas, Kvintas | § 240, § 310; 340, 371
- Pompėjus Rufas, Kvintas (cos. 88) | § 206, § 304, § 306; 326, 368
- Pompėjus Rufas, Kvintas (tr. pl. 52) | 355
- Pompėjus, Kvintas (cens. 131) | 349
- Pompėjus, Kvintas (cos. 141) | § 96, § 262; 285
- Pompėjus, Sekstas (Didžiojo senelis) | § 175; 286
- Pomponijus Atikas, Titas | § 10, § 15, § 18, § 21, § 181, § 270; 18, 242, dar žr. Atikas
- Pomponijus, Gnėjus (tr. pl. 90) | § 182, § 207, § 221, § 227, § 305, § 308, § 311; 326, 330, 369, 371–372
- Pontas | 318
- Pontidijus, Markas | § 246; 342
- pontifex maximus* | 264, 287, 311
- pontifikų užrašai (*pontificum commentarii*) | § 55; 264
- Pontifikas | žr. Scevola (cos. 95)
- pontifikas | 364, 310, 327, dar žr. vyriausiasis pontifikas
- Popilija (Kātulo motina) | 303
- Popilijus Lenatas, Gajus (Publijaus sūnus) | § 95
- Popilijus Lenatas, Markas | § 56; 264–265
- Popilijus Lenatas, Publijus (cos. 132) | § 95, § 128; 284
- Porcija (antroji Bruto žmona) | 242, 351
- Porcijus, Lucijus (cos. 184) | § 60
- Porcijus | dar žr. Katonas
- Poseidonijas | 297
- Postumijus, Titas | § 269; 352
- Postumijus | dar žr. Albinas
- Potencija (miestas Picene) | 277
- Pradžios* (Katonas) | § 66, § 75, § 89, § 294; 266, 269
- principatas | 245, 308

- Priscijanas (gramatikas) | 24
Pro Caelio (Ciceronas) | 375
Pro Marcello (Ciceronas) | 344
Pro muliere Arretina (Ciceronas) | 373
Pro rege Deiotaro (Ciceronas) | 244
Pro Roscio comoedo (Ciceronas) | 374
Pro Titinia (Ciceronas) | 373
 Prodikas Kėjietis (sofistas) | § 30, § 292; 251
 proskripcijos | 242, 318, 325, 336, 373
Protagoras (Platonas) | 250–251
 Protagoras iš Abderos (sofistas) | § 30, § 46, § 292; 250, 259
 Protenas (dailininkas) | § 70; 272
 Ptolemajus I (Egipto karalius) | 255
 Ptolemajus XIII (Egipto karalius) | 339
Pūnų karas (Nevijus) | § 75; 274, 367
 Pūnų karas | 13
 Pirmasis pūnų karas | § 76; 367
 Antrasis pūnų karas | § 57; 243, 277, 279, 289, 346
 Trečiasis pūnų karas | 275, 293

quaestiones perpetuae | 29, 291, 357
quaestio de sicariis | 350

 Rathofer, Clemens | 33
 Rawson, Elisabeth | 32
Retorikos meistrysčių rinkinys (Aristotelis) | 258
Retorikos vadovėlis (Trasimachas) | 250
 Rodanas (upė) | 311
 Rodas (Graikijos sala) | § 79, § 307, § 316; 239, 276, 370, 372
 Rodo mokykla | 22
 Romulas | § 40
 Roscijus Galas, Kvintas (aktorius) | § 290; 364–365
 Už Kvintą Roscijų (Ciceronas) | 363
 Roscijus, Sekstas iš Amerijos | § 311; 372
 Už Roscijų iš Amerijos (Ciceronas) | 374
 Rusticelijus, Gajus, iš Bononijos | § 169
 Rutilijus Lupas | 361
 Rutilijus Rufas, Publijus (cos. 105) | § 85, 87–89, § 110, § 113–116, § 118; 235, 281–283, 294–296, 322
 Rutilijus, Gajus | § 147; 308

 Ruzijus, Gajus | § 259–260; 24, 348

 Sabelijus, Lucijus | § 131; 302
 Salaminas (sala) | 247
 Salamino mūšis | 248
 Salijų giesmės | 324
 Salinatoras, Markas Livijus (cos. 207) | 273
 Salustijus Krispas, Gajus (istorikas) | 273, 301, 329
 Sardinija | 302
 Saturninas, Lucijus Apulėjus (tr. pl. 103, 100) | § 224; 289, 301, 303, 332–333
 saturninis metras | 267, 273
 Scevola Auguras, Kvintas Mucijus (cos. 117) | § 101–102, § 212, § 252, § 311; 288–289, 302, 327, 339, 356, 368–369
 Scevola Pontifikas, Kvintas Mucijus (cos. 95) | § 115, § 145, § 147–148, § 150, § 152, § 155, § 163, § 194–198, § 229, § 306, § 311, § 328; 236, 296, 305, 308, 310, 312, 335, 339, 356, 369, 372, 377
 Scevola, Kvintas Mucijus (tr. pl. 54) | § 147; 308
 Scevola, Publijus Mucijus (cos. 133) | § 98, § 108; 287, 292, 322
 Scevola, Publijus Mucijus (cos. 175) | § 98; 293
 Schulz, Fritz | 310
 Scipijonas Emilijanas Afrikietis
 Jaunesnysis, Publijus Kornelijus (cos. 147, 134) | § 77, § 81–85, § 97, § 100, § 108, § 117, § 258, § 295, § 299; 275, 279–280, 284, 288–289, 292–293, 296–297, 314, 366–367
 Scipijonas Afrikietis Vyresnysis, Publijus Kornelijus (cos. 205) | § 77; 265, 275–276, 289–290, 300, 326
 Scipijonas Azijagenas, Lucijus Kornelijus (cos. 83) | § 175; 316
 Scipijonas Nazika Korkulas, Publijus Kornelijus (cos. 162, 155) | § 79, § 212; 277, 328
 Scipijonas Nazika Serapijonas, Publijus Kornelijus (cos. 138) | § 85, § 107; 281, 290, 292, 327
 Scipijonas Nazika, Kvintas Cecilijus Metelas (cos. 52) | § 212; 20, 241, 327

- Scipijonas Nazika, Publijus Kornelijus (cos. 111) | § 128, 153; 301, 327
 Scipijonas Nazika, Publijus (sūnus) | 327
 Scipijonas, Publijus Kornelijus | § 77
 Scipijonas | dar žr. Krasas
Scipijono sapnas (Ciceronas) | 15
 Scipijonų ratelis | 279, 293, 303
 Sedley, David | 17
 Sekstijus Kalvinas, Gajus | § 130; 301
 Sekstijus, Publijus | § 180
 Sempronijaus grūdų įstatymas | § 222
 Sena (miestas Umbrijoje) | § 73; 273
senatus consultum ultimum | 290, 295, 301
senatus princeps | 292
 Seneka Jaunesnysis, Lucijus Anėjus | 339
 Seneka Vyresnysis, Lucijus Anėjus | 22, 362, 376
 Seranas, Gajus Atilijus (cos. 106) | 312
 Sertorijus, Kvintas (pr. 85/84) | § 180; 319, 339
 Servijus Tulijus | § 39; 256
 Servilija (Bruto motinos teta) | 331
 Servilija (Bruto motina) | 242, 298, 331, 340
 Servilijaus įstatymas | § 161, § 296; 311, 366
 Servilijus Glaucija, Gajus (pr. 100) | § 224; 333
 Servilijus, Gnėjus | § 78
 Servilijus, Markas | § 269; 325
 Servilijus | dar žr. Ahala; Cepijonas
 Sestijus (Cicerono ginamasis) | 358, 375
 Shackleton-Bailey | 31
 Sicilija | § 46, § 318; 249, 258, 268–269, 358, 374
 Sicilijos vergų karas | 331
 Sicinijus, Gajus (q. ca. 74) | § 263–264, 187; 349
 Sicinijus, Gnėjus (tr. pl. 76) | § 216–217; 329
 Sikijonas | 366, 370–371
 Silanas, Decimas Junijus (cos. 62) | § 240; 340
 Silanas, Markas Junijus (cos. 109) | § 135; 29, 304
 Silas, Publijus (Cicerono ginamasis) | 375
 Silos miškas | § 85; 281
 Sirakūzai | 69, 71, 258, 268–269
 Sizenas, Lucijus Kornelijus (pr. 78, istorikas) | § 228, § 259–260; 24–25, 335, 345, 348
 Skamandras (Cicerono ginamasis) | 323, 374
 Skauras, Markas Aurelijus (cos. suff. 108) | § 135; 304
 Skauras, Markas Emilijus (cos. 115) | § 110–113, § 116, § 132–133; 235, 294–295, 333
 Skauras, Markas Emilijus (sūnus, Cicerono ginamasis) | 350, 355, 375
 Skutsch, Otto | 266, 272
 Smirna | § 85; 281, 304
 Sofoklis | 240
 Sokratas | § 31, § 292, § 299; 249, 251–252, 365
 Solonas | § 27, § 39; 247–248, 256
 Sora (miestas Lacijoje) | 169; 314–315
 Sparta | 249, 257, 260
 Spartakas | 336
 Spoletas | § 271; 352
 Stajenas, Gajus (q. 77) | § 241, § 244; 28, 340–341, 344, 352
 Steel, C. E. W. | 20
 Stenijus iš Termės (Cicerono ginamasis) | 374
Stoikų paradoksai (Ciceronas) | 32
 Strabonas (geografas) | 376
 Stratoklis (graikų istorikas) | § 42; 258
 Stratonikėja (miestas Karijoje) | § 315; 373
 Sula, Lucijus Kornelijus (dict. 81–79) | § 179, § 227 § 306, § 312, § 328; 28, 239, 242, 259, 289, 308, 316, 318–319, 322–323, 326, 329, 331, 333–336, 338–339, 343, 364, 369, 372–373, 377
 Sulpicijus Galas, Gajus (cos. 166) | § 78, § 90; 276
 Sulpicijus, Servijus (cos. 500) | § 62
 Sulpicijus Rufas, Publijus (tr. pl. 88) | § 182–183, § 201–207, § 214–215, § 226–227, § 230, § 297, § 301, § 304, § 306–307, § 333; 26, 236, 323, 326, 328, 335, 367, 369
 Sulpicijus Rufas, Servijus (cos. 51) | § 150–156; 309, 317

- Sulpicijus | dar žr. Galba
Sunui Markui (Ad Marcum filium)
 (Katonas) | 266
 Svada | § 59; 266
 Svetonijus Trankvilas, Gajus (istorikas) |
 329, 339
 Šventasis kalnas | 65; 262
 Tacitas, Publijus Kornelijus | 22, 31, 244,
 295, 323
 Tarentas | § 72
 Tarkvinijus Išdidusis (*Superbus*) | 32, 261,
 292, 377
 Tarkvinijus Senasis (*Priscus*) | 262
 Tarkvinijus | dar žr. Kolatinas
 Tauromenijas | 257, 268
 Tebai | 260
Tebajidė (Antimachas) | 321
 Teisijas (Sicilijos retorius) | § 46; 258–259
 Temistoklis | § 28, § 41–43; 248, 257
 Teodoras Bizantietis (sofistas) | § 48; 252,
 259
 Teofrastas (Aristotelio sekėjas) | § 37,
 § 121, § 172; 255, 299, 316
 Teopompas (istorikas) | § 66, § 204; 269,
 323
 Teramenas (Atėnų politikas) | § 29; 249
 Terencijus (komediografas) | 279
 Terencijus Varonas | žr. Varonas
 Tesėjas | 256
 Ticijaus įstatymas (*lex Titia*) | 334
 Ticijus, Gajus | § 167; 313–314
 Ticijus, Sekstas (tr. pl. 99) | 225; 334
Tijestas (Enijus) | 77
 Timajas (istorikas) | § 63, § 325; 257, 268,
 376
 Timantas (dailininkas) | § 70; 271
 Tinka, Titas | § 172; 315
 Titinija | § 217; 329
 Torijus, Spurijus (tr. pl. ca. 111) | § 136;
 304
 Torkvatas, Lucijus Manlijus (cos. 65) |
 § 239; 339, 350
 Torkvatas, Lucijus Manlijus (pr. 49) |
 § 265–266; 26, 350–351 265-6
 Torkvatas, Titas (Tito sūnus) | § 245; 342
 Tränkle, Hermann | 363–364
 Trasibulas (Sirakūzų tiranas) | 258
 Trasidėjas (Agrigento tiranas) | 258
 Trasimachas Kalchedoniškis (sofistas) |
 § 30; 250, 252
 Trazimenas (ežeras) | § 57; 265
tresviri capitales | 297
 Trijarijus, Gajus Valerijus | § 265–266; 36,
 350–351
Tripartita (Elijus Petas) | 276
 triumviras | § 79, 117; 297, 338, 359
 triumviratas | 14, 336, 339, 343
 Trojos karas | § 40; 259
 Tuberonas | žr. Elijus Tuberonas
 Tuditanas, Gajus Sempronijus (cos. 129) |
 § 95; 284
 Tuditanas, Markas Sempronijus (cos. 240)
 | § 72
 Tuditanas, Publijus Sempronijus (cos. 204)
 | § 60
 Tukididas (istorikas) | § 27, § 29, § 43, § 47,
 § 66, § 287–288, § 294; 23, 246–247,
 249–250, 258–260, 269, 361–362, 366
 Tulija (Cicerono duktė) | 309, 353
 Tulijus, Manijus (cos. 500) | § 62; 268
 Tulijus, Markas (Cicerono ginamasis) |
 333, 374
 Tulijus, Markas Ciceronas (cos. 63) |
 § 1–24, 303–324, 330–333 *et passim*
 Tulijus | dar žr. Servijus Tulijus
 Turijai (miestas Lukanijoje) | 354
 Turijus, Lucijus (pr. 75?) | § 237; 338
 Turkija | 239
 Tuskulas | § 20, § 294, § 300; 244, 318, 366
Tuskulo pašnekesiai (Ciceronas) | 32–33,
 365
 Ulikas | § 40; 256
 Umbrija | 273
urbanitas | 14, 307, 347
 Utikietis | 242, 298, 332, dar žr. Katonas
Už Kvinkcijų (Ciceronas) | 363
Už Marką Kanulėjų (Ciceronas) | § 317;
 374
 Plankas | 302
 Valerijaus–Horacijaus įstatymas | 263

- Valerijus Maksimas, Markas (dict. 494) | § 54; 262
 Valerijus Potitas, Lucijus (cos. 449) | § 54; 262
 Valerijus, Decimas (iš Soros) | § 169; 314
 Valerijus, Kvintas (iš Soros) | § 169; 314
Valstybė (Platonas) | 250
 van den Berg, Christopher | 21–22, 25, 32
 Varenas (Cicerono ginamasis) | 374
 Varguntėjus (Hortenzijaus ginamasis) | 375
 Varijaus įstatymas | § 205, § 304; 322, 324–326, 368
 Varijus Hibrida, Kvintas (tr. pl. 90) | § 182, § 221, § 305–306; 324, 330, 369
 Varonas, Gajus Terencijus (cos. 216) | § 77; 274
 Varonas, Kvintas Rubrijus | § 168; 314
 Varonas, Markas Terencijus (rašytojas) | § 60, § 205; 243, 267, 314, 325, 345
 Varonas | dar žr. Vizelijus
 Velėjus Paterkulas (istorikas) | 260, 314, 376
 Velino triba | 133; 318
 Vergilijus, Markas (tr. pl. 87) | § 179; 318
 Veris, Gajus (pr. 74, Cicerono kaltinamasis) | 304, 335, 338, 374
veritas | 270
 Vetijus Vetijanas, Kvintas | § 169
 Veturija (Korijolano motina) | 257
 Veturijus Filonas, Lucijus (cos. 206) | § 57
 Vibijus | žr. Pansa
 Vinija Aurunkulėja | 350
 vyriausiasis pontifikas | 264, 275, 287, 311, 372
 Virijatas (sukilėlių vadas) |
 Vizelijus Varonas, Gajus | § 264; 349
 Volumnija (Korijolano žmona) | 257

INDEX LOCORUM

Rodyklė apima įvadinį straipsnį ir komentarus. Skaičiai nurodo puslapius, kuriuose pateiktos šaltinių nuorodos. Nuorodos su citatomis pažymėtos pliuso (+) ženkle. Į rodyklę neįtrauktos „Bruto“ nuorodos.

Appianus

Bella civilia

I. 88 | 372

I. 100 | 334

IV. 44 | 318

Bella Mithridatica

21 | 331

24–26 | 372

61 | 372

Aristoteles

Atheniensium politica

41 | 324

Ethica Nicomachea

II. 5/1105b20 | 309

Metaphysica

4/1003a | 324

Poetica

4/1448b | 324

1454b | 270

Rhetorica

I. 15. 26/1376b31 | 357

Asconius Pedianus

In Scaurianam

18 | 350

25 | 317

In toga candida

84 | 333

Caesar

De bello civili

I. 4 | 231

III. 19+ | 231

De bello Gallico

I. 52 | 359

III. 7. 1 | 318

III. 20–27 | 359

Catullus

14 | 358

50 | 358

53 | 358

95. 10 | 321

96 | 358

Cicero

Academica

II. 144 | 363

De lege agraria

II. 13 | 363

II. 89 | 331

II. 92 | 331

II. 98 | 331

Pro Archia poeta

6 | 303

Epistulae ad Atticum

I. 3. 3 | 353

I. 5. 8 | 329

I. 14. 4 | 253

II. 1. 2 | 349

II. 5. 2 | 341

II. 7. 3 | 341

II. 19. 5 | 351

II. 20. 4 | 351

II. 25. 1 | 376

IV. 2. 4 | 364

V. 20 | 346

VI. 1. 3 | 31

VI. 1. 7 | 31

VII. 15. 2 | 352

VIII. 4. 2 | 357

IX. 4 | 372

XII. 5. 3 | 283

XII. 21. 1 | 316

XIII. 12. 3 | 243

XIV. 1. 2 | 244

XIV. 20. 3 | 31

XVI. 132. 2 | 287

Pro C. Balbo

28 | 301

Divinatio in Q. Caecilius

45 | 368

Pro M. Caelio

26 | 313

59 | 342

In Catilinam

III. 15 | 346

III. 23 | 346

Pro A. Cluentio

47 | 374

49–55 | 374

57 | 357

72 | 341

74 | 333

77 | 333

84 | 352

89 | 333

De divinatione

I. 5 | 344

I. 48 | 365

II. 107 | 344

Epistulae ad familiares

IV. 11 | 231

IV. 12 | 344

V. 1. 2 | 342

V. 12. 10 | 349

VI. 6. 5 | 231

VIII. 6. 4 | 354

IX. 15. 2 | 311

IX. 21. 3 | 330

IX. 25. 1 | 295

X. 13. 1 | 284

X. 17. 2+ | 33

XIV. 20 | 16

XV. 4. 10 | 346

XV. 4. 11 | 346

XVI. 11. 2 | 241

XVI. 21. 3 | 344

XVI. 21. 5 | 371

Pro L. Flacco

16 | 363

76 | 318

79 | 318

98 | 331

Epistulae ad Quintum fratrem

I. I. 33 | 372

II. 12. 4+ | 269

De finibus bonorum et malorum

I. 7 | 288

I. 9 | 289

I. 39 | 339

II. 3 | 357

II. 54 | 285

II. 93 | 329

IV. 3 | 296

IV. 4 | 328

IV. 23 | 297

IV. 74 | 321

V. 8 | 378

De Haruspicum Responso

43 | 290, 323, 334

De inventione

I. 28 | 260

I. 32 | 368

I. 68 | 307

I. 98 | 368

II. 122 | 322

Laelius (sive) de amicitia

1 | 369

41 | 286

96 | 364

De legibus

I. 7 | 338

III. 34–37 | 286

III. 36 | 314

III. 40 | 260

III. 44 | 283

Pro Marco Tullio

3 | 333

Pro L. Murena

3 | 258

75 | 297

De natura deorum

I. 16 | 337

I. 44 | 328

I. 79 | 303

III. 5 | 280

De officiis

I. 1 | 344

I. 15 | 310

I. 48 | 243

I. 108 | 317

I. 133 | 317

II | 310

II. 3–4+ | 241

II. 47 | 295

II. 49 | 323

II. 72 | 332

III. 4 | 275

III. 47 294	II. 128 320
III. 63 297	II. 141 322
III. 109 285	II. 143 363
<i>De optimo genere oratorum</i>	II. 151 303
10 24	II. 154 293
11 24	II. 170 290
13 254	II. 194 306
17 255	II. 217–289 317
<i>De oratore</i>	II. 223 302
I. 13+ 246	II. 225 312
I. 18 330	II. 244 311
I. 21+ 243	II. 246 302
I. 30 20	II. 249 302
I. 67 317	II. 254 311
I. 89 299	II. 281 302, 311
I. 94 313	II. 326 260
I. 104 337	III. 2 331
I. 108 313	III. 8 370
I. 126 370	III. 10 330
I. 130 364	III. 25–36 320
I. 132+ 323	III. 32 306
I. 157+ 332	III. 36 323
I. 166 309	III. 43 314
I. 173 308	III. 50 330
I. 180 322	III. 66 296
I. 198 276	III. 138 256
I. 202+ 319	III. 187 303
I. 212 276	III. 194 303
I. 227–228 283	III. 201 356
I. 229–230 296	III. 202–207 306
I. 238 322	III. 203+ 365
I. 242 322	III. 213 306
I. 244 307	III. 230 367
II. 2 349	<i>Orator</i>
II. 25 287	5 272
II. 28 302	15 299
II. 33 20	20 253, 320
II. 35 259	23+ 254
II. 44 303	23–32 22
II. 58 303	26 255
II. 88 374	30 24,
II. 93 361	30+ 249, 250, 361–362
II. 95 361	39+ 250
II. 102 293	40+ 252
II. 115 320	56 256, 306
II. 121 320	57 255
II. 124 306	61+ 299

- 67 | 356
69 | 320
74 | 271
76 | 360
78 | 22
79 | 22
85 | 375
89–90 | 22
92+ | 270, 361
105 | 378
108 | 374
110 | 31
113+ | 371
129 | 329
134 | 356
134–139 | 306
135 | 337
137+ | 365
149 | 289, 356
149+ | 253
155–162 | 345
187+ | 252
204 | 253, 353
213 | 363
213–214 | 312
221 | 374
- Partitiones oratoriae*
59 | 368
98 | 307
132–134 | 307
- In M. Antonium (Philippicae)*
V. 49 | 290
VIII. 7 | 334
XI. 11 | 334
- Post Reditum in Senatu*
8 | 351
- In Pisonem*
6 | 316, 346
- Pro Cn. Plancio*
33 | 311
51 | 313
74 | 284
- Pro Quinctio*
35 | 368
- Pro P. Sulla*
6 | 375
36 | 357
- De republica*
I. 30 | 276
II | 324
II. 3 | 23
II. 18 | 257
III. 2 | 23
III. 5 | 293
III. 28 | 285
- Pro Sestio*
97 | 318
101 | 290
103 | 286
114 | 290
- Timaeus*
1 | 344
45 | 328
- Topica*
44 | 322
45 | 375
69 | 328
96 | 307
- Tusculanae disputationes*
I. 2 | 274
I. 3 | 277
I. 18 | 276
I. 38 | 268
II. 57 | 306
III. 13 | 296
III. 48 | 363
IV. 4 | 297
V. 4. 10+ | 252
V. 22 | 378
V. 55 | 317
- In Verrem*
II. 1. 70 | 350
II. 2. 79 | 340
II. 2. 100 | 333
II. 3. 195 | 291
II. 4. 22 | 301
II. 4. 43 | 335
II. 4. 56 | 291
II. 5. 3 | 306
II. 5. 181 | 285
IV. 106 | 328
XXII. 4. 91 | 304

- Demetrius
De elocutione
 297 | 365
- Dio Chrysostomus
Orationes
 78. 18 | 320
- Diodorus Siculus
Bibliotheca historica
 XXXVI. 10 | 331
- Diogenes Laertius
Vitae philosophorum
 II. 57 | 247
 II. 61 | 365
 II. 64 | 376
- Dionysius Halicarnassensis
De Thucydide
 51 | 249, 250
- Ennius
Annales
 IX. 304 Skutsch | 266
- Florus
Epitome bellorum omnium annorum
 I. 40. 8 | 372
- Frontinus
De aquis urbis Romae
 IV. 2. 7 | 354
- Gaius
Institutiones
 III. 210 | 302
- Gellius
Noctes Atticae
 III. 3. 1 | 324
 IV. 3. 3 | 284
 IV. 16. 8 | 345
 IV. 18. 2 | 275
 V. 6. 15 | 316
 V. 10. 5 | 378
 VI. I. 12 | 323
 VI. 3. 7 | 311
 X. 20. 1 | 283
 XI. 2. 3 | 254
 XII. 2. 7 | 266
 XIII. 3. 5 | 345
- Hesiodus
Theogonia
 1 | 272
 348+ | 243
- Homerus
Ilias
 I. 247–249+ | 257
 III. 213–214+ | 260
 III. 221–223+ | 256
Odyssea
 I. 154 | 272
 VIII. 43 | 272
 XVII. 263 | 272
 XXII. 330 | 272
- Horatius
Epistulae
 II. 1. 57 | 314
 II. 1. 69 | 273
Sermones
 I. 10. 19 | 358
- Isocrates
Antidosis
 255 | 259
Laus Pisonis
 65 | 364
- Livius
Ab urbe condita
 I. 56 | 261
 II. 2–11 | 262
 II. 33 | 262
 XXIII. 16 | 243
 XXIII. 44–46 | 243
 XXIX. 14 | 277
 XXXV. 40 | 346
 XXXVI. 35. 9 | 364
 XXXIX. 1 | 346
 XXXIX. 40. 12 | 278
 XL. 25 | 346
 XL. 59 | 346
 XLIII. 9 | 346
 XLIII. 14. 1 | 312
- Lucretius
De rerum natura
 I. 945 | 266
- Macrobius
Saturnalia
 III. 16. 14 | 313
- Nepos
Cato
 3 | 269

- Ovidius
Amores
 III. 9. 62 | 358
Tristia
 II. 433 | 343
- Pausanias
Graeciae descriptio
 VI. 24. 1 | 341
- Plato
Apologia
 18b | 251
 19e | 365
Hippias Maior
 286d | 365
Phaedrus
 267a+ | 259
Symposium
 216d | 365
- Plinius Maior
Naturalis Historia
 VII. 133 | 326
 VII. 139–141 | 265
 VII. 205 | 271
 IX. 170 | 375
 IX. 172 | 375
 X. 45 | 375
 XXIII. 34 | 362
 XXXIII. 21 | 295
 XXXIII. 48 | 331
 XXXIII. 59 | 347
 XXXIV. 55 | 271
 XXXV. 73 | 271
 XXXV. 80 | 272
 XXXV. 153 | 271
- Plinius Minor
Epistulae
 I. 2. 2 | 22
- Plutarchus
Aemilius Paulus
 1 | 316
Brutus
 2 | 378
 6 | 16
Caesar
 3 | 370
Cato Maior
 15. 5 | 278
- Cato Minor*
 1. 2 | 331
 1–3 | 332
 5. 2 | 298
- Cicero
 15 | 341
 26. 4 | 316
- Lycurgus
 1 | 257
- Pericles
 8. 3+ | 246
- Pompeius
 4. 1–3 | 334
 48. 5 | 351
- Pyrrhus
 18 | 263
- Sulla
 5. 12 | 338
 10 | 318
- Tiberius Gracchus
 8 | 291
 20 | 291
- Polybius
Historiae
 VI. 53–54 | 267
- Pomponius
De origine iuris
 2. 43–44 | 310
 39 | 302
- Priscianus
Institutiones
 II. 170 | 317
 II. 381 | 323
- Pseudo-Asconius
In divinationem
 189 | 333
- Pseudo-Plutarchus
De nobilitate
 18. 3 | 297
Vitae decem oratorum
 845b | 306
- Quintilianus
Institutio oratoria
 I. 1. 6 | 326
 I. 5. 5 | 347
 I. 5. 12 | 315
 I. 5. 63 | 345

I. 6 | 345
 II. 4. 4 | 374
 II. 5. 18 | 361
 II. 8. 11 | 323
 II. 13. 13 | 271
 III. 1. 12 | 247, 259
 III. 8. 50 | 339
 IV. 5 | 368
 IV. 24 | 368
 V. 9. 9 | 357
 V. 13. 8 | 357
 VI. 1 | 368
 VIII. 1. 2–3 | 316
 VIII. 1. 3 | 315
 IX. 2. 27 | 337
 IX. 3. 97 | 337
 X. 1. 33 | 303
 X. 1. 80+ | 256
 X. 1. 100 | 314
 X. 1. 105 | 23
 X. 1. 111 | 362
 X. 1. 115 | 358
 X. 1. 116 | 309
 X. 1. 123 | 31
 X. 5. 18 | 363
 X. 6. 4 | 367
 X. 7. 30 | 309
 X. 13. 1 | 284
 XI. 2. 24 | 367
 XI. 3. 6 | 306
 XI. 3. 31 | 266
 XII. 2. 22 | 299
 XII. 10. 1–9 | 270
 XII. 10. 9 | 271
 XII. 10. 11 | 31
 XII. 10. 12 | 22
 XII. 10. 16 | 22
 XII. 10. 27 | 23
 XII. 10. 40 | 346
Rhetorica ad Alexandrum
 C. 20 | 368
Rhetorica ad Herennium
 I. 17 | 368
 I. 19 | 307
 I. 21 | 332
 II | 368
 IV. 17 | 347
 IV. 22 | 337

Sallustius
Bellum Iugurthinum
 16 | 301
 28–29 | 301
Catilina
 50. 4 | 340
Historiae
 III. 48. 8 | 329
 Seneca Maior
Controversiae
 I. 18 | 376
 II. 16 | 376
 VII. 4. 8+ | 22
 IX. 3 | 363
 Seneca Minor
Dialogi
 I. 6. 47 | 365
 V. 33 | 363
Epistulae morales ad Lucilium
 II. 4 | 339
 Sextus Empiricus
Adversus mathematicos
 I. 100 | 345
 Symmachus
Epistulae
 9. 115 | 320
 Strabo
Geographica
 VI. 1. 9 | 281
 XIII. 1. 66 | 373
 XIII. 617 | 291
 XIV. 1. 7 | 376
 XIV. 2. 13 | 370, 372
 Suetonius
Divus Augustus
 89. 2 | 296
Divus Iulius
 4 | 370
 4. 1 | 374
 5 | 333
 9. 2 | 351
 14 | 340
 29 | 359
 49. 2 | 343
 50 | 329, 333
 56 | 345

- Nero*
 17 | 363
De grammaticis et rhetoribus
 1 | 339
 3 | 325
- Tacitus
Agricola
 I. 3 | 295
Dialogus de oratoribus
 18. 1 | 354
 18. 4 | 22
 21 | 22, 31, 323
 21. 1 | 358
 21. 6 | 245
 25 | 31
 32. 2 | 346
 34. 7 | 374
 38. 2 | 308
- Thucydides
Historiae
 III. 36. 6+ | 249
 IV. 84. 2+ | 260
 VIII. 68 | 249
- Valerius Maximus
Facta et dicta memorabilia
 III. 1. 2 | 332
 III. 2. 17 | 287
 III. 7 | 320
 III. 7. 9 | 311
 III. 7. 11 | 317
- VI. 7. 2 | 318
 VIII. 5 | 285
 VIII. 5. 2 | 314
 VIII. 11 | 271
 IX. 1. 6 | 359
- Varro
De lingua Latina
 VII. 2 | 324
 VIII–X | 345
 VIII. 33 | 345
 VIII. 60 | 345
 IX. 5–6 | 345
 IX. 10 | 345
 IX. 17 | 345
 IX. 55 | 345
De re rustica
 III. 6. 6 | 375
 III. 13. 2 | 375
 III. 17. 5 | 375
- Velleius Paterculus
Historia Romana
 I. 18 | 260
 II. 9. 3 | 314
 II. 13. 1 | 331
 II. 49. 3 | 241
 II. 72. 1 | 376
- Vergilius
Aeneis
 VIII. 333 | 265

Markas Tulijus Ciceronas. *Brutas*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024 – 416 p.

Kn. taip pat: Iškalba kaip politinės įtakos įrankis / Alius Jaskelevičius, p. 13–34.
Komentarai / Alius Jaskelevičius, p. 233–278.

Santrumpos: p. 381–384.

Bibliografija: p. 385–389.

Index nominum et rerum: p. 391–406.

Index locorum: p. 407–414.

ISBN 978-609-07-1008-1 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-1009-8 (skaitmeninis PDF)

„Brutas“ – tai veikalas apie Romos iškalbos raidą nuo jos ištakų iki Cicerono laikų. Aptardamas bemaž tris šimtus Romos oratorių, Ciceronas įvardija kiekvieno jų nuopelnus, pabrėžia privalumus ir trūkumus, išryškina jų kalbų stilistines ypatybes. Ciceronas pamini ne tik iškilus oratorius, bet ir menkesniais gebėjimais pasižymėjusius kalbėtojus, vieniems negailėdamas liaupsių, kitiems – ironijos. Aptardamas skirtingų pažiūrų ir estetinių nuostatų kalbėtojus, Ciceronas įsitraukia į ginčą tarp azijinės ir atikinės iškalbos šalininkų, tuo pat metu pabrėždamas šio ginčo bergždumą. Iškalbą suprasdamas plačiau nei azijistai ir atikistai, Ciceronas mėgina parodyti, kas yra tikras oratorius, o kas tik tokiu vadinamas. Turint galvoje tai, kad Ciceronas rašo respublikos saulėlydyje, Cezariui praktiškai visą valdžią laikant savo rankose, „Brute“ aptariamoje Romos iškalbos istorijoje svarbus tampa politinis matmuo – retorika neišvengiamai persipina su politiniu gyvenimu ir tuomet, Cicerono vertinimu, oratoriaus figūra iškyla ne tik kaip daranti įtaką politiniam gyvenimui, bet netgi jį keičianti.

Redaktorius Paulius Garbačiauskas

Dailininkė maketuotoja Asta Puikienė

Vilniaus universiteto leidykla

Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Knygos internete: www.knygynas.vu.lt

Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt

Vidinių lankų popierius: *Scandia 2000*, 90 gsm, Ivory

Spausdino UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13b, LT-09109 Vilnius

Tiražas 100 egz.

Bet jei tas pats žmogus praeidamas pro šalį pastebės teisėjus įtemptai žiūrint, kad atrodo, jog arba aiškinasi bylą ir veidu rodo pritarimą, arba pamatys, jog tarsi sustingę klausosi kiekvieno kalbos žodžio taip, kaip paukštis klausosi kokio nors garso, arba – ir tai svarbiausias dalykas, – kad juos gana stipriai paveikęs gailėstis, neapykanta ar koks nors kitas sielos judesys, jeigu jis praeidamas pro šalį tai, kaip sakiau, pastebės, tuomet, net jei ir nebus nieko girdėjęs, tikrai supras: tame teisme esama oratoriaus ir oratoriaus darbas yra daromas arba jau padarytas.

Ciceronas, *Brutas*, 200

Tai nėra nei istorijos, nei retorikos veikalas grynąja prasme. Turėdamas filosofinio traktato, dialogo, teorinio vadovėlio, istorinio pasakojimo, biografijos, galiausiai net kalbos bruožų, „Brutas“ nagrinėja romėnų iškalbos istoriją. Raktiniai žodžiai, taikliausiai apibūdinantys šį Cicerono dialogą, galėtų būti „iškalba“ ir „politika“. Chronologiškai išvardydamas daugiau nei du šimtus asmenybių, Ciceronas mėgina atskirti pelus nuo grūdų ir išsiaiškinti, ką iš tokio gausaus būrio politinių veikėjų būtų galima laikyti oratoriumi – kartu ir politiku.

Viešajame kalbėjime slypi tiek žmogaus, besivaržančio ir tobulėjančio politiniame gyvenime, tiek valstybės, pagrįstos papročiais ir įstatymais, tapatybės elementai. Kalbėtojai parodo savo rūpestį valstybe, išreiškia savo, kaip tai bendruomenei priklausančio elemento, interesą. Kalbėtojai veikia ne savo, o piliečių ir valstybės labui.

ALIUS JASKELEVIČIUS